14
10-E
9

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
8 B
9

14-10.E.9

X1a5

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
LIBRI TRES
DE OFFICIIS,

Addito Catone Majore, Lælio, Paradoxis, & Somnio Scipionis,

JUXTA

RECENSIONEM GRÆVIANAM

Emendati, et cum Notis perpetuis instar Commentarii

AD MODUM

JOHANNIS MINELLII

ILLUSTRATI

Editio novissima Argumentis aucta

AD EXEMPLUM LIPSIENSE.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

VENETIIS, MDCCCXVIII.

APUD SIMONEM OCCHI.

Cum Approbatione.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

LECTORI

BIBLIOPOLA * S.

COgniti vulgo sunt Auctores Latini, a Johanne Minellio notis selectissimis illustrati, passimque commendantur insigni utilitate, quam studiosæ juventuti præstant. Quare consilium cepi, doctorum quorumdam virorum opera, reliquos etiam melioris Latinitatis scriptores ad eumdem modum evulgare. Initium faciant Ciceronis de Officiis libri, cum Lælio, Catone, Paradoxis, & Somnio Scipionis, qui iis solent subjici. Hos omnes diligentissime emendavimus ad recensionem Johannis Georgii Grævii, summi viri, & in his litteris facile principatum hodie tenentis. In notis methodo Minelliana *Ciceronis sensa, narrationem & historias manifestas fecimus, vocum significationes proprias atque translatas eruimus; phrases earumque significationes & vim breviter & dilucide exposuimus; urbium, regionumque situm & descriptionem succinctam & brevem addimus; varias lectiones & inutiles conjecturas, ubicunque non opus est omisimus; nec tam delassare Lectorem voluimus, & multa ingerere, quam paucis prodesse*. In quo negotio plurima quidem hausimus ex optimis Commentatoribus, Græviana editioni adjectis; sed

* *Lipsiensis nempe in editione ann.* 1733.

M. TULLII CICERONIS
DE
OFFICIIS
AD MARCUM FILIUM
LIBER I.
CAP. I.
ARGUMENTUM.

In primo hocce libro occurrit Præfatio & Tractatio ipsa. Præfatio tribus constat partibus, quarum prima in hoc capite extat, & in se continet adhortationem, ut Filius, exemplo Patris, Philosophiam cum eloquentia, & Latinam eloquentiam cum Græca conjungat: deinde ut & suo in audiendis Philosophis aliquid tribuat ingenio: denique ut tam philosophica, quam oratoria Patris scripta studiose perlegat.

QUAMQUAM 2 te, Marce fili, 3 annum jam 4 audientem 5 Cratippum, idque

1 *Officiorum* alii. Sed hanc *de Officiis* inscriptionem Cicero ipse Attico scribens probavit et constituit, quare mutari non debet. *Officium* est id, quod quemque facere decet. καθῆκον vocant, et de eo plerique Stoici libros scripserunt. 2 Paucis verbis egregium artificium in cohortando ad philosophiam filio licet animadvertere, a Doctore Cratippo, locoque celeberrimo, et annuo spatio petitum. 3 Annuum tempus conficiebatur post kal. Apr. ut patet ex lib. XV. epist. ad Atticum; statim enim, interfecto Cæsare, filium Athenas miserat. 4 Audire magis est, quam privatim studere. 5 Cratippus Peripatetica scientia inclaruit.

Mul-

6 Athenis, 7 abundare 8 oportet præceptis 9 institutisque philosophiæ, propter summam et doctoris 10 auctoritatem, & urbis, quorum alter te scientia 11 augere potest, altera 12 exemplis; tamen, ut ipse 13 ad meam utilitatem semper cum Græcis Latina conjunxi, neque 14 id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci; idem tibi 15 censeo fa-

Multa ejus mentio in Ciceronis et Plutarchi scriptis. 6 Olim civitate libera, nec indigna ullius præconii amplius, tanta claritas superfluit, ut inquit Plinius. 7 Non modo non egere, sed etiam abundare. 8 Ex tribus adhortationis caussis intulit verbum, *oportet*. Non enim *arbitror*, aut simile quippiam, satis esse duxit, sed, *oportet*; cum antecedant illa, Audire Cratippum, Audire Athenis, Audire multis mensibus, quo efficitur nisi valde jam profecerit, culpam et infamiam vitare non posse. 9 Instituere plus est, quam præcipere. Præcepta enim docent, quid agendum sit: nec tamen omnes, quibus præcipitur, ita se gerunt ut præceptorum sententiam vita et moribus exprimant; instituta vero plane formant et fingunt eorum animos, quibus præcepta traduntur, sic ut a præceptorum regula nihil, aut minimum discedant. 10 Auctoritas eam vim habet, ut ipsa per se, vel si ratio nulla, cur aliquid agatur, afferatur, nos tamen ad agendum impellat. 11 ornare, celebriorem reddere et perfectiorem. Augent nos ea, unde fructum capimus. 12 Athenis maxima exempla erant fuerantque ad bene beateque vivendum. *Nulla res magis animos honestate induit, dubiosque et in pravum inclinabiles revocat ad rectum, quam bonorum virorum conversatio*. Vide Senecam lib. XIV. Epistolarum. 13 Monet filium exemplo suo, ne Latinam linguam a Græca disjungat, cum id maxime conducat. Locus est ab utili. 14 Ita cum Græcis Latina conjungere mihi semper curæ fuit, ut Latini sermonis usum, ne cum philosophiæ quidem operam dabam; Græci, ne cum Latine quidem exercerer, unquam dimiserim, etc. 15 Paternam auctoritatem, redolet

hes

faciendum, ut 16 par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut 17 videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Græcarum literarum rudes, sed etiam docti, 18 aliquantum se arbitrentur adeptos & ad 19 dicendum, & ad 20 judicandum. Quamobrem disces tu quidem a principe hujus ætatis philosophorum, & disces, 21 quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, 22 quoad te, quantum 23 proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, 24 non multum a Peripateticis dissidentia (quoniam 25 utrique & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis 26 utere tuo judicio: nihil enim impedio. Orationem autem Latinam 27 profecto 28 legendis nostris efficies 29 pleniorem. Nec vero 30 arroganter hoc dictum

hoc verbum. 16 Aeque doctus Græce et Latine. 17 Hoc posuit ad vitandam arrogantiæ suspicionem. 18 Non dixit, *multum*, ut vitaret et itidem arrogantiam. 19 quantum ad artem oratoriam, in qua nihil fere jam a Romanis desideratur. 20 quantum ad Philosophiam Topicam, rerumque scientiam, quam Cicero complexus erat, et eloquii nitore illustraverat. 21 Quod suæ potestatis est, filio largitur; ut statuat ipse Cratippi tempus audiendi: Sed, quod largitur, adstringit paullum sequentibus verbis. 22 quousque. 23 crescas in ipsis philosophiae praeceptis. 24 non multum dissimilia a praeceptis Peripateticorum: quibus nunc das operam sub Cratippo. 25 Multa hic disputant. Commentatores, quae in unum congessit Graevius, cui persuasum est pro *Socratici* legendum esse *Stoici*. 26 non te addicam alicui sectae; integrum liberumque tibi est, quod dogma sequi velis. 27 Quintilianus: *Is se profecisse multum existimet, cui Cicero valde placere coeperit*. 28 Figura Latini sermonis: pro, Dum nostra leges. 29 copiosiorem, uberioremque. 30 nolo, putent me esse arrogantem, plusque mihi

existimari velim. Nam philosophandi 31 scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, 32 apte, 33 distincte, 34 ornate dicere; quoniam in eo studio ætatem consumsi, si id 35 mihi assumo, videor id meo jure quodammodo 36 vindicare. Quamobrem magnopere te 37 hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, 38 qui jam illos fere æquarunt, studiose legas. 39 Vis enim discendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est 40 æquabile, et temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum ad huc contigisse ut idem utroque in genere 41 laboraret: sequereturque et illud 42 forense dicendi, et hoc 43 quietum disputandi genus, nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator 44 parum vehemens, dulcis.

hi tribuere, quam par sit; eum mihi assumam id, quod pertinet ad bonum oratorem. 31 rei per caussas cognitionem. 32 ad id, quod orator agendum suscepit, ut ea dicantur, quæ subjecta materia postulat. 33 ne rerum ordo perturbetur. 34 adhibitis Latinæ orationis lumiuibus et ornamentis. 35 Sapit emphasin. 36 Genus loquendi ex Ictorum fontibus derivatum. 37 hortari dare est consilium ad erigendum animum. Hortatur Cicero filium, quem sciebat ad studia pigrum, et ideo calcaribus egere. 38 i. e. tot fere philosophicos libros scripsit, quot orationes. Hanc quidem lectionem præfert Grævius vulgari, *qui se jam illis fere aequarunt*; sed legendum est, *illas*, se orationes, *aequarunt*, non *illos*. 39 Vehementia, ut moveatur auditor ad affectum. 40 ex utroque mistum, summo. 41 summum studium et laborem poneret, quemadmodum ego feci. 42 Orationes enim in foro ad judices habebantur. 43 caret enim actione forensi, nec illam dicendi vim ad movendos animos requirit. 44 qui non inflammabat audi-

cis tamen; ut 45 Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium, utrumque certe secuti sumus. Equidem et Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, 46 gravissime & 47 copiosissime potuisse dicere: et Demosthenem, si illa, quæ a Platone didicerat, tenuisset, et 48 pronunciare voluisset, ornate 49 splendideque facere potuisse: eodemque modo de Aristotele, & Isocrate judico: quorum uterque suo 50 studio delectatus, 51 contempsit alterum.

CAP. II.

ARGUMENTUM.

Hoc capite exhibetur secunda & tertia Præfationis pars. Secunda exponit causas, ob quas Cicero ad Marcum filium de officiis scripserit, quibus scripti commendationem subnectit. Pars tertia partim methodum tradit, & docendi rationem, qua uti velit Cicero, partim auctores indicat, quos in hoc opere potissimum sit secutus: ubi Epicureos, et alios perstringit, Voluptatem esse Summum Bonum statuentes, eosquo nihil hic præcipere posse ostendit.

auditores, sed potius dulci oratione delectabat. 45 qui suavissimus in dicendo fuit. *Quis Theophrasto dulcior?* Cic. in Bruto. 46 quantum ad sententias et pondera rerum: quas callebat in omni disciplina summus. 47 quantum ad ubertatem orationis et sublimitatem illam dicendi, qua Plato aliis antecelluit. 48 proferre, disputare, vel in scholis philosophorum, vel in libris. 49 omne splendidum est ornatum, sed non e contra: ornatus in oratione a multis haberi potest, splendor vero a paucis. 50 ille Philosophiæ, hic artis oratoriæ. 51 Aristoteles oratorium dicendi genus, Isocsates philosophicum contemsit.

1 Con-

SED, cum 1 statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa 2 posthac, ab eo 3 ordiri volui maxime, quod & 4 ætati tuæ esset 5 aptissimum, & 6 auctoritati meæ. Nam, cum multa sint in Philosophia & 7 gravia, & 8 utilia, 9 accurate, 10 copioseque a Philosophis 11 disputata; latissime 12 patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis, & præcepta sunt. Nulla enim 13 vitæ pars, neque publicis, neque privatis, neque 14 forensibus, neque 15 domesticis in rebus, neque si 16 tecum agas quid, neque si cum altero 17 contrahas, 18 vacare officio potest: in 19 eoque colendo sita est vitæ honestas omnis, & in 20 negligendo turpitudo. Atque hæc quidem 21 quæstio communis est omnium Philosophorum. Quis est enim, qui 22 nullis officii præceptis tradendis Philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ 23 disciplinæ, quæ 24 propositis bono-

1 Constituissem animo et decrevissem. 2 post hoc tempus. 3 ordiri est incipere res majores. Unde Syllius: *ordior arma*. 4 decet enim erudiri adolescentem officii potissimum colendi notitia. 5 decens et conveniens. 6 In argumento levi nequaquam versari debuit is, cui magnam auctoritatem honores magistratusque pepererunt. 7 quantum ad sententias et pondera rerum. 8 cognitione, et vitæ humanæ ad beate vivendum. 9 methodice. 10 ornata splendidaque oratione. 11 subtiliter investigata et mandata litteris. 12 ad omnes et ad omnia se extendere. 13 nulla actio vitæ humanæ. 14 extra domum. 15 in cura rei familiaris tuendæ. 16 Multa enim sæpe soli agimus: in quibus aut officium colitur, honeste; aut negligitur, turpiter. 17 si facias cum aliis contractus vendendo, emendo. 18 non potest esse sine officio. 19 dum colitur 20 dum negligitur 21 Inquisitio 22 nulla tradendo præcepta de officiis, id est, de actionibus, quæ ad virtutem ducunt. 23 Sectæ philosophorum, ut Epicurea, cui finis malorum est dolor, bonorum voluptas. 24 finibus illis bonorum et

norum & malorum finibus, officium omne 25 pervertunt. Nam qui summum bonum sic 26 instituit, ut nihil habeat cum virtute 27 conjunctum; idque 28 suis commodis, non honestate, 29 metitur, hic si 30 sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, ut neque 31 amicitiam colere possit, nec 32 justitiam, nec 33 liberalitatem; fortis 34 vero, dolorem summum malum judicans, aut 35 temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest, Quæ, quamquam ita sunt in 36 promptu ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis 37 alio loco disputata. Hæ 38 disciplinæ igitur, si 39 sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere; neque ulla officii præcepta firma, stabilia, 40 conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab-

et malorum, quos proposuerunt sibi aliisque suæ sectæ hominibus. 25 depravant, nec servant officiorum ordinem, finem male constituentes. 26 ut Epicurus. 27 nulla est conjunctio virtutis cum divitiis et voluptate. 28 qui jus omne metitur utilitate, ex quo manaverit societas, ejusque jura, quæ sententia fuit Carneadis. 29 mensurat, adæquat. 30 si semper idem sentiat, nec si doceri et corrigi ab ipsa, rerum omnium optima, natura patiatur. 31 quia omnia amicorum debent esse communia: et qui statuit finem in divitiis, non erit amicus, quia vult omnia prose. 32 quoniam justitia tueri debet societatem conjunctionis humanæ. 33 quæ versatur circa erogandas pecunias, et nunquam potest esse dives. 34 refellit illos, qui ponebant summum bonum in indolentia. 35 refellit illos, qui voluptatem statuebant finem esse bonorum. 36 manifesta et nota omnibus. 37 IV. Tusculanarum Quæstionum, et libris de Finibus bonorum et malorum. 38 Sectæ Philosophorum 39. si voluerint perseverare in suis opinionibus, et ita vivere, ut dicunt 40 quæ con-

ab iis, qui 41 solam, aut ab iis, qui 42 maxime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, et Academicorum & Peripateticorum: quoniam 43 Aristonis, Pyrrhonis, Herilli jam pridem 44 explosa sententia est: qui tamen 45 haberent jus suum disputandi de officio, si 46 rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad 47 officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur 48 hoc quidem tempore, et hac in quæstione, 49 potissimum Stoicos; non ut 50 interpretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum, 51 judicio arbitrioque nostro, quantum, 52 quoque modo videbitur, hauriemus.

PLACET igitur, quoniam omnis 53 disputatio

consentiant naturæ humanæ: 41 a Stoicis, qui nihil expetendum dicebant præter solam virtutem. 42 a Peripateticis et Academicis, qui dicebant, virtutem maxime expetendam, et ante alia omnia; sed post virtutem bona corporis et fortunæ. 43 Aristo Chius, et Herillus Carthaginensis, fuerunt Zenonis Cynici auditores, qui, ut et Pyrrho, discrimen veri et falsi, boni et mali sustulerunt, paria esse omnia putantes. 44 quasi pulsationes manuum ejecta et exclusa. 45 possent jure suo disputare. 46 si posuissent aliquam differentiam in rebus agendis, ut aliquid agendum esset, tanquam honestum; aliquid vero fugiendum, tanquam turpe. 47 Officium non potest inveniri et constitui, nisi honesta discernantur a turpibus. 48 germanum Stoicum non fuisse Ciceronem hæc verba declarant, innuit enim, se alio tempore et alia in quæstione Stoicorum doctrinæ addictum esse nolle. 49 maxime, quia non reliquit disciplinam Peripateticorum et Academicorum: sed id accipit ubique, quod convenit materiæ, de qua scribit. 50 ut latine exprimatur, quidquid illi græce scripserunt. 51 judicabo tanquam arbiter de opinionibus Stoicorum, eligendo, quod melius et probabilius videtur. 52 addendo, minuendo. 53 subtilis inquisitio.

54 Ut

tatio de officio futura est, 54 ante definire, quid sit officium: quod a 55 Panætio prætermissum esse 56 miror. Omnis enim, quæ 57 a ratione suscipitur de aliqua re 58 institutio, debet a definitione 59 proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputatur.

CAP. III.

ARGUMENTUM.

Hic apparet Tractatio ipsa de Officiis, præmissa vocabuli distinctione, a definitione Cicero inchoat. Ea allata, non triplicem juxta Panætium, sed quintuplicem esse rationem astruit, quorsum universæ vitæ consultationes respiciunt: quibus enumeratis trium horum librorum argumenta subjungit, & in primo de Honesto, in secundo de Utili, sed utrobique dupliciter; in tertio vero de comparatione utriusque se acturum promittit.

OMNIS de officio 1 duplex est quæstio. 2 Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: 3 alterum, quod positum est in præce-

54 Ut omnis tollatur ambiguitas, explicandum est, quid sit officium. 55 Stoico, clari nominis Philosopho, quem in hac potissimum quæstione sequebatur Cicero. 56 miti verbo utitur, de magistro loquens. 57 si modo rationem sequi volumus in disputando. 58 Disputatio: nam disputatio docet et instituit. 59 initium sumere.

1 In hac divisione continetur ipsa definitio. 2 quod Stoici vocabant δογματικόν, ad constitutionem summi boni pertinens. 3 quod appellabant αδρανυητικόν. In quo μερικῶς docetur, quid patriæ, quid parentibus, quid liberis, quid amico, præ-

ceptis, quibus in omnes partes 4 usus vitæ conformari 5 possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: omniane officia 6 perfecta sint: num 7 quod officium aliud majus sit: & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur, de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia 8 divisio est officii: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. 9 Perfectum officium rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem 10 commune καθῆκον 11 vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; 12 medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

TRIPLEX igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi 13 deliberatio. Nam honestum-ne

præstare debemus. 4 exercitatio et modus vivendi. 5 perperam aliæ editiones, *confirmari*. 6 id est, eo et judicio, et voluntate suscepta, et ad exitum perducta, ut nulla ignorantiæ nubecula, nulla pravæ cupiditatis labe admista contaminetur, ut ad verum scopum, citra ullas ambages, contendatur, nec usquam ab eo deerretur. 7 Hæc quæstio ex altera pendet, si enim non omnia officia perfecta sunt: aliud officium alio esse majus aut minus satis apparet. 8 e qua item oritur alia definitio: quamquam idem dicit Cicero quod in superiori, aliis saltem nominibus officium appellans. 9 *officium* perfectum, quod vir sapiens facit. 10 *officium medium*, quod facere potest is, qui perfecte sapiens non est. Nam Stoici eum sapientem vocant, qui nunquam fuit, neque esse poterit, vel futurus non est. 11 vocant, Græci nimirum. Vide Grævium, qui rationem reddit, cur *quod* expunxerit. 12 *medius* latinis est mediocris. 13 prius inquirimus: inde consultamus; postea eligi-

ne factu sit an turpe dubitant, id 14 quod in deliberationem cadit; in quo 15 considerando sæpe animi in contrarias sententias 16 distrahuntur. Tum autem aut 17 anquirunt, aut consultant, ad vitæ 18 commoditatem 19 jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos; 20 conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in 21 rationem utilitatis 22 cadit. Tertium dubitandi genus est cum pugnare videtur cum honesto id, quod 23 videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se 24 rapere, honestas contra 25 revocare ad se videtur, sit, ut distrahatur deliberando animus, afferatque 26 ancipitem curam cogitandi. Hac divisione, (cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt, nec enim solum, utrum honestum

gimus. 14 de quo homines solent consultare et deliberare. 15 diligenter inspiciendo, quid sit honestum aut turpe. 16 distrahi est in varias sententias et occupationes trahi: et maxime refertur ad animum. 17 *anquirere*, proprie est circumquaerere, ut Festus scribit, a quo *inquirere*, quod alii habent libri, diversum est. qui igitur circumquaque omnia scrutans quaerit, is *anquirere* latine et Ciceroniane dicitur. 18 utilitatem, lucra. 19 oblectationem animi, ut, eligere theatra, celebrare ludos, etc. 20 utile sit. 21 observandum hoc loquendi genus, *ratio* cum genitivo. 22 venit: continet utilitatem, de qua consultatur. 23 hominibus leviter eruditis, populariterque et sentientibus et loquentibus. 24 per vim et quodam appetitu. 25 ducere, allicere, persuadere. *Revocare* autem dixit, ut ostendat hominem natura esse honestati conjunctum, a qua interdum abstrahitur specie utilitatis, et illecebris voluptatis. 26 lubricam, dubiam et variam, Ovidius. *Aliudque cupido, Mens aliud suadet, Video meliora, proboque, Deteriora sequor.*

27 no-

nestum, an turpe sit, deliberari solet, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius: itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit 27 rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. 28 Primum igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de utili: post de comparatione eorum disserendum:

CAP. IV.

ARGUMENTUM.

Antequam ad disputationem de Honesto accedit, naturæ humanæ vim investigat, & primo homines cum belluis in quibusdam convenire, in nonnullis ab iisdem differre ostendit: postea naturaliter nobis omnium virtutum simulacra subministrari commonstrat.

PRINCIPIO generi animantium 1 omni est a natura 2 tributum, ut se, vitam, corpusque 3 tueatur, 4 declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæcunque ad vivendum sunt necessaria, anquirat, & 5 paret; ut 6 pastum, ut 7 latibula, ut alia ejusdem generis. Commune autem animantium omnium

27 modum consilii capiendi. 28. His verbis argumentum horum trium librorum persequitur.

1 Tam rationalium, quam irrationalium. 2 concessum liberalitate quadam naturæ, communis parentis. 3. sustentet, ac quovis modo salutem suam conservet. 4 vitet et fugiat: declinare proprie est motu corporis et gestu aliquid vitare. 5 acquirat. 6 cibum dixit, non potum, quoniam satis est aqua, quæ passim fluit, ad potum. 7 latebras, in quibus lateat, declinans aliquod detrimentum.

8 co-

mnium est, 8 conjunctionis appetitus, procreandi causa, et cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem, et belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodat, 9 paullulum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, caussas rerum videt, earumque 10 progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebusque præsentibus adjungit, atque annectit suturas: facile totius vitæ 11 cursum videt, ad eamque 12 degendam præparat res necessarias. Eademque natura 13 vi rationis hominem conciliat homini, et ad 14 orationis, et ad vitæ societatem: 15 ingeneratque inprimis 16 præcipuum quemdam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitque, ut hominum cœtus & 17 celebrationes esse, et se obiri velit: ob

8 copulationis. *Nam istud jus*, inquit Justinianus, *non solum humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in mari, quae in terra nascuntur, a quo descendunt matrimonia, liberorum procreationes, educationes.* 9 quia non habet perfectam memoriam et reminiscentiam, ut homo. 10 *Progressus* hic dicit, quæ præcedentibus appellat *consequentia*, uti *antecessiones*, quas *caussas rerum* dixit, quæ solent rem antecedere. Nimirum aliis vocabulis, ut sæpe solet, eandem rem explicat. 11 animo et prudentia complectitur omnem vitæ consequentis statum, 12 sustentandam cum ratione. 13 potentia intellectus. 14 colloquii: ad sermonem conferendum et simul vivendum. 15 in ipsa generatione inserit. 16 Maximum et singularem. 17 Cicero vult, hominem a ratione impelli, ut velit cœtus et concilia, tum inter ipsos homines celebrari ac frequentari, tum ab unoquoque nostrum non negligi; sed obiri.

ob easque causas studeat parare ea, quæ 18 suppeditent & ad 19 cultum & ad victum: nec 20 sibi soli, sed conjugi, liberis, cæterisque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quæ cura 21 exsuscitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Imprimisque hominis est propria 22 veri inquisitio, atque investigatio. Itaque, cum sumus necessariis negotiis, curisque vacui, tum avemus aliquid 23 videre, audire, 24 addiscere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad beate vivendum necessariam 25 ducimus ex quo intelligitur, quod 26 verum simplex, sincerumque sit, id esse 27 naturæ hominis aptissimum. Huic 28 veri videndi cupiditati adjuncta est 29 appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus 30 bene a natura informatus velit, nisi 31 præcipienti, aut docenti, aut 32 utilitatis causa juste & legitime imperanti, ex quo

33 ani-

18 abunde sufficiant. 19 ornatum corporis. 20 quoniam impellimur a natura, ut prodesse velimus quam plurimis. 21 a somno ignaviæ. 22 Metaphora, a venatoribus, qui e vestigiis lustra ferarum indagant. 23 ut postea cognoscamus et sciamus: quoniam nihil potest esse in intellectu, quin prius sit in sensu. 24 discimus rem prius incognitam: addiscimus, cum aliqui addimus: odiscimus, cum memoriæ mandamus. 25 existimamus. 26 fidele, purum, constans, et sine vitio. Hinc veri sermo dicitur simplex et infucatus 27 Natura enim omnes homines scire desiderant: De qua cupiditate vide pluribus disputantem Ciceronem V. de finibus. 18. 28 videndi veritatem, et cognoscendi omnia et singula. 29 ut primus in civitate sit; quemadmodum Cæsar in parvulo oppidulo primus, quam Romæ secundus, esse malebat. 30 qui principia naturæ habet et ipsis utitur. 31 Exemplo sit Eumenes apud Justinum XIV. 3. 32 qui legitime magistratus est constitutus; ad discrimen tyrannorum.

33 for-

33 animi magnitudo 34 existit, humanarumque rerum contemptio. Nec vero illa parva vis naturæ est, 35 rationisque, quod unum 36 hoc animal sentit, 37 quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis, dictisque, qui 38 modus. Itaque eorum ipsorum, quæ adspectu 39 sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura, ratioque ab oculis ad 40 animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis, factisque conservandum putat, cavetque, ne quid 41 indecore, 42 effeminateve faciat: tum in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid 43 libidinose aut faciat, aut 44 cogitet. Quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiamsi nobilitatum non sit, tamen honestum sit: quodque vere dicimus, etiamsi a nullo laudetur, 45 natura esse laudabile.

CA-

33 fortitudo et magnanimitas 34 emergit, apparet. 35 intellectus, qui pulchritudinem ordinis, decoris, et modestiæ metitur et sentit. 36 homo qui est divinum animal, cui principatus inter omnia animalia tribuitur. 37 Homo solus inter omnia animalia novit judicatque, quid in omni actione sermoneve sit observandum, quod deceat. 38 Horatius. *Est modus in rebus, sunt certi denique fines; quos ultra citraque nequit consistere rectum.* 39 Cum oculorum sensu bruta quoque utantur, ordinem tamen in sensibilibus non agnoscunt. 40 ad mentem et potentiam naturalem animi. 41 contra modestiam, sive temperantiam. 42 molliter: muliebrum morte. 43 exclusa ratione, 44 *Nam scelus intra se tacitum qui cogitat ullum, Facti crimen habet.* Juvenalis, 45 etsi notum non sit et prædicetur a nemine.

a For-

CAP. V.

ARGUMENTUM.

Nunc ipsam de Honesto aggreditur doctrinam, & quatuor ejus in universum sive fontes sive partes recenset, quas non ipsas quidem nominatim, sed elegantissimis luculentissimisque circumscriptionibus exprimit, & officiorum, objectorumque respectu inter se distinguit. Sunt autem illæ Prudentia, Justitia, Fortitudo, & Temperantia.

FORMAM 1 quidem ipsam, Marce fili, & 2 tamquam faciem honesti 3 vides: quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait 4 Plato excitaret, 5 sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor 6 partium oritur ex aliqua: aut enim in 7 perspicientia veri, 8 solertiaque versatur: aut in hominum societate 9 tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum 10 contractarum fide: aut in animi 11 excelsi, atque invicti magnitudine, & 12 robore: aut in omnium, quæ 13 fiunt, quæque dicuntur

1 Forma honestatis quatuor virtutibus continetur. 2 Honestum proprie non habet faciem, quippe quæ ad corpus refertur. 3 animo concipis. 4 in Phædro, cujus verba Cicero II. de Finibus interpretatur. 5 Philosophiæ. Fons enim, unde manat sapientia, honestum est. 6 prudentia, justitia, fortitudine, et temperantia. 7 integra cognitione. 8 est ingenitum acumen et naturalis prudentia. 9 defendenda, sustentanda opibus et opera. 10 venditionum, emtionum, promissionum cæterorum contractuum: et fides est fundamentum justitiæ. 11 elati, et omnia tamquam inferiora spernentis, quod est proprium magnanimi. 12 fortitudine, quæ dolore aut aliqua alia calamitate non frangitur. 13 nam in factis et dictis servandus

ste

tur, ordine, & modo, in quo inest modestia, temperantia. Quæ quatuor quamquam inter se 14 colligata atque implicita sunt, tamen ex singulis 15 certa officiorum genera nascuntur; velut ex ea parte, quæ prima 16 descripta est, in qua 17 sapientiam et prudentiam ponimus, inest 18 indagatio, atque inventio veri: ejusque virtutis hoc 19 munus est 20 proprium. Ut enim quisque maxime 21 perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique 22 acutissime, & 23 celerrime potest et 24 videre, et explicare rationem; is prudentissimus, et sapientissimus 25 rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, quam 26 tractet, & in qua versetur, 27 subjecta est veritas. Reliquis autem 28 tribus virtutibus necessitates 29 propositæ sunt ad eas 30 res parandas, 31 tuendasque, quibus 32 actio

est modus. 14 Est hoc Stoicorum dogma, virtutes ita esse connexas, ut qui unam habet, omnes habet, quod Aristotelici negant. 15 propria cujusque virtutis: quoniam pertinere dicuntur ad unam potius, quam ad aliam. 16 non, ut vulgo accipitur, definita, sed collocata, et ordinata primo loco. 17 Sapientia et prudentia hic eadem est virtus, et sæpe alias Ciceroni, et Platoni, aliisque. 18 Inquisitio, 19 officium ut inquirat verum. 20 Peculiare. 21 recte videt. Talis erat Themistocles, qui, teste Cornelio Nepote, *celeriter, quae opus erat, reperiebat* etc. vide locum. 22 quantum ad ingenii acumen, et solertiam atque inventionem. 23 quantum ad consilium, et bonam illico consultationem et rectam deliberationem. 24 animo, mente, et oculo. 25 recte. 26 exerceat et colat. 27 quæ animæ tantum oculis cernitur, ut ait Plato. 28 justitiæ. fortitudini, et temperantiæ. 29 tanquam munus ipsarum. 30 acquirendas cum labore ac diligenti opera. 31 conservandas: *quoniam non minus est virtus, quam quaerere, porta tueri*. 32 exercitatio, et omnis actus humanæ vitæ de-

ctio vitæ continetur: ut et 33 societas hominum, conjunctioque servetur: & 34 animi excellentia, magnitudoque cum in augendis opibus, utilitatibusque & sibi, 35 & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis 36 eluceat. 37 Ordo autem, & 38 constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia, 39 versantur 40 in eo genere, ad quod 41 adhibenda est actio quædam, non solum mentis 42 agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in vita, 43 modum quendam & ordinem adhibentes, honestatem & 44 decus conservabimus.

CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Separatim jam de singulis Honesti partibus; & primo omnium de Prudentia, ejusque objecto & officiis agit, eaque mentione vitiorum, quibus opponuntur, maxime conspicua facti: mox artes, in quibus operæ pretium sit elaborare, itemque exempla quædam Romanorum artificum addit.

Ex

degendae. 33 justitiae munus. 34 fortitudinis hae partes sunt. 35 quoniam non solum nobis nati sumus. 36 appareat, et magis laudetur in opibus spernendis, quam comparandis. 37 hunc ponit quasi materiam temperantiae. Ordo enim est compostio rerum aptis et accommodatis locis. 38 perseverantia in honestis actionibus. 39 Consistunt. 40 in ea parte vitae humanae. 41 ut scil. honoste aliquid cogitemus et opera atque exercitatione honesta agamus. 42 cogitatio, contemplatio, consideratio. 43 modestiam et moderationem quandam. 44 ipsum decorum, quod ab honesto non potest separari.

1 Pro-

EX quatuor autem locis, in quos honesti 1 naturam 2 vimque divisimus, 3 primus ille, qui in veri cognitione consistit, 4 maxime 5 naturam attingit humanam. Omnes enim 6 trahimur, & 7 ducimur ad 8 cognitionis, & scientiæ cupiditatem, in qua 9 excellere pulchrum putamus: 10 labi autem, 11 errare, 12 nescire, 13 decipi, & 14 malum, & turpe ducimus. In hoc genere & 15 naturali, & 16 honesto, duo vitia vitanda: 17 unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque 18 temere assentiamus: quod vitium effugere qui volet, (omnes 19 autem velle debent) adhibebit ad considerandas res & tempus, & 20 diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque 21 operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easque non necessarias; quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia 22 C. Sulpicium audivimus: in

 gec-

1 Proprietatem. 2 potentiam. 3 prudentia et sapientia. 4 in primis convenit naturæ hominis 5 quæ potissimum in excellentia mentis est posita. 6 quasi vi, etiam inviti. 7 Sponte, certa ratione et via allecti. Natura enim nos cogit, cognitionis vero suavitas maxime delectat. 8 vide Senecam de otio sapientis Cap. 42. 9 excellentiorem esse ac præstantiorem aliis. 10 longius in errorem progredi. 11 falsum pro vero sibi proponere. 12 non didicisse: et caussas rerum ignorare. 13 ab aliquo versuto et callido 14 ut ad damnum accedat insania 15 quoniam a natura impellimur ad rerum cognitionem. 16 Honestum quippe est scire, turpe vero, ignorare. 17 primum. 18 nullo adhibito judicio. 19 quoniam levitas est et temeritas assentiri incognitis. 20 quod maxime efficitur per Dialecticam et Rhetoricam. 21 exercitationem et laborem. 22 Cajus Sulpitius primus Romano-

rum

geometria 23 Sex. Pompejum ipsi cognovimus, multos in dialectica, plures in jure civili, quæ omnes artes in 24 veri investigatione versantur; cujus studio a rebus gerendis abduci, contra officium est, 25 virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen sæpe 26 fit intermissio, 27 multique dantur ad studia reditus: tum 28 agitatio mentis, quæ 29 numquam acquiescit, potest nos in studiis 30 cogitationis, etiam sine 31 opera nostra 32 continere. Omnis 33 autem cogitatio, motusque animi aut in 34 consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in 35 studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii 36 fonte diximus.

CA-

rum defectus solis et lunae rationem in vulgus efferre ausus est, et in bello Macedonico exercitum Romanum magna animi molestia et sollicitudine liberavit, pridie quam cum Perseo rege pugnaretur. 23 patruum Cn. Pompeji Magni. 24 veri investigandi cupiditate ac studio. 25 tunc enim homo laudatur, cum studiose aliquid agit aut cogitat. 26 homine studioso ad contemplationem revertente. 27 Seneca: *Tamdiu discendum est, quamdiu nescio, et si proverbio credimus, quamdiu vivas.* 28 quæ et contemplatio. 29 motus semper est in motu. 30 alii malunt: *cognitionis*, quod rejicit Manutius, propugnat Graevius, quos consule, si placet. 31 meditatio potest nos etiam sine labore corporis, etsi museo non simus affixi, nec legendo scribendove demus operam, in balneis, in itinere, in lecto, exercere in studiis. 32 *continere* proprie de magistris dicitur, qui exercent adolescentes. 33 Dat nunc praeceptum Cicero, docetque, circa quæ debeat versari mentis agitatio. 34 hoc pertinet ad prudentiam. 35 hoc est munus sapientiae. 36 prudentia, a qua tanquam fonte manant officia.

1 Ju-

CAP. VII.

ARGUMENTUM.

Accedit Cicero ad alterum Honesti fontem, Justitiam nempe, tradens ejus primo descriptionem in genere, itemque divisionem in Justitiam specialem, & Beneficentiam: post duo ejus esse munera docet; inserens de divisione rerum, sive de dominii acquisitione disputationem: tandemque fidem esse Justitiæ fundamentum asserit. Porro ad contraria Justitiæ descendit auctor, quorum duo recenset genera: alterum positivum, quod fit commissione, seu inferendo injuriam; privativum, quod fit omissione officii, sive operæ præstari debitæ; dehinc de caussis prioris generis impulsivis disserit explicatius.

DE 1 tribus autem reliquis latissime patet ea 2 ratio, qua 3 societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi 4 communitas continetur cujus partes duæ sunt: Justitia, in qua 5 virtutis splendor est maximus, ex qua 6 boni viri nominantur: & huic conjuncta 7 beneficentia; quam eamdem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ

1 Justitia, fortitudine, temperantia. 2 ipsa Justitia, quae est quaedam ratio modusque vivendi ad utilitatem communem. 3 amoris conjunctio, et hominum congregatio inter ipsos: vicissim mutuis officiis, ut alter alteri opituletur et adsit. 4 socialis ista vita, quae hominibus prae caeteris animalibus est propria. 5 in qua plurimum residet virtus: nam praeclarissima est omnium virtutum. 6 nam boni et justi convertuntur. 7 *beneficientia* secundum analogiam a *beneficiens* dicitur et in antiquis libris exstat: pro quo vulgo *be-*

Primum munus est, ut 8 ne cui quis noceat, 9 nisi lacessitus injuria, deinde, ut 10 communibus pro communibus utatur, 11 privatis ut suis. Sunt autem privata nulla 12 natura; sed aut veteri 13 occupatione, ut qui quondam in 14 vacua venerunt: aut 15 victoria, ut qui 16 bello potiti sunt: aut 17 lege, 18 pactione, 19 conditione, 20 sorte. Ex 21 quo fit, ut ager 22 Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum; 23 similisque est pri.

beneficentia. 8 Cum enim justitia bonum quiddam sit, et boni ea vis ac natura sit, semper prodesse, nunquam nocere, necessario efficitur, justum nemini nocere. 9 Vim enim vi repellere licet, insidiari autem non licet. 10 Communes res sunt vel omnium hominum, vel reipublicæ alicujus, vel societatis. Confer Senecam VII. de Benef c. 12. 11 ne tamen iis abutatur. Interest enim Reipubl ne sua re quis male utatur. 12 primo ortu: nam natura in medium omnia protulit. 13 ut fuerunt illi prisci, quos Cascos appellat Ennius: qui loca communia occupantes propria fecerunt. 14 prædia non possessa ab aliis, coloniaque carentia. 15 quoniam, ut inquit Justinianus, ea, quæ ex hostibus capimus, jure gentium statim nostra fiunt, ut etiam liberi homines in nostram servitutem deducantur. 16 bellum gerentes. Alii legunt cum Lambino: *aut bello, ut qui victoria potiti sunt*. 17 cum lata lege novis colonis agri concedunur publici. 18 Pactum Ulpiano est duorum pluriumve in idem, placitum et consensus. 19 Conditio est pactio certam legem in se continens, definiente interprete Terentii in Andria. 20 fortuna: cum prædia sorte jacta dividuntur, et illius sunt, in quem sors ceciderit, ut omnis controversia tollatur. 21 propter hoc, quod ea, quæ quondam communia erant, privata fiunt, factum est, ut agris nomina possessiva imponerentur. 22 exemplo utitur familiari: nam Arpini Cicero natus: in Tusculano vero villam habuit magnificam. 23 ejusdem generis, cujus est prima, quæ pertinet ad re publicas in genere: ita etiam est de

privatarum possessionum 24 descriptio: ex quo, quia 25 suum cujusque fit; eorum, quæ natura fuerant communia; quod cuique 26 obtigit, id quisque 27 teneat: e quo si quis sibi 28 appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclare scriptum est a 29 Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem 30 patria 31 vindicat, partem amici; atque (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia 32 creari, homines autem hominum 33 causa esse generatos, ut ipsi 34 inter se aliis alii prodesse possent: in hoc 35 naturam debemus ducem, ea qui, & communes utilitates 36 in medium afferre, 37 mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum opera, tum facultatibus 38 devincire hominum inter homines societatem. Fundamentum est autem justitiæ 39 fides, id est, dictorum, 40 conventorumque constantia, & veritas: ex quo, quamquam 41

rebus singulorum. 24 definitio et divisio 25 proprium. 26 aliquo supra dictorum modorum contigit, et suum factum est. 27 possideat tanquam suum. 28 *appetere* proprie est amplius petere, demum vehementer velle, atque etiam vi invadere 29 in epistola ad Architam Tarentinum. 30 quod in multis editionibus additur, *partem parentes*, ab omnibus MSCtis exulat. 31 sibi attribuit, et suam esse dicit. 32 nasci, gigni. 33 ad hominum utilitatem et usum. 34 vicissim mutuis officiis. 35 quæ vult, ut communiter et conjuncte vivamus. 36 in usum communem. 37 Est translatio a mutatione mercium, cum officia tanquam merces mutamus, aliis officia præstando, ut vicissim nobis præstent. 38 obligare et conjungere. 39 justitia sine fide esse non potest. 40 *conventionis* verbum, auctore Ulpiano, generale est ad omnia pertinens, de quibus negotii contrahendi causa consentiunt, qui inter se agunt. 41 hæc inter-

pre-

hoc videbitur fortasse coipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui 42 studiose exquirunt, unde verba sint ducta: credamusque quia 43 fiat, quod dictum est; appellatam fidem. Sed injustitiæ duo genera sunt: unum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possunt, non propulsant injuriam. Nam qui injuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus videtur afferre 44 socio: qui autem 45 non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ 46 tam est in vitio, quam si parentes aut amicos, aut patriam deserat. Atque 47 illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causa de 48 industria inferuntur, sæpe 49 a metu proficiscuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam 50 aggrediuntur,

pretatio illis, qui eam non probabunt, videbitur duriuscula et violenta. 42 Stoici verborum architecti habebantur; cu(usmodi *Logodaedalos* appellat Socrates. 43 Sic quidem Cicero, more Stoicorum, ut suo serviat instituto, Recte autem Salmasius docuit, ex Graeco πισ'ιον pro quo Acoles dixerint πι'ττις Latinorum esse *fides*. 44 quoniam homines naturali quadam societate conjuncti sunt 45 Horat. 1 Serm. 4. *Qui non defendit, alio culpante eto. Hic niger est, hunc tu, Romane caveto.* 46 vocula *tam* non quantitatem, sed qualitatem potius notat. Vult enim Cicero, aeque peccare in justitiam, qui injuriam, a quocumque potest, non propulsat, ac illum qui parentem aut patriam deserat. 47 ponit causam et originem ipsorum generum injustitiae: primum proficiscitur a metu; secundum ab avaritia. 48 dedita opera et certo consilio. 49 ab aliquo inferuntur, qui timet; vide Grotium L. II. de J.B. et P. c. 1. n. 2. 50 Dictio *nonnulli*, a sciolis adscri-

tur, ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latissime patet avaritia.

CAP. VIII.

ARGUMENTUM.

Per παρέκβασιν quamdam avaritiæ explicat caussas: postea de ambitione, sive cupiditate gloriæ quædam addit, amplificans ejus malum testimonio Ennii, & exemplo C. Ful. Cæsaris; primique generis hujus injurias qualitate distinguit.

EXPETUNTUR autem divitiæ, tum 1 ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad 2 opes, & ad 3 gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in republica princeps vellet esse, cujus fructibus 4 exercitum alere non posset. Delectant etiam 5 magnifici apparatus, vitæ-

scripta, in bonis libris non extat, estque hic familiarissimus Ciceronis aliisque veteribus dicendi modus, cum de hominibus loquuntur infinite in tertia plurali.

1 ad vitam degendam. 2 *opes* dicuntur, non divitiae, sed honores, auctoritates, et potestas quae ex divitiis nascuntur. Cicero in Laelio *opes, ut colare.* 3 ut gratos, obnoxios, devinctos sibi reddere possint. 4 Exercitus populi Romani quatuor legiones erant; in singulis legionibus, extremis reipulicae temporibus, peditum sex millia, equitum trecenti. Unde patet M. Crassi immensa cupiditas opum, qui tamen in agris suis sestertium decem millia possedit, quod Plinius testatur, idemque non eodem in Crassum, quo Cicero, odio flagrans, dictum ejus ad unam legionem restringit. 5 am-

pli-

que 6 cultus cum 7 elegantia, & copia. Quibus rebus effectum est, ut 8 infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec vero rei familiaris 9 amplificatio, 10 nemini nocens, vituperanda: sed fugienda semper injuria est. 11 Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in 12 imperiorum, 13 honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud 14 Ennium: *Nullæ sancta societas, nec fides regni est*: id latius patet: nam quidquid 15 ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerumque fit tanta contentio, ut difficillimum fit, sanctam servare societatem. Declaravit id 16 modo 17 temeritas C. Cæsaris, qui 18 omnia jura divina & humana pervertit, propter eum, quem sibi ipse 19 opinionis errore 20 finxerat, 21 principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in

pli et sumptuosi. 6 ornatus 7 affluentia rerum et eleganti apparatu. 8 insatiabilis. 9 augmentum rei domesticæ, et comparatio pecuniarum ad rem domesticam augendam amplificandamque. 10 quæ non est conjuncta cum alterius injuria. 11 ponit unam causam, propter quam maxime homines impelluntur ad injustitiam, cupiditatem scilicet honorum. 12 ut sint imperatores, et aliis imperare possint. 13 magistratuum: nam proprie honores magistratus. 14 Ennius Tragœdias scripsit, quæ hodie non exstant. 15 hujus generis. 16 paullo ante: nam paucis ante annis Cæsar Rempubl. occupaverat. 17 Hoc verbo significatur temerarium factum C. Cæsaris, qui temere, imprudenter, ac sine consilio ad principatum et dominatum ruit. Alii legunt, tempestas; quod tamen vocabulum ad reipubl. perturbationes transferri solet. 18 turbavit omne jus et omne fas. 19 quoniam opinabatur, se eo principatu dignum, cum non esset; putabat etiam, se beatum fore oppressa republica, quod secus accidit. 20 in mente sua formaverat. 21 primum in republ. locum.

22 per-

in maximis animis, 22 splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ 23 cupiditates. Quo magis cavendum est, ne quid in 24 eo genere peccetur. Sed in omni injustitia permultum interest, utrum 25 perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est, & ad tempus; an 26 consulto, & 27 cogitato fiat injuria. 28 Leviora enim sunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ 29 meditata, & præparata inferuntur Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Agit de altero injustiæ genere, & prætermissæ defensionis causas aliquot recitat: inde Philosophos quosdam reprehendit, solam voluptatem ex studiis spectantes, & ad rempublicam sive communem vitæ societatem nihil conferentes: tandem per repetitionem dictorum scopum ostendit, & conscientia dubia nihil esse agendum statuit.

PRÆTERMITTENDÆ autem defensionis, deferendique officii plures solent esse causæ: nam aut 1 inimicitias, aut 2 laborem,

22 perspicacissimis et excelsis. 23 vehementia desideria. 24 cupiditate honoris, gloriæ, imperii. 25 ira, quæ est ebullitio sanguinis circa præcordia. 26 capto consilio et cura adhibita. 27 injuria, de qua inferenda diu cogitavimus. 28 quoniam in subitis animi motibus non habet locum deliberatio et electio. 29 certo consilio et deliberatione.

1 Nolunt subire inimicitias eorum, qui inferunt injuriam. 2 sine quo nil-

aut 3 sumptus suscipere nolunt: aut etiam) negligentia, 4 pigritia, inertia: aut suis 5 studiis quibusdam, 6 occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, 7 desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud 8 Platonem est 9 in Philosophos dictum: quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quæ 10 plerique vehementer expetunt, de quibus inter se 11 digladiari solent, contemnant, & 12 pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam alterum 13 justitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceat injuria: in 14 alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque ad 15 rempublicam ne accessuros quidem putat, nisi coactos. Æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod recte fit, si 16 est voluntarium. Sunt 17 etiam, qui aut studio 18 rei fa-

nil confici potest. 3 qui admodum necessarii sunt, et in publica re, et in privata. 4 pigritia ad corpus, inertia ad animum spectat. 5 aut in litteris, aut aliis in rebus: ut varia sunt hominum studia. 6 rerum scil. domesticarum, in quibus obeundis occupantur. 7 derelictos et ope destitutos. 8 Modeste dissentit a Platone, Philosophorum sententiam in sexto de republ. comprobante. 9 in laudem Philosophorum. 10 major pars hominum. 11 certare more gladiatorum. 12 existimet, nullius esse pretii et momenti. 13 id est, eo quod nemini injuriam inferunt, justi sunt. 14 alterum justitiae genus non colunt, quoniam eos non defendunt quos debent, studio scil. cognitionis et doctrinae. 15 ad munera reipubl. obeunda. 16 Justus enim is est, qui sciens, consilio capto, et consilio ipsius justitiae amore capto, et perpetuo, constanterque agat, Aristot. 11. ad Nicomach. 4. 17 ponit nunc alios, qui rebus suis intenti alios deserunt. 18 quod laudabile est, pater enim, procreandis educandisque liberis, reipubl. semi-

familiaris tuendæ, aut odio 19 quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam 20 videantur injuriam: qui, dum 21 altero injustitiæ genere vacant, in 22 alterum incurrunt: deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam 23 studii, nihil 24 operæ, nihil 25 facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus caussas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus justitia continetur; facile, quod 26 cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi 27 nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum. Quanquam 28 Terentianus ille Chremes humani 29 nihil a se alienum putat. Sed tamen, quia magis ea 30 percipimus, atque 31 sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quam illa, quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, 32 aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam age-

seminaria parat: saeque et suos honesta aliqua arte alit. 19 *ut societatem hominum fugiat atque oderit, qualem Athenis fuisse Timonem nescio quem accepimus*. Cic. in Laelio. 20 cum tamen faciant, quia vitae societatem deserunt. 21 quoniam nemini nocent. 22 quoniam nihil faciunt pro humana societate tuenda. 23 quantum ad animum. 24 laboris, et diligentiae. 25 divitiarum. 26 quacunque temporis conditione. Hanc prudentiam Graeci πρακτικὴν appellant. 27 nisi nostrae quietis commodorumque studiosi nimis fuerimus, ut laborem molestiamque, aut sumptum alterius caussa suscipere nolimus. 28 in Heautontimorumeno. Scribit autem D. Augustinus, cum Romae in theatro hic versus recitaretur, universum populum reclamasse. 29 putat ad se suamque curam pertinere aliorum hominum curas, molestias, negotia. 30 mente. 31 sensibus exterioribus. 32 minus illis consulere studemus, quam nobis.

33 Se-

re, 33 quod dubites æquum sit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipsa per se; 34 dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Dirigit auctor disputationem ad considerationem circumstantiarum, quæ sæpe variant communia de justitiæ officiis præcepta: ubi cur interdum fides servari non possit, docet: idque Tragica fabula de Theseo & Neptuno illustrat. Deinde callida etiam & malitiosa dictorum interpretatione justitiæ fines transiri ostendit: ejusque rei duo allegat exempla; pauca quædam de τῆς τύχης, & summo jure intermiscens.

SED incidunt sæpe 1 tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna esse justo homine eoque, quem virum bonum dicimus, 2 commutantur fiunt que contraria: ut, reddere 3 positum, 4 promissum facere, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea migrare interdum, & non servare, sit justum. 5 Referri enim decet ad ea quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primum, ut ne cui nocea-

33 Seneca: *Quod dubitas, ne feceris.* 34 Si quis enim facit, quod an æquum sit, dubitat, cum apperet ab inferenda injuria non abhorrere, cupiditatemque suam justitiæ anteferre.

1 temporis conditiones. 2 aliter se habent, et fiunt contra officium propter aliquam circumstantiam. 3 pecuniam depositam ad amicum. 4 quæ hic in aliis inseruntur verba, *etiam ne furioso*. Langius, Lambinus, et plures expungunt, quos Grævius sequitur. 5 mutare, secedere, transgredi, modesta significatione.

6 ut,

ceatur: deinde ut 6 communi utilitati serviatur. 7 Ea cum tempore commutantur, commutatur officium, & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei, cui promissum sit, vel ei, 8 qui promiserit. Nam si, ut in 9 fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu 10 iratus optavit, quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt, ea quæ sint iis, quibus promiseris, inutilia; nec, si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui promiseris. Contra officium est, majus 11 non anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam advocatum 12 in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter agrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis 13 standum non esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo, promiseris? quæ quidem pleraque 14 jure præto-

6 ut omnia fiant communis utilitatis causa. 7 Grævius mavult *ea* expungere, quia referenda sunt ad fundamenta justitiæ, quæ tamen nunquam mutantur; et legere: *Cum tempora commutantur*. 8 si ipsi plus nocet quam ei prodest, cui promiserat. 9 vide Euripidem, Ovidium etc. Meursii que de Theseo librum cap. 1. 10 putans verum esse, Hippolytum filium petisse concubitum Phædræ uxoris. 11 *damnum*, quod pro *non* legitur in plerisque editionibus, nullius est sensus. 12 in judicium. Proprie dicitur, cum judex seu arbiter in locum, de quo controversia est, venit. 13 illa promissa non esse servanda. 14 per prætores in integrum restitutum.

torio liberantur, nonnulla 15 legibus. Existunt 16 etiam sæpe injuriæ 17 calumnia quadam & nimis callida, sed malitiosa juris interpretatione: ex quo illud, 18 SUMMUM JUS, SUMMA INJURIA, factum est jam tritum sermone proverbium, quo 19 in genere etiam in 20 republica multa peccantur: ut ille qui, cum 21 triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec 22 noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium 23 Labeonem, seu quem alium, (nihil enim præter 24 auditum habeo) 25 arbitrum Nolanis, & Neapolitanis 26 de finibus a Senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ne 27 cupide quid agerent, ne 28 appetenter; atque ut 29 regredi,

tuuntur. Jus praetorium et leges opponuntur. Leges enim proprie Romanis dicebantur, quae suffragiis populi ferebantur, Jus autem praetorium ex dictis praetorium constabat, quae quilibet eorum, cum iniret magistratum, proponebat. 15 Lege XII. tabularum, Laetoria et Aquilia. Vide Ciceronem lib 3. de nat. Deorum, et infra lib. 3. hujus operis, cap. 15. 16 emergunt, apparent. 17 calumnia hic accipitur pro quadam juris subtili fraudulentia et iniqua interpretatione: alias est falsa accusatio. 18 Terentius in Heautontimorumeno: *Summum jus summa malitia*: 19 in malitiosa juris interpretatione et calliditate. 20 in his, quae pertinent ad rempublicam. 21 Ephorus apud Strabonem lib. IX. Thracum commentum dicit adversus Boeotos. 22 Romanus et Italus. 23 Labeones dicuntur a labiorum magnitudine. 24 de hoc nihil legi et nihil scio. 25 qui deberet dijudicare de finibus agrorum 26 in quibusdam editis est, *de finibus agri*: sed potius sequimur libros veteres, in quibus, *de finibus* absque genitivo legitur. 27 avide atque avare 28 vulgo insulse legitur: *nec appeterent*. 29 intra suos fines redire, quam pro-

di, quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines sicut ipsi 30 dixerant terminavit: in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. 31 Decipere hoc quidem est, non judicare, quocirca in omni re fugienda est talis 32 solertia.

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Adjicit Cicero nonnulla de modo vindictæ erga eos, a quibus quis læsus est, ne metas justitiæ excedat. Missa sic vindicta privata, ad publicam, quam geminam facit, progreditur: et in posteriore, quæ bello exercetur, modum quoque ultionis esse servandum monet, docens primum, quid parta victoria agendum sit tam cum devictis, iisque vel non immanibus, vel crudelibus, quam cum his, qui positis armis sese dediderunt ipsi: postea de jure et modo indicendi belli, et de æquitate gerendi, pugnandique ratione apud Romanos disserit, idque explicat rursus exemplis suæ Reipublicæ.

SUNT autem quædam officia etiam adversus eos servanda a quibus injuriam acceperis, est enim 1 ulciscendi, & 2 puniendi 3 modus: atque 4 haud scio, an satis sit, eum qui lacesse-

progredi in alienos. 30 lege potius cum Pithœano, *sicut ipsi discesserant*, nimirum, quo utrique recesserunt. 31 nam fraus et deceptio fuit illa, non Judicium. 32 tale acumen et malitia.

1 quantum ad privatum hominem. 2 quantum ad publicas Leges. 3 mensura quaedam et ratio: non debemus mensuram excedere in puniendo. 4 parum abest, quin existimem satis esse.

5 Ver-

cesserit, injuriæ suæ pœnitere, ut & ipse ne quid tale post hac, 5 & ceteri sint ad injuriam tardiores. Atque in republica maxime conservanda sunt 6 jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; unum per 7 disceptationem, alterum per 8 vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: 9 confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt 10 ob eam causam, 11 ut sine injuria in pace vivatur. Parta autem victoria, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello, non 12 immanes fuerunt: ut majores nostri 13 Tusculanos, 14 Æquos, Volscos, 15 Sabinos, 16 Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at 17 Carthaginem, & 18 Numantiam funditus sustulerunt. Nollem 19 Corinthum: sed 20 credo aliquid secutos,

21

5 Verbum *committas*, quod hic ante legebatur in bonis libris, deest. Sunt enim utiles in præceptis præcisæ orationes, et per se sine verbo, sententia constat. 6 *esse quaedam belli jura, quae ne facere, ita pati sit fas* Livius 11. 10. 7 contentione verborum. 8 armis, cum verba non sufficiunt. 9 disceptatione uti non possumus cum hoste, sed opus est certare armis, et vi hostes reprimere. 10 ad eum finem, qui semper expectandus est in omnibus actionibus. 11 Bellum enim pacis causa suscipitur, ut pax sit secura et sine injuria. 12 immanes dicuntur, in quibus nulla est bonitas, sed natura et ingenium ferinum ab omni humanitate alienum. 13 Tusculani donati civitate sunt Anno urbis conditæ CCCLXXV. 14 Aequos et Volscos in civitatem receptos nusquam legi dicit Manutius. 15 Sabini, Romanis juncti, unam civitatem ex duabus fecerunt, et omnia sua Romam transtulerunt. 16 Hernici a Q Marcio in deditionem accepti A. U. C. CCCCXLIX. 17 Utramque Scipio AEmilianus evertit. 18 urbem Celtiberorum in Hispania. 19 ægre fert Cicero, eversam fuisse Corinthum, propter bonas artes, quæ illic vigebant. 20 excusat Cicero majores, qui, ut Corinthum ex-

21 opportunitatem loci maxime, ut posset aliquando 22 ad bellum faciendum 23 locus ipse adhortari. 24 Mea quidem sententia, 25 paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est 26 consulendum. In quo si 27 mihi esset obtemperatum, etsi non 28 optimam, at 29 aliquam rempublicam, quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos deviceris consulendum est: tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum 30 aries percusserit, recipiendi sunt. In quo 31 tantopere apud nostros justitia custa est, ut 32 ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum 33 patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissime 34 fe-

exscinderent, non erudelitate sint adducti, sed aliam aliquam rationem, et maxime opportunitatem loci. 21 commoditatem Græciæ compedes propter Isthmum Philippus junior dixit. 22 ad movenda arma Romanis, 23 qui erat natura munitus. 24 ut mea fert opinio. 25 Plato inane esse pacis nomen in terris dicit. 26 providendum 27 a Pompejo et Cæsare; nam Cicero utrique pacis auctor fuit. 28 non integræ dignitatis libertatisque. 29 aliquem statum reipublicæ, quæ nunc penitus corruit. 30 dicit Cicero ex militari lege, qua, ubi mœnia quati ariete cœperunt, oppidani in deditionem fidemque non recipiebantur. Arietem invenere prius Carthaginenses, eratque instrumentum bellicum, quo januæ quatiuntur et muri. 31 tam juste se gesserunt nostri. 32 consules, imperatores et duces exercitus. 33 ut Siculorum Marcelli, Allobrogum Fabii: id est, eos et in Senatu, et in judiciis defenderent, eorumque curam haberent. 34 Romani veteres non nisi consulto collegio fecialium ad id instituto bella suscipiebant, et vetantibus fecialibus, nulli fas erat arma capere. Hoc nomine jus feciale comprehendebat non tantum indicationem ex jure dominii, sed et persequutionem ejus, quod ex caussa civili aut criminis debetur.

feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut 35 rebus repetitis geratur, aut 36 denunciatum ante sit, & 37 indictum. 38 Pompilius imperator tenebat provinciam: in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur 39 unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, 40 secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia, priore 41 amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat 42 observatio in bello movendo. Marci quidem Catonis 43 senis est 44 epistola ad Marcum filium, in qua scripsit, se audisse, eum missum factum esse a Consule, cum in Macedonia bello 45 Perfico miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat: negat enim 46 jus esse, qui 47 miles non sit, pugnare cum hoste.

C A-

35 Hanc rerum repetitionem dicta esse *clarigationem*, testis est Plinius lib XXII. cap. 2, 36 sine aliqua solemnitate. 37 solemnitate quadam, et ritu fecialium in bello indicendo; nempe legatis violatis, vel aliqua alia justa de causa. 38 M. Pompilius Laenas Liguriam Cos. obtinuit, biennio, ante quam ad bellum Macedonicum secundum P. Æmilius ivit, quo bello adolescens Cato militavit, ut Plutarchus etiam refert. Duas igitur historias Cicero recenset ac confundit, pene ejusdem tenoris. 39 quoniam eam alere non posset. 40 iterum juramento ipsum adstringeret. 41 juramento, jus vide apud A. Gellium lib. XVI. cap. 4. 42 observatio legum, consuetudinum et disciplinae veteris in bello. 43 ad differentiam Catonis junioris, qui Uticensis cognominatus est. 44 exstat apud A. Gellium. 45 quod gerebatur contra Perseum, ultimum Macedonum regem. 46 jure licere. 47 non dederit nomen, et militiae sacramento se non obligarit.

r vi-

CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Novum æquitatis Romani populi in bello argumentum odducit, ab appellatione adversæ partis molliori & leniori: cui subjicit præceptum de officio bellica, & modo elementiæ, quæ sumitur ex consideratione causæ impulsivæ suscepti belli: siquidem aliter contendendum cum cive, eoque vel inimico, vel competitore; aliter cum peregrinis, quos partim vituperat, ut Pœnos & Hannibalem; partim laudat, ut Pyrrhum, cujus magnificam vocem versibus Ennianis refert.

EQUIDEM illud etiam 1 animadverto, quod qui proprio nomine 2 perduellis esset, is 3 hostis vocaretur, 4 lenitate verbi tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc 5 paregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ: *Aut 6 status dies cum hoste*: Itemque, 7 *Adversus hostem æter-*

1 video et considero. 2 perduellis dicebatur, qui per seditionem interfecerat civem Romanum, aut arma moverat; aut qui commiserat crimen laesae majestatis. 3 Varro IV. de lingua latina: *Multa verba aliud nunc ostendunt, aliud ante significabant, ut hostis: nam tum eo verbo dicebant peregrinum, qui suis legibus uteretur, nunc dicunt eum, quem tum dicebant perduellem.* 4 miti significatione. 5 Hostis enim, id est peregrinus, antiquitus dicebatur, qui in urbe acceptus aequalis erat civibus; inde verbum *hostire*, pro *aequare et hostimentum*, pro *compensatione*, etc. 6 Festus: *Status dies vocatur, qui judicii caussa est constitutus cum hoste, id est peregrino. Ejus enim generis ab antiquis hostes appellabantur, quod erant pari jure cum populo Romano.* 7 adversus peregrinum semper civi-

æterna 8 *auctoritas*. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest? eum, quicum bella geras, tam 9 molli nomine appellari? quamquam id nomen 10 diutius jam effecit vetustas: a peregrino enim recessit, & proprie in eo, qui arma contra ferret, remansit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, caussas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paullo ante 11 justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, 12 minus acerbe gerenda sunt. Ut enim cum cive 13 aliter contendimus, si est inimicus, aliter si 14 competitor; cum 15 altero certamen 16 honoris, & 17 dignitatis est, cum 18 altero 19 capitis, & famæ: sic cum 20 Celtiberis, cum 21 Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, 22 uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho 23 de imperio dimicabatur. 24 Pœ-

civi Romano salvum manet jus dominii: peregrinus nihil quod est civis Romani, quantumvis diuturno usu acquirere et usucapere potest. 8 *Auctoritas* hic est jus dominii, et vindicandi potestas. 9 miti. 10 durioris significationis. 11 unam pro patria, alteram propter fines propagandos. 12 minori sævitia et acerbitate. 13 alio animo et loco, in foro, ad judices, inimicum accusamus: in campo Martio, populi comitiis, cum competitore agimus. 14 in aliquo Magistratu. 15 competitore. 16 quantum ad magistratum, qui petitur. 17 gloriæ, quæ ex ipso magistratu sequitur. 18 inimico. 19 inimicus cupit alterius mortem, et famam inimico suo eripere. 20 Numantinis, qui in Celtiberia sunt, et per XX. annos cum Romanis pugnarunt de capite et vita. 21 populis Germaniæ, qui magna hominum manu collecta in Italiam inimico animo sese effundebant, quos C. Marius delevit. 22 non certabant pro imperio, sed pro capite. 23 volebant enim imperare, et non parere Romanorum jussis. 24 Ter fœdem fregerunt

Pœ-

Pœni fœlifragi, 25 crudelis Hannibal, 26 reliqui 27 justiores .. 28 Pyrrhi quidem de 29 captivis reddendis illa 30 præclara:

Nec 31 *mi aurum posco, nec mi pretium* 32 *dederitis:*
Nec 33 *cauponantes bellum, sed* 34 *belligerantes:*
35 *Ferro, non* 36 *auro vitam* 37 *cernamus utrique:*
Vosne velit, an me regnare 38 *hera, quidquid* 39 *ferat fors,*
40 *Virtute experiamur, & hoc simul accipe dictum:*
Quorum virtuti 41 *belli fortuna pepercit,*
Eorum me libertati parcere 42 *certum est.*

43

Pœni, unde *terrarum orbe infamis Punica calliditas*. Valer. Max. VII. 4. 25 ob conditiones Saguntinis datas. 26 Latini, Sabini, Samnites, Pyrrhus. 27 quoniam servaverunt melius, quam Pœni et Hannibal, jura belli, quo imperium quæritur: non enim geri debet tanta sævitia et perfidia, quanta id, quo de capite dimicatur. 28 Pyrrhus Rex Epiri venit in Italiam in auxilium Tarentinorum. 29 Missi fuerunt legati ad Pyrrhum pro captivis redimendis, quos ille dono remisit, dicens Romanis hæc verba, quæ Ennius postea versibus prosequutus est. 30 digna memoratu et summis laudibus. 31 mihi. 32 Tertia syllaba producta, quæ corripitur in præteritis. Sic etiam Ovidius: *dederitis in undis*. Et alibi: *transieritis aquas*. 33 non lucrum sectantes, et quærentes pecuniam ex bello, ut faciunt caupones, qui vendunt vinum etc. 34 simpliciter bellum gerentes. 35 armis. 36 non pecunia, more institorum. 37 de vita dimicemus. 38 fortuna rerum domina. 39 afferat et cupiat, Vos ne velit regnare an me hera fors, sive domina fortuna, quidve ferat illa, quem successum sit habitura res. 40 fortitudine, non pecuniis. 41 qui in bello non ceciderunt. 42 constitui illos liberare.

43 Do-

43 *Dono: ducite: doque* 44 *volentibus cum magnis diis.*

Regalis sane, & digna 45 Æacidarum genere sententia.

CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Fidem datam etiam hosti servandam esse, declarat exemplo M. Attilii Reguli: post de æquitate, & clementia, quæ uti dominus erga servos debeat, præcipit: originesque injuriæ in vim & fraudem distribuens insidias bonitatis specie fallentes violentia pejores asserit.

ATQUE etiam, si quid 1 singuli, 2 temporibus adducti, hosti promiserint, est in 3 eo ipso fides conservanda: ut primo Punico bello 4 Regulus captus a Pœnis, cum de 5 captivis 6 commutandis Romam missus esset, jurassetque se rediturum; 7 primum, ut venit, captivos reddendos in senatu 8 non cen-

43 Dono vobis captivos, ducite illos vobiscum. 44 Vetus est loquutio, ut apud Plautum: *Agite, ite cum diis benevalentibus.* 45 Pyrrhus ab Achille Æaci, quem Jupiter genuit, nepote, magnanimo et fortissimo heroe, originem suam deducebat.

1 soli cives. 2 aliqua temporum conditione, et aliqua difficultate cocti. 3 quod promissum est tali temporum conditione. 4 M. Attilius Regulus. 5 quos Regulus in Africa felici eventu pugnans ceperat. 6 ut commutarentur cum Regulo. 7 cum primum venit. 8 dixit sententiam, non esse reddendos captivos: se quippe nullo usu futurum Romanis; quoniam venenum sibi a Pœnis datum esset, quo paullo post tabesceret et maxime ab uxore Marcia. 10 quod gravissimum tu-

censuit; deinde, cum retineretur 9 a propinquis, & ab amicis, ad 10 supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam 11 fallere.

12 (*Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Romam adstrictos misit jurejurandum se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent; eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerassent, in ærariis reliquerunt: nec minus illum, qui juris jurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Hannibalis permissu exisset de castris, rediit paulo post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris jurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris; cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem a majoribus nostris constitutum. Cum a Pyrrho profuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum: Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, & potentis, & bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbavit.*)

At de bellicis quidem officiis 13 satis dictum est. Meminerimus autem, & adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio, et fortuna 14 servorum: quibus non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis: 15 operam exigendam, 16 ju-

julit, in somnis necatus. 11 deserere. 12 Quae uncinis inclusa diversoque temporum genere expressa sunt, a plerisque veteribus libris et editionibus absunt. De quibus Langius, *an Ciceronis sint, non vult contendere*. 13 pro instituti ratione. 14 vix enim inter homines numerebantur. 15 In libris vulgatis mendose, et contra fidem veterum legitur: *Ad operam exigendam, et justa praebenda*. Sic homines imperiti passim aliena multa sup-

16 justa 17 præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria: 18 fraus quasi vulpeculæ; vis leonis videtur: utrumque homine alienissimum: sed fraus odio digna maiore. Totius autem injustitiæ nulla 19 capitalior est, quam eorum, 20 qui cum maxime fallunt, id agunt, ut 21 viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Accedit ad alteram justitiæ speciem, Beneficentiam nimirum sive Liberalitatem, tria circa beneficia, quæ in alios conferuntur, præcepta tradens. Primum est, ne obsint iis, quibus exhibentur, vel etiam aliis: ubi geminum prohibet vitium, assentationem scilicet sive indulgentiam, & rapinam. Secundum, ne sint majora facultatibus, quod prodigalitas ejusmodi conjunctam habeat & ἀποστέρησιν sive defraudationem suorum, & aliorum violationem, & gloriæ captationem. Tertium, ne dentur indignis, ubi spectare jubet mores, & animum eorum, quibus beneficiamus, vitæ item societatem, & officia nobis ante præstita.

Dein-

suppleverunt. 16 quæ more, merito, et quasi jure quodam tribuuntur: ut sunt quaterni modii frumenti in mensem, quod demensum dicebatur. 17 Præbendi verbum ad annonam spectat, maxime dum capitatim sua cuique portio tribuitur. 18 Huc spectat illud Lysandri *Quo leonina pellis penetrare nequit, vulpina assumenda*. 19 perniciosior; vel quod caput et vitam petat; vel, pœna capitis magis digna. 20 In vulgatis: *qui tum, cum maximo* etc. particulam *tum*, recte expunxit Grævius. 21 qui Curios simulant, et Bachanalia vivunt.

1 quo-

DEINCEPS (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur: qua quidem nihil est 1 naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. 2 Videndum est enim primum, 3 ne obsit 4 benignitas & iis ipsis, quibus benigne 5 videbitur fieri, & cæteris: deinde, ne 6 major benignitas sit, quam 7 facultates: tum ut pro 8 dignitate cuique tribuatur, id enim est 9 justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui 10 gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle 11 videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi 12 assentatores judicandi sunt: & qui 13 aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut 14 si in suam rem aliena convertant. Sunt autem 15 multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt aliis quod aliis largiantur: hique arbitrantur, se beneficos 16 in suos amicos visum iri, si 17 locu-

C ple-

1 quoniam homines, qui opibus valent, ad tuendam societatem humanam natura incitantur; idque humanitatis proprium est. 2 probe observandæ sunt circumstantiæ: quarum Cicero tres enumerat: quæ tamen si subdividantur, plures emergunt. 3 Seneca lib. 11. de Benef. c. 14 *Sunt quaedam nocitura impetrantibusque non dare, sed negare beneficium est*. 4 pecuniarum collatio. 5 cum revera non sit: quoniam obest potius, quam prodest. 6 exhaurietur enim fons liberalitatis. 7 modum divitiarum et patrimonii. 8 prout quisque meretur. 9 nam justitiæ proprium est, suum cuique tribuere. 10 rem gratam faciunt, quæ accipienti noceat. 11 cum in animo habeant nocere. 12 qui aliud ore proferunt, aliud corde sentiunt: et alienæ voluntati obtemperant, ut id, quod prave cupiunt, assequantur. 13 liberales de alieno. 14 cum enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus offerre coguntur. 15 qualis Catilina, sui profusus, alieni rapax: 16 erga suos. 17 divites faciunt. Locu-

ple-

pletent eos 18 quacumque ratione. Id autem 19 tantum abest officio, ut nihil magis 20 officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare 21 Lucii Syllæ, & 22 Caji Cæsaris, pecuniarum translatio a 23 justis dominis ad 24 alienos, non debet liberalis videri. Nihil enim est liberale, quod non idem justum. 25 Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quam 26 facultates: quod qui 27 benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt 28 in proximos, quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad 29 alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas 30 plerumque rapiendi & 31 auferendi per injuriam, ut ad largiendum 32 suppetent copiæ. Videre etiam licet, plerosque non tam natura liberales, quam 33 quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facce-

pleres proprie dicuntur, qui multa loca habent, et possessiones. 18 per fas et nefas; quomodocumque potuerint. 19 tantum ab officio distat. 20 actioni, quæ est cum virtute. 21 Sylla proscriptorum bona ad libidinem dilargitus est. 22 De Cæsaris rapacitate plura dicit Svetonius. 23 possessoribus legitimis, qui opes illas vel a majoribus acceperunt, vel propria industria sibi peperere. 24 amicos, ad quos tamen nihil horum jure pertinebat. 25 secundus locus, sive altera cautio. 26 patrimonium, census, opes. 27 monemur, de sorte et summa nihil decedere oportere: de reditibus et proventibus liberales esse nos posse. 28 parentes, uxores, liberos, cognatos: quia his necessaria vitæ præsidia debentur maxime. 29 nulla consanguinitate aut affinitate sibi conjunctos. 30 per vim. 31 quocunque modo et fraude. 32 abunde sufficiant. 33 *ut sunt ii, qui nihil honestum putant, nisi quod in vulgus gloriosum*, secundum Ciceronem IV. Aca-

cere 34 multa, quæ proficisci ab ostentatione magis, quam a 35 voluntate, videantur. Talis autem 36 simulatio 37 vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia 38 delectus esset dignitatis; in quo & mores ejus erunt 39 spectandi, in quem beneficium conferetur, & 40 animus erga nos, & 41 communitas ac societas vitæ, & 42 ad nostras utilitates officia ante collata. Quæ ut 43 concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ, majoresque, 44 ponderis plus habebunt.

CAP. XV.

ARGUMENTUM.

Præmissa de infirmitate hominum correctione, tertium præceptum explicatius proponit, & primo quidem, quomodo mores spectandi sunt ejus, cui benefacere volumus, monet. Deinde, quomodo animus aliorum erga nos benevolus explorandus, docet, eique, qui nos intensius costantiusque diligit, plurimum

Academ. 34 ut Appius Pulcher, qui sua ambitione Ciliciam exhauserat. 15 certo animi judicio, et quod ita eligant agendum. 36 ostentatio et ficta liberalitas. Proprio utitur vocabulo, quod odium in se contineat. 37 mendacio, quoniam non proficiscitur a voluntate. 38 ut dignior indigniori anteponatur. 39 diligentet considerandi. 40 quo animo fuerit erga nos. 41 an fuerit amicus, an concivis, an domesticus. 42 an fuerit in nos beneficus. 43 ut omnia illi insint, quæ spectanda proposuit in liberalitate: mores, amicitia, cognatio, et gratitudo. 44 magis debent nos movere, ut benefici simus, et liberales in aliquem.

tribuendum censet. Porro de meritis in nos collatis, quibus ad ἀντιδωρα obligati sumus, atque sic de gratitudine, agit, ad quam præstandam quadruplici argumento invitat. Post liberalitatem in duas species distribuit & de magnitudine acceptorum beneficiorum consideranda varia præcipit, subjuncta antithesi significans, id a plerisque negligi.

QUONIAM autem vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque sapientibus, sed 1 cum iis, in quibus præclare agitur, si sunt 2 simulacra virtutis; etiam hoc intelligendum 3 puto, neminem omnino esse negligendum; in quo aliqua significatio virtutis appareat: 4 colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime virtutibus his 5 lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, justitia. Nam fortis animus, & magnus, in homine non perfecto nec sapiente, 6 ferventior plerumque est: illæ vero virtutes 7 virum bonum videntur 8 potius attingere. Atque hæc 9 in moribus. De benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio: ut

1 quasi dicat, cum iis agitur, in quibus ne simulacra quidem sunt virtutis, nedum ipsa virtus. 2 effigies et signa quædam. 3 *Puto* a sciolis intextum veretur Grævius, ut plura hujus generis emblemata non bella, *dicunt*, *ajunt puto* quæ a viris doctis et optimis scriptoribus sunt ejecta. 4 amandum et ornandum. 5 mitioribus, et quæ bonum virum attingunt. 6 itaque tunc fortitudo non est virtus: accedit enim ad temeritatem. 7 Justum et bonum civem. 8 ad bonum virum videntur potius pertinere. 9 eorum scilicet, in quos volumus conferre beneficia. Quod in nonnullis additur, *considerantur*, vel *considerando*, non est in mea

ut 10 ei plurimum tribuamus a quo plurimum diligimur: sed benevolentiam non 11 adolescentulorum more, 12 ardore quodam amoris, sed 13 stabilitate potius, & constantia judicemus. Sin erunt merita, ut non 14 ineunda, sed referenda sit gratia; major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium 15 referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis 16 utenda majore mensura, si modo possis, jubet reddere 17 Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? 18 an imitari agros fertiles, qui multo plus 19 efferunt, quam acceperunt? Etenim, si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; 20 quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum 21 dandi beneficii, alterum 22 reddendi: 23 demus, nec ne, in nostra potestate est; 24 non reddere viro, bono non licet,

melioribus MSS. et impressis. 10 qui nos amat, a nobis vicissim amatur, secundum illud vetus: *si vis amari, ama*. 11 quos Terentius ait, impense cupere, consulere parum, esseque levi sententia. 12 nam hujusmodi ardore facile amor incenditur et deflagrat, ut ignis e stipula, 13 quæ non potest esse, nisi in recto judicio: et judicium maturiorem ætatem requirit. 14 concilianda. 15 fatentur hoc omnes: pauci facti exprimunt. 16 ad usum domesticum a vicino. 17 Versus Hesiodi exstant in opere de Agricultura: *Acceptum metire, et eorum pondere redde Vicino: ut tibi ille iterum succurrat egenti*. 18 elegans affirmandi modus per interrogationem, et Ciceroni perfamiliaris. 19 sic Cicero in Bruto: *Ager, qui multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet*. 20 quam liberales et benefici. 21 Sponte nostra. 22 non gratiam referimus beneficio provocati. 23 an velimus esse liberales, et nobis integrum liberumque. 24 Seneca III. de Benef. 14. *Non referre beneficius gratiam, et est turpe, et apud omnes*

cet, 25 si modo id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt 26 delectus habendi: nec dubium, quin 27 maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque 28 animo, 29 studio, 30 benevolentia fecerit, 31 ponderandum est. Multi enim multa faciunt 32 temeritate quadam, sine 33 judicio, vel 34 morbo, in omnes vel 35 repentino quodam, quasi 36 vento, impetu animi incitati, quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, 37 considerate, 38 constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & inferenda gratia, 39 si cætera 40 paria sint, hoc maxime officii est, ut quisque maxime 41 opis indigeat, ita ei potissimum 42 opitulari; quod contra fit a plerisque,

omnes habetur. 25 reddere enim beneficium ita debet, ne quid injuriæ committat. 26 certus modus servandus. 27 Valer. Maximus IV. 5 *Ut merito primum amoris vinculum ducitur, plurima et maxima beneficia accepisse, ita proximum judicari debet, simul accepisse.* 28 sponte an invitus. 29 voluntate. 30 constanti et stabili, an vana, et quodam ardore et affectu mota. 31 prudenter considerandum. 32 sine consilio et delectu personarum. 33 Seneca I. de Benef. cap. 2. *Beneficia in vulgus effundenda non sunt; et nullius rei, minime beneficiorum, honesta largitio est, quibus si detraxeris judicium, desinunt esse beneficia, in aliud quodlibet incidunt nomen.* 34 morbus est animi vitium inveteratum, ut evelli difficile sit: qualis in prodigis opum perditio. Editi nonnulli habent, *modo*: perperam. 35 quadam levitate sine consilio et delectu personæ. 36 qui navim impellit, modo huc modo illuc. 37 non temere. 38 ut non poeniteat. 39 inter eos scil. quibus benefaciendum est. 40 si par sit amicitia, virtus, necessitudo, officia ante collata; si nulla ex causis, concurrentibus cæteris, plus ponderis habeat. 41 auxilii et beneficii. 42 opem afferre.

43 be-

que, a quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimum 43 inserviunt.

CAP. XVI.

ARGUMENTUM.

Pergit auctor in explicando præcepto tertio, & delectum habendum in conferendis beneficiis etiam ratione societatis vitæ, juxta quam varie inter se devincti sunt homines, monet. Primum hujus consociationis gradum constituit humanitatem, sive ejusdem naturæ, & speciei humanæ communitatem; cujus duos ostendit ortus: primus est Rationis & Orationis, hujusque officia, & beneficia breviter enumerat: secundus rerum omnium, quas ad communem usum genuit natura, communio: in qua ad leges partim, partim ad amicos, partim ad ignotos quoque conspiciendum esse asserit. Sub finem præceptum de moderanda in vulgus liberalitate repetit.

OPTIME autem societas hominum, conjunctioque servabitur, si ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ 1 natura principia sint communitatis & societatis 2 humanæ, repetendum 3 altius videtur. Est enim primum, quod 4 cernitur in universi generis humani societate, ejus autem 5 vinculum est 6 ratio, & ora-

43 beneficia conferunt aut gratiam referunt. Quæ mercatura potius, quam liberalitas, appellanda.

1 Naturalia principia ad conservandam humani generis societatem. 2 quæ est inter homines. 3 a primo principio. 4 quoniam cernimus et videmus conjunctionem naturalem hominum inter se. 5 connexio et stabilitas 6 utrumque λόγος λόγα enim omnino ho-

oratio; quæ 7 docendo, discendo, 8 communicando, 9 disceptando, 10 judicando 11 conciliat iter se homines, conjungitque 12 naturali quadam societate. Neque ulla re 13 longius absumus a natura ferarum: in quibus inesse 14 fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus: justiam, æquitatem, bonitatem non dicimus, sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac 15 latissime quidem patens hominibus inter ipsos, 16 omnibus inter omnes, societas hæc est, in qua omnium rerum, quas 17 ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas: ut quæ 18 descripta sunt 19 legibus, & jure civili, hæc ita 20 teneantur, ut sit constitutum: e quibus ipsis cætera sic observentur, ut in 21 Græcorum proverbio est: 22 AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt 23 generis ejusdem,

homo a brutis differt. 7 hominis proprium est docere et discere: doctrinam enim mens docentis effundit, disciplinam mens discentis haurit. 8 impertiendo necessaria, vel consilia conferendo. 9 accusando, defendendo. 10 quod sequitur ex disceptatione. 11 conjungit, et ad benevolentiam trahit. 12 quoniam natura ita vult, ut homines inter se conjungantur. 13 longo quasi intervallo. 14 si vires et animum spectemus: quæ tamen fortitudo proprie non est, rationis expers, et prudentiæ, sed tantum robur corporis. 15 ad omnes homines extendens. 16 omnibus hominibus, quicunque illi sint, sive noti, sive ignoti. 17 quæ produxit natura ad usum humanum communiter, ut ignis, aer, aqua etc. 18 quæ leges permittunt aliquem possidere ut sua, 19 quarundam enim dominio potimur jure gentium, quarundam jure civili. 20 possideantur. 21 Pythagoras Samius primus dixit. 22 κοινὰ τὰ φίλων. 23 conditionis et naturæ.

24 in

dem; quod ab Ennio positum in 24 una re, 25 transferri in permultas potest.

Homo qui 26 *erranti comiter monstrat viam,*
Quasi 27 *lumen de suo lumine accendat, facit,*
28 *Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.*

29 Una ex re satis præcipit, ut quidquid 30 sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa 31 communia, 32 *non prohibere aqua* 33 *profluente: pati ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fidele* 34 *deliberanti dare*: quæ sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta: quare 35 & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: 36 vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem: NIHILOMINUS IPSI LUCET: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.

24 in lumine scil. 25 commutari in exemplum. 26 dubie vaganti et ignoranti viam. 27 Ovid. *Quis vetet apposito lumen de lumine sumi? Atque cavum vastas in mare servet aquas?* 28 æque bene et nulla ex parte minus. Ratio hoc versu redditur comparatione. Nam nihilominus, inquit, ipsi lucet, nihil decedit. Sicut nec tunc, cum erranti ignoto viam monstrant. Hic est enim finis Ennii, ut sine ejus, qui faciat, incommodo, fiat officium. 27 Hac similitudine satis docet Ennius. 30 sine diminutione rerum nostrarum. 31 volenti scil. natura. 32 non arcere a flumine eum, qui haurire velit. 33 *profluente*, quasi procul fluente: quoniam si esset in fundo alicujus puteus aut piscina, quæ non profluereat, aliter dicendum esset; 34 consultanti quid agat. 35 Plutarchus VI Symposiacorum. *Neque alimenta nobis fas est perdere, ubi ipsi plus satis habemus, neque fontem, postquam inde quantum libet potaverimus, obturare, aut occultare etc* 36 quæ omnibus impertitur.

CAP. XVII.

ARGUMENTUM.

Constituta generalissima societate, contractiores & specialiores jam declarat. Ubi primo quidem plures patefacit, quarum alia communiores tum gentium, nationum, & linguarum, tum civium inter se: aliæ interiores & ab illa infinita hominum consociatione magis recedentes, scilicet vel propinquitatum, & consanguinitatum in conjugio, in liberis, in una domo &c. vel amicitiarum & familiaritatum inter bonos ob similitudinem morum, & honesti admirationem &c. quas sequuntur necessitudines patriæ, & denique Reipublicæ. Deinde verbo illos inter se confert, & quibus ex his plurimum officiorum debeatur, diserte explicat, concludens gnome epiphonematica, amicitiam ex similitudine morum esse jucundissimam.

GRADUS autem plures sunt societatis hominum. 1. Ut enim ab infinita illa discedatur, proprior est ejusdem 2 gentis, nationis, linguæ, 3 qua maxime homines conjunguntur: 4 interius etiam est, ejusdem esse civitatis, multa sunt enim civibus inter se communia, forum, sana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, 5 suffragia, 6 consuetudines præterea, & 7 familiaritates, multisque cum multis

1 qua genus humanum inter se ratione et oratione devinctum est. 2 gens est tanquam genus, et natio species. 3 nam sermo est instrumentum societatis. 4 magis intrinsecum et conjunctior societas. 5 voces, quæ dantur in comitiis, in rabellave scribuntur. 6 conversationes. 7 amicitiæ.

8 Dif-

tis 8 res, rationesque contractæ. 9 Arctior vero colligatio est societatis propinquorum: ab illa enim 10 immensa societate humani generis, in 11 exiguum, angustumque concluditur. Nam cum sit hoc 12 natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso est conjugio: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem est 13 principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, post 14 consobrinorum, sobrinorumque: qui cum una domo jam 15 capi non possint, in alias domos, tanquam in 16 colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & 17 affinitates: ex quibus etiam plures propinqui, quæ 18 propagatio, & 19 soboles, origo est rerumpublicarum; 20 sanguinis autem conjunctio, & benevolentia devincit homines caritate. Magnum

8 Differt res a ratione contracta, ut genus a specie. Rem contractam dicimus, ut matrimonium, ut est societas. Ratio contracta est pactum, quod super matrimonio fit. 9 adstrictior. 10 infinita, de qua paullo ante dictum est. 11 constringitur inter propinquos et affines. 12 nam omne animal appetit duce natura, creare sibi simile in specie. 13 urbs enim ex domibus, respublica e civibus constat. 14 consobrini dicuntur nati ex duabus sororibus: sobrini sunt filii consobrinorum intelligit enim prolis propagationem. 15 contineri. 16 quoniam eum urbs multitudinem caperè non posset, nova deducebatur colonia. 17 propinqui uxoris et affinitates conciliantur conjugio. 18 loquitur per translationem. Nam propagatio dicitur in arboribus et vitibus cum fiunt propagines. 16 *Suboles*, non *soboles*, in libris antiquioribus et monumentis antiquitatis legitur, cui scripturæ notatio nominis suffragatur a *sub* et *olesco*, id est, *oresco*. 20 ipsi consanguinei sunt inter se devincti benevolentia et cha-

est enim, eadem habere 21 monumenta majorum, 22 iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla 23 præstantior est, nulla 24 firmior, quam cum 25 viri boni, moribus similes sunt 26 familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpe dicimus, etiamsi 27 in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quamquam omnis virtus nos ad se alliciat, faciatque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur; tamen justitia & liberalitas id maxime efficit. Nihil autem est amabilius, nec 28 copulatius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim 29 eadem studia sunt eædemque voluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac se ipso: efficiturque id, quod Pythagoras in amicitia 30 ultimum putavit, ut 31 unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis. 32 ultro citro da-

zitate. 21 statuas, trophæa, et majorum imagines, quæ posteros virtutis avitæ admoneant; unde *monumenta* dicuntur. 22 erant enim et publica civitatis, et privata cujusque familiæ sacra, quæ tradebantur hæredibus. 23 excellentior: quoniam super honesto et virtute fundatur: 24 quoniam illa solum amicitia durat quam virtus concilliat. 25 Hinc Stoicorum dogma est, solum sapientem amicum esse, inter alios homines nullam esse amicitiam. 26 amicitiæ consuetudine. 27 in alieno homine, nec nobis familiaritate conjuncto. 28 Manutius aliique maluut *copulantius*. 29 quando una et eadem re delectamur, et idem est velle, nolleque. 30 i. e. primum. Ita legitur et explicat Nonius Marcellus, quem reliqui interpretes sequuntur. Nam et MSCti habent: *Pythagoras vult in amicitia*. 31 Interrogatus Aristoteles, quid esset amicus? Respondit, una anima in duobus corporibus habitans. 32 pro quibus ex librariorum corruptione in impressis legitur: *ultro*.

datis, acceptis. Quæ & 33 mutua, & 34 grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate. Sed, cum omnia ratione, animoque 35 lustraveris, omnium societatum nulla est 36 gravior, nulla carior, quam ea, quæ cum republica est unicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates 37 patria una complexa est: pro qua quis bonus dubitet 38 mortem oppetere, si ei sit 39 profuturus? Quo est 40 detestabilior istorum 41 immanitas, qui 42 lacerarunt omni scelere patriam, & in ea 43 funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. Sed si 44 contentio quædam & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes sint patria, & parentes, quorum beneficiis maxime obligati sumus; proximi liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere 45 perfugium: deinceps 46 bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque 47 for-

ultro citroque datis acceptisque. 33 ne alter tantummodo det, alter accipiat. 34 quoniam si damus alicui, qui non grato animo accipit, operam perdimus. 35 circumspexeris et contemplatus fueris. 36 in editis plerisque est *gratior*. 37 cujus amorem omnibus rebus præferendum esse, omnes fatentur. 38 Horatius: *Dulce decorumque est, pro patria mori*. 39 ut Decii, Codrus, et alii. 40 execrabilior, et magis vituperanda, et digna odio majore. 41 feritas et impietas erga patriam. 42 Cæsarem jam mortuum notat Cicero. 43 M. Antonium carpit, qui post obitum Cæsaris, Ciceronе hæc scribente, omnem suam potestatem ad opprimendam rursus libertatem contulit. 44 si in contentionem per comparationem deveniatur, quibus potissimum inserviendum sit. 45 locum, quo se conferat ad opem implorandam. 46 non discrepantes a nobis in aliqua re, et maximo concordes in moribus. 47 status et conditio, in rebus

fortuna est. Quamobrem necessaria vitæ 48 præsidia debentur iis maxime, quos ante dixi: 49 vita autem, victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam 50 objurgationes in amicitiis 51 vigent maxime: estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum 52 conjugavit.

CAP. XVIII.

ARGUMENTUM.

Per correctionem quasi præcedentium ostendit, circumstantias, & necessitatem ordinem gradum societatis humanæ quandoque interverte-re, ut non conjunctissimi, sed egentissimi sint juvandi, & duo hujus commutationis exempla recenset: post ad usum & praxim eorum, quæ de toto hoc genere liberalitatis præcepit, hortatur & exstimulat, idque similitudine trium aliarum artium declarat. Tandem ad tertium officiorum fontem, fortitudinem nempe, transit, cujus commendationem præmittit sumptam ab opinione populari & tractatam per contentionem contrarii, i. e. ignaviæ, additis exemplis celeberrimis, & argumento a signis, i. e. statuis.

SED in his omnibus officiis tribuendis, 1 videndum erit, quid cuique maxime necesse

bus secundis adversisque. Unde videmus interdum, quod propter unum ex civitate pellitur omnis familia. 48 præsidium est, quod ad alicujus auxilium comparatur. 49 consuetudo vivendi.

50 *objurgationes in amicitia gratae sunt, quae aculeos habent, dolores non habent*. Ambrosius. 51 exercentur inprimis. 62 conjunxit bonos viros quadam necessitudine.

1. Pru-

cesse sit, & quid quisque 2 vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita 3 non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum. Suntque 4 officia, quæ aliis magis, quam aliis, debeantur: ut vicinum citius adjuveris in 5 fructibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem; at, si 6 lis in judicio sit, propinquum potius, & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda sunt 7 in omni officio: & consuetudo exercitatioque capienda, ut boni 8 ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, 9 deducendoque videre, quæ 10 reliqui summa fiat, ex quo 11 quantum cuique dabeatur, intelligas. Sed ut 12 nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii 13 con-

1 Prudentius considerandum. 2 *nobiscum*, quod hic interserunt quædam editiones, plane nihil ad rem facit. Docet enim Cicero, honestam innocentium paupertatem levandam esse. 3 habenda temporis ratio interdum major est, quam necessitudinis. 4 ponit infima officia, quæ magis uni, quam alteri debentur, ratione temporis. 5 Sic in apologo Gellii Noct. Attic. II vicinis operam commodarunt in metendo. 6 si propinquus litigat, et vocatur in jus. 7 cum volumus esse officiosi, et aliquod officium alicui præstare, et in beneficio collocando. 8 Arithmetici, qui officiorum datorum, acceptorumque inire rectam rationem possint. 9 diminuendo, et detrahendo. 10 dum utraque pagina, et accepti, et expensi dispungitur, et inter se confertur, apparet, pares sint rationes, an reliquum sit? et utrum illud reliquum sit accepti, quod nondum expensum sit, an expensi, quod nondum acceptum, et quantum illud sit? 11 quod officium cuique præstandum sit, et qui sint præponendi in beneficio collocando. 12 apissima hæc est comparatio cum ho-

13 conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut 14 facimus ipsi, sed 15 rei magnitudo usumquoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt 16 in jure societatis humanæ, quemadmodum 17 ducatur honestum, ex quo 18 aptum est officium, satis 19 fere diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera 20 quatuor, e quibus 21 honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod 22 animo 23 magno, 24 elatoque, 25 humanasque res despiciente factum sit. Itaque in probis maxime 26 in promtu est, si quid 27 tale dici potest:

Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem:
Illa virago viri.

E si quid hujusmodi:

23 *Salmacida spolia sine sudore, sine sanguine.*

hominibus reipublicae opportunis. 13 ut officium recte conservetur et præstetur. 14 in his libris scilicet, quibus officiorum præcepta tradimus. 15 istorum officiorum dijudicatio et difficultas in officiis præstandis. 16 in justitia et liberalitate, quibus humana societas conservatur. 17 fiat, formetur, habeatque originem. 18 non *ortum* ut vulgo legitur, sed *aptum est*, quo Cicero sæpe utitur, seu connexum et colligatum est, ut Nonius exponit. 19 quasi sufficienter: ut pauca in his, quæ ad justitiam pertinent, desiderentur. 20 prudentia, justitia, fortitudo, et temperantia. 21 nam alia sunt officia, non ab honestate, sed utilitate, quæ mediadicuntur. 22 fortitudinis descriptio et laus. 23 magnas res appetente. 24 non humili et abjecto, sed alte spectanti, nam *elatum* in bonam partem accipiendum est. 25 fortuitas et externas, fortunæque ludibria. 26 citò venit in mentem. 27 Carmen est Ennii, quo juvenes Romanos ignaviæ accusabat, qui a Clelia virgine, quæ obses fuerat apud Porsenam, superabantur. Illa enim Tiberim ad suos tranavit: unde Romani statuam illi erexerunt equestrem. 28 Mire hic se torquent:

Contraque in 29 laudibus, quæ 30 magno animo, & 31 fortiter, 32 excellenterque 33 gesta sunt, ea nescio 34 quomodo quasi 35 pleniore ore laudamus. Hinc 36 Rhetorum campus de 37 Marathone, 38 Salamine, 39 Platæis, 40 Thermopylis, 41 Leuctris: 42 hinc noster Cocles,

quent interpretes. Optimo Graevius: *Alloquitur hominem mollem, et ignavum, quem Salmacidem vocat, quod Salmacide nympha sit effaeminatior*. An autem hi versus statuae Cleliae equestri inculpti fuerint, quod ex Seneca Manutius vult elicere, alii videant. 29 cum aliquem laudamus. 30 alato et humane spernente, quod est proprium magnanimi. 31 contra illud, quod improbis dixerat, *animum geritis muliebrem*. 32 contra illud, *sine sudore et sanguine*. 33 *gesta* proprie dicuntur in rebus gravioribus. 34 modo quodam mirabili et cum quadam admiratione. 35 maximis laudibus et amplo praeconio. 36 Rhetorum campus proverbio dicitur, ut Poetarum sylvae: indicatque ingentem materiam propositam ad dicendum oratoribus in laudem fortium virorum. 37 propter insignem Miltiadis contra Persas in Marathonis, civitatis Atticae, po victoriam: qui enim in illa pugna occubuerunt, quotannis laudabantur. 38 apud Salaminam insulam, Atticae continenti objectam, Xerxes victus fuit ab Atheniensibus pugna navali duce Themistocle. 39 Plataae oppidum Boeotiae, ubi Pausanias et Aristides profligarunt Mardonium Xerxis Ducem, gymnicumque certamen in caesorum honorem constitutum, et trophaea pro universa Graecia contra vim Asiae posita fuerent. 40 Thermopylae angustus viatoribus ex Thessalia, et a littore Locros petentibus transitus est, ubi Leonides, Lacedaemoniorum Dux, contra Xerxen innumero exercitu instructum, deficientibus sociis parva civium manu, fortissime occubuit. 41 Leuctrae oppidum Boeotiae, ubi Epaminondas Thebanus Lacedaemonios vicit, adeoque attrivit, ut postea imperium recuperare non potuerint. 42 in quibusdam MSS. legitur *Stratocles*, in aliis *Sterocles*, seu *Stereocles*; sed cum neutrius ullibi exstet memo-

cles, 43 hinc Decii, 44 hinc Cnæus & Publius Scipiones, 45 hinc M. Marcellus, 46 innumerabilesque: 47 maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine 48 excellit. Declaratur autem 49 studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu 50 fere militari.

CAP. XIX.

ARGUMENTUM.

Subjungit commendationi definitionem fortitudinis; atque remotis contrariis cum eo pugnantibus ejusdem cum justitia congruentiam Platonis auctoritate communit, & illustrat: cognata postmodum recenset; ex quibus qualem esse virum for-

moria, Balduinus, Langius, et alii peccatum librarii, primam syllabam *no* omittentis, subodorati, reposuerunt: *noster Cocles* Intellige Horatium Coclitem, quem Cicero inter Romanos, bellica laude insignes, ut tempore, ita ordine, primum recenset, postquam Græcorum loca prælliis nobilitata memoravit. Sic et in primo paradoxo ante Decios posuit: *Quae Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quae vis patrem Decium quae filium devovit?* 43 Decius pater et filius pro patria se devoverunt, ille adversus Latinos, hic adversus Hetruscos, et gloriose occubuerunt. 44 Fratres, duo illa fulmina belli, ut Ennius appellat, qui secundo bello Punico, Hannibale Italiam lacerante, in Hispania occubuerunt. 45 Marcellus Hannibalem fugavit, et Syracusas expugnavit, inde in Apulia insidiis circumventus in quodam colle cecidit: 46 Duces et clarissimi imperatores, quorum tanta copia apud Romanos fuit, ut numerari vix possint. 47 ante omnes alios populos et nationes. 48 illustrior est cæteris gentibus: 49 immensa voluntas bellicæ gloriæ, quam Romani appetebant, tanquam summa laude veraque dignissimam. 50 raro togato.

Ma-

fortem velit, colligit: postremo præceptum contra κενοδοξιαν & auræ popularis captationem addit, & plerosque, viros etiam magnos, præmiis potius, quam officio moveri affirmat.

SED ea 1 animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si 2 justitia vacat, pugnatque non pro 3 salute communi, sed 4 pro suis commodis, 5 in vitio est: non enim modo id 6 virtutis non est, sed potius 7 immanitatis, omnem humanitatem 8 repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro 9 æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis & malitia laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod justitia vacat. Præclarum igitur, 10 Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota a justitia, 11 calliditas, potius, quam sapientia, est appellanda; verum etiam animus 12 paratus ad periculum, si 13 sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, 14 audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros forte, & magnanimos, eosdem bonos, & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus; quæ sunt 15 exme-

1 Magnanimitas in periculis subeundis et laboribus. 2 si est sine justitia. 3 ad utilitatem reipublicæ. 4 ut fecit Cæsar. 5 non mereretur laudem veræ fortitudinis. 6 non pertinet ad virtutem. 7 feritatis et sævitiæ. 8 rejicientis, et ad omni humanitate alienæ. 9 quæ commune commodum spectat, non privatum. 10 Locus sumtus ex epitaphio Platonis. 11 versutia. 12 quod fortitudinis principium videtur. 13 injusta, suique commodi causa. 14 audax est enim simulator fortitudinis, non fortis. 15 ob hæc aliqui justitiæ laudem merentur, quia boni sunt et veri. Justus enim

media laude justitiæ. Sed illud 16 odiosum est, quod in hac elatione, & magnitudine animi, facillime 17 pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur. Ut enim 18 apud Platonem est, 19 omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse 20 cupiditate vincendi; sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius solus esse. Difficile autem est, cum 21 præstare omnibus concupieris, servare 22 æquitatem, quæ est justitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque 23 disceptatione 24 vinci se, nec ullo 25 publico ac 26 legitimo jure patiantur; existuntque in republica plerumque 27 largitores & 28 factiosi, ut 29 opes quam maximas consequantur, & sint 30 vi potius superiores quam justitia pares. Sed quo 31 difficilius, hoc præ-

enim nunquam mentitur, nunquam decipit: quæ si vir fortis non habet, fortitudinis nomen et laudem non meretur, quæ, ut definitur a Stoicis, pugnat pro æquitate. 16 molestum et ægre ferendum 17 est conatus animi ad rem, quam jure assequi non debemus. 18 in Lachete, sive περὶ ἀνδρείας. 19 disciplinam, educationis consuetudinem et institutum in exercendis juvenibus. 20 accensum ad cupiditatem victoriæ: quoniam illa educatio in laboribus docebat ipsos vincere et pati omnia fortiter, quæ accidere possunt. 21 antecellere, et velle primum locum habere et primus partes in civitate. 22 æqualitatem, ut aequo et pari vivas cum aliis, et nemini inferas injuriam. 23 verbis et rationibus. 24 ab aliis scil. intercedentibus, et contra sentientibus. 25 jus ordinarium, quod commune civibus omnibus est. 26 quod est constitutum et mandatum legibus. 27 largitio est in malam partem ad captandos favores, corrumpendaque suffragia. 28 factio est divisio civium in diversa studia: cum aliqui in civitate principes fieri conantur. 29 potentiam, non divitias. 30 violentia et cum injuria aliorum. δυσκελα τὰ κακα. Quanto difficilius

est.

præclarius. Nullum est enim tempus, quod justitia vacare debeat. Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui 32 propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod 33 maxime naturà sequitur, 34 in factis positum, non in gloria judicat: 35 principemque se esse mavult quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis 36 pendet, hic 37 in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & gloriæ 38 cupido, qui locus est sane 39 lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus susceptis, periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum, desideret 40 gloriam.

CA-

est, ne quis animi sui magnitudine potentia abutatur ad injustitiam, tanto præclarius est, si quis hasce virtutes semper copulatas habet. 32 neque in ferenda, sed propulsanda injuria lex virtutis est: qui enim non repellit a socio injuriam, si potest, tam est in vitio, quam ille, qui affert. 33 sequitur natura honestum, quod illi amicum et conjunctum est, quodque natura ipsa per se expetit. 34 in rebus, quæ fiunt cum virtute, quam amamus et expetimus propter se, non propter gloriam et hominum æstimationem. 35 vult potius laudanda facere, et non laudari: quam factorum, quamvis mereantur, laudationes accipere. 36 arbitratur veram gloriam virtutis consistere in opinione imperitorum hominum, qui judicare non possunt, et errore ducuntur. 37 in numero magnorum virorum. 38 est ellipsis, subauditur, *maxima*, vel *summa* gloriæ cupiditate. 39 quoniam in ipso pauci consistunt, ut oportet, sed labuntur. 40 laudem ex opinione vulgi, quam sæpe, neglecta æquitate, appetimus.

1 Co-

CAP. XX.

ARGUMENTUM.

Post definitionem, & contraria ad divisiones fortitudinis progreditur, sumptas a subjectis, quod altera sit domestica sive togata, altera publica sive castrensis, & utramque ab objectis, & causa formali describit: mox confert inter se has species, & priorem ex mente Stoicorum rursus in duas partes, διαιρετικὴν & ἀπάθειαν dividit: sed omissa posteriore latius tradit priorem, & quæ fugienda summopere viris fortibus exponit, si velint animi tranquillitatem, unde sit constantia & dignitas, obtinere. Per occasionem vituperat ἀπραξίαν & nimiam bonorum atque honorum, ob tranquillitatem animi obtinendam, fugam.

OMNINO fortis animus, & magnus, duabus rebus maxime 1 cernitur: quarum una in 2 rerum externarum 3 despicientia ponitur, cum 4 persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum, decorumque sit, aut 5 admirari, aut, 6 optare, aut 7 expetere oportere: nullique 8 neque homini, neque perturbatio-

1 Cognoscitur, perspicitur. 2 res externæ sunt, quæ extra corpus animumque habentur, ut divitiae, imperia, magistratus, et omnia bona fortunae. 3 omnes res fortunae contemne; nihil admirare, nisi virtutem etc. 4 inductum in opinionem. 5 Horatius idem dicit. *Nil admirari prope res est una Numici, Solaque quae possit facere et servare beatum.* Admiratio hic intelligitur imprudens rerum vanarum. 6 animo. 7 consilio: inde prius optamus, postea consilio expetimus. 8 nullus hominis metu ab honestate deficere, vel gratia inflecti: non ad iram

tioni animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, & 9 maxime utiles, sed & 10 vehementer arduas plenasque laborum, & periculorum, 11 cum vitæ, tum multarum aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum 12 splendor omnis & amplitudo, addo etiam 13 utilitatem, in 14 posteriore est: causa autem, & ratio efficiens magnos viros, est in 15 priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in 16 duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ 17 eximia plerisque, & præclara videntur, parva ducere, eaque ratione stabili, firmaque contemnere, fortis animi magnique ducendum est: & ea, quæ 18 videntur acerba, quæ 19 multa, & varia in hominum vita fortunaque versantur, ita ferre, ut nihil 20 a statu naturæ discedas, nihil 21 a dignitate sapientis, robusti

iram proclivem esse: non cujusquam opes pertimescere. 9 reipublicae et patriae atque communi hominum utilitati. 10 plenas difficultatis. 11 in libris vulgaribus legitur, *cum causa vitae*, sed vox *causa* supposita est et adulterina, nec in MSS. exstat. 12 Facta in oculos hominum incurrunt, et sensus. 13 non tantum res utilitatem reipubl. spectantes, sed et sui et suorum. 14 in secunda parte et re, circa quam versatur vir fortis et magnus, etc. 15 in despicientia rerum externarum. 16 Despicientiam dividit in rectum judicium de bonis et malis, et ἀπαθεια 17 praeclara et plena splendoris et laudis, ut magistratus, honores, divitiae. 18 re ipsa autem non sunt, sed opinione tantum hominum non recte sentientium et imperitorum. 19 quoniam varii sunt casus humani. 20 a mentis tranquillitate et gravitate, quam natura ipsa nobis dedit. 21 ne quid facias, quod non de-

sti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi 22 cupiditate: nec, qui invictum se a labore præstiterit, vinci a voluptate; quamobrem & hæc 23 videnda, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam 24 angusti-animi, tamque parvi, quam amare divitias: nihil honestius, 25 magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam 26 gloriæ cupiditas, ut supra dixi, 27 eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris 28 omnis debet esse contentio. Nec vero 29 imperia expetenda, ac potius aut 30 non accipienda interdum, aut 31 deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & 32 voluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas & securitas

deceat sapientem, cujus non est adversis fortunae casibus moveri, aut secundis tolli. 22 cupiditate rerum humanarum, affectibus et voluptatibus. *Quippe nec ira Deum tantum, nec tela, nec hostes, quantum sola nocet animis illapsa voluptas.* 23 consideranda, animadvertenda. 24 demissi et vilis. 25 quod magis deceat magnificum, qui magnos facit sumtus sine aliqua avaritia. 26 quam tum maxima amittimus, cum maxima affectamus. 27 nam gloriae cupidus non est sui juris, sed servit affectui. 38 omnia, quae magnanimus facit, eo spectant, ut sit liber. 29 magistratus et cura exercitus. 30 ut Timoleon regnum Corinthi; Scipio Africanus regnum Hispaniae. 31 ut Tarquinus Collatinus consulatum, Sulla dictaturam. 32 cum de animi perturbationibus agatur, voluptas nulla corporis, sed animi tantum intelligenda est. Neque vero gaudium animi hic significatur, cum ratione animus, movetur placide et constanter; sed laetitia gestiens, quae

tas adsit, quæ affert cum 33 constantiam, tum etiam 34 dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, a negotiis 35 publicis se removerint, ad 36 otiumque 37 perfugerint. In his & nobilissimi 38 Philosophi, longeque 39 principes, & quidam homines 40 severi, & graves, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris, delectati 41 re sua familiari. His idem propositum fuit, quod 42 regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, 43 libertate uterentur: cujus proprium est, sic vivere, ut velis.

CAP. XXI.

ARGUMENTUM.

Insistit incepto argumento, ac primo quidem refert eos, qui jure possit a gubernanda Republica abstinere: secundo, qui nullo jure se removere queant, recenset, geminam hujus propositionis causam afferens: tertio de officiis gubernantium Rempublicam agit, quæ quatuor potissimum esse dicit: postremo præceptum

quæ est sine ratione animi elatio. 33 perseverantiam, hoc est, in re cum ratione considerata stabilem permansionem. 34 auctoritatem honestam. 35 gubernatione reipublicæ 36 cessationem negotiorum et curæ publicæ. 37 tanquam in locum tutum et non obnoxium tot fluctibus, quot surgunt in republica. 38 ut Socrates, Plato, Aristoteles, Epicurus cum suis sectatoribus. 39 valde primi inter ipsos Philosophos 40 ut Pomponius Atticus. 41 domestica, delectari re sua familiari. 42 vocabulo magnificentissimo eorum institutum ornat. 43 ut essent liberi in otio, quod sequebantur.

1 Re-

de vitanda temeritate subjiciens monito in omni deliberatione necessario concludit.

QUARE, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis, 1 alteri se adipisci id posse arbitrantur, si 2 opes magnas habeant: 3 alteri, si contenti sint & suo, & parvo. In qno neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed & 4 facilior, & 5 tutior, & 6 minus aliis gravis, aut molesta vita est otiosorum: 7 fructuosior autem hominum generi, & ad 8 claritatem, 9 amplitudinemque aptior eorum, qui se ad rempublicam & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter, & iis forsitan concedendum sit 10 rempublicam non capesseatibus, qui 11 excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt, & iis qui aut 12 valetudinis imbecillitate, aut 13 aliqua graviore causa impediti, a republica recesserunt, cum ejus administrandæ potestatem aliis laudemque concederent. Quibus autem ta-

lis

1 Reges. 2 regnum opulentum magnasque potentias. Qui enim opes possidet, se ipsarum præsidio omnia posse credit. 3 otiosi et Philosophi, si imponant finem cupiditatibus. 4 quoniam facilius possumus philosophari, quam regnare 5 quia Philosophi non timent gladios fortunae, quibus Reges obnoxii sunt. 6 quoniam non offenduntur homines otio Philosophorum 7 afferens majorem utilitatem communi hominum societati. Ergo præstantior: non enim nobis tantum ipsis nati sumus. 8 splendorem nominis. 9 gloriam. 10 pro, si non capessant. Graeco more dictum. 11 Vide Senecam de tranquillitate animi cap. 36. et Epictetum in Enchiridio cap. 31. 12 infirma valetudine; ut majoris Africani filius. 13 cum, alicujus metu, libere sententiam dicere non

lis nulla sit causa, si 14 despicere se dicant ea, quæ 15 plerique 16 admirentur, imperia, & magistratus, iis non modo non laudi; verum etiam 17 vitio dandum puto. Quorum 18 judicium in eo, quod 19 gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur 20 labores, & molestias tum 21 offensionum, tum 22 repulsarum, quasi quandam 23 ignominiam, timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis 24 parum sibi constent: voluptatem 25 severissime contemnant, in dolore sint 26 molliores: 27 gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent a natura 28 adjumenta rerum gerendarum, 29 abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus, & 30 gerenda respublica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi 31 magnitudo potest. 32 Capessentibus au-

non licet. 14 contemnere. 15 major pars hominum. 16 magni æstiment. 17 vituperandum. 18 sententiam et opinionem. 19 non enim amanda gloria, sed id, unde oritur gloria, honestum, et virtus. 20 qui subeundi sunt in potendo magistratu 21 cum res ex animi sententia non succedit: vel, quod magistratum bona fide gerenti multorum simultates et odia suscipienda sunt. 22 quoniam non adipiscantur magistratum, quem petunt. 23 cum ignominiae non tam sint, quam solidae gloriae, materies. 24 parum sunt constantes in rebus adversis, medii terminos transilientes. 25 gravissime et constanter. 25 fracto animo et molli. Utrumque fortitudinis est, nec dolore, nec voluptate vinci. 27 facilius enim rebus commodis caremus, quam incommodas sustinemus. Sed vir fortis et magnus non timet infamiam injuria illatam. 28 qui valent ingenio, prudentia, viribus corporis. 29 sine aliqua mora. 30 administranda. 31 quae non in otiosa vita, sed in rebus gerendis prospicitur. 32 accedentibus ad curam rei-

tem rempublicam 33 nihilo minus, quam Philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & 34 despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & 35 tranquillitas animi, atque securitas: siquidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiaque victuri. Quæ eo 36 faciliora sunt Philosophis, quo minus 37 multa 38 patent in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent: & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter 39 cadere non possunt. Quocirca non sine causa 40 majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rempublicam gerentibus, quam 41 quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas 42 ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit, sed etiam, ut habeat, 43

eff

reipublicæ. 33 Sensus est: Philosophi magnificentiam et despicientiam rerum humanarum adhibent: capessentes vero rempubl. nihilo minus, quam Philosophi, et fortasse magis etiam, adhibere debent. 34 ut omnia contemnat, quæ homini accidere possunt in utramque partem. 35 sedatio perturbationum. 36 tanto facilius est Philosophis servare gravitatem, et vacare affectibus, quanto minus est in ipsis, quod sit in manu fortunæ. 37 pauciora, quam in vita eorum, qui rempubl. administrant. 38 sunt obnoxia et exposita telis fortunæ, ut magistratus et imperia. 39 quoniam Philosophis omnia sunt præmeditata. Alii vero *tolluntur in altum, ut lapsu graviore ruant*. 40 quoniam timent casum et tela fortunæ. 41 otiosis seu philosophis. 42 animi perturbationibus. 43 *Inspicere debemus primum nosmetipsos, deinde quae aggredimur negotia, deinde eos, quorum caussa, aut cum quibus agendum est. Ante omnia necessum est seipsum aestimare: quia fere plus nobis videmur posse, quam possumus*. Seneca de tranquillit. animi

efficiendi facultatem. In quo ipso 44 considerandum est ne aut 45 temere desperet propter ignaviam, aut 46 nimis confidat propter cupiditatem, 47 in omnibus autem negotiis, prius quam aggrediare, adhibenda est 48 præparatio diligens.

CAP. XXII.

ARGUMENTUM.

Quandoquidem fortitudinem in castrensem, & togatam supra distinxerat Cicero, utriusque nunc collationem instituit, & utra sit præstantior, disputat. Præfert autem togatam bellicæ, idque tam rationibus, quam exemplis probat. Rationes affert duas, quarum prior a durabilitate effectuum utriusque fortitudinis, posterior a præstantia causæ efficientis petitur. Exempla sunt vel externa, Atheniensium & Lacedæmoniorum, vel domestica, cum aliorum partim togatorum, Scauri, Catuli, Nasicæ, partim Imperatorum C. Marii, & Pompeji: tum proprium, quod est oppressio conjurationis Catilinariæ in toga ab auctore facta, quam a magnitudine periculorum, & testimonio Pompeji defendit, & amplificat.

SED cum plerique arbitrentur, res bellicas majores esse, quam urbanas, 1 minuenda

mi cap. 4. 44 prudenter judicandum. 45 nullo adhibito judicio desperet, se posse perficere quod incepit. 46 ne nimis audeat. 47 in omnibus rebus agendis, tam bello, quam pace. 48 diligenter omnia necessaria præparanda sunt, ut id, quod incipimus, perficere possimus: hoc enim nisi fiat, turpiter nos prostituemus.

1 Confutanda est, non tollenda. Tempus autem hoc dijudicat: modo enim bellicae excellunt, mo-

est hæc opinio. 2 Multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingeniisque plerumque contingit: eoque magis, si sunt ad rem militarem 3 apti, & cupidi bellorum gerendorum. 4 Vere autem si volumus judicare, multæ res extiterunt 5 urbanæ majores, clarioresque, quam bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quam 6 Solonis, illustrius, citeturque 7 Salamis, clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo 8 primum constituit Areopagitas; non minus præclarum hoc, quam illud, judicandum est. Illud enim 9 semel profuit, hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at 10 ille vere, ab se adjutum Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatus ejus, qui a Solone erat con-

modo urbanæ. 2 ut Mummius Achaicus, M. Crassus, Julius Caesar, multique alii. 3 praestantes robore corporis, et membrorum optima valetudine. 4 sine fraude, et ut veritas ipsa requirit. 5 gesta consilio senatorum urbanorum. 6 Solon Archon et Legislator creatus novis legibus Rempublicam Atheniensium temperavit, anno III. Olympiadis XL. VI. 7 vide supra Cap. XVIII. Not. 38. 8 Cecrops primus, qui urbem Athenarum condidit, Areopagum constituit. Ab urbe condita usque ad Solonem anni fere CCCIV. numerantur, qui cum alia pleraque Atheniensium instituta abrogasset, Areopagi Senatum, quod popularis esset, retinuit, et tam longo tempore labefactatum restituit. Quod Cicero indicat, dum constitutum eum Senatum dicit a Solone. Est enim constituere, confirmare, robur addere. 9 Persis Græcia pulsis, ac trucidatis. 10 Areopagus vere, scil. dixerit, Themistolem ab-

se.

constitutus. Liceat eadem de 11 Pausania, 12 Lysandroque dicere: quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedæmoniorum 13 dilatatum putatur; tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ 14 conferendi sunt; quin etiam 15 obuhas ipsas causas & 16 parentiores habuerunt exercitus, & 17 fortiores. 18 Mihi quidem, neque 19 pueris nobis, 20 M. Scaurus 21 C. Mario, neque, cum 22 versaremur in republica, 23 Q. Catulus 24 Cn. Pompejo cedere videbatur. 25 Parva enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus 26 Africanus, singularis 27 & vir

se adjutum. 11 vide supra Cap. XVIII. not. 39. 12 Lysander Lacedæmonius Athenas per deditionem cepit, et de Antiochio trophæa statuit. 13 Multum hic variant MSCta et Interpretes. *Dilatatum* retinet Grævius cum editionibus melioribus Facile quidem credit, aliam hic vocem extitisse, quæ intercedit, sed tamen sententia hanc aut similem desiderat. 14 comparandi sunt. 15 propter disciplinam, leges, et educationem juvenum, ut præcepit Lycurgus. 16 ut ab *obediens obedientior*, sic a *parens parentior* dicitur. Alii, *parentiores*, Respicit ad ordinem militiæ, quo sæpe victoriam Spartani sunt adepti. 17 promptiores ad omnia periculа et labores. 18 Hactenus, de Græcis: nunc de Romanis ponit exempla et comparat. 19 cum ego essem puer. Natus autem Cicero anno ab. U. C. DCXLIX. 20 Hic gloria domestica floruit, summæ gravitatis et constantiæ, testè Cicerone. 21 Lentulum. Nec tamen bellica gloria caruit: nam de Liguribus Consul A. U. C. DCXLVI. triumphavit. 22 qui bellica laude claruit, et sexies consul fuit. 22 cum senatoriis muneribus fungeremur. 23 fuit optimus Senator, qui templum Jovis Capitolini dedicavit etc. 24 qui bellica gloria floruit, et *magnus* e devicta Africa cognominatus est. 25 Parum prosunt arma extra urbem, nisi regantur optimo senatorum consilio. 26 minor, Pauli filius. 27 bel-

vir, & imperator, in 28 exscindenda Numantia reipublicæ profuit, quam eodem tempore 29 P. Nasica 30 privatus, cum 31 Tib. Gracchum interemit: quamquam 32 hæc quidem res non solum ex domestica est ratione, attingit etiam 33 bellicam, quoniam vi manuque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio 34 urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est in quod invadi solere ab 35 invidiis & 36 improbis audio:

Cedant 37 *arma togæ, concedat* 38 *laurea laudi.*

Ut enim alios omittam; 39 nobis rempublicam gubernantibus, nonne 40 togæ arma cessere? neque enim in republica periculum fuit gravius unquam, nec 41 majus otium. Ita consiliis, diligentiaque nostra 42 celeriter de manibus 43 audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta unquam in bel-

belli, domique. 28 quam delevit A. U. C. DCXXI. 29 Cn. Scipionis filius, Africani minoris patruelis, vir optimus ob hoc ipsum a Senatu judicatus. 30 nullum habens publicum munus. 31 Tribunum plebis, perniciosas reipubl. leges ferentem. 32 cædes Gracchi. 33 partem bellicæ virtutis: quoniam opus fuit manu et pedibus subsellorum conficere Gracchum: sed hoc fecerunt optimates in toga sine exercitu. 34 senatorio, domestico. 35 ut M. Antonio. 36 ut L. Bestia, et L. Pisone. 37 præstantia bellica consilio Senatorum 38 triumphus honorificus Senatus judicio et egregio SCto. Tale judicium meruit Cicero post Catilinariam conjurationem, eodemque tempore hunc versum composuit. 39 in nostro consulatu. 40 Mihi togato arma conjuratorum: quoniam in toga consilio oppressi ipsos armatos. 41 quies et tranquillitas, quæ oppressa illa conjuratione in repub. fuit. 42 intra paucos dies. 43 conjuratorum, qui plus audebant, quam li-

bello 44 tanta? 45 qui triumphus conferendus? Licet enim, Marce fili, apud te 46 gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinent. Mihi quidem certe, vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompejus, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se 47 triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi 48 meo in rempublicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quam in his, opera studiique ponendum est.

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Togatam fortitudinem non inferiorem esse sagata, Cicero confirmat argumentis: quorum prius a subjecto, sive materia utriusque fortitudinis; alterum ab affectibus desumptum est. Deinde ne prorsus non esse bellum gerendum existimaretur, præcepta quædam polemica tradit, & quæ militari viro imprimis spectanda quæque fugienda exponit.

OMNINO illud 1 honestum, quod ex animo excelso, magnificoque quærimus, 3

D 5 ani-

liceret. 44 quanta fuit mea, cum conjuratos oppressi. 45 quæ bellica laus alicujus imperatoris potest cum mea laude conferri de oppressa prima conjuratione? 46 O hominem gloriæ nimis cupidum. 47 primus Pompeji triumphus fuit de Africa, secundus de Hispania, tertius de Mithridate rege Ponti; quod Romanorum nemini hactenus contigerat, ut trinum e trina orbis parte triumphum duceret. 48 mea opera et vigilantia in rempublicam.

1 Illa laus fortitudini et magnanimitatis. 2 magnanimo. 3 consiliis et pru-

animi efficitur, non 4 corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita 5 efficiendum est, ut 6 obedire consilio, rationique possit in 7 exequendis negotiis, & in 8 labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui 9 togati reipublicæ præsunt, quam qui bellum gerunt. Itaque 10 eorum consilio sæpe aut non 11 suscepta, aut 12 confecta bella sunt, nonnumquam etiam 13 illata: ut 14 M. Catonis bellum tertium Punicum: in quo etiam 15 mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis est 16 decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cavendum, ne 17 id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi 18 pax quæsita videatur. 19 Fortis vero, & constantis est, non perturbari in rebus 20 asperis, nec 21 tumultuantem 22 de

prudentia. 4 ratione victus et arte gymnastica. 5 Græce diceretur. ἕτα θια ιθέναι δεῖ τοσῶμα. 6 ut possit obire ea, quæ ratio facienda snaserit. 7 cum necessitas jusserit pugnare pro patria. 8 circa quem fortitudo versatur. 9 sine armis in urbe remp. consilio gubernant. 10 togatorum. 11 adversus aliquos, quamvis provocaverint. 12 absoluta. 13 sponte, nullo provocante. 14 vide Plin. lib. XV. 15 cum actum est. Catone jam mortuo, de Carthagine evertenda. 16 lepida oppositio, in qua nihil est emendandum. 17 ignavia, quod bellum ut timidi fugiamus. 18 Cicero in Orat. ad Cæsarem de republ. ordinanda: *Sapientes pacis caussa bellum gerunt: laborem spe otii sustentant: Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit?* 19 Vulg. *fortis animi*; sed vox *animi* est inepti glossatoris, subintelligendum potius, *viri*. 20 adversis. 21 tumultu perterritum perturbatum. 22 animo consternari, ac velut a statu mentis dimoveri. Metaphora, ab athletis et

de gradu dejici, ut dicitur; sed 23 præsenti animo uti et consilio, nec a 24 ratione discedere: quamquam 25 hoc animi, 26 illud etiam 27 ingenii magni est, 28 præcipere cogitatione futura, et aliquanto 29 ante constituere, quid accidere possit in utramque partem, et quid agendum sit, cum quid evenerit, nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit: 30 NON PUTARAM. Hæc sunt opera magni animi et excelsi, et prudentia, consilioque fidentis. 31 Temere autem in acie versari, et manu cum hoste 32 confligere, 33 immane quiddam, et 34 belluarum simile est; sed, cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est, et mors 35 servituti, turpitudinique anteponenda.

et militibus. 23 animus, qui adest, quemque metus et perturbatio non abstulit, cogitat, et considerat ea, quibus optatum rei exitum consequatur. 24 a prudentia et statu sanae mentis. 25 hoc, quod dictum est, uti animo praesenti etc. 26 illud, quod sequitur, praevidere, scil. futura. 27 prudentiae naturalis. 28 antecapere et animo praeoccupare. In vulgatis multis, *percipere*, mendose legitur. 29 firmo judicio affirmare id, quod futurum est. 30 *Turpissimam ajebat Fabius Imperatoris excusationem esse, Non putaram*; Seneca de Ira II. 31 idem Scipioni Africano tribuit Valerius Maximus. VII. 2 31 inconsulte, imprudenter. 32 pugnare manu tantum, non consilio. 33 ferinum et ab humanitate alienum. 34 viribus, non ratione utentium. 35 Nam fortis viri et magnanimi, potius in acie mori, quam turpiter cedere, aut pati servitutem praeter decorum.

1 So-

CAP. XXIV.

ARGUMENTUM.

Jam Cicero ad armatam accedit fortitudinem, & ab initio fugiendam in victos sævitiam, inde vero extrema fortitudis, temeritatem, & timiditatem, vitanda esse monet. Atque hoc præceptum, quoad prius extremum, duplici similitudine medicorum & navigantium illustrat; quoad posterius vero, subjecta divisione periculorum in privata & publica vita, ubi rursus privata & ab objectis, & causis finalibus distinguit, amplificat. Porro quid fieri hic soleat, exemplis dissimilibus Græcorum; quid fieri debeat, unico Romano, declarat, tandemque omnia, quæ dixerat, bellicis ad togatas transfert actiones.

1 DE evertendis autem, 2 diripiendisque urbibus valde considerandum est, NE QUID TEMERE, NE QUID CRUDELITER. 3 Idque est viri magnanimi, rebus 4 agitatis, punire sontes, 5 multitudinem conservare, in omni fortuna 6 recta, atque honesta retinere. Ut enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponant: sic reperies multos, quibus periculosa, & 7 calida consilia quietis cogitationibus &

8

1 Solo æquandis. 2 prædandis et spoliandis. 3 in multis vulg. perperam additur *fiat*, de quo temere libris invecto dudum questus fuit Parrhasius. 4 expensa demum et animo diligenter volutata causa. 5 populum impotentem. 6 quoniam nec prosperitas, nec adversitas nos ad injustitiam et turpitudinem cogere debent. 7 ferocia et inconsulta, extemporanea et temeraria, quæ

lia.

8 splendidiora, & 9 majora videantur. Nunquam omnino periculi fuga 10 committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis 11 sine causa: quo nihil posset esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leniter curant; gravioribus autem morbis 12 periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare 13 in tranquillo tempestatem adversam optare dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscare re 14 explicata boni, quam 15 addubitata malis. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipublicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia: dimicareque 16 paratius de honore, & gloria, quam de cæteris commodi. Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent; iidem gloriæ 17 jacturam ne minimam quidem facere

lia mulierum et sunt et appellantur. 8 majoris gloriæ, splendoris, et famæ. 9 ampliora. 10 incidendum in hoc, quod est contra fortitudinem et magnanimitatem. 11 quo distinguitur a fortitudine temeritas: quales sunt apud Tacitum Histor. II. 86. *qui non tam praemiis periculorum, quam ipsis periculis laeti pro certis et olim partis nova, ambigua, anci ita malunt.* 12 quæ aut curent, aut perdant graviter ægrotantem. 13 translatio a nautis sumta. 14 quovis modo confecta. 15 propter spem incerti exitus omissa. Sic Alexander valetudine conclamata *tutius est ratus, dubiae se fidei medico* (Philippo) *credere, quam indubitato morbo perire.* Justinus XI. 9. 16 promptiore animo. 17 damnum, sed jactura proprie dicitur in mari, cum

re vellent, ne 18 republica quidem postulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux fuisset 19 Peloponnesiaco bello, multaque fecisset 20 egregie 21 vertit ad extremum omnia, cum 22 consilio non paruit eorum, qui classem ab 23 Arginussis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit: Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga 24 mediocris: illa 25 pestifera, qua, cum Cleombrotus, 26 invidiam timens, 27 temere cum Epaminonda 28 conflixisset, Lacedæmoniorum, 29 opes corruerunt. Quanto 30 Q. Maximus melius? de quo Ennius: *Unus homo nobis* 31 *cunctando* 32 *restituit rem*:

Non

cum urgente tempestate res e navi jaciuntur, 18 utilitate Reipubl. ita exigente. 19 hoc bellum descripserunt Thucydides et Xenophon. 20 strenue fortiter. 21 in fine turbavit: et publicam perdens felicitatem, et suam gloriam amittens. 22 sententiae. nam censebant tempori cedendum esse, nec expectandam classem Atheniensium. 23 sunt tres insulae parvae, sitae in continenti ante Lesbum in Maltae conspectu, contra Mitylenen 24 vide de hoc praelio Diodorum Siculum lib. XV. non multum detrimenti Lacedaemoniis attulit, quoniam non amiserunt imperium, imo superarunt tandem Athenienses, post Callicratidae mortem, duce Lysandro. 25 quae Lacedaemoniis imperium eripuit, exitiumque attulit. 26 ne videretur cum hoste Epaminonda sentire, differendo pugnam. 27 malo consilio et multa spe victoriae. 28 in praeclara Leuctrica pugna. 29 potentia et imperium. 30 Q. Fabius Maximus, qui cum bello Punico secundo dictator esset, Hannibalem summa patientia et cunctatione fregit. 31 differendo pugnam, quam Hannibal fortuna tunc adspirante optabat. 32 imperium Romanum propen-

Non ponebat enim 33 *rumores ante* 34 *salutem.*

35 *Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.*

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui quod sentiunt, etsi 36 optimum sit, tamen invidiæ 37 metu non audent dicere.

CAP. XXV.

ARGUMENTUM.

Revertitur ad vitam togatam Cicero, & primo præceptis duobus Platonicis, quæ sint officia gubernatorum Reipublicæ, docet: nempe præferendam salutem publicam privatis commodis, fugiendamque esse προσωποληψίαν, *h. e. opum & dignitatis respectum. Siquidem inde seditiones, discordiæ, & bella civilia orientur: quod similitudine, contrario, addito eventu, & exemplis ostendit. Deinceps a forti, magnanimoque homine remotam cupit calumniam, ambitionem, iracundiam, & morositatem, eidemque commendat veritatem, justitiam, clementiam, & affabilitatem. Cum fortitudinis quoque munus sit, delicta coercere, præscribit aliquot regulas in puniendo observandas: in quarum postrema Peripateticos* τοῦ θυμοῦ *tantopere in homine laudantes perstringit, eique Stoicorum opponit* ἀπάθειαν.

OM-

pe collapsum recuperavit, ri gloria non modo post 33 obtrectationes eorum, obitum, sed magis etiam, qui Fabium appellabant se- quam cum viveret. 36 ipsi gnem et cunctatorem pro reipublicæ, et communi u- dictatore. 34 Reipublicæ utilitati. 37 ne aliquem læ- Romanæ. 35 Lepida sen- dant, si id dixerint, quod tentia: Ergo claret ejus vi- patriæ optimum est.

1 In

OMNINO, qui reipublicæ praefuturi sunt, duo 1 Platonis præcepta 2 teneant: unum ut utilitatem civium 3 sic tueantur, ut quæcumque agunt, ad eam 4 referant, 5 obliti commodorum suorum; alterum, ut 6 totum corpus reipublicæ curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim 7 tutela, sic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem 8 perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam: et quo evenit ut alii populares, alii studiosi 9 optimi cujusque videantur, pauci 10 universorum. Hinc apud Athenienses magnæ 11 discordiæ: in 12 nostra republica, non solum seditiones, sed pestifera etiam 13 bella civilia: quæ gravis et fortis civis, et in republica dignus 14 principatu, fugiet, atque oderit, tradetque se 15 totum rei-

1 In libro de Republ. 2 observent et sciant. 3 eo pacto et noimo. 4 omnia illius communitatis causa faciant. 5 non curantes proprias utilitates: quod difficile admodum est, propter οἰκειότητα. 6 *Nam frustra proceres princeps, plebe neglecta, ut desectum corpore caput, nutaturumque instabili pondere, tuetur.* Plin. Panegyr. cap. 27. 7 constituitur enim tutor in rem pupilli, et ut jus serviat rationibus. 8 afferentem maximam perniciem. 9 qui dicuntur optimates. 10 qui tam optimates, quam plebem curent. 11 ut Cylonionum, Diacriorum, obæratorum, et aliorum: quas omnes Solon composuit, docente Plutarcho in ejus vita. 12 ut secessiones in montem sacrum, et Gracchorum, et sexcentae aliae. 13 quae fuerunt inter Syllam et Marium: inter Caesarem et Pompejum etc. 14 ut sit princeps in civitate. 15 Patriam unam spectabit: ad eam omnia referet. Non partim serviet sibi, partim reipubl. sed totus reipubl. serviet, aut

reipublicæ: neque opes, aut potentiam consectabitur: totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium, aut invidiam quemquam 16 vocabit: omninoque ita justitiæ, honestatique adhærescet, ut dum eam conservet, quamvis graviter 17 offendat, mortem oppetat potius, quam deferat illa, quæ dixi. 18 Miserrima est omnino 19 ambitio, honorumque contentio: de qua præclare apud 20 eumdem est Platonem: 21 similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter 22 potius rempublicam administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcepit, ut eos adversarios existimemus, qui 23 arma contra ferant: non eos, qui 24 suo judicio tueri rempublicam velint: qualis fuit inter 25 P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec vero

aut saltem nunquam sibi cum detrimento reipublicæ. 16 non adducet in odium alicujus partis. 17 in rebus suis, id est, damnum patiatur, et jacturam faciat rei familiaris, et dignitatis. 18 quia affert miserias et servitutem, privatque libertate et tranquillitate animi. 19 vide libellum Q. Ciceronis de petitione consulatus. 20 Lib. VI. de Republica. 21 Erasmus hoc genus loquendi novum et inusitatum esse arbitratur: sed ita etiam alibi Cicero. Ut Tuscul. 4. *similiter facit, ut si posse putet cum etc.* 22 *potius* dicitur de duobus; *quis* de pluribus. Vide elegantiam a Cicerone servatam. 23 Plato de Legibus lib. IX. docet, qui Reipubl. hostes sint censendi. 24 ut ipsis videtur, et putant esse melius. 25 Africanus ex Africa, Metellus ex Macedonia, eodem anno triumpharunt. Valerius Maximus lib. IV. eorum contentionem ab æmulatione virtutum profectam, ad graves testatasque inimicitias progressam fuisse scribit: ita tamen, ut eam præcipus veneratione deleverit moderatio.

25

ro audiendi, qui 26 graviter irascendum 27 inimicis putabunt, idque magnanimi, & fortis viri esse censebunt: nihil enim laudabilius, nihil magno, & 28 præclaro viro dignius 29 placabilitate, atque 30 clementia. In liberis vero populis, et in 31 juris æquabilitate, exercenda etiam est 32 facilitas, et 33 altitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur aut 34 intempestive accedentibus, aut 35 impudenter rogantibus, in 36 morositatem 37 inutilem, et 38 odiosam incidamus. Et tamen ita 39 probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur 40 reipublicæ causa, 41 severitas, 42 sine

26 Seneca iram muliebre vitium esse dicit. 27 iis, qui voluntate a nobis abhorrent, non hostibus. 28 Amplissimo, et summa laure digno. 29 quæ ad eos pertinet, qui concitati facile placantur. 30 Seneca ait, clementiam esse temperantiam animi in potestate ulciscendi, vel lenitatem superioris adversus inferiorem in constituendis pœnis. 31 ἰσονομίᾳ 32 faciles omnibus aditus ad eos, qui liberos populos regunt esse debent neque ulla esse occupatio tanta, quæ eos impediat ab iis, qui querelas suas ad eos perferre volunt, audiendis. 33 altitudo animi non est hoc loco excelsitas, vel elatio; sed βάθος seu altitudo, qua præditus homo non statim detegit omnes animi motus, neque eos in promptu habet, sed abdit ac tegit, cum opus est. 34 Hinc Terentius: *In tempore ad eum veni, quod rerum omnium est primum*. 35 ea, quae honeste, sineque summa nostra fraude præstare non possumus. 36 morosus est, qui nimis exacte, nimisque ad unguem fieri omnia postulat, ut aliquando ob id indignetur. 37 ei; in quo est, 38 aliis. 39 laudanda. 40 ut tranquillitas et honesta disciplina conservetur. 41 talis Atticus, teste Cornelio Nepote in ejus vita cap. 15. et Agricola, de quo Tacitus cap 7. Nec *illi quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem, aut severitas amorem demiuit*. 42 nam licentia omnes

sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem & 43 animadversio, & 44 castigatio, 45 contumelia vacare debet: neque ad ejus, qui 46 punitur aliquem aut verbis castigat, sed 47 ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne 48 major pœna, quam culpa sit: & ne iisdem de causis alii 49 plectantur, alii 50 ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: numquam enim 51 iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet 52 Peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent 53 iracundiam, & dicerent 54 utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus 55 repudianda est: optandumque, ut ii,

omnes deteriores fiunt. 43 cum quis punitur in pecunia, vel in persona; sed plerumque in persona: 44 quæ fit verbis, ut mox Cicero. 45 contumelia est species injuriæ, cum quis punitur judicis affectu, et magis studio notandi infamia, quam juris exequendi. Qui ergo in castigando contumeliosus est, ostendit; se libidine potius et iracundia, quam justitiæ studio duci. 46 *Punit* habent multi; sed *punitur* scripsit Cicero, teste Nonio et Servio, quemadmodum etiam Cicero *vetari* et *quaeri* dicit, pro *vetare* et *quaerere*. 47 cum punitio propter exemplum fit, ut cæteri a similibus peccatis, quæ prohiberi publicitus interest, metu cognitæ pœnæ deterreantur. 48 nam pœnae potius molliendae sunt, quam exasperandae. 49 graviter puniantur. 50 ne verbis quidem castigentur; ut Juvenalis ait: *Dat veniam corvis, vexat censura columbas.* 51 Cupiditas modum non novit. Est autem ira cupiditas ultionis. Quare quicumque ad reposcendam pœnam iratus accedit, modum tenere non potest. 52 sectatoribus Aristotelis, quem vide in secundo Moralium. 53 Seneca inter iram et iracundiam idem ait interesse, quod inter ebrium et ebriosum, inter timentem et timidum. 54 si tantum ob egregias res irasceremur. 55 vide Ciceronem IV. Tusculan. ubi.

ſi, qui præsunt reipublicæ 56 legum ſimiles ſint: qui ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur.

CAP. XXVI.

ARGUMENTUM.

Hic docet, quid in rebus ſecundis, & ſucceſſibus proſperioribus viro forti vitandum, retinendumque ſit. Poſt civilem denuo laudat fortitudinem, eamque in publicam, & privatam, atque hanc rurſus in philoſophicam & œconomicam diſtribuit; fontemque hunc officiorum tertium præceptorum hactenus traditorum commendatione claudit.

ATQUE etiam 1 in rebus proſperis, & 2 ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, 3 faſtidium, 4 arrogantiamque 5 magno opere fugiamus. Nam ut adverſis res, ſic ſecundas immoderate ferre, 6 levitatis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni vita, & 7 idem ſemper vultus, eademque frons: ut de 8 Sc.

ubi totus Stoicus Peripateticos vehementer reprehendit. 56 Hinc hauſit Seneca de Ira, L. 16 *Procedam in tribunal, non furens, nec infeſtus, ſed vultu legis, quae ſcil. non excandeſcit, ſed omnibus eſt aequalis*

1 Difficilius enim res ſecundæ feruntur, quam adverſæ. 2 ut nos optamus. 3 cum omnia, quæ videntur eſſe infra noſtram fortunam, faſtidio quodam rejicimus. 4 quæ plus ſibi honoris tribui poſtulat, quam meretur. 5 alii *magnopere*, ſed Ciceroni et aliis antiquis familiare eſt, *magno opere*, *maximo opere*, *ſummo opere* etc. 6 inconſtantiæ, quæ gravitati inimica eſt. 7 quoniam mutatio vultus indicat, animum non eſſe ſedatum. 8 quod de Socrate Xantippe præli-

cat-

Socrate, item de 9 Cajo Lælio accepimus: Philippum quidem, Macedonum Regem, rebus gestis, et gloria superatum a 10 filio: 11 facilitate vero, et humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe 12 turpissimus fuit: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut 13 quanto superiores simus, tanto nos geramus summissius. Panaetius quidem 14 Africanum auditorem et familiarem suum solitum ait dicere: ut equos, propter crebras 15 contentiones praeliorum ferocitate exsultantes, domitoribus tradere solent, ut his facilioribus possint uti; sic homines, secundis rebus 16 effraenatos, sibique 17 praefidentes, tamquam in 18 gyrum rationis et doctrinae duci oportere, ut 19 perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunae. Atque etiam in 20 secundissimis rebus maxi-

me

cat III. Tuscul. 15. 9 qui Scipionis Africani summus amicus, et sapiens a Romanis appellatus fuit. 10 Alexandro Magno. 11 Iram pater (Philippus) *dissimulare, plerumque etiam vincere: hic* (Alexander) *ubi exarsisset, nec dilatio ultionis, nec modus erat*. Justinus IX. 8. 12 sæpe infamia summa notatus propter insolentiam et crudelitatem in suos, cum mero incaluisset. 13 *quo plura possit, plura patienter feras*. Seneca Troad. 24 vide Vellejum Paterculum. 14 Panætius fuit præceptor Africani minoris, et in libris de Officiis a Cicerone sæpe allegatis hæc de illo inseruit. 15 decertationes et prælia, strepitusque tubarum, quibus effecti sunt ferociores. 16 superbientes et elatos. 17 nimium fidentes. 18 Quemadmodum enim equi in gyrum aguntur, nec suo impetu ferri sinuntur; sic non est committendum, ut homines fortunati ultra eos limites, vel dicendo vel agendo, evagentur, quos ratio et doctrina prescribunt. 19 et cogitando, et discendo. 20 quoniam homines in prospera fortuna non sunt compotes sui,

21 au-

me est utendum consilio amicorum: hisque major etiam, quam ante, tribuenda est 21 auctoritas. Iisdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec 22 adulari nos sinamus; in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines 23 inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis versantur 24 erroribus: Sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est judicandum, 25 maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui rempublicam regant, quod eorum administratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat: esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in 26 vita otiosa, qui aut 27 investigarent, aut 28 conarentur 29 magna quædam, 30 seseque suarum rerum finibus continerent: aut 31 interjecti inter Philosophos, & eos, qui rempublicam administrarent, delecrarentur 32 re sua familiari, non eam quidem omni ratione 33 exaggerantes, 34 neque ex-

21 auctoritati illorum et monitis credendum. 22 adulatione circumveniri. Passive dictum, more antiquo. 23 elati tali persuasione. 24 quoniam ea non habent, quæ habere se credunt. 25 Affert Cicero suam sententiam et conclusionem superioris disputationis: et dicit illos esse locandos in primo magnanimitatis gradu, qui remp. regunt. 26 hi sunt secundi, qui se ad philosophandum contulerunt et doctrinam. 27 inquirerent ingenio et invenirent. 28 etsi illa non assequerentur. Nam *in magnis voluisse fas est.* 29 notitiam magnarum rerum et caussas earum. 30 suum negotium agerent, contenti sua fortuna et sorte, nec dignitates et honores captarent. Metaphora a limitibus agrorum. 31 medii. 32 quam Philosophi non curant. 33 non accumulantes rem domesticam per fas et nefas; sed unde oportet: id est, et suis prædiis pecuariis et villatica pastione. Excludit avaritiam. 34 requirit benignitatem.

35 His

excludentes ab ejus usu suos: potiusque 35 & amicis impartientes, & reipublicæ, si 36 quando usus esset. 37 Quæ primum bene parta sit nulloque 38 turpi quæstu, neque 39 odioso: tum, quam plurimis 40 modo dignis & utilem præbeat: deinde, augeatur 41 ratione, 42 diligentia, 43 parsimonia: nec 44 libidini potius luxuriæque quam liberalitati, & beneficentiæ, pateat. Hæc præscripta servantem licet 45 magnifice, 46 graviter, 47 animoseque vivere atque etiam 48 simpliciter, 49 fideliter, vitæque hominum 50 amice.

CAP. XXVII.

ARGUMENTUM.

Absolutis tribus prioribus, quartum nunc Honesti fontem ostendit. Ac primum elegantissimis vocabulis Temperantiæ descriptionem, enu-

35 His et præcedentibus verbis descripsit quasi Pomponium Atticum, cujus vitam apud Cornelium Nepotem vide. 36 si necessitas exigeret. 37 tria maxime præcipiuntur in re familiari. 38 sordido, inhonesto: ut lenocinium, militia mercenaria, latrocinium. 39 publicanorum, portitorum, fœneratorum. 40 alioquin esset contra justitiam et liberalitatem, quæ dare debet, quibus oportet. 41 quæ scilicet res uberiores fructus, et certiores reditus afferant. 42 ut ipse rem tuam cures, neque quidquam omittas. 43 *Magnum enim vectigal est parsimonia*, ut ait noster in Paradoxis. 44 intemperantiæ et superfluitati. 45 cum splendore et gloria. 46 constanter, non leviter. 46 absque metu et trepidatione. 48 sine fraude, non sophistice. 49 absque perfidia et negligentia 50 humaniter, non tyrannice. Ut nullius hominis inimicitiam suscipias, sed omnium benevolentiam tibi concilies.

1 Pro,

enumeratione partium, sive specierum vicinarum, præponit. Deinde Decorum inseparabile quidem hujus virtutis sive adjacens sive consequens esse docet, ita tamen, ut discrimen aliquod inter hæc demonstret, ac sigillatim etiam reliquis Honesti partibus, Prudentiæ, Justitiæ &c. illud ipsum inesse doceat. Postea Decorum in generale, & speciale dividens utrumque describit, atque hoc posterius tantum in Temperantia consistere profitetur.

1 SEQUITUR, ut de 2 una reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua verecundia, & quasi quidem 3 ornatus vitæ, 4 temperantia, & modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum 5 modus cernitur. Hoc loco continetur, id quod dici Latine *decorum* potest: Græce enim 6 πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & 7 quod decet, honestum est: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quam 8 ex-

1 Pro, reliquum est. 2 Temperantia, illarum virtutum, unde honestas officiumque manat, quarta. 3 quem Plato lib. IV. de Republ tribuit temperantiæ. Est enim verecundia in vita humana quasi flos quidam. 4 temperans Ciceroni est, non modo qui sobrie casteque vivit, sed etiam qui nihil non composite decenterque aut dicit, aut facit, nihil quod cum bonorum sapientumque omnium approbatione non excipiatur. 5 *Est modus in rebus, sunt certi denique fines: quos ultra citraque nequit consistere rectum.* Horatius 5 σὰ πὸ τᾶ πρέπεω decere, a πρεπὲπειν, ornare. 7 honestum et decorum videntur inter se reciprocari: differunt tamen. Honestum enim semper est idem, Decorum vero mutatur tempore, loco, et ætate, estque multiplex. 8 demonstrari re ipsa et actu.

9 præ-

explanari potest. Quidquid enim est, quod debeat, id tum apparet, cum 9 antegressa est honestas. Itaque non solum in hac 10 parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in 11 tribus superioribus, quid deceat, apparet. Nam & 12 ratione uti, atque 13 oratione prudenter, & agere, quod agas, 14 considerate; omnique in re, quid sit veri, videre, & 15 tueri decet: contraque 16 falli, 17 errare, 18 labi, 19 decipi 20 tam dedecet, quam 21 delirare, & 22 mente esse captum. Et justa 23 omnia decora sunt: injusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque 24 magno fit, id dignum viro & decorum videtur: quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem 25 ad omnem honestatem hoc, quod dico decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit

9 praecessit. *Antegredi* Ciceronis ætate pro eo, quod Græci προηγεῖσθαι dicunt, crebris usurparunt sermonibus. Sic quod Stoici in constitutione fati sumserunt, πάν τα γίνεσθαι κατὰ εἱμαρμένην μιθυκὴν αἰτίας. Cicero vertit, *omnia quae fiunt, caussis fiunt antegressis*. 10 quarta. 11 prudentia, justitia, fortitudine: et probat hoc incipiens a prudentia. 12 recta ratione et intellectu in omnibus rebus. 13 is prudenter oratione utitur, qui in omni tempore et loco ea loquitur, quæ temporis et loci ratio postulat. 14 non temere. 15 defendere. 16 decipi falsis opinionibus, et rebus, et non videre verum. 17 falsum pro vero sequi. 18 errare quadam negligentia. 19 verbis. 20 tam est indecorum. 21 exorbitare a via rationis, et ea dicere ac facere, quæ ab omnibus irridentur. 22 mente capti dicuntur insani: quemadmodum oculis capti coeci. 23 nunc ostendit decorum in justitia: mox in fortitudine. 24 contemnenti res humanas et pericula. 25 decorum cum omni virtute

in promptu. Est enim, quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat, quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari. Ut enim 26 venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine, sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud est cum virtute 27 confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur; & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet, decorum id esse, quod consentaneum sit hominis 28 excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differt. Quæ atem 29 pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint; quod ita 30 naturæ consentaneum sit, ut in eo 31 moderatio, & 32 temperantia appareat cum 33 specie quadam liberali.

CAP.

tute confusum est. 26 pulchritudo non potest actu separari ab ipsa valetudine corporis: possumus tamen libera cogitatione intelligere, aliud esse pulchritudinem, aliud valetudinem. 27 ita immixtum, ut, reipsa nequeat separari. 28 praestantiae. 29 illud decorum particulare, quod est species primi et generalis decori. 30 ita conveniat naturae humanae. 31 modus quidam in omnibus dictis factisque: ne vel nimium, vel parum fiat: ne quis sibi nimium tribuat. 32 quae moderatur eas voluptates, quae tactu et gustu percipiuntur. 33 cum quadam elegantia, qualis et hominum liberaliter educatorum, et liberalibus artibus imbutorum, qui in omni sensu, oratione, gestuve nihil insulsi, nihi absurdi et inconditi prae se ferunt.

1 Quae

CAP. XXVIII.

ARGUMENTUM.

Decorum speciale rursus dividit in Poeticum & Philosophicum. Prius tam vitiosas, quam honestas personas respicere ac singulis congruentiam quamdam virtutum, & vitiorum cum natura, ætate, moribus, ingenio, &c. attribuere; Philosophicum autem juxta naturæ & rationis præscriptum in bonis tantum recta, justa, honesta requirere ait: idque ipsum porro evidenti similitudine commendat. Postmodum verecundiam ac justitiam potissimum ad civilem societatem pertinere subindicat, subjuncta inter eas virtutes differentia; ac brevi de utroque Decori repetitione. Hactenus dixit auctor de Decoro in quatuor partibus honestis observando, nunc de eodem, in affectum gubernatione, in ludis ac jocis servando, quoque præcipit. Ac utitur distinctione virium animi in homine juxta Stoicos bimembri, quarum altera λογος, *in appetitu posita, altera* ὁρμὴ, *sive Ratio.*

HÆC ita intelligi (a 1 Philosophis) existimare possumus ex eo 2 decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id quod quaque 3 persona dignum est, & 4 fit, & 5 dicitur: ut 5 si aut 6 Æacus, aut Minos diceret.

1 Quae Parenthesi inclusa, absunt a Graevii editione, 2 argumentum a minori: nam si poetae, multo magis philosophi. 3 introducta. 4 quoniam vir gravis non debet introduci, ut faciat, quae levissimi hominis sunt, et e contrario. 5 sic in verbis quisque secundum suam dignitatem et habitum, quem habet, sive bonum sive malum, debet induci ad loquendum a poetis. 6 Hi Jovis filii habi

7 *Oderint, dum metuant*: aut

8 *Natis sepulcro ipse est parens*:

indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At, 9 Atreo dicente, 10 plausus excitantur; est enim digna 11 persona oratio. Sed poetæ quid quemque deceat, ex persona judicabunt: nobis autem 12 personam imposuit ipsa 13 natura, magna cum 14 excellentia, præstantiaque animantium 15 reliquorum. Quocirca poetæ in magna 16 varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & qui deceat, videbunt. Nobis autem cum a natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint: cumque eadem natura doceat 17 non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut & 18 illud, quod ad omnem honestatem pertinet, de-

co-

habiti, et propter summam justitiam apud inferos judicare dicti sunt. 7 Verba Atrei apud Actium in Tragoedia. 8 verba ejusdem Atrei, qui Thiesti fratri filios comedendos apposuit. Unde venter patris erat sepulcro ipsis filiis. 9 crudelissimo tyranno, qui nullam noxam, nullum facinus reformidabat. 10 in theatro a spectatoribus plauditur in laudem poetæ. 11 nam poetæ crudelem crudeliter loquentem fingunt. 12 dedit rationem, et semina virtutum, personamque communem omnibus hominibus: non ficiam more poetico: illa persona et partes tanto majori studio et decore in hoc mundi theatro nobis sunt agendæ, quanto excellentiores dotes præ aliis animantibus accepimus. 13 id est, Deus. 14 quoniam homines ratione cæteris animantibus antecellunt et præstant. 15 alii, *reliquarum*: quæ generis varietas in hoc nomine insolens est: atque Ciceronem utroque genere id usurpare, in vulgus notum est. 16 quoniam variæ sunt qualitates personarum. 17 sed considerare, quemadmodum vivamus; quod qui negligunt, dicuntur impudentes, perditi et profligati pudoris. 18 generale de-

co-

eorum, quam 19 late fusum sit, appareat, & 20 hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam 21 lepore 22 consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in 23 vita, movet 24 approbationem eorum, quibuscum vivitur, 25 ordine, 26 & constantia, & 27 moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia 28 adversus homines & optimi cujusque & reliquorum. Nam 29 negligere, quid de se quisque sentiat, non solum 30 arrogantis est, sed etiam 31 omnino dissoluti. Est autem, quod differat 32 in hominum ratione habenda, inter justitiam, & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non 33 violare homines: verecundiæ, non 34 offende-

eorum. 19 sparsum per omnes virtutes. 20 particulare decorum. 21 gratia, lenitate, et venustate, qua respicientes moventur. 22 conveniunt, quadrant. 23 rebus, quas agimus. 24 laudationem et commendationem 25 ut suo loco et tempore fiant omnia. 26 ut rationi semper obediat appetitus. 27 ut ne vehementiores naturæ impetus sequamur in dicendo et agendo. 28 omnes enim revereri debemus, sed primum optimos, deinde reliquos. 29 Stoici summam et existimationem habebant inter adiaphora, sed quæ tamen propter utilitatem non essent negligenda. 30 superbi et qui falsa quadam opinione elatus aliorum de se opinionem negligit. 31 qui nullo officii ac pudoris vinculo tenetur: et licentia utitur ad omnia, quæ agere vult; tanquam ille, qui frontem perfricuit. 32 alii: *in omni ratione*. Sed præstat, *in hominum ratione*. Sumit enim Cicero differentiam ex ratione societatis humanæ. In qua tuenda aliud justitiæ, aliud verecundiæ munus esse ostendit. 33 per vim alicui injuriam inferre. 34 fraude et verbis alicui nocere, ut illius animus alle-

re, in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto. 35 Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad 36 convenientiam, conservationemque naturæ: quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus: sequemurque & id, quod 37 acutum & perspicax natura est, & id, quod 38 ad hominum consociationem accommodatum, & id, quod 39 vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in 40 hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum 41 corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis 42 animi motus probandi, qui item ad naturam accomodati sunt. Duplex est enim vis animorum, atque 43 naturæ: una pars in appetitu 44 posita est: quæ est 45 ὁρμὴ Græce, quæ hominem huc & illuc

alienus fiat, et de te male seniat: a quibus ipsa verecundia nos reprimit, quæ nihil aliud est, quam pudor aliquis, non qui incutiatur ob turpitudinem aliquam admissam, verum qui præcurrat ut cautio, ne turpitudo admittatur. 35 actio, quæ manat a decore. 36 ut conveniat naturæ humanæ, hoc est, rationi. 37 quod nobis ostendit prudentia. 38 in quo versatur justitia, 39 quod est fortitudinis, in adeundis periculis, suscipiendis laboribus, et offensionibus subeundis. 40 in temperantia. 41 Quemadmodum quis ambulet, sedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque sit; nihilne est in his rebus, quod dignum libero aut indignum esse dicamus? nonne odio dignos multos putamus, qui quodam motu aut statu videntur naturæ modum et legem contempsisse? "Cicero lib V. de Finibus 42 ut amor pietas, misericordia, dolor, etc. 43 Lambinus et Manutius malunt, omnibus licet antiquis libris adversantibus, *natura*. Cicero enim de animis, non de natura loquitur, ipsorumque animorum vim naturamque describit. 44 sensitivo. 45 Cicero lib. II. de natura Decorum, voluntarios.

luc 46 rapit: altera in 47 ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, 48 fugiendumve sit. Ita fit, ut ratio præsit, appetitus obtemperet.

CAP. XXIX.

ARGUMENTUM.

Disputat Cicero, utrum Appetitus, an Ratio præstantior sit, deque earum usu regulas quasdam addit: id præcipue efficiendum hic inculcans, ut Ratio præsit, affectus obtemperent: quod præceptum ab affectibus, contrariis, & egregia iratorum ὑποτυπώσει amplificat. Inde de fine hominis hac occasione disserit, eumque non ad jocum &c. sed ad studia graviora factum indicat. Sub finem, sicubi necessario ad remissiones animi discedendum, quatenus & quomodo id fieri debeat, quæ item in ludendo attendendæ conditiones, adjectis quibusdam honestorum ludorum speciebus, ostendit.

OMNIS autem 1 actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec vero 2 agere quidquam cujus non possis causam probabilem

tarios mundi motus ὁμαλῆ appellat. 46 vi quasi trahit. 47 quam idcirco in capite, tamquam in arce, Plato collocavit. 48 male vulgo *fugiendumque*.

1 Marsus legit, *omnis autem ratio*: aitque, Ciceronem praescribere, qualis debeat esse ratio, quae appetitum sensitivum regere debet. Nam si ratio est temeraria, et negligens, nec se, nec appetitum regere poterit. 2 Manutius observat, hoc durius quibusdam videri, *actio non debet agere quidquam*; idque ille quidem emollire conatur: sed si cum Marso legis, *ratio*, omnis tollitur difficultas.

3 me-

reddere. Hæc est enim fere descriptio 3 officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque 4 præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam 5 deserant, sintque 6 tranquilli, atque omni 7 perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus longius 8 evagantur, & tanquam 9 exultantes, sive 10 cupiendo, sive 11 fugiendo, 12 non satis a ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt. Relinquunt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti 13 lege naturæ: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet 14 ora ipsa cernere 15 iratorum, aut eorum, qui aut 16 libidine aliqua, aut 17 metu commoti sunt, aut 18 voluptate nimia gestiunt, quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur, (ut ad officii 19 formam revertamur) appetitus omnes 20 contrahendos, 21 sedandosque,

22

3 medii, quod supra ita definiverat: *Medium officium id esse, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.* 4 et sic fit exsuperatio, et nimium. 5 et sic est defectio et parum. Medium vero tenendum est. 6 et sedati et moderati, ut ratio jubet. 7 perturbatio tollit constantiam, inquit Ambrosius. 8 ut equi ferociores. 9 qualis Chærea apud Terentium. 10 et sic erit nimium. 11 et sic erit parum. 12 Virgilius: *Fertur equis auriga, nec audit currus habenas.* 13 quoniam natura vult, ut appetitus rationi pareat. 14 ut in comoediis et tragoediis. 15 ira se profert, inquit Seneca, et in faciem exit: quantoque major hæc est, effervescit manifestius. 16 vehementi appetitu alicujus rei. 17 quoniam pallent. 18 exultant, et praeter decorum de aliqua voluptate lætitiam ostendunt. 19 attende, quæ sit officii forma. 20 ut equos ferocientes. 21 ut populum ad seditiones spirantem.

22 excitandamque animadversionem & diligentiam, ut ne quid 23 temere, ac 24 fortuito, inconsiderate, negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura sumus, ut 25 ad ludum, & jocum facti esse videamur, sed ad severitatem potius, & ad quædam 26 studia graviora, atque majora. 27 Ludo autem, & joco 28 uti illo quidem licet, sed sicut somno, & 29 quietibus cæteris, tum cum gravibus, seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non 30 profusum, nec immodestum sed 31 ingenuum, & 32 facetum esse debet. Ut enim 33 pueris non omnem 34 licentiam ludendi damus; sed eam, quæ ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii 35 lumen eluceat. 36 Duplex omnino est jocandi genus: unum 37 illi-

tem. 22 quasi dormientem: nam cum ratio videtur esse sopita, excitanda est, ut appetitui imperet. 23 inconsulte et sine rationis præscriptione. 24 forte fortuna, nullo adhibito judicio. 25 Proverbium sapit, ut Cicero in Verrem: *per ludum et jocum evertere aliquem*. 26 vide Aristotelem Ethic. 6. Polit. 8 et M. Antonium lib. V. de Vita sua. 27 Obiectioni per occupationem respondet. 28 Seneca Epist. 1. *Inter se ista miscenda sunt, et quiescenti agendum, et agenti quiescendum est. Cum rerum natura delibera: illa dicet tibi se et diem fecisse et noctem*. 29 ut Sallustius de Catilina. *neque vigiliis, neque quietibus ceteris sedari poterat*. 30 non dissolutum. 31 ingenuo homine dignum, ut non habeat apertam obscoenitatem. 32 gratia movendi risum cum decoro. 33 *Quo semel est imbuta recens etc.* Horatius. 34 Licentia significat impunitatem agendi quidquid velis. 35 signum et specimen boni ingenii appareat. 36 vide imprimis Francisci Vavassoris librum de ludicra dictione. 37 non libero homine dignum, sed servili et scurrili.

38 lascivi-

berale, 38 petulans, 39 flagitiosum, 40 obscœnum: alterum 41 elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo 42 Plautus noster, 43 Atticorum antiqua comœdia, sed etiam 44 Philosophorum Socraticorum libri referti sunt, multaque multorum facete 45 dicta, ut ea, quæ a sene 46 Catone sunt collecta, quæ vocantur 47 ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis joci. Alter est, si 48 tempore fit, ac 49 remisso animo, 50 homine dignus alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas. Ludendi etiam est quidam

38 lascivum et scurrile, quod ab honestate discedit. 39 sceleratum, et sine aliqua consideratione et ingenio, 40 turpe, obscœnum est in verbis. 41 ornatum quadam elegantia, et dignum homine libero atque eleganti. 42 Plauti sales, et facetias omnis laudavit et admirata est antiquitas, ad Augusti usque Imperatoris ætatem, qua severior Horatius, Augusto forsan haud improbante, scripsit „ At nostri proavi Plautinos et numeros, et Laudavere fales: nimium patienter utrumque." 43 Quinctilianus negat Latinis Atticam Venerem in comœdiis concessam: Aristophanis comoediæ apud antiquos maximo in pretio fuerunt. 44 hoc satis apparet ex Platonis dialogis. 45 Cicero ad Cornelium Nepotem lib. II. apud Macrobium: „ Itaque nostri, cum omnia, quae dixissemus, Dicta essent, quae facete, et breviter, et acute loquuti essemus, eo proprio nomine appellari Dicteria voluerunt." 46 Macrobius II. Cap. I. Catonem censorium argute jocari solitum scribit. 47 Plutarchus apophtegmata Catonis inter caetera Romana multa commemorat. 48 in loco opportuno: vel, ex tempore: nam joci esse debent subiti. 49 tum se quis jucunditati dedit, cum res graves et seriæ non tractantur. 50 Vulgo legitur, *libero dignus, aliter ne homine quidem:* quam lectionem licet ex antiquis libris cum Victorio, Langio et aliis mutaverit Grævius, habet

dam 51 modus, retinendus, ut 52 ne nimis omnia profundamus, 53 elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant etiam & 54 campus noster, & 55 studia venandi, honesta exempla ludendi.

CAP. XXX.

ARGUMENTUM.

Ad retinendum in omni officio Decorum, in ludo maxime, & voluptatibus; discrimen inter brutum, & hominem perpetuo respiciendum ait, ac rationes tres, quare frenanda nimia voluptas, adfert. Hinc absoluto Decoro generali in omni vita promiscue custodiendo, etiam id, quod huic subjectum est, persequitur; & quid personarum una communis altera peculiaris, aliarumque πρόσωπα respectu faciendum docet, variis exemplis demonstrans, quantæ naturarum sint dissimilitudines; quam mirificæ varietates in mo-

bet tamen pro certissima. Jocus, inquit Cicero, qui tempore fit et remisso animo, est jocus ingenuus, et libero ac liberaliter educato dignus; qui vero fit alieno tempore, et obscœnus est, illiberalis quidem dicitur, quasi indignus libero homine, sed ne homine quidem dignus est, quia contra honestum est, quod omnes homines docet ratio. 51 mensura quædam et mediocritas. 52 ea scilicet, quæ profundi solent in lusu: ut risus, clamor, sermonis libertas, motus etiam carnis: quæ moderanda sunt. 53 gestientes et exultantes nimia ludendi alacritate. Tum enim est desinendum, cum ludus fit optimus. 54 in campo Martio celebrabantur equitia, id est ludi ex cursibus equorum in honorem Martis, et exercitationes bellicæ a pueris et adolescentibus. 55 quibus dediti imprimis erant Romani, unde *Romanis sollemne viris* opus vocat Horatius lib. I. epist. 18

1 Alli

ribus, vita, actionibus, habitu & cura ac studiis hominum; eosque inter se, nempe factos cum severioribus, hilariores cum tristibus, simplices & apertos cum his qui illis contrarii sunt, comparat.

SED pertinet ad omnem officii quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque belluis 1 antecedat. Illæ 2 nihil sentiunt, nisi voluptatem, ad eamque feruntur 3 omni impetu: hominis autem mens 4 discendo alitur, & cogitando, semper aliquid aut 5 anquirit, aut agit, videndique, & audiendi delectatione 6 ducitur. Quin etiam, si quis est 7 paullo ad voluptates propensior, modo ne sit ex 8 pecudum genere, (sunt enim quidam homines 9 non re, sed nomine) sed si quis est 10 paullo erectior, quamvis voluptate 11 capiatur, occultat, & 12 dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse 13 dignam hominis præstantia, eamque contemni, & rejici oportere: sin-

1 Alii Codices habent, *antecellat*, id est, præstantior sit. 2 nam bestiæ uni voluptati addictæ sunt, nihil præterea curant. 3 omni conatu, nulla ratione obstante, quam non habent. 4 Cicero V. Tusculan. *Mens nostra exquirendis excogitandisque rebus alitur, cum oblectatione solertiae, qui est unus suavissimus pastus animorum.* 5 investigat, contemplatur. 6 tenetur cupiditate audiendi aliquid et videndi, ut sciat. 7 magis inclinatus, quam velit natura hominis non penitus corrupta. 8 quæ nihil boni malive fugiunt, sed naturam ducem sequuntur, rationem negligentes. 9 ab humanitate enim longissime absunt. 10 non ita propensus demersusque in voluptatem. 11 delectetur. 12 celat et negat propter dedecus. 13 *Voluptas*

sin sit quispiam, qui 14 aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ 15 modum. Itaque 16 victus 17 cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam, si considerare volumus quæ sit in natura 18 excellentia, & dignitas, intelligemus, quam sit turpe 19 diffluere luxuria, & 20 delicate, ac molliter vivere; quamque honestum, 21 parce, 22 continenter, 23 severe, 24 sobrie. Intelligendum est etiam, duabus 25 quasi nos a natura indutos esse personis, quarum una est communis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus, qua antecellimus bestiis, a qua omne honestum, decorumque 26 trahitur, & ex qua 27 ratio inveniendi officii 28 exquiritur: altera autem, quæ proprie 29 singulis est tributa. Ut 30 enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus veloci-

ta-

piae bonum pecoris est: Seneca epist. 92. 14 dicat aliqua ex parte voluptatem amandam, et in aliquo numero habendam. 15 adhibendam esse moderationem, cum voluptate frui voluerit. 16 cibus et potus. 17 ornatus et vestitus. 18 quoniam homo propter rationem et orationem longo quasi intervallo bestiis antecellit 19 omnibus libidinibus frena laxare. 20 genio indulgere. 21 ne quid sumtus fiat in res supervacaneas. 22 coercere libidinem, imperare voluptatibus. 23 cogitationi rerum gravium atque utilium esse intentum: aut rei familiari, aut philosophiæ operam dare. 24 cibo et potu ad conservandam tantum valetudinem uti, non autem crapulæ se dedere. 25 quoniam non dicitur in hoc proprie persona, sed qualitas et dispositio. 26 quoniam nihil est agendum, quod hominis Præstantiam dedeceat. 27 via et modus. 28 quoniam omnia officia huic præstantiæ accommodari debent, ut generale illud decorum servetur. 29 quoniam diversæ sunt hominum qualitates 30 sumsit hoc ab Aristotele ex

lib-

tate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere, itemque in formis, aliis 31 dignitatem inesse, aliis venustatem) & sic in animis existunt etiam 32 majores varietates. Erat in L. 33 Crasso, & 34 L. Philippo multus lepos: major etiam, magisque de industria in 35 Q. Cæsare, L. filio. At iisdem temporibus in 36 M. Scauro, & in 37 M. Druso adolescente singularis severitas: in 38 C. Lælio multa hilaritas: in ejus familiari 39 Scipione 40 ambitio major, vita 41 tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum festivique sermonis, atque in omni oratione 42 simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra

lib. I. Polit. 31 virile quiddam dignitas, muliebre venustas habet. 32 *Mille hominum species, et rerum discolor: Velle suum cuique est, nec voto vivitur uno.* 33 Persius Satyra V. De quo Cicero lib. II. de Orat. „ Non vere quisquam reperietur præter hunc in utroque genere leporis excellens: et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc quod in celeritate atque dicto est. " 34 L. Martius Philippus Consul. A. U. C 663. de quo in Bruto Cicero: „ Erat in eo summa libertas, multæ facetiæ, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis. " 35 L. Cæsar Strabo, quo et filio negat quemquam in Bruto Cicero sale et lepore cordiliorem fuisse, 36 Cicero in Bruto; „ In oratione Scauri sapientis hominis et recti, gravitas summa, et naturalis quædam inerat auctoritas, ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. " 37 qui in tribunatu C. Gracchum Collegam fregit, *vir et oratione gravis, et auctoritate*, ut de illo Tullius in Bruto. 38 Cicero pro Muræna: „ Quis C. Lælio comior? quis jucundior eodem ex studio isto? quis illo gravior? quis sapientior? " Plura de eo dabimus infra in Dialogo de Amicitia. 39 quem Fannius in Annalibus εἴρωνα appellat. 40 ambitio hic est σεμνότης in habitu et cultu. 41 i. e. severior. 42 Socrates de se ipse detrahens in disputatione, plus tribuebat iis, quos volebat refellere, ita cum aliud diceret,

tra 43 Pythagoram, & 44 Periclem: summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum 45 Hannibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus 46 Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, 47 dissimulare, insidiari, 48 præripere hostium consilia. In quo 49 genere Græci 50 Themistocle, & 51 Pheræum Jasonem, cæteris anteponunt. In primisque versutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior vita ejus esset, & plus aliquanto reipublicæ prodesset, 52 furere se simulavit. Sunt his alii multum 53 dispares 54 simplices, & aper-

ret, aliud sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulantia, quam Græci εἰρωνείαν vocant. 43 cujus tanta fuit auctoritas, ut in proverbium abierit, αὐτὸς ἔφα 44 Summæ apud Athenienses auctoritatis: quippe qui ea ipsis persuaderet, quæ minime volebant. 45 Vide Valerium Maximum lib VII. cap. de Stratagem. 46 Hic est Q. Fabius Maximus, qui Hannibalem cunctando fregit. Unde videns Hannibal, actus suos a Fabio deprehendi, dixit: Et Romani suum Hannibalem habent. 47 non ostendere, quid agere vellent. 48 providere, quid hostes consultent facturique sint: et sic eorum consiliis obviam ire, nec permittere, ut id exequantur, quod cogitant 49 calliditatis. 50 Xerxes inter angustias freti Salaminii victus magis est consilio Themistoclis, quam armis Græciæ: quoniam naves Barbarorum propter multitudinem non poterant explicari. 51 Jason Princeps Argonautarum, a Poetis celebratus, calliditate sua expeditionem in Colchos perfecit, aureo vellere potitus. 52 vides verum esse illud tritum: *Stultitiam simulare loco sapientiæ summa est*. Exemplo sit præter Solonem, in sacris David, apud Romanos Brutus. Historiam Solonis Laertius in vita ejus recenset, quemadmodum subitam simulans dementiam Atheniensibus persuasit bellum contra Megarenses pro recuperanda Salaminæ insula, cujus publicam facere mentionem sub pœna capitis prohibitum erat. 53 dissimiles. 54 sine fraude et simulatione.

55 omni-

aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultatis, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur 55 cuivis deserviant, dum quod velint, consequantur. Ut 56 Sullæ M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum, & patientissimum Lacedæmonium 57 Lysandrum accepimus: 58 contraque Callicratidem, qui præfectus classi proximus post Lysandrum fuit. 59 Itemque in sermonibus, alium quemque, quamvis præpotens sit, efficere, ut 60 unus de multis esse videatur. Quod in 61 Catulo, & in pa-

53 omnes prensando et affectando praeter decorum. 56 Vulgo: *ut Sullam et M. Crassum videbamus.* Sed quoniam nusquam legitur, Sullam alios coluisse, et servili obsequio dignitates meruisse, Grævius, ex MS. replicuit, *ut Sullae M. Crassum videbamus*, scil. deservire: Crassus enim Sullam sectatus est, et coluit enixe, ejusque gratia potissimum ad illas divitias et postea honores est evectus. 57 Vide Cornelium Nepotem in ejus vita. 58 Lysander prius in convivio apud Cyrum Persarum Regem adulationibus pecuniam impetraverat, quam ad bellum navale optabat: sed Callicratides pro Spartana dignitate animos gerens, cum a Rege semel auditus, iterum rogasset admitti, et repulsam tulisset, discessit; maleus servata dignitate Spartam carere pecuniis, quam praeter decorum animi sui invicti et excelsi barbaro Regi adulari. 59 Sententia non est obscura, sed verba sunt scabrosa. Nimirum hoc vult; Esse in quibusdam sermonis comitatem, ut, quamvis sint in magna dignitate constituti, tamen cum sermones serunt cum infimae quoque sortis hominibus, videntur et ipsi ejusdem loci et ordinis homines esse, nullum ut prae se ferant in oratione fastum. 60 ob suavitatem sonumque dulcem. Hic ad laudem refertur, alibi, unus de multis, ad infamiam. 61 uterque enim Catulus sic in congressibus et sermonibus versabantur, ut plebeji viderentur, quamvis potuissent uti fastu: Vid. Cicero in Bruto.

62

patre, & in filio, idemque in Q. Mucio 62 Mancia vidimus. Audivi ex majoribus natu, hoc 63 idem fuisse in P. Scipione Nasica: 64 contraque, patrem ejus, illum, qui T. Gracchi 65 conatus perditos 66 vindicavit, 67 nullam comitatem habuisse sermonis: 68 ne Xenocratem quidem, severissimum Philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum, clarumque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumque, 69 minime tamen vituperandorum.

CAP. XXXI.

ARGUMENTUM.

Exposita naturarum in hominibus veritate partim quædam vitæ formandæ præcepta tradit & retenta, si non sit vitiosa, natura propria, præcipue κακοξηλίαν h. e. pravam alienorum gestuum & sermonum imitationem vitandam statuit: partim M. Catonis, Ulyssis, Ajacis &c. exemplis, quantam hæc animorum differentia

62 Alii legunt. Q. Mutius *Numanutius*; Sed Manutius ostendit, *Mancia*, gentium Romanarum cognomen fuisse, ut Helvius, ex qua postea gente Pertinax Imperator originem traxerit. 63 hanc sermonis comitatem. 64 sic apparet dissimilitudo maxima inter patrem et filium. 65 audaciam detestabilem et perditione dignam, quoniam aura populari evectus Rempublic. cogitabat opprimere. 66 ultus est. 67 adeo severus erat et gravis. 68 id est, ne Xenocratem quidem comitatem sermonis habuisset: nam gravitate summa ab ipsa natura præditus fuit, ac semper vultu severo et habitu serio perduravit. 69 si scilicet illæ naturales inclinationes recte regantur, nec per pravam adsuefactionem aliquid labis contraxerint.

1 Alii,

tia vim habeat, demonstrat, atque sub finem argumento ab histrionibus, a minori scilicet ad majus, ducto superius de naturis, ejusque propriis sequendis, exercendis, moderandis præceptum repetit, quidque, si necessitas aliud jubeat, hic faciendum, aperit.

ADMODUM autem 1 tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra 2 universam naturam nihil 3 contendamus: ea tamen conservata, 4 propriam naturam sequamur: ut, etiam si sint alia graviora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula 5 metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam 6 sequi, quod assequi non 7 queas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: ideo, quia nihil decet 8 invita (ut ajunt) Minerva, id est adversante & repugnante natura. Omnino, si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quam 9 æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum, quam conservare non possis, si aliorum naturam imitans, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne

1 Alii, *tuenda*. Monet Cicero, ut quisque suæ naturæ ductum sequatur, nec inepte ac stolide aliorum mores affectet. 2 Decorum generale. 3 nil conemur efficere, quod ab hominis præstantia sit alienum. 4 decorum speciale. 5 consideremus, et prudenter judicemus, ad quid propria natura nos impellat; et sic contineamus nos intra naturæ nostræ fines. Metaphora a fabris. 6 *sequi*, *assequi*, paronomasia. 7 Latini verbum *nequeo* ita probarunt: ut *non queo* minime repudiaverint. 8 Horatius: *Tu nihil invita dicas faciasve Minerva*. 9 in qua nulla est pertur-

ba-

ne (ut quidem) 10 Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamus; sic in actiones, omnemque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia 11 naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim 12 alia in causa 13 M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt? 14 atque cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita 15 lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roborasset, semperque in proposito, susceptoque consilio permansisset, moriendum potius, quam 16 tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa passus est 17 Ulyxes illo errore 18 diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso, mulieres 19 appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem, & jucundum se esse vellet? 20 domi vero etiam contumelias 21 servo-

bationum varietas. 10 Hoc ipsum Juvenalis exagitat in Romanis matronis Satyra 6: *Omnia Graece, cum sit turpe magis nostris miscere Latine etc.* 11 ingeniorum. 12 alio loco, alia conditione. 13 Hoc ex Stoicorum placitis, quæ merito peripatetici aliique fere philosophi omnes repudiarunt: Cæsar Catonis morte audita et suam et illius vicem doluit, dicens Invideo morti Catonis, quoniam ipse gloriae invidit tu medicis. 21 melantii. meæ. 14 eleganter sæpe Cicero, *atque* initio sententiae usurpat: quod qui non attendunt, male reponunt, *atqui*. 15 non ita gravis, ut Catonis. 16 scripsit hæc Cicero, Caesare interemto. 17 in antiquissimis variorum scriptorum codicibus audit *Ulixes*, non *Ulysses*. 18 per Xannos post captum Ilium. 19 dicebantur enim filiae Numinis, fictae tamen ab Homero. 20 postquam reversus est habitu

22

vorum 22 ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At 23 Ajax, quo 24 animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes 25 expendere oportebit, quid quisque habeat sui: eaque 26 moderari, nec velle experiri quam se 27 aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod est cujusque maxime suum. Suum igitur quisque noscat ingenium, 28 acremque se & vitiorum suorum judicem præbeat: ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui voce freti sunt 29 Epigonos, 30 Medumque: qui gestu, 31 Menealippam, 32 Clytæmnestram: semper 33 Rupilius, quem ego memini, 34 Antiopam: non sæpe 35 Æsopus 36 Ajacem. Ergo 37 histrio hoc videbit in scena, 38 non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum 39 elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore, at quam minimum indecore facere possimus. Nec tam

22 Melanthus. 23 Telamonius, de quo exstat Sophoclis Tragœdia. 24 forti et excelso. 25 animo ponderare et intueri diligentius. 26 cum modo mensuraque tractare. 27 accommodata naturis aliorum. 28 severum non sui nimis amantem. 29 Attii tragœdiam. 30 Pacuvii tragœdiam. 31 pro qua alii male *Medeam* substituerunt. 32 Attii. 33 scenicus fuit ætate Ciceronis. 34 tragœdiam de Antiopa. 35 quem Cicero pronuntiando imitatus est. 36 tragœdiam de Ajace furente. 37 homo vilissimus. 38 multo magis videre debet, ut id eligat, ad quod est aptus, et nil agat, quod non deceat. 39 diligenter.

tam est enitendum, ut 40 bona, quæ nobis data non sint, sequamur, quam ut 41 vitia fugiamus.

CAP. XXXII.

ARGUMENTUM.

Quo doctrina de Decoro speciali plenior sit, & perfectior, superioribus duabus personis duas adjungit alias, nempe fortuitam & voluntariam quorum breviter declarat origines: sed missa priore, quod fortunæ rationem nemo reddere debet, vel potest, de posteriore, quam quisque sibi suo judicio accommodat, prolixius agit: ac primum honesta quædam studiorum genera, ad quæ se alii, atque alii applicant, enumerat: deinde triplicem ἐνδεσιν τῶν λογισμῶν, in diligenda & assumenda sibi certa persona prosequitur, dum parentes vel imitari, vel superare etiam liberi in eodem, aut diverso etiam vitæ genere, vel omissa majorum imitatione proprium sequi institutum solent. Denique de hac persona, quam quisque sua voluntate suscepit, præcepta tradit, & mature de certo vitæ genere eligendo, Herculis exemplo deliberandum suadet.

AC duabus his personis quas supra dixi, tertia adjungitur, quam 1 casus aliquis, vel tempus imponit: quarta 2 etiam, quam no-

ter labores nostros conferemus. 40 bonas dispositiones, et aptitudines ad res agendas. 41 Nam vitiis nemo sine nascitur, optimus ille est, qui minimis urgetur: ut vere Horatius. Vitiositas autem naturæ corrigitur doctrina et usu seu adsuefactione.

1 Ut illi, qui adipiscuntur magistratus, imperia, honores, divitias, et ea omnia, quæ sunt in manu fortunæ. 2 aliqui enim

nobismet ipsis judicio nostro acommodamus. Nam regna, imperia, 3 nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque, quæ sunt his contraria, 4 in casu sita, temporibus gubernantur: ipsi autem gerere quam personam velimus, a nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant: ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut majores aliqua gloria 5 præstiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. filius, in jure civili; 6 Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus 7 eloquentia cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit 8 Timotheus, Cononis filius; qui cum belli laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omissa imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, 9 obscuris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem 10 constituendum est, quos nos, &

enim volunt invigilare legibus, aliqui philosophiæ etc. 3 generis et natalium. 4 posita in manu fortunæ, quoniam possunt amitti. 5 excelluerunt in aliquo genere laudis et gloriæ. 6 Pauli Æmilii filius, qui de Perseo Macedonum rege triumphavit. 7 semper fere in manibus habuit Cyropædiam. 8 fuit Isocratis discipulus, ac præceptori imaginem æneam dicavit. Confer Cornelium Nepotem in ejus vita. 9 qui non habent claros natales, et humili loco nati sunt 10 vitæ genus considerate deligendum.

& quales esse velimus, & in quo 11 genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte etiam adolescentia, cum est maxima 12 imbecillitas consilii, tunc id sibi quisque genus ætatis 13 degendæ constituit, quod maxime adamavit: itaque ante implicatur aliquo certo genere, cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, judicare. Nam quod Herculem 14 Prodicium dicunt, (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret, (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudiuem, atque ibi sedentem, diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi, 15 Jovis satu edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, 16 quos cuique visum est, atque ad eorum studia, institutaque impellimur. Plerique autem parentum præceptis 17 imbuti, ad eorum consuetudinem, moremque deducimur: alii multitudinis judicio feruntur, quæque 18 majori parti pulcherrima videntur, ea maxime 19 exoptant: nonnulli tamen 20 sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam.

CAP.

11 activa an contemplativa, privata an publica 12 quoniam ratio non est perfecta. 13 vivendæ et tenendæ. 14 Prodicius de Hercule librum composuit 15 ut est in fabulis. Sapit hoc phrasin poeticam, non sine sarcasmo. 16 voluntatis libertas conceditur nobis ad imitandum. 17 imbuere proprie est dare primum saporem. 18 quam vincere meliorem, ait Livius. 19 quod nunquam facient, qui sapiunt. 20 alludit ad tria hominum genera, ab Hesiodo nobis proposita.

1 Pau-

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Deliberationis dictæ difficultatem, recensitis aliquot hac in re erroribus, captandæ attentionis, & monendi ergo exaggerat. Porro in deligendo vitæ genere duo spectanda esse monet, Naturam, & Fortunam, & collatione instituta Naturam longe potentiorem esse Fortuna innuit. Postea de mutatione generis vitæ non recte instituti, vel suscepti agit, eamque neque temere, atque præcipitanter faciendam esse monet, atque tandem, quæ in imitatione majorum sint accipienda, duabus præceptionibus suggerit, posteriori exemplum Filii Africani superioris inserent.

ILlud autem maxime 1 rarum genus est eorum qui aut excellentis ingenii magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissimum 2 vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione ad suam cujusque naturam consilium est omne 3 revocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque 4 natus est, (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita constituenda multo est ei rei cura major adhibenda, ut 5 constare in vitæ perpetuita-

1 Pauci admodum possunt reperiri: quoniam tempus ante solet præterire, quam deliberationem instituant. 2 quod genus vitæ degendæ eligere, constituere finem, ad quem tendentes quiescerent. 3 accommodandum. 4 Sic nasci poeta verius dicitur, quam fieri. 5 constantiam servare

tate possimus nobismetipsis, 6 nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, 7 fortuna proximam; utriusque omnino 8 ratio haberda est in diligendo genere vitæ; sed naturæ 9 magis: multo enim & firmior est, & constantior: ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa 10 mortalis, cum 11 immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ 12 non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat; id enim maxime decet: Nisi forte se intellexerit errasse, in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit, (13 potest autem accidere) facienda morum, institutorumque mutatio est. Eam igitur mutationem, 14 si tempora adjuvabunt, facilius, commodiusque faciemus: sin minus, 15 sensim erit, 16 pedetentimque facienda; ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere, censent sapientes, sensim 17 dissuere,

te et perseverare. 6 pro, ne in ullo officio claudicemus, sive erremus. 7 quæ aliquando vocat nos ad aliquod vitæ institutum, et ut honoribus inserviamus. 8 et consideratio et respectus. 9 quoniam potius eam vitam eligere debemus, ad quam apti sumus natura, quam illam quæ a fortuna offertur. 10 quæ mutabilis est ac non durat. 11 quæ non mutatur. 12 quoniam si natura vitiosa est, eniti debemus, ut illam emendemus ratione; nec vita, quam illa appetit, eligenda, sed corrigenda; ut Socrates fecit. 13 homines enim sumus, quorum errare est proprium. 14 si quædam opportunitas ratioque temporum nos ad aliud vitæ genus vocaverit, ut ipsum Ciceronem, qui oppressa republ. a Cæsare, relicto foro et curis totum se dabat Philosophiæ. 15 paullatim, quantum ad animum. 16 quantum ad actiones. 17 Sic Cicero in Lælio. *Tales amicitiae sunt remissione usus elevandae et ut Catonem dicere audivi, dissuendae magis quam discindendae.*

18 ne

quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono 18 consilio fecisse videamus. Sed quoniam paullo ante dictum est, imitandos esse majores, primum illud exceptum sit, 19 ne vitia sint imitanda; deinde, si natura 20 non feret, ut quædam imitari possint, ut superioris Africani filius, qui 21 hunc 22 Paulo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat 23 sui. Si igitur non poterit sive causas 24 defensitare, sive 25 populum concionibus tenere, sive 26 bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ 27 erunt in ipsius potestate, 28 justitiam, 29 fidem, 30 liberalitatem, 31 modestiam, 32 temperantiam; quo minus ab eo id, quod desit, requiratur, optima autem hæreditas a patribus traditur liberis, omnique patri-

18 ne postea iterum relinquamus locum pœnitentiæ. 19 ita Platonis gibbum, Aristotelis balbutiem. Alexandri M. aquilinum nasum stolide discipuli aulicique sunt imitati. 20 non patientur, et aliena penitus erit a tali imitatione. 21 de quo sæpe mentionem fecimus, vel propiorem ætati nostræ. 22 filium Panli Æmilii, Scipionem, sibi adoptavit, qui cognominatus est Africanus minor. 23 sui scilicet Patris, Publii Scipionis, similis, qui Imperator, post multas in Hispania victorias occubuit. 24 miti verbo usus est, pro *causas agere*: nam accusant etiam saepe oratores. 25 delectare, non tantum docere et movere. 26 nam Romana respublica et oratoria facultate, et rei militaris scientia plurimum valuit. 27 Hinc Plautus. *Ingenio, non aetete, adipiscitur sapientia*. 28 quæ suum cuique tribuit. 29 dictorum conventorumque constantiam et veritatem. 30 quæ re, opera, consilio alios juvat. 31 quæ modum servat cum in aliis rebus, tum in opinione de sese. 32 quæ pravis affectibus dominatur, 33 su-

trimonio præstantior, 33 gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse 34 nefas, & impium judicandum est.

CAP. XXXIV.

ARGUMENTUM.

Post præcepta de Decoro generalia, ad specialia, quæ pendent a circumstantiis ætatum, temporum, locorum, fortunarum &c. transit Cicero: & primum quæ adolescentum sint munera docet: deinde quæ senes deceant, quæve minus, ostendit: postmodum de officiis magistratuum & privatorum, peregrinorum item, & incolarum secundum præceptum Decori agit: sub finem autem officia a decoro, decorum autem a circumstantiis pendere, & in omni animi consilio constantiam esse servandam admonet.

ET quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, 1 majores natu vereri, exque his 2 deligere optimos, & 3 probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis

33 supra etiam ad filium dixit Cicero: *Ad te hereditas hujus gloriae, et factorum imitatio pertinet.* 34 male in vulg. *vitium* cum *nefas* jungitur, quippe quod est infra nefas. Quare Gruterus et Grævius merito reponunt, *impium*.

1 Hoc in primis observarunt Lacedæmonii ex Lycurgi institutis: idemque summopere commendat Plato lib. IX. de Legibus. 2 Solebant Romani adolescentes statim a die tyrocinii commendari viro insigni, quem imitarentur. 3 eos, qui magnæ civium parti probantur: quod non temere

tis 4 inscitia senum 5 constituenda & regenda prudentia est. Maxime autem 6 hæc ætas a libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiaque & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis 7 vigeat industria. Atque etiam cum 8 relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant 9 intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quidem rebus 10 majores natu interesse velint. Senibus autem labore corporis minuendi, 11 exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda vero opera, ut amicos, & juventutem, & maxime rempublicam consilio, & prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne 12 languori se desidiæque dedat. 13 Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem 14 libidinum intemperantia accesserit, 15 duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium 16 impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de pri-

va-

ra sit, nisi virtute excellant. 4 alii legunt, *inscientia*: sed apud optimos scriptores non differunt. 5 laudabiliter traducenda. 6 quam etiam Lycurgus Lacedæmoniis commendavit. 7 ut patriæ et omnibus prodesse et possint, et velint. 8 quos tanquam arcus intentos habuerunt. 9 illam præcipue, quæ indulget voluptatibus perniciosis et turpibus. 10 quod ex instituto Lycurgi oservabatur in Lacedæmoniorum republica, et faciendum præscribit Plato lib. II. de Legibus. 11 *arma senectutis sunt artes exercitationesque virtutis*. Cicero in Caton. 12 torpori et inertiæ. 13 quædam superfluitas in omnibus et maxime venereis. 14 Cato major ob senilem lasciviam male audivit. 15 senex enim talis dupliciter peccat: primum re, deinde exemplo. 16 ut ipsos adole-

scen-

vaforum, de civium, de peregrinorum officils dicere. Est igitur proprium munus magistratus, 17 intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, 18 jura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet 19 æquo, & pari cum civibus jure vivere, 20 neque submissum & abjectum, neque se efferentem; tum in reipulica ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. Talem enim & sentire bonum civem, & dicere solemus. Peregrini autem, & incolæ officium est nihil præter suum negotium agere, nihil de alieno anquirere, 21 minimeque in aliena esse republica curiosum. Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiendo servare 22 constantiam.

CAP. XXXV.

ARGUMENTUM.

Cum non solum quid deceat, rectumve & honestum sit cognitum & perspectum esse, sed in consuetudinis etiam luce id eminere debeat, ut

scentes minus pudeat peccare. 17 animadvertere, se esse personam publicam. 18 non est leges ferre, sed jus suum cuique tribuere, jus dicere. 19 nam potentiores et tenuiores conjuncti esse debent in republ. gerenda. 20 qui imperare pariter, obedireque, cum opus sit, possit. 21 non est peregrini, ut alienis se negotiis inserat, quæ nihil ad se pertinent. nec ita perscrutetur leges et mores alienæ reipublicæ, ut illius arcana, quæ nolunt pervestigari, timetur. 22 animi stabilitatem, ne mutemus facile propositum vitæ et institutum.

1 Est-

probemur his, cum quibus vivimus, de gestu, motu, cultuque corporis, ut omnibus numeris absoluta sit hæc præceptio, deinceps auctor docere quoque instituit, et tria ad omnem externam actionem, ut probetur, requiri ait, nempe formositatem, ordinem, et ornatum; cui disputationi verecundiæ commendationem quasi proœmium præmittit, eamque primo judicio naturæ, dein consensu sanorum hominum confirmat: hinc autem gemino argumento Cynicos opponit, naturæ judicium negantes, hominumque auctoritatem, absurditate collecta, elevantes: curam autem verecundiæ quantam esse velit, argumento iterum ab histrionibus sumpto, et exemplo moris Romani ostendit.

SED quoniam decorum illud in omnibus factis, et dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur: idque positum est in tribus rebus, 1 formositate, 2 ordine, 3 ornatu ad actionem apto, 4 difficilibus ad eloquendum; sed satis erit intelligi: in his autem tribus continetur cura etiam illa ut 5 probemur iis, quibuscum, et apud quos vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquamque figuram, in qua esset species honesta[1], posuit in 6 promptu: quæ partes autem cor-

1 Est elegantia, quae spectatur in gestu, habitu ac sermonibus familiaribus, quam Graeci σεμνότητα dixerunt. Formositas Ciceroni est dignitas corporis. 2 Graeci σύταξιν dixerunt. 3 cui opposuerunt ἀπαξίαν; quoniam non omnes actiones eundem ornatum requirunt. 4 non *difficilius*, ut vulgo legitur, sed *difficilibus*, scil. rebus, ob Latini sermonis inopiam. 5 laudemur: quoniam nihil est agendum, quod eos offendat. 6 in aperto, ut ab omnibus cernerentur.

7 in-

corporis, ad naturæ necessitatem datæ, adspectum essent deformem habituræ, ac turpem, eas contexit, atque 7 abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum 8 verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, 9 qui sana mente sunt, removent ab oculis, ipsique necessitati dant operam, ut quam occultissime 10 pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodque 11 facere turpe non est, modo occulte, id dicere 12 obscœnum est. Itaque nec actio rernm illarum aperta 13 petulantia vacat, nec 14 orationis obscœnitas. Nec vero audiendi sunt 15 Cynici, aut si qui fuerunt Stoici 16 pene Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quod ea, quæ re turpia non sint, 17 nominibus & verbis flagitiosa ducamus: illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari, frau-

7 in intimis occultavit. 8 inverecundus, lascivus, libidinosus. 14 scilicet, petulantia vacat. 15 Ignominiæ cognomen: quia obvios quosque admonendo allatrare verius, quam alloqui, soliti sunt; vel, quod in propatulo cum conjugibus, canum more, coire ipsis mos fuit. 16 fuerunt enim Stoici, qui Cynicorum rationem et vitam probarunt. 17 Variant vulgati Codices. Sed haec est Ciceronis manus. Irrident, inquit, Cynici eos, qui, quæ re non sunt turpia, ducant verbis ac nominibus flagitio-

pudor, ut id vitet et tegat, quod turpe est duce natura. 9 qui enim contrarium facit, ubi vestium usus est receptus, existimationem suam quam omnes tueri debent, minui, et se tanquam hominem levissimum, et tam perfrictae frontis, ut omnem pudorem decoxerit, prostituit ac omnium contemtui exponit. 10 opus naturæ occultissime faciunt. 11 quia naturale et necessarium. 12 turpe et contra hominis dignitatem et pudorem: 13 petulans dicitur

dare, adulterare, re turpe est: sed dicitur non obscœne: liberis dare operam, re honestum est, 18 nomine obscœnum: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem 19 naturam sequamur, & omne, quod abhorret 20 oculorum, auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, 21 accubitio, vultus, oculi, manuum motus 22 teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime sunt fugienda, ne quid 23 effæminatum, aut molle, & ne quid durum, aut rusticum sit. Nec vero histrionibus, oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis 24 dissoluta. 25 Scenicorum quidem mos tantam habet a 26 vetere disciplina verecundiam, ut in scenam sine 27 subligaculo prodeat nemo. Veretur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. 28 Nostro quidem more cum parentibus 29 puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est

gitiora esse. 18 cum ejus operæ nomen dicitur. Vid. Cic. Epist. 22. lib. IX. Famil. 19 quæ nobis inserit pudorem, et corpus ita finxit et formavit, ut honestatis summam videatur habuisse rationem. 20 quod in aliis exstat, *ab oculorum* etc. minus Latine dicitur. 21 *accubitio* non *accubatio* legunt meliores Codices cum Nonio, dicimusque *accubitum*, non *accubatum*. 22 ne ita his in rebus nos geramus, ut aliis tœdio simus, eorumque oculos offendamus. 22 ut in Sardanapalo, effœminatum erit, quantum ad actionem, molle ad animum. 24 inepta et danda vitio. 25 ut pugiles et histriones. 26 ab antiqua institutione. 27 subligaculum erat indumentum ab umbilico ad genua, quo primum in Olympicis ludis athletæ et pugiles usi sunt, auctore Thucydide. 28 Valerius lib. IV. Cap. 1. 29 post XIV. ætatis annum: impuberes autem lavabantur.

1 Ad

est igitur hujus generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

CAP. XXXVI.

ARGUMENTUM.

Nunc de tribus illis, in quibus Decorum in actione externa est positum, disserere incipit: & primum de formositate sive pulchritudine tradit, quam in duo dividit genera, quorum unum est venustatis ad mulieres pertinens: alterum dignitatis, viris magis conveniens - atque hic partim ea, quæ ad dignitatis conservationem faciunt, formam nempe virilem, colorem, munditiam, vestitum &c. partim quæ eamdem deformant, v. g. tarditates, molliores, festinationes nimias in incessu & gressu recenset. Deinde, qualem animi pulchritudinem esse velit, explicat, atque hic ad naturam dirigi vult animi mortus quorum alios cogitationis, alios ipsius appetitus esse dicit.

CUM autem 1 pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: 2 venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & a forma removeatur omnis 3 viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gesta, motuque caveatur. Nam & 4 palæstrici motus sæpe sunt

1 Ad justam, et quæ cum majestate quadam conjuncta sit, pulchritudinem et apta proceritas corporis requiritur: quæ ubi deest, *venustus* quidem quis dici, *pulcher* proprie dici non potest. 2 Sallustius: *Munditia mulieribus, labor viris convenit.* 3 omnis expolitio cutis et fucus, et calamistrum, quo mulieres utuntur. 4 in palæstris docebantur, et brachia et totum corpus movere decoro

odiosiores: & 5 histrionum nonnulli 6 gestus inepti non 7 vacant offensione: & in 8 utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas 9 coloris bonitate tuenda est: color 10 exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea 11 munditia 12 non odiosa, neque 13 exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem, & 14 inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda 15 vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum 16 ferculis similes esse videamur: aut in festinationibus suscipiamus 17 nimias celeritates; quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio rit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant, quod assequemur,

core ad leges, numerosque. 5 qui recitant comoedias, et tragoedias, et personas aliorum referunt. 5 solebant Comoediis Romæ dare operam, gestunm pronuciationisque causa. 7 non probantur a spectatoribus, tanquam molles et inepti. 8 in palæstricis moribus et gesta histrionum. 9 nativi, non fucati et medicaminibus comparari. Hinc *colorati* dicebantur, qui prospera utebantur valetudine. Improbatur autem in viris color albus, laudi vero ducebatur fuscus, et quasi adustus sole. 10 praecipua in campo Martio, et ruri venatu, ut superius ostendit Tullius. 11 ornatus quidam decorus. 12 quæ facit aliis fastidium. 13 nimis affectata et accurata. 14 ab homine alienam. 15 Maxima semper fuit hominibus liberis, nec ineptis, cura, ut quoties in publicum esset prodeundum, decenti esseni habitu. 16 Fercula erant instrumenta linea, quibus signa ante triumphantem vehi per pompam solebant. Tardissime autem pompæ trinmphalis fercula circumferebantur. 17 hoc enim habebatur servile. *Liberos homi-*

mur, si cavebimus, ne in 18 perturbationes, atque 19 exanimationes incidamus: &, si attentos animos ad 20 decoris conversationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis; alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur; appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur ut 21 cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

CAP. XXXVII.

ARGUMENTUM.

Deinceps quædam de Decoro in sermone tenendo monita præscribit, quibus generalem ejus divisionem in Rhetoricum, & quotidianum sive Philosophicum promittit, & ubi quisque locum habeat, indicat. Hinc quædam de voce, quæ sermonis index est, eique dignitatem affert, demonstrat, ac in ea duo requirit, claritatem scilicet & suavitatem, quarum illam exercitatione, bona imitatione augeri innuit, exempla adjiciens eorum, in quibus commendata fue-

mines modico magis par est gradu ire, servile esse duco festinatim currere. Plautus. 18 ne quid nimis nos perterrefaciat, et mentem nobis excutiat. Perturbationes per *motus animi nimios, rationi non obtemperantes* definit mox Cicero cap. 3. 19 pavoris comites, Pavor autem sapientiam omnem ex animo expectorat. 20 Editiones recentiores *decori*: sed *decoris* non solum visitur in olim excusis, verum et MSS. et non longe post noster. *Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus*. 21 vir bonus abstinet non tantum a perpetrando, sed etiam a cogitando malo.

1 Est

fuerit vocis bonitas, ut in Catulis L. Crasso, Cæsare. Ultimo de virtutibus & vitiis sermonis tractat, qualis & quantus esse debeat, ostendens.

ET quoniam magna vis orationis est, eademque duplex; altera contentionis, altera sermonis: 1 contentio disceptationibus tribuatur 2 judiciorum, 3 concionum, 4 senatus: sermo in 5 circulis, disputionibus, congressionibus familiarium versetur: persequatur etiam convivia. 6 Contentionis præcepta rhetorum sunt, 7 nulla sermonis. Quamquam haud scio an possit hæc quoque esse. Sed 8 discentium studiis inveniuntur magistri: 9 huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia: quamquam quæ verborum sententiarumque 10 præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur, ut 11 clara sit, ut 12 suavis: utrumque omnino a natura petendum est: verum alterum 13 exercitatio augebit, alterum imitatio

1 Est oratio acris ad confirmandum aut confutandum apta. 2 in genere judiciali. 3 in genere demonstrativo. 4 in genere deliberativo. 5 corona hominum confabulantium de aliqua re honesta. 6 præcipiunt rhetores, quomodo et quando debeamus uti contentione: sed non præcipiunt, quomodo utamur sermone. 7 vide tamen Aristotelem IV. Ethic. ad Nicom. Cap. 6. 8 eorum, qui dicendi artem præcipere cupiunt. 9 quoniam esset res quasi infinita, persequi praecepta de sermone quotidiano. 10 apud rethores. 11 ut exaudiatur, et satis intelligatur oratio. 12 quae levet audiendi fastidium. 13 Magnam curam veteres habebant vocis, et in ea exercenda multum studii ponebant. Propter quam caussam dabant operam phonascis, seu magi-

tio presse 14 loquentium, & leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos 15 exquisitio judicio putares uti litterarum quamquam erant litterati: sed & 16 alii. Hi autem optime uti Lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis, litteræ 17 neque expressæ, neque oppressæ, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox 18 nec languens, nec canora. 19 Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. 20 Sale vero & facetiis Cæsar, Catuli patris 21 frater, vicit omnes: ut in ipso illo 22 forensi genere dicendi, contentiones aliorum 23 sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re, quid deceat, exqui-

gistris vocis. 14 ita clare, sed tanta lenitate, ut nullius aures offendant. 15 videbantur accurate et optime judicare de litteris et lingua Latina, cum ita loquerentur, et commendabantur suavitate vocis, cum non essent admodum eruditi. 16 scil. erant litterati, tamen non putabantur exquisito uti judicio litterarum. 17 Hoc optime docet Quintilianus Instit. I. 11 *ut expressa sint verba, ut suis quaeque litterae sonis enuncientur; quarundam enim vel exilitate, vel pinguedine nimia laboramus: quasdam velut asperiores parum efflamus, et aliis non dissimilibus, sed quasi habetioribus permutamus.* 18 nec torpens, nec tinnula. Studendum summopere, ne oratio fiat deforme canticum, neve frangatur in effæminatam et scenicam pronuntiationem. 19 Crassi, qui suo tempore summus orator fuit, oratio copiosior quidem erat oratione Catulorum, sed deinde non minor erat opinio, quod bene uterentur lingua Latina. 20 facetiis et joco. 21 fratres apud Romanos dicti fuerunt non modo, qui iisdem parentibus, sed et qui fratribus, et qui fratre ac sorore nati erant. 22 judiciali et causis, quæ in foro agebantur. 23 oratione sua, sine contentione: quæ multum salis et leporis habebat; eratque tanquam sermo quotidianus. Hoc adeo

quirimus. Sit igitur hic sermo, in quo 24 Socratici maxime excellunt, 25 lenis, 26 minimeque pertinax: insit in eo 27 lepos. Nec vero tamquam in 28 possessionem suam venerit, 29 excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, 30 vicissitudinem non iniquam putet. Ac videat in primis quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat, si jocosis, leporem. In primisque provideat, ne 31 sermo vitium aliquod indicet inesse moribus: quod maxime tum solet evenire, cum 32 studiose de 33 absentibus, 34 detrahendi causa, 35 aut per ridiculum, aut severe, maledice, contumelioseque dicit. Habentur autem plerumque sermones 36 aut de domesticis negotiis, aut de republica, aut de artium studiis atque doctrina. Danda igitur opera est, ut etiamsi 37 aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio: sed 38 utcumque

adeo placebat populo. 24 Academici veteres, qui a Socrate originem habuerunt, in disputationibus maxima verecundia utebantur, ut ex Xenoponte liquet. 25 suavis, intentior vox est rusticitatis argumentum. 25 concedat aliis, quod est concedendum. 27 festivitas quaedam et suavitas cum gratia. 28 proverbium sapit. 29 vitium eorum, qui semper loqui in omnibus congressibus, nec alios audire volunt. 30 verior haec est lectio, cujus loco in vulgatis legitur. *Vicissitudinde non nunquam utendum putet.* 31 Nihil enim certius illo Solonis dicto apud Laertium: ὁ λόγος ἔδωλος τῶν ἔργων. *Oratio est simulacrum operum.* 32 dedita opera. 33 nam inter praesentes linguae mutato metu continentur, ut ait *Tacitus*, et *Terentius*: *Qui quae non voluerit, dixerit: ea, duae non voluerit, audiet.* Huc pertinet tritum illud, de absentibus et mortuis nil nisi bene loquendum esse. 34 ad imminuendam alterius existimationem et gratiam. 35 sive joco, sive serio. 36 de quibus rebus sermo sit instituendus, docet. 37 minus caute. 38 qualescumque erunt res, de quibus

que aderunt res. Neque enim omnes iisdem de rebus, 39 nec omni tempore, 40 nec similiter delectamur. Animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, et ut incipiendi ratio fuerit, ita sit 41 desinendi modus.

CAP. XXXVIII.

ARGUMENTUM.

Quod paulo ante paucis attigit, cavendum esse, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus, id nunc copiosius explicat, & omnes pravos affectus a sermone excludit. Post vultum et gestus format, atque objurgationibus vehementioribus in colloquiis non esse utendum monet. Non quomodo inimicis respondendum inculcat, tandemque jactantiam, certum stultitiæ signum, in sermone fugiendam esse præcipit.

SED 1 quomodo in omni vita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut 2 ira existat, 3 aut cupiditas aliqua, aut 4 pigritia, aut 5 ignavia, aut tale aliquid appareat. Maximeque curandum est, ut eos, qui-

bus loquimur, videndum est, ne modum excedamus. 39 nam alias aliter affecti sumus. 40 alii magis, alii minus. 41 quod qui non faciunt, molestissimi sunt, et odio enecant, quibuscum sunt.

1 Mutarunt hic vulgo contra veterum codicum fidem, *quomodo in quoniam*, eo quod *quomodo* in προτάσει orationis insolentior videretur. 2 emineat, appareat, animadvertatur. Excandescere in sermone probrosum est, et virum sapientem maxime dedecet. 3 prava et injusta. 4 fuga honesti et necessarii laboris. 5 timidus et degener animus honesta pericula refor-

quibuscum sermonem conferemus, & 6 vereri, & 7 diligere videamur. 8 Objurgationes etiam nonnunquam incidunt 9 necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam, 10 ut ne ea facere videamur irati, sed, 11 ut ad utendum, secandum, sic & ad hoc genus castigandi 12 raro, 13 invitique veniamus, nec unquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina, sed tamen ita procul absit, cum qua nihil recte fieri; nihil considerate potest. 14 Magna autem parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut & 15 severitas adhibeatur, & 16 contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum 17 inimicissimis fiunt

formidans. 6 ne superbi et impudentes, 7 ne barbari et inhumani videamur. Quare vitanda est nimia familiaritas, quæ parit contemtum. 8 „ Nec amicum castigare ob meritam noxam, immane est facinus, verum in ætate necessarium ". Plautus. 9 ob hominum injuriam et petulantiam. 10 Cicero Stoicorum sententiæ subscribit, qui contra Peripateticos sine ira castigandos esse improbos, docet. 11 quemadmodum chirurgi inviti quodammodo secant et uruntur vulnus, ut qui patitur, sanetur, non studio secandi aut urendi: sic amicum castigare debemus, non studio castigandi, sed corrigendi reducendique ad officium. 12 si licebit. Nam crebro peccantes crebro etiam puniendi. 13 nobis enim ipsis, et aliis molesti sumus. 14 alii: *magna ex parte*. Sed Grævius præfert ellipsim particulæ *ex*. 15 Contra Horatius: „ Ridentem dicere verum, quid vetat? " 16 convitia indigna homine ingenuo. Nam qui quid gessit, quod minus deceat, si reprehendatur, non ægre ferre debet. 17 qui nos

fiunt, etiam si 18 nobis indigna audiamus, tamen 19 gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec constanter fieri possunt, nec iis, qui adsunt, probari. 20 Deforme etiam est de se ipso 21 prædicare, false præsertim & cum irrisione audientium imitari 22 militem gloriosum.

CAP. XXXIX.

ARGUMENTUM.

Nunc de Decoro in ædificiis etiam attendendo disserit; ubi eorum considerat Necessitatem, Dignitatem, Commoditatem, atque Laxitatem denique sive Spatium. Subinde tamen magis virtuti, quam ædificiorum splendori studendum esse monet, & exemplis dissimilibus Cn. Octavii & Scauri probat, ad honores adipiscendos magnificentiam ædium conduxisse aliis, aliis vero minus: ubi illorum simul errorem notat, qui res externas aliorum magis, quam virtutees imitantur. Hinc præcepta quædam generalia, quibus superiora velut in summam redigit, in omni actione observanda annectit, & facta eorum comparatione præstantissimum illud esse ostendit, ut rationi appetitus obtemperet.

ET

nos capitali odio persequuntur. 18 quamvis in nos contumeliosi fuerint, et convitia indigna effuderint. 19 constantiam: ut non moveamur ad affectum. In quo maximo nobis adjumento sunt litterarum studia. 20 turpe et plenum ludibrii. 21 palam dicere et jactare se se in ipso quotidiano sermone. 22 Thrasonem Terentianum et Pyrgopolinicem Plautinum.

1 Quæ

ET quoniam 1 omnia persequimur, (2 volumus quidem certe) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse. Cujus finis est usus, ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda 3 dignitatis, commoditatisque diligentia. 4 Cn. Octavio, qui primus ex illa familia 5 consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in 6 Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viseretur, 7 suffragata domino, 8 novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc 9 Scaurus demolitus, 10 accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus intulit: hic 11 summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, 12 non repulsam solum retulit, sed 13 ignominiam & 14 calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda: nec 15 domo dominus, sed domino domus honestanda.

1 Quæ ad officiorum rationem pertinent. 2 arrogantiam vitæ. In quam incidit, qui profitetur, se nihil omittere. 3 quoniam decet principem virum et magnificum habere domum magnificam et plenam dignitatis. 4 De Perseo Rege Macedoniæ triumphavit post præturam, sed navali triumpho. 5 A. U. C. DXXCIIX. cum Torquato. 6 dictum a Palanto, urbe Arcadiae, unde Evander evenit. Erat urbis pars celeberrima, ubi Candidati domos conducebant. 7 fuisse auxilio, et tulisse suffragia ad consulatum consequendum. 8 cujus majores non fuerant in magistratu, 9 cujus domus in palatio quoque fuit. De ejus magnificentia vide Plinium lib. XXXVI. cap. 15. 10. aedes suas, domum Octavii demoliendo majores effecit. 11 M. Scauri principis senatus filius vitricum habuit Sullam. 12 in petitione consulatus: atque etiam de ambitu damnatus est. 13 nam L. Sulla in Sicilia quæstor, repetundarum damnatus est. 14 qui suapte sponte exulavit. 15 Hoc est, quod Seneca dixit:

nestanda est. Et 16 ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & 17 hospites multi recipiendi, & 18 admittenda hominum 19 cujusque modi multitudo, adhibenda est cura 20 laxitatis. 21 Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea 22 solitudo, et maxime, si aliquando alio domino solita est 23 frequentari. Odiosum est enim, cum a prætereuntibus dicitur: 24 *O domus antiqua, heu quam dispari dominare domino!* quod quidem, his temporibus, 25 in multis licet dicere. Cavendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, et magnificentia prodeas. Quo in genere 26 multum ma-

xit: *habita non amaene, sed salubriter, nec dominum esse velis notum a domo, sed domum a domino*. 16 quemadmodum in omnibus aliis rebus, quod nobis agendum fit, considerare debemus, non solum propter nos, verum etiam propter alios. 17 amici externi. 18 ut tunc erant clientes: et varia hominum genera domos principum ingrediuntur. 19 alii legunt: *cujusque generis*. Sed *cujusque modo* præferunt scripti libri et Nonius, eodemque alibi utitur Cicero. 20 amplitudinis. Medium itaque tenere debet. 21 id est, *aliqui*. Ut in Laelio: *Aliter amicitiae stabiles permanere non possunt*. 22 si adeo ampla est, ut non tota possit habitari. 23 coli familiae frequentia, clientumque concursu. 24 Ex vetere poeta: Est autem, *o domus*, senarii finis integer senarius id quod sequitur: *antiqua, heu, quam domino dominaris dispari*, Licet verba sint transposita. Sensus est: O domus antiqua, quae olim habuisti dominum honoratum et clarum virum, et quae dicebaris domus illius, aut illius heri, scilicet Pompeji: heu, quam, disparis et dissimilis domini domus diceris. Nonnulli malunt, *o domus Anci*: Sed id reliqui non probant. 25 in multis Caesarianis, Pompejanas ædes nullo alio quam victoriæ jure habitantibus. 25 *multas aedifica-*

mali etiam in 27 exemplo est. Studiose enim plerique, præsertim in hanc partem, facta principum imitantur: ut 28 L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quam multi 29 villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocratitemque revocandus. Eademque mediocritas ad omnem usum, cultumque vitæ referenda est. Sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus: ut neve major, neve minor cura & opera suscipiatur, quam causa postulat: tertium est, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem 30 speciem, & dignitatem, moderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium 31 præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

CA-

care domos, et pascere multos, est ad pauperiem semita certa quidem. 27 semper enim principes imitatur populus. 28 Tubero Stoicus Lucullum togatum Xerxen appellavit proter villam in sinu Bajano, et aquam marinam immissam effosso monte. 29 De Luculli hortis sumtuosissimis vide Plutarchum in ejus vita. 30 species et dignitas est externa pompa, splendor et ornatus, qui in cultu et alio paratu in oculos hominum incurrit. Hinc personæ senatoriæ dicuntur *speciosae* ab illa specie tunicæ laticlaviæ, quæ hominum oculos, cum in publico versarentur, feriit. 31 nam est veluti causa efficiens eorum, quæ sequuntur.

1 Alii

CAP. XL.

ARGUMENTUM.

Quod erat secundum ex iis, in quibus Decori vim positam esse dixit, id nunc tertio & ultimo loco explicat: docens de ordine rerum & temporum opportunitate. Ubi primum de Vocabulis certi quid constituit, & ne quis εὐταξίαν Modestiam interpretetur, definitionibus, quid inter illa, & his affinia intersit, palam facit: atque his propositis, quid sit hujus loci proprium, indicat. Deinde quem ordinem in actionibus, & vitæ universæ officiis servari velit Cicero, luculenter ostendit, ita ut videatur singula pene officii momenta prosequi, eaque omnia egregie similitudinibus, exemplis, & epiphonematibus declarat.

DEINCEPS de ordine rerum, & temporum opportuninate dicendum est. Hac autem scientia 1 continetur ea, quem Græci εὐταξίαν nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam: quo in verbo modus inest. Sed illa est 2 εὐταξίαν in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eamdem nos modestiam appellemus, sic definitur a Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem 3 vis ordinis, & collocationis fo-

1 Alii legunt, *continet eam*. sed nostra lectio melius. 2 εὐταξία significat disciplinam quamdam et verecundiam manendi in suo ordine et loco, sic ut nec adspiremus altius, quam decet, nec evagemur latius: deinde quamdam elegantiam, prudentiamque, omnia ordine et tempestive faciendi. 3

fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autem 4 actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis 5 opportunum, Grece ευκαιρία, Latine appellatur occasio. 6 Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest eadem esse prudentiæ 7 definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de 8 moderatione, & temperantia, & 9 harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum virtutum, de quibus 10 jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum 11 approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta inter se, & convenientia. Turpe est enim, valdeque vitiosum, in re severa 12 convivii dicta, aut 13 delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum 14 haberet collegam in Prætura Sophoclem poetam, hique 15 de com-

natura et proprietas. 4 operationis. 5 hinc *in loco* saepe est tempestive. 6 ex horum verborum definitione hoc sequitur. 7 quia rationem ostendit, qua quidque faciendum sit. Itaque prudentiae nomine virtutes omnes Socrates intellexit. 8 moderatio est hoc loco, quam paullo ante modestiam dixit. 9 haec lectio praeferenda est alteri, quae habet, *aliis similibus*. 10 *jamdiu* melius est, quam *jamdudum*, quod in aliis legitur: quia continuatio temporis et actionis manentis huic loco bene convenit. 11 laudationem et commendationem. 12 Vulgati habent *convivio dignum*. 13 Quod friget prae illo. 14 hoc factum est bello Samio: quod, Periclis ductu et auspiciis Athenienses gesserunt anno quarto Olympiadis XXCIV. 15 ut jura redde-

communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, O puerum pulchrum, Pericle! *At enim Prætorem, Sophocle, decet, non solum* 16 *manus, sed etiam oculos* 17 *abstinentes habere*. Atque hoc idem Sophocles, si in 18 athletarum probatione dixisset, justa 19 reprehensione caruisset. Tanta vis est 20 & loci, & temporis: ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in 21 ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at, hoc idem si in 22 convivio faciat, 23 inhumanus videatur, 24 inscitia temporis. Sed ea, quæ multum 25 ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parva videntur esse delicta, neque a 26 multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paullum discrepent, tamen id a 27 sciente animadverti solet: sic videndum est in vita, ne 28 forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo major, & melior actionum, quam sonorum, concentus est.

CA-

derent. 16 a pecuniae lucro. 17 a libidinoso aspectu. 18 nudis enim corporibus athletae certabant, ut si viderentur robusti, a praetoribus probarentur. 19 nam oratio actioni fuisset consentanea. 20 ut nec omnia, nec passim, nec ab omnibus. 21 quod cum facerent philosophi fere semper et non suo loco, irridebantur ab aliis. 22 unde lex ista, ἢ πίθνῃ ἢ ἄπιθι, *aut bibe, aut abi*. 23 rusticus. 24 ita elegantissime vertit Cicero. quam Graeci dicunt ἀκαιρίαν 25 ab his moribus, quos homo bene institutus habere debet. 26 imperita multitudine, 27 perito in musicis. 28 ut sit *aequaliter tenor vitae per omnia consonans sibi*. Seneca Epist 31.

1 Aptis-

CAP. XLI.

ARGUMENTUM.

Minima etiam errata studiose esse cavenda, partim simili a Musicis sumpto, partim congerie aliquot exemplorum illustrat. Post ex vitiis alienis nostra emendanda monet, itemque in rebus dubiis doctiores & prudentiores esse consulendos, quod posterius ab exemplo pictorum, & poetarum etiam confirmat. Hinc quæ consuetudine introducta sunt, observanda omnino esse præcipit, & gemina occupatione tam κακοζηλίαν in raris præstantium virorum exemplis, quam Cynicorum ἀγχίδειαν verecundiæ inimicam vitandam esse censet. Postremo de colendis iis, qui ætate, dignitate, & auctoritate antecellunt, quædam adjicit, & generali præcepto locum hunc omnem de Modestia claudit.

ITAQUE, ut 1 in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres, ac diligentes 2 esse volumus, animadversoresque vitiorum, magna sæpe intelligimus ex parvis. Et oculorum 3 obtutu, ex superciliorum 4 aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus, facile judicabimus, quid eorum

1 Aptissima comparatio. Nam vita hominum harmonia est. 2 quidam interserunt, *judices*, non attendentes, *acres et diligentes* sine substantivo etiam alibi a Cicerone poni. 3 nam oculi sunt in amore duces. 4 Est enim in superciliis pars animi: negamus, annuimus. Hæc maxime indicant fastum. Vide Plinium lib. XI. Histor. Nat. cap.

rum apte fiat, quid ab officio naturaque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, 5 ex aliis judicare: ut, si quid 6 dedeceat in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim nescio quomodo, ut 7 magis in aliis cernamus, quam in nobismet ipsis, si quid delinquitur. Itaque facillime corriguntur in discendo 8 quorum vitia imitantur, emendandi causa, magistri. Nec vero alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, & quid his de quoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri solet, quo 9 a natura ipsa deducitur. 10 In quibus videndum est, non modo, quid quisque loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam, qua de causa quid quisque sentiat. Ut enim 11 pictores, & ii, qui 12 signa fabricantur, 13 & vero etiam poetæ, suum quisque opus a vulgo considerari vult; ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur, hique & secum, & cum aliis, quid in

cap. 37. *Ira contractis, tristitia deductis, hilaritas remissis ostenditur superciliis.* Quintil. XI. 3. 5 ad hoc alienorum morum speculum tanto diligentius nostros explorare ac emendare debemus quanto coeciores in re nostra judices sumus propter φιλαυτίαν, affectuumque nebulam. *Felix, quem faciunt aliena pericula cautum.* 6 Sic etiam Terentius in Adelphis Act. III. Scen. 4 et Horat. lib 1. sat. 4. 7 *aliena vitia in oculis habemus, nostra a terga sunt.* Seneca. 8 magistri, cum discipulos reprehendere volunt, eos imitantur; ut discipuli videndo cognoscant, quam dedeceat id, in quo reprehenduntur. 9 a recta ratione. 10 saluberrimum est hoc præceptum Ciceronis. Nam prout quisque affectus est, ita varie de rebus judicat. 11 maxime Appelles. 12 sculptores et statuarii. 13 *Et vero* affirmantis est, ut sæpe Cicere. Inepte in aliis, et

eo peccatum sit, 14 exquirunt: 15 sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & mutanda, & corrigenda sunt. Quæ vero 16 more aguntur, institutisque civilibus, de his nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa 17 præcepta sunt, nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus 18 contra morem, consuetudinemque civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur licere. 19 Magnis illi & divinis bonis hanc licentiam assequebantur, 20 Cynicorum vero ratio tota est ejicienda: est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, bene de republica sentientes ac bene meritos, aut merentes, 21 sicut aliquo 22 honore, aut imperio affectos, observare, & colere debemus: 23 tribuere etiam multum senectuti: 24 cedere iis, qui magistratum habebunt: 25 habere de-

et veri poetae legitur. 14 diligenter persequantur. 15 modo iis probari velimus, et quid alii de nobis existimenl, non contemnamus. 16 Vide Corn. Nepotem in proœmio, ubi ostendit, non eadem omnibus honesta esse atque turpia, sed omnia majorum institutis judicari. 17 quæ ab omnibus observari debent, ergo de his non opus est præcipere. 18 quoniam Socrates novam Athenis religionem introducebat, contra mores et instituta civitatis, et Aristippus voluptati omnia tribuebat, et quæstui philosophiam habere cœpit, et ejus domum meretrices frequentabant. 19 virtutibus excellentibus, eruditione eximia. 20 qui omnia volebant fieri ad libidinem et appetitum, nullamque verecundiæ habebant rationem. 21 sententia est, non secus honorandos esse Philosophos, aliosque privatos bene merentes de republica, atque eos, qui constituti sunt in honore vel imperio. 22 magistratu civili aut militari. 23 propter

delectum civis, & peregrini: in ipsoque peregrino: 26 privatimne an publice venerit: ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & consolationem colere, tueri, servare debemus.

CAP. XLII.

ARGUMENTUM.

Ultimus de Decoro locus de artibus & quæstibus est: de quibus hic nonnulla superioribus addit. Et ut plenum fiat, quæ libero ac ingenuo homine digna sint, quæ minus, distinguit artificia, & dedecere hominem ingenuum, ait; tum ea, quæ incurrunt in odia hominum, tum quæ luxui, & voluptatibus inserviunt; mercenariorum item, opificum & propolarum quæstus, quos omnes illiberales censet: decere autem maxime, quibus vel prudentia major inest, vel non mediocris utilitas quæritur, quales Medicina, Architectura, doctrina rerum honestarum; mercaturam quoque, si avaritia absit, & agriculturam, quam eximie commendat.

JAM de artificiis, & quæstibus, qui 1 liberales habendi, qui 2 sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt, ut 3 pro-

pter usum rerum, aetate partum: et quod junioribus parentum loco sint. 24 et propter potestatem, et propter publicam auctoritatem. 25 erga cives officiosi, peregrinos honore afficere debemus. 26 nam, si legatus, major ei tribuendus est honor.

1 Digni homine libero et ingenuo. 2 serviles. In quibus comparandis necesse est, ut manus sordeant. 3 quorum opera publicani utebantur in

portitorum & 4 fœneratorum. Illiberales autem, & sordidi quæstus 5 mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim illis ipsa merces 6 auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui 7 mercantur a mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec vero quidquam est turpius 8 vanitate: 9 opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec vero quidquam 10 ingenuum potest habere officina. Minimeque artes probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, 11 cetarii, 12 lanii, coqui, 13 sartores, 14 piscatores, ut ait 15 Terentius, Adde huc, si placet, 16 unguentarios, 17 saltatores, 18 totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut 19 doctrina rerum honestarum; hæ sunt iis, quo-

in exigendis vectigalibus et portoriis. 4 qui pecuniam sub quaestu immodico aliis elocant. 5 ut bajuli, cæterique, qui corporis operam locant. 6 quoddam privilegium et auctoritas servi: illa enim merces effecit, ut majoris sit auctoritatis, quam servus; licet uterque serviat: tamen ille conductus mercede magis auctoratus videtur. Non enim tenetur ad operam suam præstandam, nisi detur merces: servi autem in potestate dominorum sunt. Sed haec moribus Romanis, non hodiernis. 7 institores, qui ab agricolis et mercatoribus emunt, quod statim carius vendunt, nihil lucrantes, nisi mentiantur, se magno pretio emisse. 8 mendacio. 9 ut fabri, sutores et similes. 10 ingenuo liberoque homine dignum. 11 qui vendunt pisces magnos, et bolonas exercent. 12 qui carnes vendunt. 13 qui insitiitia et sarcimina faciunt. 14 qui recentes pisces vendunt. 15 in Eunucho act. 2. scena 2 16 qui vendunt unguenta ad delicias et luxum. 17 histriones, qui saltando fabulam in theatro exhibent. 18 qui non oblectandi, sed lucri causa sit. 19 munus docendi

quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si 20 tenuis est, sordida putanda est: sin magna & copiosa, multa undique apportans, multisque 21 sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda: atque etiam, si satiata quæstu, vel 22 contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros, possessionesque 23 contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, 24 nihil homine, nihil libero dignus. De qua, quoniam in Catone Majore fatis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

CAP. XLIII.

ARGUMENTUM.

Transit nunc Cicero ad comparationem duorum inter se honestorum: atque hic officia justitiæ longe præferenda esse officiis prudentiæ asserit, ideo quod communi magis serviant societati: ideoque hoc capite tribus potissimum argumentis a fine hominis, a sapientiæ definitione,

di honestas artes. 20 paucarum mercium. 21 vendens sine mendacio, ut non decipiantur emtores. Licet hoc adeo familiare sit mercatoribus, ut congenitum videatur, et sine eo sacra eorum constare vix videantur. 22 quae aliquan lo finem cupiditatibus imponit, et quaestu jam parto contenta vivit. 23 iverit ad agros emendos colendosque ut domesticos alere possit. 24 Vulgo: *nihil libero homine dignius*. Sed praestat scriptorum librorum lectio: *nihil homine, nihil libero dignius*, hominem enim fere appellat eum, qui sapientiae praeceptis sit imbutus: liberum, qui servus non sit.

1 Si

& a communi experientia, & testimonio ac censensu omnium saniorum hominum desumptis probat.

SED ab iis partibus, quæ sunt honestatis quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, 1 de duobus honestis, utrum honestius: qui locus a 2 Panætio est prætermissus. Nam cum omnis honestas manet a partibus quatuor, quarum 3 una sit cognitionis, 4 altera communitatis, tertia 5 magnanimitatis, 6 quarta moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet igitur, 7 aptiora esse naturæ ea officia, quæ 8 ex communitate, quam ea, quæ 9 ex cognitione ducuntur: idque hoc argumento confirmari potest, quod, si contigerit ea vita sapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret, & contempletur; tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, 10 excedat e vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam

1 Si scilicet incidant præstanda in idem tempus, cum utroque defungi non liceat: tum deliberatur, utrum alteri sit praeferendum. 2 Non mirum. Stoicis enim placebat peccata esse paria, ut notum est, et nullum esse medium inter virtutem et vitium. 3 prudentia. 4 justitia. 5 fortitudo. 6 temperantia. 7 magis convenire et utiliora esse humanae naturae. 8 quae faciunt ad societatem humanam tuendam. 9 quae versantur in inquirendo vero. 10 quamvis ex meditatione ipsa et consideratione rerum divinarum maximam capiat voluptatem, majorem tamen capiet, si ha-

tiam enim quam Græci φρόνησιν, 11 aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumque scientia, illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est 12 divinarum, atque 13 humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas inter ipsos. Ea si maxima est, ut certe; necesse est, quod a 14 communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioque naturæ 15 manca quodam modo atque inchoata sit, 16 si nulla actio rerum consequatur. Ea vero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est. Atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaque rerum natura, ut si ei tractanti, contemplantique res cognitione di-

habuerit socium, quo cum ea communicet, quae meditando invenit 11 In vulgatis quibusdam additur, *dicunt*: sed quoniam in MSS. deest, ἀπὸ κοινῶ priori versu repetendum erit *vocant*. 12 Per res divinas intelligit naturales et illarum caussas, ad mentem gentilium Philosophorum, qui statuebant, aut mundum esse Deum, aut Dei partem. 13 quae complectitur doctrinam societatis humanae tuendae. 14 Homo ad duas res natus est, ad contemplandum et agendum. Officium maximum impiet, si utrumque agit. Praestat tamen actio, quam contemplatio, cum illa pro communi hominum societate et utilitate suscipitur, quia ritae humanae plus prodest, quam rerum, absconditarum scientia. 15 h. e. imperfecta, non solum propter hanc, quam affert, rationem, *si nulla actio rerum consequatur*, si nihil agat in vita, nec prosit hominibus; sed et quia illarum obscuritas est magna, et cognitio tenuis. 16 virtus enim in actione consistit.

17 ut

gnissimas, subito sit oblatum periculum, discrimenque patriæ, cui subvenire, opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abijciat, etiam si 17 dinumerare se stellas, aut 18 metiri mundi magnitudinem posse arbitretur, atque 19 hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisque scientiæ præponenda esse officia justitiæ, quæ pertinent ad hominum 20 charitatem: qua nihil homini debet esse 21 antiquius.

CAP. XLIV.

ARGUMENTUM.

Absoluta probatione præcedentis assertionis, Occupationem geminam addit, & primo crimen Philosophiæ a se, cum de Justitia ageret, objectum, quasi ignavi, & humanæ societatis desertores essent, bipartita defensione ipse diluit, ostendens exemplis Lysiæ, Platonis, & suorum præceptorum, eos, & viva voce docere, & scriptis, tum absentes, tum omnem erudire posteritatem: ubique eloquentiam quoque tuendæ communitati inservire probat. Deinde opinionem eorum, qui utilitatis & necessitatis gratia initam esse cum hominibus societatem statuunt, similitudine ab apibus petita refellit, idque expolitione, omnem sine socio adam-

17 ut Eudoxus Cnidius, Geometra et Astrologus præstantissimus, 18 ut Archimedes, qui in communi periculo suis pulveribus fuit intentus. 19 ut scil. relinquant contemplationem, et adsit periclitanti parenti aut amico etc. 20 sic ex MSS. rescripsit Graevius, cum in vulgatis exstet: *utilitatem*. 21 carius et jucundius.

1 Prae-

mirationem insuavem fore, amplificat. Paucissimis etiam fortitudini justitiam praestare iussit.

ATQUE illi, 1 quorum studia, vitaque omnis rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt. Nam & erudierunt multos quo, meliores cives, utilioresque rebus suis publicis essent: ut 2 Thebanum Epaminondam 3 Lysis Pythagoraeus, Syracusium Dionem 4 Plato, 5 multique multos, nosque ipsi, quidquid ad rempublicam attulimus, si modo aliquid attulimus, a 6 doctoribus, atque doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum vivi, atque praesentes studiosos discendi erudiunt, atque docent; sed hoc idem etiam post mortem 7 monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus praetermissus est ab 8 iis, qui 9 ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicae pertineret, ut

1 Praestantissimi Philosophi. 2 vide Cornelium Nepotem in vita Epaminondae. 3 vulgo male: *Lysias.* Nam Lysias Rhetor nihil ad hunc locum. Lysis Tarentinus Pythagorae auditor, Thebas confugit, et Epaminondae ibi praeceptor factus est. 4 Plato in Siciliam navigans suis doctrinis Dionem adjunxit, qui tam juvenis omnes Platonis discipulos ingenio et industria superavit. 5 ut Periclem Anaxagoras, Alcibiadem Socrates, Africanum Panaetius etc 6 Etiae in Oratore ait: *Ego autem et me saepe novit videri dicere intelligo, cum per vetera dicam, sed inaudita plerisque, et fateor me oratorem, si modo sum, aut quicumque sum, non ex Rhetorum officinis, sed ex Academiae spatiis extitisse.* 7 libris et praeceptis ad bene beateque vivendum scriptis. 8 Huc pertinent inprimis Platonis et Aristotelis scripta. 9 ad optimum modum et gubernationem reipublicae.

10 otium suum ad nostrum 11 negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studiis, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam prudentiam, intelligentiamque potissimum conferunt. Ob eamque causam 12 eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia complectitur eos, quibus cum communitate juncti sumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causa congregantur, sed cum congregabilia natura sint, fingunt favos: sic homines, ac multo etiam magis, 13 natura congregati, adhibent 14 agendi, 15 cogitandique solertiam. Itaque, nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, 16 attingat rerum cognitionem, 17 solivaga cognitio, & 18 jejuna videtur: itemque magnitudo animi 19 remota communitate, conjunctioneque humana, feritas sit quædam, & immanitas. Ita fit, ut 20 vincat cognitionis studium consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur a 21 quibusdam propter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura 22 desiderat-

10 contemplationem et cognitionem rerum in otio. 11 nos docendo, negotia publica gerere. 12 eloquentia copiosa, qua alios defendamus, vel egregiis cogitationibus præstat. 13 Haec est Aristotelis doctrina, quam opposuit Platonicae, statuenti, necessitatem condidisse civitates. Vide infra. 14 ut cogitatio sine actione inanis est, sic actio, quae cogitatione careat, ad temeritatem plerumque delabitur, 15 quam praeferunt Codices nonnulli; *congregandi solertiam*, locum hic non habet. 16 nisi studium societatis cum rerum cognitione conjungatur. 17 solitaria. 18 parum utilis generi humani. 19 nisi fortitudo pugnet pro aequitate et utilitate communi. 20 superet praestabilior que sit. 21 maxime a Platone. 22 requireret ad

raret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, 23 idcirco initam esse cum hominibus communitatem & societatem: quod si omnia nobis, quæ ad victum, cultumque pertinent, quasi 24 virgula divina, ut ajunt, 25 suppeditarentur, cum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum, se in cognitione & scientia collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret, & 26 socium studii quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. 27 Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientia continetur.

CAP. XLV.

ARGUMENTUM.

Pergit in collatione honestorum Cicero, & Temperantia etiam sive modestiam cum justitia confert, dicens, aliquando officia modestiæ, & verecundiæ præferenda esse justitiæ & communi societati. Sub finem tuendam inprimis, & juvandam hominum illam societatem monet, & occasione comparationis modo facta admonitionem de gradibus officiorum justitiæ erga alios

ad vitam degendam. 23 Vulgo legitur, *idcirco istam esse* etc. quod satis elegans et venustum censet Graevius, mutat tamen ex MSS. et primis editionibus. 24 citra nostram operam, quae non expetimus. Satyram hac inscriptione Vario composuit. 26 ad pedes, in promptu essent, suppeterent. 26 participem studii sui, et quo cum suas contemplationes communicare posset. 27 Duobus propositis honestis, concludit, utrum honestius: praefertque officia justitiae officiis contemplationis et scientiae.

3 pla-

atque alios supra traditam repetit, atque sic primum hunc librum concludit.

ILLUD, 1 forsitan quærendum sit, num hæc 2 communitas, quæ maxime est apta naturæ sit etiam moderationi, modestiæque semper anteponenda. Non placet; sunt enim quædam 3 ita 4 fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conservandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea 5 Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet 6 reipubl. causa, ne respublica quidem pro se suscipi volet. 7 Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipublicæ, quidquam illorum facere 8 sapientem. Quare hoc quidem effectum sit, in officiis deligendis, id genus officio-

1 Platonis rempublicam notat, qui laxior est multo, quam deceat. 2 justitia, quae est ad communem hominum societatem tuendam. 3 nonnulli habent, *quaedam partim ita*, alii melius omittunt *partim*, quod non semper geminatur. 4 crudelia, turpia, flagitio ac scelere plena, ut si proponeretur alicui, ut cum matre coiret, aut patrem interficeret, aliter patria excideretur etc. nullo pacto cum matre concumbendum est, etiamsi patria ruitura esset. 5 fuit Panaetii discipulus, et locum de repugnantia utilis et honesti a Praeceptore praetermissum tractavit, teste infra Cicerone lib. III. cap. 2 6 alii interserunt *quisquam*, alii *quis*. Sed has voculas inculcarunt, qui non attendunt, saepissime Ciceronem eas omittere. 7 Ita feliciter Graevius restituit, pro eo, quod in omnibus editionibus antea erat *Sed et haec commodius* etc. sensus est: Tanto melius se res habet, non eget disputatione, num officia justitiae sint temperantiae officiis praeferenda, quia nunquam poterit accidere, ut reip. caussa quidquam flagitiosum suscipiat sapiens.

8

officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem, prudentiamque sequitur considerata actio. Ita fit, ut, 9 agere considerate, pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit exponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid 10 cuique præstet, intelligi possit: ut prima diis immortalibus; secunda patriæ; tertia parentibus: deinceps gradatim reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestume an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus a Panætio est, ut supra dixi prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

8 quasi dicas, in puerilem aetatem, aut muliebrem sexum fortassis injuriae istae caderent. 9 sed utrumque si jungatur, perfectum hominem, reddit. 10 antecellat aliis.

M. TULLII CICERONIS DE OFFICIIS, AD MARCUM FILIUM LIBER II.

CAP. I.

ARGUMENTUM.

Secundum hunc librum ipse auctor rursus in proœmium, & ipsam tractationem, dividit. In proœmio per brevem ἀνακεφαλαίωσιν primo summam libri primi, & argumentum secundi proponit: quod nempe de Utili, sed duplici modo, sit disputaturus. Mox tacitæ reprehensioni, quasi actum agere videatur, respondet, atque deinde, quamobrem nunc studia tractet philosophica, indicat. Causam vero a se in tempora, & Reipublicæ statum perturbatum transfert, quo motus a forensibus negotiis ad Philosophiam sese retulerit. Post votum subjungit, deplorationem tyrannidis illorum temporum continens atque commemoratione vitæ anteactæ occupationis supervacaneæ crimen amolitur.

QUEMADMODUM officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque 1 ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. 2 Sequitur, ut hæc officiorum ge-

1 A prudentia, a justitia, cui conjuncta beneficentia, a fortitudine, a temperantia. 2 superest, se-

genera 3 persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum & ad earum rerum, quibus utuntur homines; 4 facultatem, ad opes; ad 5 copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de 6 instituto, ac de 7 judicio meo dixero. Quamquam enim libri nostri 8 complures non modo ad 9 legendi, sed etiam ad 10 scribendi studium excitaverunt; tamen interdum vereor, ne quibusdam 11 bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirenturque in ea tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem, quamdiu respublica per nos 12 regebatur, quibus 13 se ipsa commiserat, omnes meas 14 curas cogitationesque in eam conferebam, cum autem 15 dominatu unius omnia teneren-tur, neque esset usquam 16 consilio, aut 17 au-

remanet: 3 ut disputem de utili: 4 potentiam et possibilitatem. 5 rerum affluentias. 6 quod me ad Philosophiam latinis litteris illustrandum contulerim. 7 quod hæc mihi studia, cum illæ, republ. oppressa, conticuissent litteræ forenses ac senatoriæ, colenda maxime judicaverim. 8 ut Hortensium, Brutum, Varronem et alios. 9 scripta ab aliis. 10 de Philosophia. 11 Romani enim Philosophiae studia, tanquam otiosorum Græculorum oblectamenta, aut contemnebant, aut leviter modo tangebant, ac ex illa tantum hauriebant, quantum ad eloquentiam, quam præcipue colebant, facere iis videbatur. Hinc Ciceronem invidi et malevoli Græculum vocabant. 12 in aliis est, *gerebatur*, facili transpositione primarum syllabarum. 13 Consules enim et alii magistratus suffragiis civium eligebantur. 14 Hinc Augustus ad nepotem suum, magna horum librorum parte lecta, dixit, *eloquens, eloquens; fili, fuit hic vir, et amans patriae*, 15 Caesaris monarchiam designat. 16 liberae enim sententiae dici non poterant. 17 senatus enim auctoritas, ja-

auctoritati locus, 18 socios denique tuenda reipubl. summos viros amisissem: nec me angoribus 19 dedidi, quibus essem 20 confectus, nisi iis restitissem; nec rursum 21 indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam respublica stetisset, 22 quo cœperat, statu, nec in homines non tam commutandarum, quam 23 evertendarum rerum cupidos incidisset! Primum enim, ut stante republicâ facere solebamus, in 24 agendo plus, 25 quam in scribendo, operæ poneremus: deinde, ipsis scriptis non ea, quæ 26 nunc, sed 27 actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem respublica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, 28 nulla esset omnino; illæ scilicet literæ conticuerunt, 29 forenses, & 30 senatoriæ. Nihil autem agere 31 cum animus non posset; in his studiis 32 ab initio versatus ætatis, existimavi 33 honestissime molestias pos-

jacebat. 18 Pompejum, Catonem, Milonem, Lentulum, et alios. 19 elegantius verbum, et ad rem significandâ aptius. 20 victus, prostratus atque consumtus. 21 perstringit Cicero tacite Lucullum et Hortensium, qui abjectis optimarum artium studiis se suis piscinis oblectabant. 22 statim post Caesaris necem, videbatur enim restituta respublica. 23 ut esset nulla penitus Resp. Antonium consulem notat, longe improbiorem Caesare Dominum. 24 in caussis forensibus senatoriisque muneribus. 25 pleraque enim scripsit eversa republica. 26 praecepta Philosophiae. 27 non tantum orationes in foro et senatu. 28 subversa unius dominatu. 29 orationes in foro, in genere judiciali. 30 orationes in Senatu, in genere deliberativo et demonstrativo. 31 eo Cicero natus erat ingenio, ut inani tempus otio consumere non posset. Loquitur itaque non communiter de quocumque animo, sed de suo. 32 a prima adolescentia, quam copiose nar-

posse deponi, si me ad philosophiam retulissem. Cui cum multum adolescens, 34 discendi causa, temporis tribuissem; posteaquam 35 honoribus inservire cœpi, meque totum reipublicæ tradidi; tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat 36 amicorum, & 37 reipublicæ temporibus. Id autem omne consumebatur in 38 legendo, 39 scribendi 40 otium non erat.

CAP. II.

ARGUMENTUM.

Ut ostendat Cicero, magno viro dignum esse Philosophiæ studium, seque eo nomine minime vituperandum, a præstantia, usu, & dignitate eamdem dilaudat: atque in hunc finem, post Græcæ vocis explicationem, ejus primo definitionem proponit: secundo ab effectibus eamdem commendat, nempe quod delectet, quod in adversis solatium offerat: tertio, doceri quoque posse affirmat, idque se alibi fecisse indicat per præcisionem. Dehinc aliam criminationem, nempe cur præter morem recentioris Academiæ, cui addictus, traderet præcepta de officiis, quatuor rationibus diluit, tandemque filio hanc tractationem, tanquam affinem studiis ipsius iterum dedicat.

MA-

narrat in Bruto. 33 propter ipsius philosophiae praestantiam. 34 ut eloquentiam graviorum artium instrumento et quasi dote locupletarem. 35 dare operam, ut in Republ. honores assequerer et magistratus. 36 agendis in foro causis amicorum. 37 capiendis in Senatu de republ. consiliis. 38 legendis philosophorum libris. 39 de philosophia. Nam suas actiones a se scripto mandata dixit. 40 plus enim curae operaequere quiritur in scribendo, quam legendo.

1 In

MAXIMIS igitur in malis hoc tamen 1 boni assecuti videmur, ut 2 ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius, quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, Philosophi nominantur: nec quidquam aliud est Philosophia, si interpretari velis, quam 3 studium sapientiæ. Sapientia autem, ut a veteribus Philosophis definitum est, rerum divinarum, & humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia. Cujus studium qui vituperat, haud sane inteligo, quidam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid 4 anquirunt, quod 5 spectet, & 6 valeat 7 ad bene, beateque vivendum? sive ratio 8 constantiæ virtutisque ducitur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. 9 Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum 10 minimarum sine arte nulla sit, hominum est 11 parum considerate loquentium, at

1 In calamitate reipubl. quo nullum bono civi majus malum accidere potest. 2 præcepta Philosophiæ, quæ ante Varronem et Ciceronem Romæ peregrinabantur. 3 studium Ciceroni alibi est animi assidua et vehemens, ad aliquam rem applicata, ma magna cum voluptate applicatio. 4 ignoratio verbi antiqui fecit, ut in libris multis *acquirunt*, in aliis *inquirunt*, legatur. 5 pertineat, referatur. 6 eam vim habeat, ut adbene beateque vivendum perducat 7 significat illud vitæ genus, quod in contemplatione positum est. 8 significat eam Philosophiæ partem, quæ de moribus agit, 9 confutat opinionem eorum, et maxime Hortensii, qui dicebant, constantiæ et virtutis non esse aliquam artem, nec Philosophiam esse artem. 10 ut ars fabrilis et similes. 11 impru-

atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua diciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab hoc 12 discendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad Philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent: quod 13 alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati reipublicæ muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem 14 a doctis, & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum 15 precipi nihil posse dicamus, tamen & 16 aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore 17 præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus 18 ii, quorum 19 vagetur animus errore, nec habeat unqam, quid sequatur. Quæ enim esset ista 20 mens, vel quæ 21 vita potius non modo 22 disputandi, sed 23 vivendi ratione 24 sublata? nos autem, ut 25 cæteri alia certa, alia incerta esse dicunt, sic, ab his dissentientes, 26 alia probabilia, contra, alia improbabilia esse dicimus. Quid est

prudenter. 12 studio sapientiæ. 13 in Hortensio, quo libro Philosophiam, Hortensio vituperante, summis extulit laudibus. 14 a Peripateticis maxime. 15 ex Academicorum sententia, cui Cicero addictus fuit. Percipi autem nihil posse dixit in quatuor Academicis libris. 16 de quibus disseruit in libris de Philosophia. 17 quæ tradi ab iis non debent, qui percipi nihil posse dicunt. 18 Sceptici. 19 qui nihil probent, nulla in sententia consistant. 20 cui proposita est investigatio veritatis. 21 non modo mens, nam mens paucorum, vita omnium. 22 quæ ad scientiam pertinet. 23 quæ ad mores spectat. 24 si nihil certum putemus, nihil quod sequamur, habeamus. 25 reliqui Philosophi, ab Academicis dissentientes. 26 nihil affirman-

est igitur, 27 quod me impediat, ea 28 quæ mihi probabilia videantur, sequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitare, fugere temeritatem, quæ a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur 29 a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi 30 ex utraqne parte causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in 31 Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam 32 in antiquissima, 33 nobilissimaque Philosophia, Cratippo 34 auctore, versaris, 35 iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen 36 hæc nostra 37 finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

CAP. III.

ARGUMENTUM.

Hactenus prœmium: sequitur tractatio ipsa, in qua quinquepartitam deliberandi rationem, Libro 1. Cap. 2. propositam, sed cum distinctio.

mantes, sed probabilia sequentes. 27 nulla me ratio deterreret: non video, cur mihi non liceat. 28 Hoc cum alibi, tum in doctrina morali locum imprimis habes. 29 ab eo Academicorum genere, quod Cicero sectabatur. 30 disputant de eo, quod quaeritur, in utramque partem, non ut affirment quidquam, sed ut probabilia et improbabilia distinguant. 31 libris quatuor posterioribus ad Varronem scriptis. 32 Peripatetica, vetustiore, quam Stoica. 33 scriptis ab Aristotele, Theophrasto aliisque nobilitata. 34 quasi duce et magistro. 35 Socrati, Platoni, Xenocrati, Aristoteli etc. 36 quae in his libris persequimur e Stoicorum sententia. 37 quia Stoici idem fere quod Peripatetici, de officio sentiebant.

1 Dux

ctione horum inter se, repetit: deinde argumentum libri, quod nempe de Utili agere velit, proponit: tertio eos reprehendit, qui honestum & utile secernentes constituunt honestum aliquod, quod non sit utile, & utile quod non honestum: idque nullo modo fieri posse, integro probat syllogismo. Postmodum definitioni utilitatis partitionem omnium rerum utilium, de quibus hic agere instituit, subjungit; easque dividit in animatas & inanimatas: animatas in brutas, & rationis compotes easque rursus in Deos & homines. De Diis breviter, copiosius autem agit de hominibus, quos non tantum alii aliis, sed etiam sibi ipsis, vel obesse, vel prodesse ait; ideoque monet, ut studeamus nobis quam plurimos, honestis officiis conciliare, cum nec res inanimæ absque eorum opera prodesse nobis possint.

QUINQUE igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum 1 duæ ad decus, honestatemque pertinent: 2 duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi judicium, si quando 3 ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars 4 perfecta est, quam quidem tibi 5 cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In 6 quo

1 Duae de honesto: utrum aliquid honestum, an turpe? et duobus propositis honestis, utrum honestius? De quibus libro primo. 2 duæ de utili, utrum aliquid utile an inutile, et duobus propositis utilibus, utrum utilius? De quibus libro secundo. 3 honestum cum utili. De quibus libro tertio. 4 absoluta a nobis libro superiori. 5 quam cupio diligenter legas. 6 nonnulli addunt: *in quo verbo*. Sed *verbo* delet Graevius, non enim hoc queritur Cicero, quod verborum vis sit immutata, sed quod homines utilitatem ab honestate secre-

quo lapsa consuetudo 7 deflexit de via, sensimque eo deducta est, 8 ut honestatem ab utilitate secernens, constitueret honestum aliquod, quod utile non esset & utile, quod non honestum. Qua nulla 9 pernicies major hominum vitæ potuit afferri. 10 Summa quidem auctoritate Philosophi 11 severe sane, atque honeste, hæc 13 tria 14 genera confusa 14 cognitione distinguunt. Quidquid enim justum sit, id utile etiam esse censent, itemque, quod honestum, idem justum. Ex quo efficitur, ut, quiquid honestum sit, idem sit utile. Quod 15 qui parum perspiciunt, hi sæpe 16 versutos homines, & 17 callidos admirantes, malitiam, sapientiam judicant; quorum error eripiendus est: omnisque opinio ad eam 18 spem traducenda, ut honestis consiliis, justisque factis, non fraude & malitia, se intelligant ea, quæ ve-

verint, et honestum aliquod crediderint esse, quod non sit utile. 7 quia non statim homines improbi sunt verum, ubi semel de virtutis via deflectere cœperunt sensim in turpissima vitia deducuntur. 8 alii legunt, *ut ab honesto utile secernet*. 9 omittitur enim sæpe honestum proter vitæ commoda. 10 ut Socrates apud Platonem lib. VIII. de Republ. 11 non leviter, neque temere. 12 justum, utile, honestum. 13 *genera confusa* dicit. Unum quippe omnium genus est: nec distingui possunt, quod ad genus attinet. 14 *cogitatione distinguunt*, ut species, quomodo Philosophi loquuntur, uni subjectæ generi distinguuntur. 15 qui non intelligunt, quicquid honestum sit, utile idem esse. 16 qui in omnem partem versant animum, nihilque intentatum relinquunt, quo suis rationibus consulturi videantur. 17 diuturno rerum usu ita eruditos, ut ex aliorum incommodis sua parent commoda, nec a malis artibus abhorreant. 18 ut non aliter sperent, se ea, quæ cupiunt, assecuturos, quam si hone-

velint, consequi posse. 19 Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt 20 inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e terra, ut alia ejusdem generis: 21 partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis equi, boves, reliquæ pecudes, apes; quarum opere efficitur 22 aliquid ad hominum usum, atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos 23 pietas efficiet, & 24 sanctitas. Proxime autem, & secundum deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. Earumque item rerum, quæ noceant, & obsint, eadem divisio est. Sed quia 25 deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus 26 obesse plurimum arbitrantur. Ea enim ipsa, quæ 27 inanima diximus, pleraque sunt 28 hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus & 29 ars accessissent: nec his sine hominum administratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque 30 frugum, 31 fructumque reliquorum perceptio & conservatio, sine hominum opera, ulla esse potuisset. Jam vero, & earum rerum, quibus

32

nesti ac justi sint. 19 Nunc ingreditur disputare de iis, quæ utilia hominibus sunt. 20 h. e. *sine anima*, ut Nonius interpretatur. 21 fruges, fructus, ligna, herbae. 22 cuncta enim hominum gratia creata sunt. 23 cultus divinus. 24 vita integra, scelerisque pura 25 quos non tantum non nocere, sed neque prodesse affirmarunt Epicurei. 26 Hinc Proverbia, *Homo homini Deus, homo homini lupus*. 27 aurum, argentum, et ea, quæ gignuntur ex terra. 28 ab homine omnis manat utilitas. 29 qua instrumenta fiunt apta usui. 30 de frumento et leguminibus. 31 de arborum

fru-

32 abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, invectio, certe nulla esset, nisi his muneribus homine fungerentur. Eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad 33 usum nostrum necessarii; nec ferrum, æs, aurum, argentum effoderetur 34 penitus abditum sine hominum labore, & manu.

CAP. IV.

ARGUMENTUM.

Alia sub initium hujus capitis enumerat inanimata, in quibus acquirendis, vel usurpandis aliorum opus industria, præcipue autem hic de Architectonicæ utilitatibus, & officiis disserit. Postea ad animalia transit, atque ea etiam absque humana ope hominibus usui esse non posse ostendit. Artes porro varias maxime Medicam; ab hominibus ad usum bonorum inventas, & excogitatas esse asserit: quia opera & inventio hominum ipsam politiam, h. e. civilem consociationem certis legibus inter ipsos esse devinctam pronunciat: tandemque societatis hujus civilis, honestæque disciplinæ aliquid affectus apponit.

TECTA vero, quibus & frigorum 1 vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut 2 initio ea generi humano dari potuis-

fœtibus. 32 hinc enim mercatura et negotiatio habuit originem. 33 ad exstruendas domos et columnas. 34 occultum in visceribus terrae.

1 Vehementia. 2 cum in unum coeperunt convenire-

tuissent, aut postea 3 subveniri, si aut 4 vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi 5 communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? 6 At deductus aquarum 7 derivationes fluminum, agrorum irrigationes, 8 moles oppositas fluctibus, 9 portus manu factos: quæ unde sine hominum opera habere possemus? Ex 10 quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. 11 Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent: percipi posset? nam & qui 12 principes inveniendi fuerent, quem ex quaque bellua usum habere possemus, 13 homines certe fuerunt, nec hoc tempore sine hominum opera aut pa-

re et ædificare domos. 3 substui in eorum, quæ aut corrupta et labefactata sunt, aut prorsus corruerunt, locum. *Potuissent* subaudiendum est. 4 impetu. 5 hominum societas et communitas. 6 Vulgo legitur: *adde ductus aquarum*. Sed hic non agitur de aquæ ductibus, quos tum demum invenit hominum solertia, cum frequentia incolarum et luxu laborarent magnæ urbes: verum de aquis exundantibus deducendis ex locis, quæ colantur ab hominibus. Bene igitur cum Guillelmus Graevius restituit: *At deductus aquarum*. 7 cum unus alveaus in plures diducitur ad urbium, et agrorum, navigationumque commoditatem. 8 aggeres, ad maris, fluminum, stagnorum exundationes prohibendas. 9 sunt enim et portus naturales. Manufacti dicuntur *cothones*. 10 hactenus inanima nominavit. 11 Nunc de animatis, quæ ipsa sine hominis industriæ nullum fructum ferrent, aggreditur dicere. 12 qui primi invenerunt. 13 ut Saturnus, Pallas, Ceres, Bacchus, opinione et fama ho-

scere eas, aut domare, aut tueri, aut 14 tempestive fructus ex his capere possemus: ab eisdemque & eæ, quæ nocent, interficiuntur, & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem 15 artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? quis enim ægris subvenerit? quæ esset oblectatio valentium? qui 16 victus, aut 17 cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum vita tantum 18 distat a victu & cultu bestiarum. 19 Urbes vero sine hominum cætu non potuissent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, 20 moresque constituti, tum juris æqua descriptio, certaque vivendi disciplina. Quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est: effectumque, ut esset vita, 21 munitior: atque ut dando, & accipiendo. 22 mutandisque facultatibus & commodis, nulla re egeremus.

C A-

hominum dii facti. 14 tempore congruo. 15 *Scilicet ingenium placita mollitur ab arte, et studio mores convenienter eunt*. Ovidius. 16 quantum ad cibum. 17 quoad alios corporis ornatus. 18 Alii malunt praeteritum, *destitit*: Sed præsens, *distat*, tanquam mollius et Ciceronis munditiei convenientius sequimur cum Grævio. 19 *urbum* est aratri curvatura, *urbare*, aratro definire. Inde *urbes*, quoniam aratro designabantur. 20 In multis editionibus additue, *per quas bene beateque vivitur*. Sed ea in veteribus libris non exstant. 21 minus obnoxia injuriis tempestatum, grassationibus ferarum, et eorum violentiae, qui robore sunt superiores. 22 Hinc Sallustius: *Vino advectitio mutare*.

1 Sic

CAP. V.

ARGUMENTUM.

Post præcisionem, & quandam quasi repre-ensionem satis notum esse ait, utramque gu-ernandi rationem, civilem & bellicam, ab-que aliorum auxilio recte neque fieri, neque dministrari posse, eamque rem per ἀντιθεσιν, *ominem scilicet homini maxime nocere, illu-trat, atque Dicæarchi auctoritate amplificat. Hinc eo jam accedit, quo voluit, Benevolen-iam nempe hominum virtute conciliandam es-e. Cui propositioni rationem a divisione vir-utis, quaternione ad ternionem hic revocato, ddit, & repetitione collocationis supra tra-tatæ, quodalii aliis plurimum vel prodesse, el obesse possint, finit.*

LONGIORES hoc loco sumus, quam neces-se est. Quis est enim, cui non perspicua int illa, quæ pluribus verbis a Panætio com-nemorantur, neminem neque ducem 1 belli, ec principem domi magnas res & salutares, ine hominum studiis gerere potuisse? Comme-morantur ab eo Themistocles, Pericles, 2 Cy-us, Agesilaus, Alexander: quos negat sine djumentis hominum tantas res efficere potuis-e. 3 Utitur in re non dubia testibus 4 non

1 Sic emendavit Graevius o eo, quod vulgo est: *bello*. Nam Cicero alibi oque conjungit, *vel bel-, vel domi*. 2 Cambysis lius, Persarum Rex, qui paguis rebus gestis postre-mo a Thomiri, Scytharum regina, cum ducentis Per-sarum millibus cæsus est. 3 hoc erat proverbium, quo utebantur in foro judiciali, ubi testes producuntur. 4 exemplis. *Ubi rerum testi-mo-*

necessariis. Atque ut magnas utilitates adipi scimur 5 conspiratione hominum atque consen su: sic nulla tam detestabilis pestis est, qu non 6 homini ab homine nascatur. Est 7 Di cæarchi liber de interitu hominum, Peripate tici 8 magni & copiosi, qui collectis cæteri causis, 9 eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, i belluarum etiam repentinæ multitudinis, qu rum impetu docet quædam hominum gener esse consumpta: deinde comparat, quanto plu res deleti sint homines hominum impetu, i est, bellis, aut seditionibus, quam omni reli qua calamitate. Cum igitur 11 hic locus ni hil habeat dubitationis, quin homines plur mum hominibus & prosint, & obsint, 12 pri mum hoc statuo esse virtutis, conciliare ani mos hominum, & 13 ad usus suos adjungere Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in us & tractatione belluarum fiunt utiliter ad ho minum vitam, 14 artibus ea tribuuntur i operosis; hominum autem studia, ad amplifica tionem nostrarum rerum prompta ac parata vi-

monia adsunt quid opus est verbis? 5 Sic et alibi Cicero: *aliqui magna amoris conspiratione consentientes*. 6 Homini enim ab homine pessima quæque nascuntur. et homo homini plus, quam res aliæ omnes, sive animatæ, sive inanimatæ, nocet. 7 Dicæarchus Siculus, ex Messana urbe, Aristotelis auditor. 8 celebris tam doctrina rerum quam dicendi facultate instructi. 9 inundationis. 10 ut murium, ranarum, serpentum, scorpionum, cu licum, apum, vesparum Vide Bochartum lib. I Tom. 2 Hierozoici cap. 11 hæc pars. 12 Vulg *proprium*. Sed Grævius optime restituit, *primum*: ho est, virum fortem et stud res magnas gerendi inflam matum cæteras omnes c ras huic post habere deber hominum animos et benev lentiam sibi ut conciliem 13 efficere, ut re, opera consilio nos juvent. 1 quoniam artes mechanic

i. d-

irorum præstantium sapientia, & virtute exci-
antur. Etenim 16 virtus omnis tribus re-
us fere 17 veritur: quarum 18 una est in
erspiciendo, quid in quaque re verum, since-
umque sit, quid consentaneum cuique, quid
onsequens, ex quo 19 quidque gignatur, quæ
ujusque rei causa sit: alterum 20 cohibere
notus animi turbatos, quos Græci πάθη no-
ninant; appetitionesque, quas illi ὁρμὰς obe-
ientes efficere rationi; tertium, iis, quibus
um congregamur, 21 uti moderate, & scien-
er, quorum studiis ea, quæ natura desiderat,
xpleta, cumulataque habeamus; per eos 22
enique, si quid importetur nobis incommodi,
ropulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere
obis conati sunt, 23 tantaque pœna afficia-
ius, quantam 24 æquitas, 25 humanitasque
itiur.

ddunt nobis bellas ci-
res, et aptas usui huma-
..15 quæ manum labo-
nque postulant. 16 vir-
em dixit pro philosophia
nque in Logicam, Ethi-
m, et politicam divisit.
consistit, continetur. 18
ndentia. 19 Vulgo: *ex*
o quaeque gignantur. Sed
singulari, ut Grævius
dit, Tullium scripsis-
, sequentia sunt argu-
nto, *quae cujusque rei*
caussa sit. 20 temperan-
tia. 21 industria. 22 *deni-*
que cum apud Ciceronem,
tum apud alios est frequen-
ter, id quod aliter dicitur,
ut uno verbo dicam. Gal-
lis *enfin*. 23 nam modum
etiam in puniendo possu-
mus excedere. 24 ne et iræ
indulgeatur, et crudelitas
in victos exerceatur. 25
hominem enim clementia
magis decet, quam crude-
litas.

1 Vo-

CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Etiam fortuita sine adjumentis hominu neutram in partem effici posse arbitratur; e que occasione vim fortunæ universam distr buit in res secundas, & adversas: posterior rursus in rariores, profectas partim ab inan mis partim a bestiis; & crebriores, quas v multorum simul, vel paucorum tantum esse a cit: quibus libri secundi summam, quod nem conciliandæ benevolentiæ artificium expone velit, subjicit. Porro exponit causas effiçie tes, impulsivas, & adjuvantes, quæ move homines, ut aut conferrant commoda & u litates hominibus, aut aliis subjiciant.

QUIBUS autem rationibus hanc facultate assequi possumus, ut hominum 1 stuc complectamur, eaque teneamus, dicemus neque ita multo post: sed pauca ante dicen sunt. Magnam vim esse in 2 fortuna in utra que partem, vel ad secundas res, vel adversa quis ignorat? nam &, cum prospero 3 fla ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos & cum 4 reflavit, affligimur. Hæc igitur ip fortuna 5 cæteros casus rariores habet: primu ab

1 Voluntates, benevolentiam. 2 Fortunam gentiles saniores vocarunt divinam Providentiam cuncta gubernantem 3 Metaphora a navigantibus, qui cum prospero vento navigant, ad optatu portum perveniunt. 4 ve flatus contrarios: patim calamitates, ut in scopul 5 alia incommoda, quæ po sunt hominibus accidere for-

ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde a bestiis 6 ictus, 7 morsus, impetus. Hæc igitur, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut 8 proxime trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper 9 summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas, bene meritorum sæpe 10 civium expulsiones, calamitates, fugæ; 11 rursusque secundæ res, honores, 12 imperia, victoriæ, quamquam 13 fortuita sunt, tamen sine hominum 14 opibus & studiis 15 neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus: quæ si longior fuerit oratio, 16 cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortasse etiam brevior videbitur. Quæcumque igitur homines homini tribuunt, ad eum 17 augendum, atque 18 honestandum: aut benevolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cujus virtutem 19 suspiciunt, quemque dignum 20 fortuna quam amplissima putant: aut 21 cui

fortuna; sine opera hominum: 6 percussiones, ut equorum, mulorum. 7 serpentum, leonum etc. 8 paucis ante annis in Pharsalia, duce Pompejo Magno, in Africa, ducibus Scipione, Pompeji liberis. 9 Pompeji magni. 10 ut ipsi Ciceroni accidit, Pcipioni, Themistocli, aliis. 11 contra ex altera parte. 12 exercituum 13 sunt in manu fortunæ. 14 alii *operibus*, alii *operis*, sed *operibus* magis placet. 15 neque adversæ res, neque secundæ. 16 benevolentiam conciliat ab utilitate; et sex præcipuas caussas allegat, quæ homines sæpe commovere solent, ut aliis faveant. 17 ejus divitias, potentiam et auctoritatem. 18 honoribus cumulandum. 19 admirantur. 20 tales initio fuerunt reges. Vide Justinum lib. I. 21 ut Romani primis Consulibus, ex

fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cujus 22 opes metuunt: aut contra, a quibus 23 aliquid expectant, ut cum reges popularesve homines 24 largitiones aliquas proponunt: aut postremo, 25 pretio ac mercede ducuntur. Quæ 26 sordissima est illa quidem ratio, & inquinatisima, & iis 27 qui ea tenentur, & illis, 28 qui ad eam confugere conantur. 29 Male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam 30 subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius de rebus, quæ virtuti 31 propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de 32 causis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largitionis, promissisque capti,

expulsis Regibus. 21 potentiam nimiam 2 Ut Romanis olim se subdiderunt Campani, Falisci, Samnites. 23 ut Ægyptii tempore famis a Pharaone, se suosque posteros in perpetuam servitutem ei addicentes. 24 ut Rep. Romana Gracchi, Julius Caesar, aliique. 25 pretium refertur ad pecuniam, merces vero ad alias res, quas pro mercede accipiunt, ut alicui faveant. 26 in verbis, *sordidissima est illa quidem*, elegans latet et norum genus dicendi, quod locis quibusdam trajectione est deformatum. 27 qui mercede ducuntur, 28 ut pecunia corrumpant eos, a quibus aliquid expetunt. 29 Magistratum enim, qui emit quæstui habet. 30 vel cum cetera subsidia desunt, vel cum infirma sunt. 31 cum haec ratio a virtute longe absit. 32 caussae quidem eaedem, quae supra commemorantur, sed diversarum rerum: aliud enim est, homines homini tribuere, quae possunt, ad eum augendum: aliud, subjice-

pti, aut postremo, ut sæpe in 33 nostra republica videmus, mercede conducti.

CAP. VII.

ARGUMENTUM.

Hic duo contraria inter se confert Cicero, & ostendit, benevolentiam longe esse honestiorem, moliorem, tutiorem, & durabiliorem, & modum sibi adjungendi homines ad sua commoda, quam metum, qui sit tyrannicus: idque probat argumentis, sententiis, auctoritate & exemplis maxime h. l. externis.

OMNIUM autem rerum nec aptius est quidquam ad opes tuendas, quam diligi, nec alienius, quam timeri. Præclare Ennius: *Quem metuunt, oderunt: quem quisque odit, periisse expedit.* Multorum autem odiis nullas 1 opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, 2 nuper est cognitum. Nec vero hujus tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, 3 paretque 4 cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad 5 pestem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum:

jicere se homines imperio alterius etc 33 cum pecunia per tribus dividebatur.

1 Potentiam, amplissimum principatum et fortunæ summum gradum. 2 proximis annis in cæde Julii Cæsaris. 3 hanc veram lectionem primus restituit Grævius; sensus est: quae hoc ipso tempore, quamvis extinctus sit tyrannus, mortuo tamen paret, hoc est, Antonio et ejus satellitibus, qui Cæsaris acta confirmant, et ne rescindantur, neve oppressa libertas insauretur, impediunt. 4 hoc ipso tempore, in præsenti. 5 ad per-

rum: quorum haud fere quisquam interitum talem effugit. 6 Malus enim custos diuturnitatis metus: contraque 7 benevolentia fidelis est vel ad perpetuitatem. Sed iis qui vi oppressos imperio coercent, sit 8 sane adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. Qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis 9 timefacta libertas; 10 emergunt tamen hæc aliquando aut 11 judiciis tacitis, aut 12 occultis de honore suffragiis. 13 Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur: ut metus absit, caritas retineatur. Ita facillime, quæ volumus, & privatis in rebus & in republica consequemur. Etenim, qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus, 14 superiorem illum Dionysium,

perniciem et excidium illius, qui odio habetur. 6 neminem diu custodit metus: qui se metui potius quam diligi vult, non diuturnus est. 7 perpetua fides oritur ex benevolentia: qui diligit, vel perpetuo, non modo diu, fides est. 8 *sane*, permittentis est potius, quam probantis. 9 alii *tremefacta*, quod glossema est ad *timefacta*; id enim cum duriuscule dictum videretur, immutatum est. 10 Hoc ad illud spectat, *quamvis demersae sint leges*. Quod translatum est ab agrorum inundatione. 11 cum populus aliquo facto declarat, quid sentiat de statu reipublicæ, etsi non palam dicat. 12 qualia erant, cum Bruti statuæ quidam subscriberent: *Utinam viveres*. 13 translatio ab animantibus, quæ cum læsa sunt, mordent acrius, ad ultionem doloris et injuriæ, quam quæ læsa non sunt. 14 ad dif-

nysium, quo cruciatu timoris angi solitum. qui cultros metuens 15 tonsoris, candenti 16 carbone sibi adurebat capillum? quid? Alexandrum Pharreum, quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, 17 barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, 18 compunctum notis 19 Trejiciis, 20 districto gladio jubebat anteire: præmittebatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis ocultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem, & barbarum, & stigmatiam putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit 21 ab 22 ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec vero ullæ vis imperii tantâ est, quæ premente metu, possit esse diuturna. Testis est 23 Phalaris cujus est præter cæteros 24 nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander, non a paucis, ut hic 25 noster: sed in quem universa Agrigentinorum multitudo 26 impetum fecit. Quid? Macedones nonne 27 Demetrium reliquerunt, u-

differentiam alterius Dionysii, qui etiam Syracusanorum tyrannus fuit: 15 nam tonsor gloriatus erat, in sua potestate esse tyranni vitam. 16 corticibus nucum juglandium 17 nam ii naturali odio Græcos persequuntur. 18 signatum, stigmate notatum: nam apud Thraces punctas esse frontes, nobile judicabatur. 19 pro *Thraciis*, Jonica forma et solutione, 20 e vagina extracta. 21 in libris vulgatis additur, *opinio*, quam vocem veteres libri non agnoscunt. 22 ipsa enim, adjunctis sibi tribus fratribus, tyrannum in lecto decumbentem oppressit. 23 Astyalensis tyrannus Siculus. 24 ex illo præsertim æneo tauro, quo homines inclusos, ut gemitu mugitum referrent, igni subjecto necabat. 25 Cæsar. 26 in foro enim lapidibus est obrutus. 27 Poliorcetem, superbissimum.

28

niversique se ad 28 Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmonios 29 injuste imperantes nonne repente omnes fere socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt 30 Leuctricæ calamitatis?

CAP. VIII.

ARGUMENTUM.

A peregrinis exemplis calamitosæ tyrannidis ad domestica transit. Et primo cum quadam occupatione de veterum Romanorum moderatione, & æquitate, cujus etiam effectum subjungit, nempe incrementum, stabilitatem, & auctoritatem Imperii Romani apud omnes nationes, tractat, hancque temporum suorum reprehensioni, invidiæ molliendæ præponit: post per querelam exempla tyrannidis suæ ætatis commemorat, v. gr. P. Syllæ Dictatoris, J. Cæsaris; eamque per collationem ab inhonesto, & cirumstantiis allis petitam amplificat, Cæsarem crudeliorem fuisse ostendens. Huic subjungit confessionem culpæ, & causam calamitatum, quam nimiam in sceleratos indulgentiam fuisse dicit. Dehinc plurimum mali in exemplis esse ex consequentibus arguit, & de futuris ex causis antecedentibus conjecturam facit. Post ad coercendam civium improborum petulantiam adhortatur magistratum, & exempla ad institutam doctrinam applicat. Tandem finita inter metum & benevolentiam com-

28 Humanissimum, Epirotarum Regem. 29 quibus justitia nunquam cura fuit, et nec a confœderatis, nec a benefactoribus sibi temperarunt. 30 Leuctra, Bœotiæ urbs, ad quam ab Epaminonda profligati sunt. Vide Cornelium Nepotem in ejus vita.

1 Ora-

comparatione, hujus captandæ præcepta proponit, & Amicitia maxime his opus esse ostendit, præcepta autem in politica persona, & in privata distinguit.

EXTERNA libentius in tali re, quam 1 domestica recordor. Verum tamen, quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro 2 sociis, aut de 3 imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut 4 mites, aut 5 necessarii, Regum, populorum, nationum 6 portus erat, & refugium senatus. Nostri autem magistratus, imperatoresque, ex hac una re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate & fine defendissent. Itaque illud 7 patrocinium orbis terræ verius, quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem, & disciplinam jam antea minuebamus: post vero Sullæ 8 victoriam penitus amisimus, 9 desitum est enim videri quidquam in socios iniquum cum extitisset in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam 10 non honesta victoria. Est enim ausus dicere,

1 Oratoris hoc dictum: nam a malorum nostrum commemoratione natura abhorremus. 2 defendendis contra externam vim. 3 conservando, vel prolatando. 4 victos aut in civitatem, aut in fidem et clientelam recipiendo, modico tributo imposito. 5 cum exscinduntur urbes, captivique sub corona veneunt. 6 Macchabæi, Prolemæus, Ariobarzanes, Macedones, Græci Romanorum auxiliis usi sunt. 7 clientum enim utilitatem patroni spectant. 8 is hostibus devictis, multa civium millia partim occidit in via publica, partim proscripsit. 9 caussam probat belli, quia Sulla partes optimatum fovebat et tuebatur contra populares. 10 victoriam impro-

re, hasta posita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum & locupletum, & 11 certe civium, 12 prædam suam se vendere. 13 Secutus est, qui in 14 causa impia, victoria etiam 15 fœdiore, non singulorum civium bona publicaret, sed 16 universas provincias regionesque uno calamitatis 17 jure comprehenderet. Itaque vexatis, & perditis 18 exteris nationibus, ad exemplum 19 amissi imperii 20 portari in triumpho 21 Massiliam vidimus, & 22 ex ea urbe triumphari, 23 sine qua nunquam nostri imperatores ex 24 transalpinis bellis triumpharunt. Multa commemorarem nefaria in socios, si hoc 25 uno Sol quidquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim 26 multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: a quo quidem rei familiaris 27 ad paucos, 28 cu-

probat; quia erat crudelis, sæva et cruenta. 11 correctio quædam, quasi dicat, si minus boni viri, et locupletes, cives tamen erant: 12 quasi hostes essent, non cives. 13 Julius Cæsar. 14 contra optimates et communem libertatem. 15 crudeliore: 16 quæ pro Pompejo steterant: 17 statu, conditione. 18 Græcia, Africa et Hispania. 19 eversæ reipublicæ. alioquin de hostibus, non de sociis, triumphari soleret. 20 portabantur in triumpho imagines oppidorum, quas quis bello ceperat. 21 urbs Galliæ, quæ belli civilis initio portas Cæsari clauserat: ex quo diu obsessa, capta denique per vim est. Inde Caesare triumphum Gallicum agente Massiliæ simulacrum ex ebore portatum est. 22 Idem prodit Cicero Philipp. VII. 23 sine cujus auxilio. 24 quae gesserunt trans Alpes in Hispaniis et Galliis. 25 Cæsare. 26 Clodiorum, aliorumque, qui impunite novas res molientium audaciam incendebant, spe ejusdem impunitatis facta, quibus eversa fuit respublica. 27 ex Cæsaris testamento. 28 quoniam omnes im-

cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec vero unquam bellorum civilium semen, & causa deerit, dum hominis perditi 29 hastam illam 30 cruentam & 31 meminerint, & sperabunt, quam 32 P. Sulla cum vibrasset, 33 dictatore propinquo suo, 34 idem sexto & tricesimo anno post a sceleratiore hasta non recessit. 35 Alter autem, qui in alia dictatura scriba fuerat, in 36 hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, 37 talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo stant & manent, iique ipsi jam 38 extrema scelera 39 metuentes: rem vero publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus, (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse, & diligi maluimus. Quæ si populo Romano 40 injuste imperanti 41 accidere potuerunt: 42 quid debent putare 43 singuli? Quod cum perspicuum

improbi cupient id quod Cæsar. 29 bonorum venditionem, factam tempore Sullæ et Cæsaris sub hasta. 30 translatum a re militari. Nam, cum hasta ante oppidum ponebatur, signum erat diripiendæ urbis, et crudelitatis in cives exercendæ. 31 M. Antonium significat. 32 P. Sulla proscriptorum civium Marianorum bona emit ad hastam, id est, in actione publica, quæ hasta prope fixa fieri solebat. Propterea dicitur *hastam vibrasse*. Metaphorice. 33 L. Cornelius Sulla Dictator fuit patruus P. Sullæ. 34 significat, eumdem P. Sullam emisse bona proscriptorum Pompejanorum, Cæsare dictatore. 35 in Sullae dictatura scriba fuerat Cornelius, teste Lepido consule in oratione apud Sallustium. 36 in Cæsaris dictatura: 37 quod multis aliis locis ostendit Cicero. 38 eversionem ipsorum parietum. 39 dat sensum inanimis rebus, quo magis publica calamitas exprimatur. 40 quia leges pro Cæsaris potentia tulit. 41 quae non videbantur accidere posse. 42 argumentum a majori. 43 tyranni et inju-

cuum, sit benevolentiæ vim esse magnam, mé-
tus 44 imbecilam: sequitur, ut disseramus,
quibus rebus possimus facillime eam, quam vo-
lumus, adipisci, 45 cum honore, & fide cari-
tatem, sed 46 ea non pariter omnes egemus.
Nam ad cujusque vitam 47 institutam accom-
modandum est, a multisine opus sit, an satis
a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque
& primum, & maxime necessarium, familia-
ritates habere fidas amantium nos amicorum,
& 48 nostra mirantium. Hoc enim est una res
prorsus, 49 ut non differat multum inter sum-
mos, & mediocres viros: eaque utriusque pro-
pemodum comparanda. Honore, & gloria, &
benevolentia civium fortasse non æque omnes
egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adju-
vant aliquantum tum ad cætera, tum ad 50
amicitias comparandas.

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Quoniam ad res majores admintstrandas non parum facit Gloria, per occasionem, quod partes ejus proxime numerasset, de illa quoque disputat,

juste imperantes qui non tántum potentiae habent, populoque Rom. vix minima parte conferri possunt. 44 Sic habent libri vereres, non *imbecillem*. 45 gloriae descriptio. 46 ea, quae cum honore et fide conjuncta sit. Nam privata quidem amicitia pariter omnes egent. 47 alii habent, *instituendam*, sed Graevius praefert, *institutam*, hoc est, ad illud vitae genus, quod quis sequendum sibi statuit et elegit, est referendum, num multis opus habeat, an paucis amicis. 48 ut apud eos in honore simus. 49 ut ea pariter omnes egeant: nam sine amicitia vita nulla est. 50 privatas.

1 Quos

tat, atque ejus naturam describens in tribus eam rebus, benevolentia, fide, honore cum admiratione consistere asserit. Mox ordinatim singula persequitur, & de prima ratione comparandæ illius per benevolentiam agens, multitudinem moveri maxime beneficiis, voluntate gratificandi, & fama leniorum virtutum ostendit, subjuncta, cur opinio virtutum id possit, ætiologia. Inde ad alteram parandæ veræ gloriæ rationem, quæ fit per fidem, progreditur, ejusque causas effectrices prudentiam & justitiam facit, recensitisque prudentiæ partibus duas illas virtutes comparat, & justitiam prudentiæ anteponit, atque hanc absque illa quicquam valere affirmat.

SED de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius, nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re 1 duo sunt nostris libri. Sed 2 attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria constat ex 3 tribus his: si diligit multitudo: si fidem habeat: si cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem, si est simpliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fere a multitudine: sed est alius quoque quidem aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, benevolentiæ præcepta videamus, quæ quidem beneficiis 4 capitur maxime. Secundo autem loco beneficia volunta-

1 Quos desideramus temporum superiorum incuria. 2 pauca dicamus. 3 causae gloriam gignentes. 4 paratur, acquiritur. Sed *capitur* plus leporis habet, ad exprimendum, beneficiorum vim

tate benevolentia movetur; etiamsi 5 res forte non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa 6 fama & opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum & ad facilitatem. Etenim illud ipsum, quod honestum, decorumque dicimus, quia 7 per se nobis placet, animosque omnium 8 natura, & specie sua commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus, idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur, atque hæ quidem sunt causæ diligendi 9 gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse 10 leviores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti conjunctam cum justitia 11 prudentiam. Nam & iis fidem habeamus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, 12 quosque & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenque ventum sit, 13 expedire rem, & consilium ex tempore capere possit: hanc enim utilem homines existimant, veramque prudentiam. Justis autem & fidis hominibus, id est bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his 14 fraudis, 15 injuriæque suspicio. Itaque his 16 salutem nostram, his

vim, quibus capiuntur et obstringuntur animi. 5 hinc Ovidius: *ut desint vires, tamen est laudanda voluntas*. 6 si fama est, aliquem esse liberalem, et homines ita opinantur esse justum, beneficum et fidum. 7 vel si nullum ex eo fructum capiamus. 8 vi et forma sua. 9 efficacissimæ et magni ponderis atque momenti. 10 ut si aliquid fecerimus, quod multitudini placeat. 11 intelligentiam. 12 talis fuit Themistocles, teste Cornelio Nepote in ejus vita. 13 explicare. 14 dolii, exceptionis. 15 quæ violentiam habet, et est contra justitiam. 16 curam nostræ salutis.

17. di-

his 17 fortunas, his liberos rectissime committ arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam 18 Justitia plus pollet: quippe cun ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, pru dentia sine Justitia nihil valeat ad faciendan fidem. Quo enim quis versutior, & callidio est, hoc 19 invisior & suspectior, detracta o pinione probitatis. Quamobrem 20 intelligen tiæ justitia conjuncta, quantum volet, habe bit ad faciendam fidem, virium. Justitia sin prudentia multus poterit: sine justitia nihi valebit prudentia.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Cum alias nexu quodam necessario inter s jugatas esse virtutes, sæpius dixerit auctor tacite nunc objectione eorum, qui forte eum s junxisse his easdem arguere possent, occurrit dicitque, se loqui hoc in loco non philosophi ce, sed docendi causa populariter. Pedem de hinc ad tertiam comparandæ veræ gloriæ ra tionem profert, quæ est honor cum admira tione: ubi primum causas colligit admiratio nis generales & communes, quæ sunt virtute excellentes, & singulares in nominibus, v. gr sapientia, diligentia, industria, eamque sen tentiam illustrat antithesi, despici nimirum ab hominibus eos, in quibus nihil virtutis, n hil animi, itemque in quibus industriæ nulla nulla cura est: addensque aliquam inter con temnere seu dispicere, & male existimare διὰ κρίσιν Progreditur, deinde ad specialiores magis que

17 divitias et opes. 18 probitas et vitæ sanctitas. 19 exemplo sit Alcibiades 20 prudentiae.

1 Ne

que particulares causas, quæ admirationem atque auctoritatem maxime excitant, quales sunt continentia, fortitudo, &c.

SED 1 ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes Philosophos constet, 2 a meque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse: alia est illa, cum 3 veritas ipsa limatur in disputatione, 4 subtilitas: alia, cum ad 5 opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. 6 Popularibus enim verbis est agendum, & usitatim, cum loquamur de opinione 7 populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum, honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur 8 communiter 9 illi quidem omnia, quæ magna; & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam 10 bona. Itaque eos viros 11 suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam. & 12 sin-

1 Ne qua sit admiratio. 2 vide lib. V. de Finibus, et Tuscul. III. 3 cum veritas ipsa diligentissime quaeritur a Philosophis. 4 disputatio subtilis et acuta. 5 O vocabis vigesies a Cicerone hic duabus lineis usurpatur. 6 acceptis ab opinione usque vulgi. 7 opinatur enim populus diversas esse virtutes. 8 communi quodam consensu. 9 indocti scilicet, et parvo animo præditi. 10 virtutes, quas inesse non arbitrabantur. 11 admirantur. 12 summas, quibus nulla potest com-

pa-

singulares virtutes perspicere: 13 despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus 14 nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, 15 de quibus male existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudolentos putant, & ad faciendam injuriam instructos 16 eos contemnunt, quidem ne utiquam, sed de iis male existimant. Quamobrem, ut ante dixi contemnuntur ii, qui nec sibi, nec 17 alteri, 18 ut dicitur in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione 19 afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum vero 20 iis vitiis, quibus alii non facile possunt obsistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, 21 majores partes animi a virtute detorquent: & dolorum cum admoventur 22 faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permovent. Quæ qui in 23 utramque partem 24 excelso animo, magnoque despiciunt, cumque aliqua his ampla; & honesta res objecta est, to-

parari. Exemplo sit Semiramis. 13 spernunt, ac nullius momenti esse putant. 14 exemplo sit Sardanapalus. 15 nam ii nocere possunt. 16 vulgo: *eos haud contemnunt quidem*. Sed Langius et alii ex MSS. restituunt: *eos contemnunt quidem neutiquam*, id est, nullo modo. 17 vulgo: *nec alteri prosunt*. Sed *prosunt* abest a MSS. et sententiae proverbiales raro integrae enunciantur, quasi vulgo vel a primo verbo notae 18 ut est in proverbio. 19 qui tales se praebent, ut eos homines admirentur, et colant. 20 fraude, dolo, violentia. 21 rationem ipsam, cui voluptas est inimica, et oculos mentis praestringens. 22 ardentes dolores. 23 tam voluptates, quam dolores: sive cum adsunt, sive cum absunt. 24 qui virtutem rebus omnibus anteponat, despiciatque humana.

1 Cum

totos ad se convertit, & rapit: tum quis non admiretur splendorem, pulchitudinemque virtutis?

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Pergit in enumeratione earum, rerum, quæ admirationem excitant, atque inter eas etiam magnitudinem animi in rerum despicientia positam recenset. Proximum locum justitiæ tribuit, atque ita doctrinam hanc concludens, ostendit tria illa, quæ ad gloriam assequendam faciunt, omnia ex justitia proficisci. Post de necessitate auxilii humani quædam repetit, & distributione quadam probat, neminem esse, qui sine justitiæ opinione commode possit vivere, eaque nec agricolas, nec mercatores, nec latrones quidem ac piratas carere posse: atque his exemplis admonitus a minore ad majus epiphonematis specie infert, justitiam omnino apud cives legibus, judiciis, & aliis humanæ societatis vinculis inter se obligatos valere debere.

ERGO & hæc 1 animi despicientia 2 admirabilitatem magnam facit. Et maxime justitia (ex qua una virtute viri boni appellantur) 3 mirifica quædam 4 multitudini videtur. Nec injuria, 5 Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt

6

1 Cum et voluptates et dolores despiciuntur. 2 facit, ut multitudo admiretur. 3 admiratione digna et miris laudibus efferenda. 4 vulgo, *quaedam res.* Sed postrema vox in MSS. non legitur, nec est necessaria. 5 quoniam justi hominis est non timere mor-

6 contraria, æquitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui 7 pecunia non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc 8 igni spectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omni justitia conficit: & benevolentiam, quod prodesse vult plurimis: & 9 ob eandem causam, fidem: & admirationem, quod eas res spernit, & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia, omnis 10 ratio atque institutio vitæ adjumenta hominum desiderat: in primisque ut habeas, quibuscum possis 11 familiares conferre sermones, quod est difficile, 12 nisi speciem præ te 13 boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est: eoque etiam magis, quod si eam 14 non habebunt, injusti habebuntur; &, 15 nullis præsidiis septi, multis afficientur injuriis. Atque his etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia 16 ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut ne illi quidem,

tem. 6 vitam, voluptatem, esse in patria, divitias. 7 qui est liberalis, et non curat pecunias. 8 vulgo: *dignum spectatu*, quod Cicero nunquam dixit. Nostrae lectioni, *igni spectatum*, inest translatio ab auro optimo, perfectissimo et purissimo quod igne probatur et examinatur. Quod omnibus numeris perfectum. 9 quia prodesse vult plurimis. 10 omnis modus et via vivendi. 11 vitae enim consuetudo præcipuum munus est ac vinculum societatis et amicitiae. 12 nisi justus videaris. 13 justi. Hinc paullo ante de justitia: *Ex qua una virtute viri boni nominantur*. 14 nisi erunt justi, videbuntur evecti in odium humanae societatis et fugere hominum commercia. 15 muniti nullo hominum præsidio et adjumento. 16 dum eas res gerunt.

17 ju-

dem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam 17 qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, 18 furatur aliquid, aut 19 eripit, is sibi 20 ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut interficitur a sociis, aut relinquitur. Quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem & 21 Bardilis Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit: & multo majores 22 Viriatus Lusitanus: cui quidem etiam exercitum nostri, 23 imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, 24 is, qui sapiens 25 usurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum 26 reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet, atque augeat: quantam ejus vim inter leges, 27 & judicia in constituta republica fore putamus?

CA-

17 justitia etiam apud latrones necessaria. Argumentum a minori ad majus. 18 clam est insidiose. 19 aperte et violenter, Male igitur libri vulgati, *clam eripit*. 20 inter latrones argute. 21 vulgo; *Bargulus* Hunc Bardylin Theopompus opes regias apud Illyrios habuisse scribit. Vide Diodorum Siculum lib XVI 22 ita nomen hoc scribitur in monumentis a Resendio editis. Fuit autem Viriatus ille ob paupertatem primo mercenarius: deinde alacritate vector, audacia latro: ad postremum dux bellum adversus Romanos sumsit. 23 M. Vetilius, et C. Plautius prætores: et Q. Fabius Pro. Cos. pacem cum eo fecit. 24 cujus nomine Ciceronis liber de amicitia inscriptus est. 25 appellari solitus est, consuetudinem enim hoc verbum significat. 26 primum Q. Fabio Maximo, deinde Q Servilio Cæpioni. qui eum per insidias occidit. 27 vulgo. *judicia, et instituta reip* Sed legendum omnino ex MSS. *et judicia in constituta republ.* hoc est, recte composita et ordinata. 1

CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Ulterius justitiam ad comparandam veram admirationem necessariam esse docet, quia & Magistratuum, & Legum etiam causa efficiens, & auctor extitit: cumque in hac laudanda copiosior fuerit, ne sapientiæ studium negligatur, prudentiam justitiæ conjunctam conduplicatam quidem parere gloriam ait: nihilominus ob duplicem tamen rationem hanc maxime colendam hortatur. Et quoniam satis de comparanda admiratione dixit, nunc per transitionem similitudine œconomica amplificatam de eadem quoque retinenda, & augenda præcipit: præceptum Socratis auctoritate firmat, & antithesi exemplis Gracchorum dissimilibus illustrata declarat.

MIHI quidem non apud 1 Medos solum, ut ait 2 Herodotus, sed etiam apud majores nostros 3 justitiæ fruendæ causa videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum premeretur 4 inops multitudo ab iis, qui majores opes habebunt, ad unum aliquem confugiebant, virtute præstantem: qui cum prohiberet injurias 5 tenuiores, 6 æquitate constituen-

1 Qui primi Reges habuerunt. 2 lib. 1 qui Clio inscribitur. 3 imitatus est Aristotelem lib. V. Polit. nisi quod ad leges transtulit Cicero, quae Aristoteles de tyrannis dixit. 4 impotens populus et plebs. 5 humilioris conditionis et sortis. 6 æquitas est æquum illud jus, sive, ut vocat, *par jus*, *aequabile jus*, ἰσονομίαν, quae cives omnes iisdem legibus subjicit, et respectu legum aequales facit. 7 ni-

tuenda summos cum infimis pari jure 7 retinebat. Eademque constituendarum 8 legum fuit causa, quæ regum. Jus enim 9 semper quæsitum æquabile. Neque enim aliter esset jus. Id si ab uno justo, & bono viro consequebantur, eo erant contenti; cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ 10 cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset 11 opinio multitudinis. 12 Adjuncto vero hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda justitia est, tum ipsa 13 propter sese, nam aliter justitia non esset; tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum 14 necessarios, sed etiam 15 liberales; sic gloria & quærenda, & collocanda 16 ratione est. Quamquam præclare 17 Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat

7 nimirum in fide et officio. 8 πάρονομαστὶ reges primum, deinde leges fuere. Reges autem pro legibus, leges pro regibus. 9 hoc pluribus demonstrat Aristoteles lib V. ad Nicomachum: aequalitas autem in civitate duplex est. Geometrica et Arithmetica. 10 nulla ratione habita hominum, cujuscumque sint sortis et conditionis. 11 ut de Numa Pompilio legitur. 12 locutio elegans et usitata. 13 quia in ipsa consistit summum bonum, cujus caussa omnia expetuntur. 14 ad tuendam vitam, et frugaliter alendam familiam. 15 ut et ipsi vivamus lautius, et benignitate in alios uti possimus. 16 non malis artibus. 17 apud Xenophontem. Vide P. Victorium Var. lib. V. Ve-

bat esse, si quis id ageret, ut qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, & inani 18 ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam flosculi, decidunt, 19 nec simulatum potest quidquam esse diuturum. Testes sunt permulti in 20 utramque partem: sed brevitatis causa, familia erimus contenti 21 una. Tib. enim Gracchus, 22 P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at ejus filii 23 nec vivi probabantur boni, & mortui 24 numerum obtinent 25 jure cæsorum.

CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Repetit hic primo præceptum superius a Socrate de paranda & tuenda gloria traditum: postea distinctione personarum utitur, eosque qui ad honores aspirant, aut nobiles esse dicit, aut obscuros & inglorios: quæque hic facienda, utrisque inculcat. Præcipue autem adolescentum

cap 11. 18 breviter detegitur ostentatio, et irridetur, licet nemo fallat. 19 quia naturae adversatur. 20 diuturna esse non simulata, non diuturna simulata: illud Tib. Grecchi, hoc illius filiorum exemplo comprobatur. 21 qui bis consul fuit, bis triumphavit, censorque fuit. 22 Publii, 23 quia leges ferre conati sunt perniciosas reipublicæ. 24 vulgo male, *nonen*. *Numerus* enim Ciceroni aliisque scriptoribus optimis sæpissime status est et conditio hominis. 25 testimonio minoris Africani: qui de Gracchi nece interrogatus respondit, jure caesum videri.

1 Om-

officia, ad gloriam adipiscendam facientia, explicat: quorum primum studium rei bellicæ ubi per digressiunculam, specie laudationis, Filium ad virtutem incitat, & simul corporis, atque animi opera inter se confert: deinde vero ex studio virtutum leniorum, modestiæ, pietatis in parentes &c. ex consuetudine cum viris præstantibus, ex studio item eloquentiæ, adolescentes fieri posse celebres ostendit, & exemplis confirmat.

QUI igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed ut facillime, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso 1 vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet 2 causam celebritatis, & nominis, aut a 3 patre acceptam, (quod tibi, mi Cicero, 4 arbitror contigisse,) aut aliquo 5 casu atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur: atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, 6 anquiritur: & tamquam in 7 clarissima luce versetur, ita nullum obscurum postest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas, propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur: hi, simul ac 8 juvenes esse cæperunt, 9 magna spectare, & ad 10 rectis studiis debent conten-

1 Omnia in ea consistunt. 2 materiam. 3 vel nobili, vel aliqua ingenii laude præstanti. 4 sic dicit, ut devitet arrogantiam. 5 qualis AEmilius Lepidus, aliique apud Valerium Maximum lib. III. cap. 1. 6 non modo enim expectatur, sed quasi exigitur ab eo virtus. 7 *Profecto ita se re habet, majorum gloria posteris quasi lumen est: neque bona eorum, neque mala in occulto patitur.* Marinm apud Sallustium 8 confirmato judicio, et animi corporisque viribus auctis. 9 gloriam. 10 vir-

tendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam 11 favetur. Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi 12 apud majores nostros 13 exstiterunt, semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus 14 altera pars sceleris nimium habuit, 15 altera 16 felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompejus 17 alæ 18 alteri præfecisset, magnam laudem & a summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum republica 19 cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non 20 de te est, sed de genere toto. Quamobrem pergamus ad ea, quæ restant. Ut igitur in reliquis rebus multo majora sunt opera animi, quam corporis: sic hæ res, quas persequimur 21 ingenio, ac ratione, graviores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur a 22 modestia, tum 23 pietate in parentes, tum in suos benevo-

virtute, labore, probis inserviendo. 11 ut Scipioni Africano seniori, et apud Athenienses Iphicrati. 12 bellicae enim rei et eloquentiæ studebant Romani. 13 clari evaserunt. 14 Cæsariana; plena sceleris, quia rempub. oppressit. 15 Pompejana. 16 quæ maxime in Imperatore requiritur. 17 turmarum equestrium auxiliarium. Nam de auxiliaribus equitibus Ala dicitur. 18 quia duæ legiones exercitus erant consularis: quas equites, tanquam alæ, a lateribus muniebant. 19 ergo tibi ferenda fortuna communis æquo animo. 20 cui nullum fructum propter interitum reip. bellica virtus attulit. 21 *vivitur ingenio, caetera mortis erunt.* 22 qua foris utimur cum omni hominum genere. 23 quae domesti-

lentia. Facillime autem & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad 24 claros, & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ, contulerunt: quibus cum 25 si frequentes sint, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum. 26 P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris scientiæ, 27 P. Mucii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cum esset 28 admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa 29 accusatione nobili, & gloriosa. Et, qua ætate qui exercentur, laude affici solent, (ut de 30 Demosthene accepimus) ea ætate L. Crallus ostendit, id se in foro optime 31 facere; quod etiam tum poterat domi cum laude 32 meditari.

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Explicatius jam de studio Eloquentiæ, quæ ad gloriam parandam confert, agit Cicero, & primo Orationem distinguit in sermonem quotidia-

ea est. 24 clari nominis, propter res gestas et optimos mores. 25 si eorum consuetudine crebro utuntur. 26 qui consul fuit, et juris civilis laude praestitit. 27 Juris consulti optimi viri. 28 annos natus XIX. 29 C. Carbonem, eloquentissimum hominem, accusavit et damnavit. 30 qui magna industria naturam emendavit, et puer pupillares actiones habuit. 31 quod in vulgatis quibusdam legitur, *net praemeditatum*, vel simile, id e glossemate irrepsisse, veterum librorum auctoritas demonstrat. 32 periclitari, et declamatorio genere sese exercere.

1 Con-

dianæ consuetudinis, quæ comitas dicitur, & affabilitas, & in contentionem, quæ in judiciis relucet: post utriusque collationem instituit, & tribus exemplis vim affabilitatis probat: mox vim contentionis, quam Eloquentiam vocat, & quantum ad commendationem in adolescentibus valeat, præsertim si comitate mixta sit, ostendit, eamque dividit in forensem & senatoriam, & hoc loco illam huic præfert. Dehinc forensem iterum subdividit in accusationem & defensionem, atque ex posteriori plus laudis acquiri asserit; modum simul commonstrans, secundum quem uti etiam quandoque priore liceat, ubi tres conditiones recenset, & singulis exempla subjicit: inde ad argumentum a natura contrariorum: Si innocentes non sunt accusandi; Ergo nocentes non erunt defendendi; respondet quatuor rationibus: & cum solutio ejus sit difficilis, Panætii se præterea auctoritate tuetur. Tandem admonitionem quoque de defensione adjicit, cum appendice de circumstantia personarum, & seipsum per occasionem celebrat.

SED cum duplex ratio sit orationis, quarum in altera sermo sit, in altera contentio, non est id quidem dubium, quin 1 contentio orationis plurimum possit, & majorem vim habeat: ad gloriam: ea est enim, quam 2 eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere 3 conciliat animos hominum, comitas, affabilitasque 4 sermonis. Exstant e-

1 Contentio parit gloriam: est enim in ea perfecta vis eloquentiae. 2 Nam, qui excelluit in sermone disertus, potiusquam eloquens dicitur. 3 sermo parit gratiam sine gloria. 4 qui est accommodatus et finitimus quotidiano sermoni.

5 Phi-

pistolæ & 5 Philippi ad Alexandrum, & 6 Antipatri ad Cassandrum, & 7 Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blande appellando 8 deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe 9 universam excitat. Magna est enim admiratio 10 copiose, sapienterque dicentis; quem qui audiunt, intelligere etiam & sapere plus quam cæteros, arbitrantur. Si vero inest in 11 oratione mixta 12 modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest, eoque magis, si ea sunt 13 in adolescente. Sed cum sint plura causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multique in nostra republica adolescentes & 14 apud judices, & 15 apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima admiratio est 16 in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione constat: quarum etsi laudabilior est 17 defensio, tamen etiam accu-

5 Philippus Rex Macedonum, pater Alexandri Magni. 6 Antipater inter Alexandri duces, et regni successor: ejus filius fuit Cassander. 7 Antigonus rex Macedóniae. 8 vulgo: *blande appellando, sermone deliniant:* quæ lectio ferri non potest. 9 vulgo additur *gloriam*, quod auferendum, quia *universam* refertur ad multitudinem. 10 haec est oratoris descriptio: quem copia a dialectico, sapientia ab inani garrulitate separat. 11 quae cum contentione habetur. 12 modestia orationi non modo non obest, verum etiam prodest plurimum. 13 quia pudor ætatem ornat. 14 in genere judiciali. 15 in genere deliberativo. 16 in genere judiciali. 17 quoniam dono naturæ ad utilitatem hominum, non ad perniciem, nisi cum causa necessaria suberit, uti debemus.

18

cusatio 18 probata persæpe est. Dixi paulo ante de Crasso: idem fecit adolescens 19 M. Antonius, etiam P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cum 20 seditiosum, & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec umquam, nisi aut reipublicæ causa 21 ut ii, quos ante dixi, aut ulciscendi, ut 22 duo Luculli, aut 23 patrocinii, ut nos 24 pro Siculis, 25 pro Sardis: pro M. Albutio Julius. In accusando etiam 26 M. Aquilio L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certe. Sin erit, cui faciendum sit sæpius; reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere ut accusator nominetur. Quod contigit 27 M. Bruto, 28

18 laudata: et accusatori honori fuit et gloriæ, nam plerique olim adolescentes famam captabant accusatione. 19 fuit avus maternus M. Antonii Triumviri, et Cn. Papirium Carbonem accusavit, occisus tandem a C. Mario. 20 sed Norbanum defendit idem M. Antonius. 21 has septem voces, *ut ii quos ante dixi, aut ulciscendi*, quas homines Christiani, tanquam ultionem approbantes, expulerant, restituit Langius, probante Graevio et aliis. 21 Lucius et Marcus Luculli admodum adolescentes paternas inimicitias magna cum gloria sunt persequuti, et patris sui accusatorem Servilium Augurem accusarunt. 23 cum clientes nostros læsos defendimus. 24 contra Verrem, qui prætor Siciliam expilaverat. 25 Mira hic est librorum varietas. Nos Grævium sequimur. 26 M. id est Manius. Ita Grævius cum aliis legit, notatque M. Aquilium gravissimorum criminum accusatum, sed Antonii patrocinio servatum fuisse. 27 qui se ad accusandum po-

summo genere nato, 29 illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem umquam innocentem judicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam 30 eloquentiam, a natura ad salutem hominum, & ad conservationem datam, ad bonorum pestem, perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, 31 item habendum est religioni, nocentem aliquando, 32 modo ne nefarium, impiumque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam 33 humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi: patroni, nonnumquam 34 verisimile, etiamsi minus sit verum, defendere: quod scribere, præsertim cum de Philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & gloria paritur, & gratia defensionibus: eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri, urgerique videatur. Ut nos & sæpe

potius, quam ad defendendum dedit. 28 nam Junia familia Ilio oriunda, cum Ænea in Italiam venit, affinitatemque cum Romanis Regibus traxit. 29 quod tanto majorem infamiam ei afferebat. 30 vide Quintiliani Cap. 1 libri XII. 31 similiter. 32 veram hujus loci scripturam ex pervetusto Codice feliciter Graevius restituit, omnesque Ciceronem impugnantium, quasi nefarios et impios defendi posse statuisset, cavillationes praecidit. 33 ut homo hominem servatum velit. 34 Cornelius Celsus: Orator simile tantum veri petit. Non enim bona conscientia, sed victoria litigantis est praemium, quam tamen sententiam Quintilianus refellit lib. II. Instit. Orat. cap.

pe alias, & 35 adolescentes contra L. Sulldominantis opus pro Sext. Roscio Amerino fecimus; quæ, ut scis, extat oratio.

CAP. XV.

ARGUMENTUM.

De prima parte justitiæ, ex qua viri boni dicuntur, hactenus dixit auctor: nunc ad alteram, quæ ad gloriam comparandam, & studia hominum allicienda non minorem vim habet, nempe ad beneficentiam se confert, eique universam largitionum rationem implicat. Primum duo liberalitatis instrumenta constituit, quæ sunt pecunia, & opera. Post duo hæc confert; utrum sit præstantius, & liberalitatem, quæ sit opera, illi, quæ fit pecunia, præfert: idque quatuor rationibus, a causa efficiente, a duratione, a causis adjuvantibus, & a testimonio petitis, probat. Post commonefactionem, quomodo utraque sit exercenda, & quis modus observandus, subjungit; & ne quis largitionem pecuniariam prorsus esse repudiandam existimet, quando, quibus & quomodo largiendum, docet, enumeratisque aliquot profusæ liberalitatis incommodis, quo aurea de vitandis extremis largitionis præcepta tradit.

SED expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia, ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut [1] opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior

cap. 15. 35. annos natus XXVII. Cicero pro Sext. Roscio dixit.

1 Labore et industria, ut cum aliquem oppressum gratuito defendimus.

est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior ac splendidior, & viro forti, claroque dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen 2 altera ex arca, altera ex virtute depromitur; largitioque, quæ fit ex re familiari, 3 fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur, qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. At qui opera, id est virtute, & industria, benefici & liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt. Deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis 4 promerendum. Præclare 5 epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum consectetur. *Quæ te, 6 malum*, inquit, *ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles 7 putares fore, quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum, & præbitorem sperent fore?* 8 Bene ministrum & præbitorem; quia sordidum regi: melius etiam, quod largitionem corruptelam esse dixit. 9 Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper exspectandum paratior. Hoc 10 ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id

mus allepida sententia. 2 Non enim, quod ex arca, cum eo, quod ex virtute depromitur, conferendum videtur. 3 rem familiarem cujus rivuli sunt largitiones. 4 beneficia conferendo. 5 haec epistola non exstat. 6 adverbium indignantis. 7 male vulgati putant. 8 Haec verba librarii tanquam otiosa et sine causa iterata omiserant: quibus Cicero approbat reprehensionem Philippi. 9 quod magna mercede didicerunt illi imperatores Romani, qui largitionibus dignitatem imperatoriam sunt consequuti. 10 Philippus.

id quidem non dubium est, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, & 11 honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnumquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe 12 idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum. Sed 13 diligenter, atque 14 moderate. Multi enim 15 patrimonia effuderunt inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam, quod libenter facies, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem 16 rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum, benevolentiæ comparandæ causa, benefici esse velint, non tanta studia assequntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam begninitas aperire non possit; nec ita 17 reseranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod a 18 nostris hominibus sæpissime usurpatum jam in proverbii consuetudinem venit, LARGITIONEM 19 FUNDUM NON HABERE. Etenim quis potest modus esse, cum & iidem, qui

pus. 11 plus honoris afferens et laudis. 12 probis hominibus paupertate oppressi. 13 cum delectu et cum ingenio: non cuivis promiscue, sed dignis et idoneis indigentibus. 14 nam immoderatam largitionem duo vitia sequuntur, inopia et minae, quae Catilinae conjurationis origo fuit. 15 ut Milo, qui Clodium interfecit. 16 exempla sunt infinita. 17 aperienda. 18 Romanis rempubl. gerentibus. 19 finem non invenire; a pertuso Danaidum apud inferos dolio. Largitionibus facilius effunduntur patrimonia, quam hominum benevolentia comparatur.

qui 20 consueverunt, & illud idem alli desiderent?

CAP. XVII

ARGUMENTUM.

Ut ratio de publica largitione melius intelligatur, duo genera largorum facit: quorum alii prodigi, alii liberales. Primum itaque descriptione utriusque generis proposita, de prodigis contraria Theophrasti, & Aristotelis exponit judicia, sed posteriorem ipse sequitur; mox amplificatione circumstantiarum indignitatem & absurditatem immodicæ profusionis exagitat, tandemque per concessionem Romanorum inveteratum edendi spectacula morem excusans, splendorem ædilitatis congerie exemplorum declarat.

OMNINO duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi, alteri liberales. 1 Prodigi, qui 2 epulis, & 3 viscerationibus, & 4 gladiatoriis muneribus, 5 ludorum, 6 venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino sint relicturi: liberales autem, qui

20 aiii, *consuerunt*, κατὰ συγκοπὴν usitatam apud Ciceronem.

1 Qui populi gratiam, honorum spe, aucupabantur. 2 publico convivio. 3 cum carnes, sive coctae interdum panis vinumque cum illis domum perferentibus singulis praebebantur. *Viscerationes* dicta est a viscere, id est carne. Nam viscus est, quidquid latet sub cute. 4 quae potissimum in funeribus edebantur. Vulgarem lectionem *gladiatorum*, in *gladiatoriis* ex optimo codice suo mutavit Graevius. 5 theatralium. 6 elephantorum et leonum pugnas intel-

qui suis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt, aut 7 æs alienum suscipiunt amicorum: 8 aut in filiarum 9 collocatione adjuvant: aut opitulantur in re vel quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem 10 de divitiis scripsit: in quo multa præclare, illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione 11 popularium munerum: talimque sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus pauca exempla posui, multo & major videtur, & certior. Quanto Aristoteles gravius, & verius 12 nos reprehendit, 13 qui has pecuniarum effusiones non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam? At ii, qui ab hoste obsidentur, si emere aquæ sextarium mina congregatur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum 14 attenderint, veniam necessitati dari; in his inanibus 15 jacturis, infinitisque sumtibus, nihil nos magnopere 16 mirari, cum præsertim neque necessitati subveniatur, nec di-

telligit. 7 qui quod amici debent, dissolvendum in se recipiunt. 8 *causa* additur in vulgatis, quae vox a libris antiquis reliquis recte abest. 9 elocatione. 10 qui non exstat, sed a Laertio citatur. 11 ludorum in Deorum honorem institutorum. Nam Graecorum et caeterorum populorum religio tum fere tota vertebatur in magnificentia. 12 omnes illos, qui hanc vane admirabantur. 13 qui non admiremur, reperiri homines tam fatuos qui tantum effundant pecuniae in ludos et munera brevis temporis oblectationem. 14 cum attenderint animum homines, ignoscere hominibus tam cere aquam ementibus, nec id mirari. 15 donationibus, prodigis largitionibus, quae fiunt in munera. 16 sed omnes judicare, recte et hea-

dignitas augeatur, ipsaque illa 17 delectatio multitudinis ad breve exiguumque tempus; eaque a 18 levissimo quoque: in quo tamen ipso una cum 19 satietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam 20 colligit, 21 hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata: gravi vero homini, & ea, quæ fiunt, judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quamquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam a 22 bonis temporibus, ut 23 splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio 24 maximo munere. Et paullo post L. Crassus 25 cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mucio, magnificentissima ædilitate functus est: deinde 26 C. Claudius, Apii filius; multi post, 27 Luculli, 28 Hortensius, Silanus. Omnes autem 29 P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est 30 Scaurus imitatus. Magnificentissima vero no-

bene illos impendi. 17 in vulgatis *delinitio*, ac paullo post duæ voces, *duratura* et *anima*, ex interpretatione addita leguntur. 18 levissimo quoque. 19 quae et iam in rebus jucundissimis voluptatem tollit. 20 Aristoteles. 21 Argumentum spectatorum sensu contra ludos et munera, quæ populo dantur. 22 moribus integris cum honesta disciplina floreret. 23 in ludis, qui dantur populo. 24 primus enim argento auroque folia imitatus, ludis suis coronas dedit, ac elephantos pugnantes induxit. 25 qui fuere collegæ et in prætura. 26 de quo Valerius Maximus: *Claudius Pulcher scenam varietate colorum adumbravit, vacuis ante pictura tabulis extentam*. 27 *Lucullis scenam versatilem fecerunt*. Idem Valerius. 28 qui pavonem in augurali coena primus posuit. 29 *scenam argentatis choragiis* P. *Lentulus Spinther adornavit*, teste eodem Valerio. 30 vide Plinium lib. VIII. cap.

nostri 31 Pompeji munera secundo consulatu: in quibus omnibus 32 quid mihi placeat, vides.

CAP. XVII.

ARGUMENTUM.

Hactenus de excessu largitionis, nunc de defectu etiam agit: & liberalitatis ad populum interdum exercendæ conditiones causasque recitat. Nimirum temporibus esse serviendum propter vim, ac potentiam consuetudinis; sed prius facultates cujusque, finem item atque usum largitionum considerandum, exemplo Orestis, docet. Post eorum etiam exempla proponit, qui sine prodigalitate omnia summa consecuti sunt, quales L. Philippus, Cotta, Curio, ipse Cicero. Porro quas in res utiliter ipsiusmodi profusiones fieri & debeant & possint, demonstrat, & denique κοινῶς generalem, quid de his largitionibus in universum sentiat, subnectit.

VITANDA tamen est suspicio avaritiæ. Nam Mamerco homini 1 ditissimo, 2 prætermissio ædilitatis consulatus repulsam attulit. Quare si postulatur a populo, bonis viris, si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro 3 facultatibus: nos ipsi ut 4 fecimus: &, si quando aliqua res major aut utilior populari largitione ac-

cap. XVII. 31 vide Plutarchum et Plinium. 32 significat sibi non placere: aperte tamen non significat propter Pompejum, quem amaverant.

1 Grævius ex MSS. reponit *divitissimo*. 2 propter impensas. 3 pro ratione divitiarum. 4 in no-

acquiritur: ut 5 Oresti nuper prandia 6 in semitis, 7 decumæ nomine, magno honori fuerunt. Ne Marco quidem 8 Sejo vitio datum est, quod in 9 caritate 10 asse 11 modium populo dedit. Magna enim se, & inveterata 12 invidia, nec turpi jactura, 13 quando erat ædilis, nec maxima, liberavit. Sed honori summo nuper nostro 14 Miloni fuit, quod 15 gladiatoribus emptis reipublicæ causa, quæ salute 16 nostra continebatur, omnes P. Clodii conatus, furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus, Q. filius, 17 magno vir ingenio, imprimisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, 18 quæ haberentur amplissima. Dicebat idem 19 Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti

nostra aedilitate. 5 cognomen Aureliae gentis. Hic forte est Cn. Aufidius Orestes. 6 per universam urbem populo data. 7 hoc praetextu, ut diceret, se solvere decimam bonorum partem Herculi. 8 M. *Sejus enim F. AEdili Cur. olei denas libras singulis assibus praestitit populo R. per totum annum.* Plinius lib. XV. 9 vulgo male inseritur *caritate annonae asse.* 10 vilissimo pretio, quarta se stertii parte. 11 libras fere XXX. vide Plinium lib. XIX. cap. 7. 12 propter opes. 13 quia splendorem postulabat aedilitas 14 jam mortuo. 15 Milo in sua aedilitate comparavit gladiatores, qui Clodium Ciceronis capitalem inimicum in silva herciuia interfecit. 16 nam per Ciceronis latus petebatur respublica. 17 tertius in oratoria laude post Crassum et Antonium, Consul factus sine tribunatu militari. 18 praeturam, censuram, consulatum. 19 in libris vulgatis est, *Cotta Curio:* quod mendum manavit ab imperitia librarii, qui praenominis notam non intel-

lo-

epti sumus 20 nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominat, sine exiguus sumtus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad usum reipublicæ pertinent. Quamquam quod præsens tamquam in manum datur, jucundius est: tamen hæc in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa verecundius reprehendo, propter 21 Pompejum; sed doctissimi non probant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa 22 Propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum, genere, vitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

C A-

lexit. 20 gloriatur Cicero, se finita praetura creatum fuisse consulem, quod non contigerat illis, quos supra nominavit. 21 qui theatrum magnificentissimum exstruxerat. 22 haec erant arcis, quae Caecropia dicebatur, vestibula, lapide albo tecta, quibus exstruendis Pericles annos quinque, et bis mille ac duodecim talenta impendit, hoc est, nostra pecunia, duodecies centies mille et septiesmille ducenti coronati.

1 In-

CAP. XVIII.

ARGUMENTUM.

Post ea, quæ de primo genere largorum, atque adeo de prodigalitate dixit Cicero, nunc officia liberalium quoque exponit, & instituta distinctione, subjecta, sive personas, quibus benefaciendum, discernit. Præ aliis pauperes, & calamitosos, nisi sint sua culpa tales, deinde eos, qui altiora spectant, juvandos censet, sed & hos cum delectu aliquo; quam subjectionem partim verisimiliorem reddit auctoritate versus Enniani, partim perspicuam magis aliquot præceptis, inter quæ eminet, ut in eos maxime conferantur beneficia, quorum posteritas aliquando grata esse possit. Hinc utramque largitionem confert, liberalitatem prodigalitati anteponit. Porro cum duo illius sint officia, quorum unum in dando, alterum in repetendo consistit, in debito reddendo, aut aliis officiis exigendis non debere nos esse nimium acerbos & vehementes, argumentis ab honesto & utili sumtis admonet. Tandem hospitalitatem, quæ liberalitatis species est, a decoro & utili iterum commendat, & exemplo viri clari rem illustriorem reddit.

IN illo autem altero genere largiendi: quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, & ejus qui 1 res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. 2 Propensior benignitas esse debebit in cala-

1 Incrementa divitiarum enim est necessaria, quam vel dignitatis. 2 haec sine reprehensione et scela-

lamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum ascendant, restricti omnino nullo modo esse debemus: sed in deligendis idoneis judicium, & diligentia adhibere. Nam præclare Ennius:

3 *Bene facta* 4 *male locata, male facta arbitror.*

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam 5 ex cæteris. 6 Temeritate enim remota, 7 gratissima est liberalitas: eoque eam 8 studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis, posterisque prodatur, his ingratis esse non liceat. 9 Omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam 10 in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: eumque, qui faciat, communem hostem 11 tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis est, 12 redimi e servitute captos, 13 locupletari tenuiores: quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem beni-

lere negligere non possumus. 3 Senarius jambicus. 4 collata indignis et minime idonei. 5 bonis, qui liberalitatem hanc laudant, et virum tam benignum amant et colunt. 6 si non temere cuivis datur, sed idoneis tantum. 7 iis etiam qui nihil acceperunt. 8 tum ex officio, tum ad excitandam et augendam divitum liberalitatem. 9 quod est naturæ proprium. 10 *Metonymia* adjuncti pro subjecto, pro *in deterrendis hominibus liberalibus*, ne sint benefici. 11 pauperum, qui indigent aliorum liberalitate. 12 ne uxores et liberi egeant: ne desint, qui pugnent pro patria. 13 exem-

nignitatis largitioni 14 munerum longe antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum, illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi 15 titillantium. Convenit autem tum in dando 16 munificum esse, tum in exigendo non 17 acerbum: in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando 18 vicinitatibus & 19 confiniis æquum, & facilem, multa multis de jure suo concedentem: a litibus vero, 20 quantum liceat, & nescio an 21 paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paullum nonnumquam 22 de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem 23 dilabi sinere flagitiosum est: sed ita ut liberalitatis, avaritiæque absit suspicio. Posse enim 24 liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a 25 Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium ilustribus hospitibus: id-

exempla insignia apud Plinium juniorem lib. I. epist. 19. et lib. 11. ep. 4. 14 spectaculorum ad captandam multitudinem. 15 ira commoventium, ut pruritus commoveri solent: in quo voluptas quædam est. 16 cum quantum, et quibus dare decet. 17 *acerbi* a Latinis dicentur, qui debitum exigunt ad assem sine ulla remissione. 18 cujusmodi sunt vicini et confines, ut matrimonia, servitia, uxores, servi etc. 19 praediorum. 20 quantum rei domesticae ratio patitur. 21 vel cum aliqua rei familiaris jactura. 22 quod nostrum est, atque ad nos proprie pertinet, de eo partem aliquam temporis caussa alteri concedere. 23 consumi, dissipari. 24 nam liberalis potest esse, qui est in re tenui. 25 in libro

idque etiam reipublicæ est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer utile iis, qui 26 honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos 27 curiales 28 Laciades hospitalem fuisse. Ita enim instituisse, & villicis imperasse, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam suam divertisset.

CAP. XIX.

ARGUMENTUM.

In præcedentibus de largitione pecuniaria dixit auctor, nunc de ea etiam præcipit, quæ sit opera. Partiturque hic officia primum in personas, in quas benignitas confertur, quarum aliæ publicæ, aliæ privatæ: deinde modos benefaciendi in Republica Romana maxime usitatos dividit in Jurisprudentiam, Eloquentiam & commendationem apud Jurisperitos, eloquentes & Magistratus: denique in omnis generis officia. Jurisprudentiæ commendat usum, commoda, & dignitatem; & per digressionem querelam de ruina studii Juris cum amplificatione indignitatis a circumstantia temporis, &

bro de divitiis. 26 cum laude virtutis. 27 ejusdem pagi homines. Populus enim Atticus erat descriptus in pagos, quos ipsi δήμους vocant, ejusdem vero pagi homines δημόται appellabantur. Curiales Latine vocavit Cicero, petito ex sua republ. vocabulo, quo Graecum expressit. Nam populus Romanus divisus erat in triginta curias. 28 de pago λακιάδα, a quo erat Cimon, vide Meursium in libro de δήμοις Atticis.

1 La-

& persona Julii Cæsaris interserit. Eloquentiam ab effectibus h. l. laudat, attexens ejus aliquot conditiones & virtutes: mox utriusque comparatione facta, jurisprudentiæ eloquentiam præfert: sed de hujus etiam intermissione & interitu conqueritur. Tandem ad tertium bene merendi de aliis modum transit, qui fit commendando alios, intercedendo pro iis &c. eique παραγγέγματα quædam hic observanda adjicit.

QUÆ autem 1 opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam 2 in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer & ad 3 opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quam optime constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio. Quam quidem ante 4 hanc confusionem temporum in possessione sua 5 principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ 6 splendor deletus est. Idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum 7 is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis obstringen-

1 Labore et industria. 2 vitare incommoda et deceptiones in jure litibusque: multi enim jus amittunt suum ignorantia juris, aut procuratorum caussidicorum-que inscitia. 3 potentiam, auctoritatem et gloriam. 4 damnat Cæsaris tyrannidem et bella civilia. 5 civitatis. 6 silent enim leges inter arma. 7 Servium Sulpicium si-

gendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi 9 gravior facultas, & 10 gratior, & 11 ornatior. Quid enim eloquentia præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic quoque ergo a majoribus nostris est in 12 toga dignitatis principatus datus. 13 Diserti igitur hominis & 14 facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas & 15 non gravate, & 16 gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia 17 late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco 18 intermissionem eloquentiæ ne dicam interitum, deplorarem, ni vererer, 19 ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exstinctis 20 oratoribus, quam 21 in paucis spes, quanto 22 in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut jurisperiti esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem 23 commendantem judicibus, & magistratibus, vigilantem

significet Cicero: alii Caesarem inepte intelligunt. 8 simillima: quia prodest utraque quamplurimis. 9 gravior facultate juris civilis, quia plus ingenii postulat. 10 quia civibus salutem dat. 11 quia Latini sermonis elegantia, copia, splendore delectat. 12 vulgo legitur nullo sensu: *in tota dignitate*. Cicero togæ significatione libenter pro pace et otio publico abutitur. 13 i. est eloquentis. 14 laborum tolerantissimi. 15 ne multis et ambitiosis precibus et pollicitationibus sit opus. 16 gratis. Lege enim Cincia vetitum erat, ne quis ob causam orandam pecuniam donumve accipiat. 17 unde oritur, multis defensis, multorum amor, 18 propter civilia. 19 qui stante republ. regnare videbar in causis. 20 ex partibus Pompeji. 21 adolescentibus. 22 viris. 23 solebant rei a viris gravibus et auctoritate praeditis laudari ju-

pro re alterius, eos ipsos, qui aut 24 consuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratia consequuntur, letissimeque eorum manat industria. Jam illud 25 non sunt admonendi, (26 est enim in promptu) ut 27 animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos quos non expedit? si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est 28 excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: 29 cæterisque operis & officiis erit id, quod violatum est, compensandum.

CAP. XX.

ARGUMENTUM.

Attingit jam Cicero causam impellentem ad benefaciendum, quam geminam facit, honestatem cum mores spectantur: privatam utilitatem, cum fortunam & conditio eorum, quibus bene fit. Ac primo, quanta honestatis vis sit, eo de-

judicibus, et commendatii, qui eorum et majorum merita in rempubl. prædicabant. 24 quod vulgo legitur, *consulunt*, locum habere nequit; loquitur enim de Jurisconsultis, qui dicuntur de jure consulentibus respondere. 25 artificiose, quod enim omittere se velle significat, id tamen facit. 26 patet per se, est apertum, satis notum. 27 Recte Grævius *animum advertant*. Sic sæpe veteres, quod in plurimis locis librarii mutarunt in *animadvertere*. 28 egregium exemplum est apud ipsum Tullium lib. III. ad Familiares epist. 12 29 vulgo, *certisque*: quod ex MSS. mutat Fabritius.

2 Fa-

declarat, quod etiam qui commodum privatum respiciunt, illam sequi sese, quamvis falso, profiteantur. Deinde propositionem illam, Melius apud bonos, quam apud fortunatos beneficia collocari, tripilici divitum & pauperum ἀνισότητι, tum ab animi grati inope memoria, tum a causa impulsiva, & moribus utriusque, tum ex multitudine, & numero beneficiorum, quæ ab utroque divite, & paupere proficiscuntur, desumta confirmat, statimque occurrit objectioni, quæ contra faciendum opinatur, distinctione phrasium referre, & habere gratiam, eamque per χρείαν ἀνωνυμον amplificat: mox ad disputationem redit, & sententiam suam Themistoclis apophthegmate probat, digreciculam de corrupto hominum judicio, & consuetudine, qui divitias præferunt virtuti, immiscens. Tandem per correctionem infert, si dives etiam sit vir bonus, tunc etiam juvandum esse, sed habita tamen ratione virtutis potius, & probitatis, quam divitiarum. Sub finem præceptum, nullam virtutem sine justitia, & æquitate consistere posse, repetit.

SED cum in hominibus juvandis aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est 1 proclive, itaque 2 vulgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non 3 fortunam sequi. 4 Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum

 fere

1 Facile: ut facile de proclivior loco descenditur. 2 utique. 3 divitias et potentias aliorum. 4 recte loquuntur. Sumtum ex Andria Terenti-

fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi 5 referre gratiam non potest, 6 habere certe potest. 7 Commode autem, quicumque dixit; pecuniam qui 8 habeat, non reddidisse; & qui reddiderit, non habere: gratiam autem, & qui retulerit, habere, & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, 9 beatos putant, hi 10 ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum aliquod acceperint, 11 atque etiam a se postulari, aut exspectari aliquid suspicantur: patrocinio vero 12 tuo se usos, & clientes appellari, mortis instar putant. At vero ille tenuis, cum, quidquid factum sit, 13 se spectatum, non fortunam putet, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, a quibus exspectat, (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque vero verbis auget suum 14 munus, si quo forte fungitur, sed etiam 15 extenuat. Videndumque illud est, quod, si opulentum, fortunatumque defenderis, in uno illo, aut forte in liberis ejus, maneat gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestum; omnes non improbi humiles, quæ magna

rentii Act. 1. Sc. 3. 5 facto et reipsa. 6 animo, cum memor est beneficii. 7 vide Gellium lib. 1. cap. 4. 8 jocus et festivitas est in verbis *habere et reddere*: quæ non similiter in pecunia et gratia accipiuntur. 9 qui nulla re egent. 10 tantum abest, ut gratiam referre vellint. 11 ita restituit Grævius, quod antea legebatur, *atque etiam a se aut postulari*. 12 hoc etiam verbulum inseruit Grævius. 13 habitam esse rationem sui et virtutis. 14 si ipse inops aliquid facit pro eo, qui de se bene meritus est. 15 dicens parum id esse, et se ma-

gna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed, 16 si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui, cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: *Ego vero*, inquit, 17 *malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro*. Sed 18 corrupti mores, depravatique sunt admiratione divitiarum. Quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet: 19 ne id quidem semper. Sed fac juvare; 20 utentior sane sit; 21 honestior vero quo modo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur; 22 modo ne adjuvent; sitque omne judicium, non quam locuples, sed 23 qualis quisque sit. Extremum aut præceptum in beneficiis operaque danda est, ne quid 24 contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam. Fundamentum

majora illi debare. 16 si ferre usu veniat, ut vel inopi, vel diviti, viro tamen bono sit inservieudum. 17 industriam et virtutem sine divitiis malo, quam divitias sine virtute et industria. 18 deplorat Cicero statum suorum temporum. 19 quoniam multi propter divitias interficiuntur, aliave pariuntur in ommoda. 20 vulgo *potentior*, vel *opulentior*; sed *uicentior* cum aliis mavult Grævius, id est, qui plus impendii in cultum vitae, qui pluribus utitur ad vitam tuendam, qui majores sumtus in se tuendo facit. 21 dignitatem enim divitiarum magnitudo non parit: 22 modo ne propter divitias divitem juvemus, si vir non est bonus, sed propter bonitatem. 23 probitate et moribus. 24 ne in injusta causa juves amicum.

tum enim perpetuæ commendationis, & famæ, est justitia, sine qua 25 nihil potest esse laudabile.

CAP. XXI.

ARGUMENTUM.

Transit hic auctor ad officia ejus beneficentiæ, quæ ad universos, quæque ad Rempublicam pertinent. Ubi ab initio quamdam publicorum officiorum subdivisionem præmittit, deinde præcepta aliquot hic observanda subjungit. Primum est, ne in præstandis officiis incommodetur Reipublica: quod exemplis contrariis C. Gracchi, & M. Octavii illustrat; secundum ne malis artibus, & largitione bonorum captatur aura popularis, quod magistratus admonet justitiæ commutativæ, & facultates singulorum munit: hinc simul a fine constitutionis Rerumpublicarum rejicit, & damnat æquationem bonorum inter cives, & ne sibi ipsi contrarius esse videatur, objectione, qua communio hæc esse juris naturæ supra dicebatur, respondet. Tertium præceptum est de cavendis exactionibus & tributis: quartum vero de curanda annonæ copia, & pacis bellique præsidiis mature comparandis: quinto loco magistratum ab omni avaritia, & corruptelis munerum, a peculatu præcipue, alienum esse vult. Propositionem tractat comparatione diversorum apud Romanos temporum, præteritorum scilicet & præsentium, quibus & domi, & apud socios bonis exutos, omnia miseriis & malis completa docet.

SED

25 nam justitia omnes virtutes complectitur.

1 Quæ

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ 1 ad singulos spectant: deinceps de iis, quæ 2 ad universos, quæque ad rempubl. pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum 3 partim ejusmodi sunt, ut ad 4 universos cives pertineant, partim 5 singulos ut attingam, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, utrisque; nec minus, ut etiam singulis consulatur: sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit reipublicæ. 6 C. Gracchi 7 frumentaria magna largitio: exhauriebat igitur 8 ærarium. Modica M. Octavii, & reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria: ergo & civibus, & reipublicæ salutaris. Imprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum 9 publice denominatio fiat, perniciose enim Philippus in tribunatu, cum legem 10 Agrariam ferret, quam tamen 11 antiquari facile passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa 12 populariter, tum illud male *non esse in civitate duo millia hominum qui* 13 *non haberent*. Capitalis oratio, &

1. Quæ depromuntur e cujusque re familiari. 2 cum magistratus, qui totius populi personam sustinent, aliquid ex ærario demuat. 3 pro *alia ejusmodi sunt*, usitato genere loquendi. 4 ut, cum augetur respubl imperio, agris, vectigalibus. 5 ut singulos privatim juvent: quo ex genere frumentaria largitio est. 6 tribuni plebis, qui legem frumentariam tulit. 7 ex frumento publico plebi dividundo. 8 sine quo respubl. stare non poteat. 9 pro impensis publicis. 10 de publicis agris populo dividundis. 11 a populo rejici, ne ferretur. 12 plebi grata, optimatibus et locupletibus invisa. 13 qui de suo vivent, et ad victum necessaria haberent.

& ad 14 æquationem bonorum pertinens. Qua peste quæ potest esse major? hanc enim ob causam maxime, 15 ut sua tenerent, respublicæ civitatesque constitutæ sunt. Nam etsi duce natura 16 congregabantur homines, tamen, spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne, quod 17 apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, 18 assiduitatemque bellorum, tributum sit conferendum. Idque ne eveniat, multo ante erit 19 providendum. Si qua necessitas hujus muneris reipublicæ obvenerit, (malo enim 20 quam 21 nostræ ominari; neque tamen de nostra, sed de omni republica disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, 22 necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt, consulere debebunt ut earum rerum copia sit, 23 quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare. 24 Est enim in promptu: tantum locus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratione negotii,

rent. 14 aequari enim possessiones sine magna multorum injuria non possunt: inde seditio, inde caedes, inde summum reip. discrimen. 15 ut quæ propria cujusque essent, ea teneri possent. 16 coeunt in societatem civilem, quia homo est animal sociale. 17 ante Paulli Æmilii Macedonicam victoriam. 18 quæ sine magnis sumtibus et stipendiis geri nequeunt. 19 parsimonia et frugalitate quæ magnum vectigal est. 20 *alli*, vel *alteri*, additur in vulgatis, contra fidem scriptorum codicum, qui id ex præcedentibus, *alicui reip.* repetendum esse innuunt. 21 inviti enim ea dicimus, quæ sunt mali ominis. 22 solvendum tributum necessario impositum. 23 quæ ad victum, habitationem, et vestitum pertinent. 24 satis patet.

tii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit 25 C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me reservavisset, & tunc essem natus, 26 si quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. 27 Næ illi 28 multa sæcula exspectanda fuerunt. 29 modo enim hoc malum in hanc rempublicam invasit. Itaque facile patior, tunc potius Pontium fuisse; siquidem in illo 30 tantum fuit roboris. Nondum 31 centum & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a 32 L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At vero postea 33 tot leges, & proximæ quaque duriores: tot rei, tot damnati, tantum 34 Italicum bellum 35 propter judiciorum metum excitatum: tanta, 36 sublatis legibus judiciis,

25 Samnitium adversus Romanos imperator, eorumque apud Claudium victor. A U. C. 43. sed sequenti anno ab illis sub jugum missus ad Luceriam. 26 ita Grævius ex veterrimo codice restituit, quod antea in vulgatis erat: *quando Romani* etc. Optat tantum Samnis, ut illis temporibus natus esset, si unquam illa tempora futura sint, quando Romani dona accipere cœpissent. 27 vulgo perperam legebatur: *ne illi quidem*. 28 vix duo sæcula et paulo amplius effluxerant, si quidem sæculum centum annis finimus. Quare Muretus γενεὰς sive generationes triginta annorum intelligere mavult. 29 A. U. C. 640. Jugurtha grassatus est, et propemodum totum senatum emit, Cicero autem scribebat An. 708. et tamen *modo* dixit. 30 ut posset Romanum imperium pecunia largienda evertere. 31 A. U. C. 604. lex illa fuit lata. 32 Tribuno plebis, qui primus *Frugi* dictus est. 33 Cæcilia, Servilia, Atilia, Cornelia, Julia, de quibus Mauntius libro de legibus Romanis. 34 sociale a scriptoribus dictum. Vide Florum. 35 eorum opera, qui ne quieta republica repetundarum accusarentur, metu

37 expilatio, direptioque sociorum, ut 38 imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.

CAP. XXII.

ARGUMENTUM.

Tractat eamdem propositionem etiam commendatione abstinentiæ in clarissimis viris, quales P. Corn. Scipio Æmilianus, C. Paulus Macedonicus, & L. Mummius Achaicus. Postea locum de pernicie avaritiæ oraculo Apollinis, & exemplo Reipublicæ Spartanæ confirmat & ὑποθεσιν ad θεσιν transfert. Inde abstinentiam avaritiæ opponit, continentiam adjungens. Tandem contra leges Agrarias, de quibus capite proxime præcedente etiam egerat, disputationem rursus instituit, & largitiones ejusmodi variis argumentis injustas esse ostendit.

LAUDAT Africanum Panætius, quod fuerit abstinens. Quidni laudet? sed in illo alia majora: laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum 1 gaza, quæ fuit 2 maxima, potitus est 3 Paulus; tantam in ærarium pecuniam invexit, ut unius imperatoris præda

4

tuebant. 36 tempore belli Italici et dein Mariani. 37 quoniam, qui in provincias mittebantur, illas expilabant. 38 si adhuc imperamus, non virtuti nostræ, sed aliorum imbecillitati, acceptum referre debemus.

1 Persae gazam vocant regiam pecuniam. 2 fuit enim Vellejo Paterculo teste, *bis millies centies sestercium*, hoc est, ut vulgo loquuntur, quinque milliones, et bis centena quinquaginta millia coronatorum. 3 Paullus Æmi-

4 finem attulerit tributorum. At hic nihil domum suam præter memoriam nominis sempiternam 5 detulit. Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Cartaghine evers? Quid? qui ejus collega in censura fuit, L. Mummius, numquid copiosior, cum 6 copiosissimam urbem funditus sustulisset? 7 Italiam ornare, quam domum suam maluit. Quamquam, Italia ornata, dumus ipsa mihi videtur 8 ornatior. Nullum igitur virium tetrius, (ut eo, unde 9 digressa est, referat se oratio) quam avaritia, præsertim in principibus rempublicam gubernantibus. Habere enim 10 quæstui rempublicam non modo 11 turpe est, sed 12 sceleratum etiam, & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius 13 oraculum edidit, *Spartam nulla re alia, nisi avaritia perituram*, id videtur non solum Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii, qui reipublicæ præsunt, quam abstinentia, & continentia. Qui vero se 14 populares volunt, ob eamque causam aut

AEmilius. 4 ut nullum tributum persolvi a civibus opus fuerit usque ad Hirci et Pansae consulatum, circa primum Antonii et Octavii bellum. 5 in vulgatis perperam: *in domum suam intulit*: quod a sciolis est, vim vocis *deferre* ignorantibus. 6 Corinthum. 7 signa namque ærea marmoreaque, et tabulas pictas, quibus Corinthum spoliavit, in urbem ipso tulit, totamque iis Italiam replevit. 8 gloria scil. rei bene gestæ et fama abstinentiae. 9 vulgo perperam, *egressa est*. 10 ex reipubl. muneribus quæstum facere. 11 sordidum. 12 facinus publice contra jus in rempubl. admissum. 13 in vulgatis absurde, *oraculo edidit*. Extat autem illud in Aristophanis Scholiis et apud Suidam. 14 eos notat, qui multitudinem largitionibus captent et

agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipublicæ: concordiam primum, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) 16 civitatis, atque 17 urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reipublicæ ne illam quidem consequuntur, 1 quam putant, gratiam. Nam cui res erepta est, 18 est inimicus: cui data, etiam dissimulat, se accipere voluisse: & maxime in pecuniis 19 creditis 20 occultat suum gaudium, 21 ne videatur non fuisse solvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, & meminit, & 22 præ se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus injuste ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, sed 23 pondere. 24 Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam sæculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat?

C A-

remp. evertunt, 15 divisionem agrorum. 16 multitudinis civium: 17 quae civitati præsidium est. 18 meminit injuriae, et in vultu dolorem ostendit suum. 19 condonatis. 20 in sinu gaudet. 21 obærati enim, cultus splendorem in fraudem creditorum simulantes, hominum de se opinioni offendunt. 22 in vultu. 23 benevolentiæ. Plus potest unus, cui aliquid iniquè ademtum est ad gloriam infuscandam, et ulciscendum injuriæ auctorem, quam plurimi, qui aliud injuste acceperunt. 24 quia dominia rerum a naturali possessione originem trahunt.

1 Non.

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Quæ proxime de vitandis legibus Agrariis copiose disseruit, exemplis tam externis Græcorum, Lysandri Epiphori, & Agidis Spartanorum Regis, quam domestico duorum Gracchorum, quos hæ contentiones perdiderunt, clariora facit & amplificat: & mox elegantem græcam historiam Arati Sicyonii, de prudentissima ratione & æquitatis, & concordiæ constituendæ, veramque gloriam adipiscendi subjungit: quam narrationem, epiphonemate concludit, addita ἀντιθέσει & loco communi de officio magistratus: Denique ad disputationem superiorem de iniquitate legum, & largitionum iniquarum in magistratibus revertitur, hæc omnia cum mœrore, & indignationis suæ significatione παθητικῶς exaggerans.

AC propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii 1 Lysandrum Ephorum expulerunt; 2 Agin regem (quod numquam antea apud eos acciderat) necaverunt. Exque eo tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut & 3 tyranni existerent, & 4 optimates exterminarentur, & 5 præclarissime constituta respublica dilaberetur. Nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam 6 reliquam Græciam evertit contagionibus malorum; quæ a Lacedæmoniis profectæ manarunt la

1 Non est Lysander, dux præclarus, ut plerique interpretes existimant, sed alius, de quo vide Plutarchum in Agide. 2 consule Plutarchum ibidem. 3 Mathanidas et Nabis, de quibus Polybius et Livius. 4 ephori occiderentur et tollerentur a Cleomene, 5 Lycurgi legibus. 6 cum sci-

latius. Quid? nostros Gracchos, Tib. Gracchi, summi viri, filios, 7 Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero 8 Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitum urbe est potitus. Cumque tyrannum Nicoclem 9 improviso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit, remque publicam adventu suo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem; quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones 10 moveri, non nimis æquum putabat: propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus 11 tenebantur sine injuria; judicavit, neque illis adimi, neque his non satis fieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuissent, opus esse ad eam rem constituendam pecuniam, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad 12 Ptolemæum, 13 suum hospitem, venit, qui tum regnabat 14 alter post Alexandriam conditam, cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset: a rege opulento vir summus facile impetravit, ut

scilicet miscuissent sese Achaei rebus Laconicis. 7 majoris cujus ex filia Cornelia Tib. Gracchus duos filios suscepit. 8 ejus vitam Plutarchus litteris mandavit. 9 sine civili sanguine. 10 vulgo, *movere*, cui scripturam Codicis sui præfert Graevius. 11 vulgo, *detinebantur*. 12 Philadelphum. 13 quem signis et tabulis e Graecia missis sibi deviuxerat. 14 filius quippe ejus Pro-

la-

ut 15 grandi pecunia adjuvarent, quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindicim principes, cum quibus causas 16 cognovit & eorum, qui aliena 17 tenebant, & eorum, qui sua amiserant: 18 præfecitque æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus caderent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi, quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, concordia constituta, sine querela discenderunt. O virum magnum, digumque, qui in nostra republica natus esset! sic par est agere cum civibus, non (ut 19 bis jam vidimus) 20 hastam in foro ponere, & bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: eaque est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium 21 non 22 divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? ut eum ego emerim, ædificaverim, tuear, impendam, tu me invito fruare meo? quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? 23 Tabulæ vero

lemaei, qui cum Alexandro militavit. 15 centum quinquaginta talentis. 16 judicavit et perscrutatus est. 17 vulgo, *detinebant*. 18 in Manutianis et aliis quibusdam legitur: *praefecitque, a. p. et ut persuaderent*. Verum Aratus quindecim principes concordae inter cives conciliandae non praefecit, sed sibi in consilium adhibuit. 19 primum Sulla, deinde Caesare dominantibus. 20 vendere bona civium sub hasta voce praeconis. 21 verbum *defendere*, quod in vulgatis additur, MSSti non agnoscunt. 22 omnium commodis studere, non exulibus tantum consulere, sed caeteris etiam civibus, qui in urbe sunt. 23 cum pristina debita supremi magistratus decreto abolentur.

ro novæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & cum tu habeas, 24 ego non habeam pecuniam?

CAP. XXIV.

ARGUMENTUM.

Concludit tandem hanc disputationem præcepto omnium maxime necessario de tollenda novarum Tabularum & Legum Agrariarum causa, ne scilicet sit æs alienum, quod noceat Reipublicæ. Cui subjungit argumentum aliud contra easdem, sumptum a fide in solvendis debitis, & in omnibus contractibus: probatque porro exemplo Consulatus sui in opprimenda conjuratione Catilinaria Leges Agrarias, & Tabulas novas perniciosas esse Reipublicæ, & se jure eas sustulisse: cui honesto suo facto opponit contrarium Julii Cæsaris, ejusque turpitudinem a non necessario amplificat; atque sic postea repetitione præceptorum hanc de officio, & largitionibus Magistratuum absolvit doctrinam, clausulam epiphonematicam ab exemplo majorum apud Romanos, & argumentum a consequente, h. e. gratia apud populum, & gloria, eidem subnectens. Sub finem digreditur ad alia, quæ in utilitatum præceptis considerentur; & Panætius quidem prætermisit, Antipater autem Stoicus addenda censuit, nempe curationem rei familiaris, & valetudinis, quæque hic utrinque facienda aut fugienda sint, breviter cum rejectione ad Socratis œconomicam indicat.

QUAMOBREM 1 ne sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est. Quod

24 quia licet tibi non solvere per tabulas novas.

1 Ne pars civitatis a pp-

Quod multis rationibus 2 caveri potest: 3 non si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam 4 fides: quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam vehementius actum est, quam me consule ne solveretur: 5 armis, & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine; quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de republica tolleretur. Numquam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est. 6 Fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At vero hic nunc 7 victor, tum quidem victus, quæ cogitarat, ea 8 perfecit, cum ejus jam nihil 9 interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret peccare, etiamsi causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis

potentioribus civibus nimio fœnore prematur. 2 multis legibus immodico fœnori mederi studuerunt Romani. Vide Tacitum lib. VI. *Annal.* cap. 16. 3 non autem si cives habeant æs alienum, novas tabulas proponere, quibus pecuniæ creditæ condonentur, ita ut locupletes, qui pecunias crediderunt, perdant suum; debitores alienum, quod a locupletibus ipsis est creditum, lucrentur, et non reddant. 4 quam justitiæ fundamentum dixit lib. 1. 5 a Catilina et sociis. 6 speraverant debitores, si resp. mutaretur, se nihil solutures: Eam spem sustulit virtus et vigilantia Ciceronis. 7 Notat Cæsarem, qui Pompejum et Pompejanos, in quibus Cicero erat, jam vicerat, ac rerum potitus erat: tunc autem, cum a Cicerone consule conjuratio Catilinaria (cujus Caesar particeps fuit) est oppressa, victus, quæ eo tempore cogitarat, ea et consul et victor perfecit. 8 in leges et judicia nihil valerent non sui causa, sed suorum, qui gravi aere alieno laborabant. 9 cum aere jam non premeretur alieno, re-

aliis auferantur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur: imprimisque operam dabunt, ut juris & judicorum æquitate suum quisque teneat: neque tenuiores propter 10 humilitatem circumveniatur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda 11 obsit invidia. Præterea quibuscumque rebus vel 12 belli, vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt: hæc apud majores nostros factitata: hæc 13 genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipublicæ magnam ipsi adipiscentur 14 & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis 15 Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo 16 præteritia censet esse a Panætio, valetudinis curationem, & pecuniæ, quas res 16 a summo Philosopho præteritas arbitror, quod 18 essent faciles, 19 sunt certe utiles. Sed valetudo 20 sustentatur notitia 21 sui corporis & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse: & continentia in 22 victu omni, at-

rerum omnium armis potitas. 10 ita ex MSS. restituit Langius, quamquam vulgatam lectionem, quae *imbecillitatem* praefert, non improbet. 11 semper enim plebs et inferiores invident potentibus et divitibus. 12 pro, *in bello*: antique et usitate dictum, paullo tamen durius. 13 quæ ad universos et ad rempubl. pertinent. 14 ut amentur et in admiratione sint. 15 Catonis Uticensis familiaris. 16 In aliis legitur: *duo praecepta censet esse in Panaetio praetermissa*. Sed nostra lectio cum sequentibus aptius cohaeret. 17 vindicat eum ab ignorantia, contra objectionem Antipatri. 18 non quod eas ipse non viderit. 19 Caussa, cur Cicero praecepta subjungat, a Panaetio praetermissa. 20 ne in morbos cadat. 21 quia non iisdem rebus omnes, sed alius alia indiget ad valetudinem. 22 cultus a victu differt: multa enim praeter cibum potionemque sunt, quae mul-

atque cultu, corporis tuendi causa, & 23 prætermittendis voluptatibus: postremo 24 arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, a quibus 25 abest turpitudo: conservari autem diligentia, & parsimonia: iisdem etiam rebus augeri. His res 26 commodissime Xenophon 27 Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos, ista fere ætate cum essemus, quas es tu nunc, e Græco in 28 Latinium convertimus.

CAP. XXV.

ARGUMENTUM.

Absoluta universa de utilitate & emolumentorum percipiendorum ratione doctrina, addit comparationem utilium: ubi ante omnia, quarum rerum utilium comparatio institui debeat, docet, nempe eorum, quæ de corpore aut externis rebus proficiscuntur: animi enim bona multo sunt augustiora, quam ut ea cum his comparare fas sit. Post res partim dissimiles dupliciter, corporis nempe commoda cum externis, & vicissim hæc cum corporis commodis confert: partim unius certi generis commoda rursus gemino modo, corporis scilicet inter se comparat. Quibus peractis sententiam Catonis, pecuniariam pastionem omnibus in re familiari commodis anteponentis, recenset, & ad con-

ad valetudinem pertinent. 23 iis, quae obsunt. 24 Medicina et Medicorum praeceptis. 45 honesto lucro quaerenda est res domestica et augenda. 25 sic ut nihil desideres: et in discendo voluptatem capias. 27 discipulus Socratis. 28 haec Ciceronis interpretatio non extat; nec extabat tempore Quintiliani.

1 Nam

concludendum secundum librum se demittens, ad utilitatum rationes quærendæ, collocandæ, & utendæ (pecuniæ cognitionem) quoque pertinere quidem innuit, sed totam tamen disputationem ad fœneratores rejicit.

SED utilitatum 1 comparatio (quoniam hic locus erat quartus a Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum 2 externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis, comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur; valere ut malis, quam dives esse: cum corporis, externa, hoc modo; dives esse potius, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis: ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: a quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret? respondit, 3 bene pascere: quid secundum? 4 satis bene pascere: quid tertium? 5 male pascere. Quid quartum? 6 arare: & cum ille, qui quæsiverat, dixisset, quid foenera-

1 Nam de honestorum comparatione disseruit libro primo. 2 bonis fortunæ, quæ sunt extra corpus et animum. 3 rem pecuariam quam amplissimam habere, magnosque pecoris greges, et lecta jumentorum armenta. 4 mediocriter, vel minus quam omnino bene. 5 mire variant Codices: alii *bene vestire*, alii *bene vitire* legunt, Sed *male pascere* præferendum, quod Columella etiam Catoni tribuit reprehenditque. Vult autem Cato, tantum esse utilitatis in pecore pascendo, ut, quamvis malignè pascatur, sive male curatum pecus habeat pater familias, superet tamen fructus omnes arationis etc. 6 agriculturam ulti-

rari? tum Cato, quid 7 hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, 8 vellem etiam de utenda, commodius a quibusdam 9 optimis viris, 10 ad medium Janum sedentibus, quam ab ullis Philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M

ultimo loco posuit, quia lentior per eam ad χωσ-μετρωμένου progressus. 7 significat Cato, super omnes alias commoditates ad quæstum faciendum esse efficacissimi compendii fœnerationem, sed quæ homines ex quibus lucrum faceret, interficeret. Quamquam ipse Cato improbissimum et imprimis famosum fœnus per libertos suos exercuit, quod nauticum vocabatur. 8 optat Cicero, et vota facit, quo fœneratores sicut de quærenda et collocanda pecunia, sic etiam de utenda agant ac disputent. 9 ita fœneratores dicuntur, non per ironiam, sed quod illorum maxime interfit, sentire cum bonis, hoc est, cum iis, qui pacem, otium, rempubl. tranquillam et salvam velint: hinc etiam sæpe Ciceroni dicuntur *boni viri*. 10 vicus hoc nomine Romæ fuit, ubi pecunia foenore dabatur, prima vici pars summus Janus, media, medius: ultima, imus vocabatur. Maxime vero ad medium Janum, id est, medio vico, sedebant foeneratores.

1 Ap-

M. TULLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD MARCUM FILIUM

LIBER III.

CAP. I.

ARGUMENTUM.

Et in tertio hoc libro Tullius ipsi tractationi longius præmittit exordium, duabus partibus constans. Prior habet excusationem, in qua causas exponit, quare ab administratione Reipublicæ remotum ad Philosophiæ studium redierit. Orditur autem eam a χρεια, seu dicto insigni Scipionis Africani, cujus ἐγκωμιαστικῶς commendatione, periphrasi, amplificatione, & decora ad personam Ciceronis applicatione absolvitur, ubi posterius membrum comparationem otii utriusque, Scipionis & Ciceronis, continet. Primo nempe modeste Scipionem sibi anteponit, summa omnia ei tribuens: deinde vero otii sui, atque solitudinis qualitatem prorsus diversam esse a Scipionis otio ostendit: quod ille vel judicio, vel voluntate in solitudinem se receperit, ipse nolens volens solus esse cogatur: ille ad Reipublicæ utilitatem conferre otium potuerit, Cicero non item: quibus partibus Scipio superior; contraque inferior, quod is nihil scripserit, Cicero vero etiam posteris otio suo ac scriptis profuerit.

PUB.

PUB. Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus [1] sit, dicere solitum, scripsit [2] Cato, qui fuit ferè ejus [3] æqualis, [4] *numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus*: [5] *nec minus solum, quam cum solus esset*. Magnifica vero vox, & magno viro ac sapiente digna; quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum: ut neque cessaret umquam & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ [6] languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium, & solitudo. Vellem nobis hoc idem [7] vere dicere liceret: sed, si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam & a republica forensibusque negotiis [8] armis impiis, vique prohibiti, otium prosequimur: & ob eam causam, urbe relicta, [9] rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens a reipublicæ [10] pulcherrimis muneribus, otium sibi

[11]

1 *Appellatus est*, legunt alii; sed MSSti multi et Nonius habent, *sit*: 2 qui censura severissime gesta, Censorius appellatus, et Scipioni parum amicus esse creditus est. Scripsit autem Cato in principio suarum originum; clarorum virorum non minus otii quam negotii rationem exstare oportere. 3 secundum enim Africani consulatum primus Catonis excepit. 4 quia res præclaras in otio cogitabat. 5 quia tacite secum loquebatur de iis virtutibus, quibus actiones nostrae ad verum decus laudemque diriguntur. 6 torporem et inertiam. 7 quodam enim modo licet, sed non aeque, ut illi, quod et ille ingenio praestiterit, et meliora tempora fuerint. 8 bellis civilibus. 9 inquirentes rura et sylvas, solitudinemque: potissimum in suo Arpinati et Formiano. 10 honestissima

11 sumebat aliquando, & a cœtu hominum, frequentiaque interdum, tamquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium 12 negotii inopia, non requiescendi studio constitutum est. Extincto enim senatu, deletisque judiciis, quid est., quod dignum 13 nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque qui in maxima celebritate, atqua in 14 oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum 15 sceleratorum, quibus omnia redundant, 16 abdimus nos quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere; sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio fruor, 17 non illo quidem, quo debet is, qui quondam 18 peperisset otium civitati: nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas, quamquam Africanus majorem laudem 19 vel meo judicio assequebatur: 20 nulla enim ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, 21 investigationeque rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosnm, nec solum umquam fuisse. Nos au

sima reipubl. administratione. 11 arbitrio suo, nulla cogente necessitate. 12 quoniam extincto senatu et republ. pene eversa nullum Ciceroni negotium in ea relictum erat. 13 auctoritate nostra et dignitate. 14 in conspectu. 15 Octavii. Lepidi, Antonii. 16 vid. epist. 14 lib. XII. ad Atticum. 17 illustri, et cum dignitate. 18 in conjuratione extincta. 19 non solum aliorum sed et meo judicio. 20 Donatus ait, Terentium a Lælio et Scipione esse adjutum. 21 inquisitione et contemplatione, ductum est hoc verbum a vestigiis siguisque, quibus ad rei notitiam pervenimus.

22

autem, qui non tantum roboris habemus, ut 22 cogitatione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamque convertimus. Itaque plura 23 brevi tempore, 24 eversa, quam multis annis, stante republica, scripsimus.

CAP. II.

ARGUMENTUM.

Sequitur pars exordii posterior, in qua primo causas explicat, cur præcipue de Officiis materiam ex Philosophia universa elegerit, quæ sunt sumtæ ab utili & honesto: simulque filium, ut studiose discat Philosophiam, argumentis hortatur variis: quorum tria a circumstantia personæ paternæ & indole filii, reliqua a loco, a persona præceptoris, a consequente, a jucundo, ab occasione item & facultate discendi ducta. Dein, priusquam ad institutam de comparatione honestarum & utilium disputationem accedit Cicero, repetita trimembri trium librorum de officiis supra libro I. tradita propositione, duas quæstiones discutit: unam, sitne a Panætio consulto relicta tractatio tertiæ hujus partis; alteram, debueritne omnino Panætius, etiamsi voluisset, aliquid conscribere de comparatione honestorum & utilium. Quod primum attinet, exponit hoc loco objectiones adversariorum Panætii, easque refutat, & Panætium rationibus a lege divisionis, ab ipsius promisso & te-

22 contemplatione humanarum divinarumque rerum. 23 dictatura Caesaris ad triumviratum. 24 a Cæsare, et novissime ab Augusto, et Antonio.

testimonio P. Rutilii quod Posidonius exposuit, petitis defendit: posteriori elegantem similitudinem inferens, qua neminem melius Panætio de hac parte scribere potuisse comprobat.

SED cum tota Philosophia, mi Cicero, 1 frugifera & 2 fructuosa, nec ulla pars ejus 3 inculta, ac deserta sit: tum nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officiis; a quibus constanter, honesteque vivendi præcepta 4 ducuntur. Quare, quamquam a Cratippo nostro, principe hujus memoriæ 5 Philosophorum, hoc te assidue audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitent: tum haud scio, an nemini potius, quam tibi: sustines enim non parvam exspectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse 6 nominis. 7 Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tamquam ad 8 mercaturam bonarum artium sis profectus, 9 inanem redire turpissimum est, dedecorantem & 10 urbis auctoritatem, & magi-

1 A frugibus, quae sunt quidquid ex fructu terrae in alimoniam vertimus. 2 a fructibus, qui etiam arborum sunt. 3 perstat in translatione agrorum frugiferorum: quorum nulla pars propter utilitatem inculta est. 4 sumuntur, accipiuntur. 5 Peripateticorum. 6 famæ et gloriæ. 7 *onus* vocat illam expectationem, quam de se concitavit propter profectionem Athenienses et magistrum præstantissimum. 8 ad emendas merces. 9 alludit ad Homericum versum in lib. Iliad. ὑστέρχρόν τοι δηρόν τε μένειν καὶ νεῖσθαι τε ἀπόνεσθαι *Turpe foret, mansisse diu vacuumque reverti.* 10 quae sem-

gistri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus: 11 multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur. Panætius igitur, qui sine controversia de officiis 12 accuratissime disputavit, quemque nos, 13 correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare 14 de officio solerent: uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, utilene, an inutile: tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum: nec id exsolvit, quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo ejus 15 Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium, postquam illos libros edidisset. Quem locum miror a Posidonio breviter esse 16 tactum in quibusdam commentariis; presertim cum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium.

semper bonas artes aluit. 11 nihil tamen exstat praeter Partitiones Oratorias, et hos libros de officiis: qui tamen ad formandos potius mores, quam ad cohortandum, scripti sunt. 12 subtilissime, diligentissime, cum veritate congruenter. 13 correxit enim Cicero divisionem Panaetii, et officium definivit, quod Panætius prætermiserat. 14 cum quæritur, quid recte aut secus fiat. 15 quem Cicero ipse lib. 1. de Fin. suum familiarem vocat. 16 vulgo *tractatum*. Sed *breviter tactum* ha-

rium. Minime vero assentior iis, qui negant eum 17 locum a Panætio prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia numquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin a Panætio susceptum sit, sed relictum. Nam, qui e divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit 18 eodem testis locuples Posidonius: qui etiam scribit in quadam epistola, 19 Publium Rutilium Rufum dicere solere, qui panætium audiverat: ut nemo pictor esset inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam 20 Apelles inchoatam reliquisset, absolveret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quae Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum.

CA-

habent MSS. Codices, estque idem, quod paucis verbis attactum sive narratum, non explicatum. 17 de repugnantia utilis et honesti 18 ad illam sententiam probandam. 19 Is est: quem lib. II cap. 13 Mutium secutum esse scripsit Cicero. 20 Duas Veneres Apelles pinxisse dicitur unam, e mari egredientem, de qua Ovidius: inchoavit aliam, quæ superasset priorem, nisi mors invidisset.

1 Alii

CAP. III.

ARGUMENTUM.

Transit ad alteram quæstionem auctor, an debuerit nimirum Panætius suscipere tractationem comparationis utilium & honestorum: & primo argumenta affert, quibus probatur, non debuisse tractare eum hanc materiam: scilicet, quod fuerit Stoicus, honestum Summum Bonum judicans, quo cum nihil comparandum &c. postea vero ejusdem defensionem suscipit, quæ constat partim distinctione rerum & personarum, partim inficiatione etiam, ubi probat, non tam comparatam esse utilitatem cum honesto, quam controversias obscuriores esse explicatas, ubi dubitatur, quale sit id, de quo inter duos disceptatur. Ponit autem longam & distinctionem & descriptionem utriusque officii tam perfecti sive recti, quam communis sive medii: & perfectum, si vere virtus est, in uno & solo sapiente perfectum, simulacra autem virtutum tantum in mediocribus esse ostendit: simulque tacitæ objectioni contra Stoicos de perfecto officio respondet, quasi temere à consensu generis humani recedentes, nescio quæ beata sibi fingant somnia, & omnes mortales reliquos improbitatis & stultitiæ comdamnent, cum causa sit, cur multi probentur vulgo non perfectio virtutis & sapientiæ, sed infirmitas judicii multitudinis & imperitiæ: quod pictorum & poetarum exemplis declarat, ut sua nempe Stoicis constet auctoritas.

QUAMOBREM de judicio Panætii 1 dubitari non potest. Rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive 2 honestum solum bonum est, ut Stoicis placet: sive 3 quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis 4 vestris videtur, ut 5 omnia, ex altera parte 6 collocata, vix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin numquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, 7 Socratem execrari solitum eos, qui primum hæc, natura cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut quidquid honestum esset, id utile esse censerent: nec utile quidquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut 8 ii, qui res expetendas vel voluptate, vel 9 indolentia metiuntur: liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed, cum sit is, 10 qui id solum bonum judicet, quod honestum sit;

1 Alii legunt: *disputari*. Sed hoc verbum veteribus non accipitur in ea notione, quae nunc est in ore omnium. 2 ipsa virtus et habitus virtutis. 3 de summo bono controversia fere nulla est inter Stoicos et Peripateticos. 4 alii: *nostris*. Sed meliores habent *vestris*, quoniam inter Peripateticos Athenis versabatur Cicero filius. 5 bona corporis et fortunae. 6 si ponerentur in lance et expenderentur in trutina alludit ad Critolai lancem, de qua vide V. Tusc. 17. et V. de fin. 30. 7 recte Socrates cum execratus est; qui primus utilitatem ab honestate sejunxisset; id enim querebatur caput esse exitiorum omnium. 8 Epicurei. 9 Græcorum vocem ἀνυκλγητίαν Cicero ficto a se verbo *indolentia* expressit. 10 est hoc pro-

sit: quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem: non videtur ejusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum a Stoicis dicitur, CONVENIENTER NATURÆ VIVERE, id habet hanc (ut opinor) sententiam, naturam cum virtute congruere semper: 11 cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam, hanc comparationem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum quod proprie, vereque dicitur, id in 12 sapientibus est solis, neque a virtute divelli umquam potest: in iis autem, in quibus sapientia perfecta 13 non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo; 14 similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, 15 MEDIA Stoici appellant: ea 16 commu-

proprium et verum Stoicorum dogma, qui nullum bonum esse docebant, nisi quod bonos faciat: reliqua, honores, ignominiam, opes, paupertetem, voluptatem, nec bona esse, nec mala. 11 bona fortunae et corporis, quorum honesto usu natura indiget, ita eligenda sunt, ut virtuti non repugnent. 12 sapientibus scilicet Stoicis, qui nusquam gentium terrarumque sunt, neque fuerunt, nec erunt: quamvis hoc ultimum negent Stoici. 13 sed aliqua ad virtutem sapientiamque progressio. 14 ut sunt media officia, de quibus certa ratio reddi potest. 15 τα καθηκοντα qualia Epictetus in Enchiridio, praecepit. 16 omnibus hominibus, tam perfectis, quam imper-

nia sunt, & late patent: quæ in ingenii bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est; &, ut iidem dicunt, 17 omnes numeros habet; nec, præter sapientem, cadere in quemquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia 18 compareant, id cumulate videtur esse perfectum: proptereaque vulgus, quid absit a perfecto, non fere intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod 19 item in 20 poematis, & picturis usu evenit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint; ob eam, credo, causam, quod insit in his aliquid probi, quod 21 capiat ignaros; qui quidem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaque cum sunt docti a 22 peritis, desistunt facile a sententia.

CA-

perfectis. 17 omnem perfectionem. 18 vulgo, *comparantur*, quod locum habere nequit, non enim ulgus hoc judicium comparatione officiorum mediorum facit; sed cum medium aliquod officium videt, quia, quantum hoc a perfectione absit, non videt, putat id ipsum omnes numeros habere. Legendum itaque *compareant*, id est appareant, cernantur. 19 vulgo: *quod autem*, plane mendose: pro *quod* Lambinus restituit *quod item*. 20 in multis est: *poematibus*: sed *poematis* legit etiam Nonius. 21 delectet. 22 peritus plus est quam doctus.

1 Quia

CAP. IV.

ARGUMENTUM.

Quo magis demonstret, non posse perfecta officia ab homine præstari, adducit cum virtutum excellentium exempla in Deciis, in Fabricio & Aristide, quorum nullus assecutus est κατορθωμα *sed omnes in secundis honestis & mediis officiis substiterunt; tum sapientiæ ipsius perfectionem, cujus opinione celebres M. Cato, Lælius, VII. Græciæ sapientes: concluditque utilitatem nec a sapiente perfecto, qualem Stoici fingunt juxta perfecta officia, neque a mediocri viro sapiente aut bono cum honestate recte & per se posse comparari, ita ut cum honestate revera pugnet utilitas: posse tamen ab aliis, qui privatis utilitatibus & voluptatibus postponunt honestatem. Quibus subjungit responsionem ad secundam quæstionem, cujus hæc fere summa est. Utut sese res habet, etiamsi Panætius ob eas rationes, quæ supra sunt expositæ, non debuisset scribere de hac tertia parte: tamen quod soleret fieri, non quid oporteret fieri: & quid fieret, non quid debere, ostendendum, si scribere voluisset, Panætio fuisset: nec de perfectis illum officiis, sed mediis, que ab unoquoque præstari possunt, hanc comparationem instituturum fuisse. Per occupationem tandem, quo intellectu accipiendum sit, quando honestas dicitur cum utilitate aliquando pugnare, exponit. Nunc metas & fines quosdam constituit, ad quos universa utilium cum honestis comparatio referri debeat: atque de hac ex mente Stoicorum, quos hic potissimum sequitur Cicero, ante omnia formulam quamdam judicii, ne ab officio recedatur, proponit, quave ratione ea-*

dem utendum demonstrat: nempe consulendam hic naturam, quæ cuique quidem permittit suum quærere commodum, sed absque alterius incommodo: adeoque nihil pro utili habendum, nisi idem fuerit honestum.

HÆC igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi 1 secunda quædam honesta esse dicunt, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia: itaque his omnes, in quibus virtutis est 2 indoles, 3 commoventur. Nec vero, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum 4 Fabricius, Aristidesve justi nominantur, aut ab illis 5 fortitudinis, aut ab his justitiæ, tanquam a sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi: nec ii, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt: nec illi quidem 6 septem: sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, 7 speciemque sapientum. Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari: nec id quidem, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis umquam est comparandum: tamque id honestum, quod in

1 Quia non idem est officium et honestum, sed ex honesto nascitur officium. Metaphora a *secundario* pane et vino. 2 signum virtutis, non perfecta virtus et sapientia. 3 afficiuntur, ad bene agendum adducuntur. 4 Talis fuit Fabricius Romæ, qualis Aristides Athenis. 5 quia pro republ. mortem libenter oppetiverunt. 6 septem Graeciae sapientes. 7 hinc dicti proficientes, studiosi, sectatores sapientiae.

in 8 nostram intelligentiam cadit, tuendum, conservandumque est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque est honestum sapientibus. Aliter enim 9 teneri non potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis; neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; 10 boni viri non solent. Itaque existimo, Panætium, cum dixerit, homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, 11 solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare, quod utile videatur, quam quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnumquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, 12 quale sit id, de quo consideretur, 13 Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid, 14 quod pateat latius. Quod potest es-

8 quoniam non sumus perfecte sapientes, et intelligimus media quædam honesta non perfecta. 9 actum est cum iis, qui sapientiæ sunt studiosi, si cum jam profecerunt, proposita utilitatis et emolumenti spe a recte agendo, et officio colendo avocari se patiuntur. 10 qui versantur in mediis officiis. 11 quoniam non debet quis dubitare de hoc, nisi ab officio sit omnino alienus. 12 honestum, an turpe: utile, an perniciosum. 13 ratio temporis, et status rerum, seu, ut vulgo loquuntur, circumstantiæ rerum et hominum faciunt, ut res, quae alias turpis esset, non sit turpis. 24 quod ad-

se majus scelus, quam non modo hominem, sed etiam 15 familiarem occidere? 16 Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? 17 Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus praeclaris factis illud 18 pulcherrimum existimat. 19 Vicit igitur utilitas honestatem: immo vero honestas utilitatem secuta est. Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, 20 formula quædam constituenda est: quam si sequemur in 21 comparatione rerum, ab officio 22 numquam recedemus. Erit autem hæc formula, Stoicorum rationi disciplinæque maxime consentanea. Quam quidem in his libris propterea sequimur, quod, quamquam a veteribus Academicis, & Peripateticis 23 vestris, qui 24 quondam iidem erant Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur iis, quæ videntur uti-

ad plura se extendat: nam uno hoc exemplo alia possumus intelligere. 15 amicum: quoniam Brutus non modo amicus, sed etiam filius Caesaris habebatur. 16 quasi diceret, non est reus sceleris tyrannicida, imo dignus laude. 17 qui laudavit necem Caesari, et percussoribus praemia decrevit. 18 *Tacitus* lib. 2. Annal. dicit, occisum Caesarem dictatorem aliis pessimum, aliis pulcherrimum facinus visum esse. 19 de praeterito loquitur: quia tam Caesaris necem, latentem significat. 20 regula, modus et norma, quae sit consentanea disciplinae Stoicorum, dicentium, nihil esse utile, quod non sit honestum. 21 *video meliora, proboque, deteriora sequor*. Ovid. Metamorph. VII. 22 omnia recte faciemus, omnem justam reprehensionem cavebimus. 23 vulgo perperam: *nostris*. 24 iidem fuerunt, vivente Platone, cujus discipuli, Aristoteles, Peripateticorum auctor, Xenocrates Academicorum parens fuit, teste Cicerone.

tilia: tamen 25 splendidius hæc ab 26 eis disseruntur, quibus quidquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quidquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honestum; quam ab 27 iis quibus honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem 28 nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcumque 29 maxime probabile occurrat, id 30 nostro jure liceat defendere.

CAP. V.

ARGUMENTUM.

Quod nihil sit utile, nisi honestum, confirmat auctor primum argumentum ab affectibus, similitudine a membris humanis sumpta illustrat: cui deinde alterum a turpi petitum jungit, nempe locupletari cum alterius detrimento, atque sic inferre alteri injurias, & humanis & divinis legibus esse prohibitum. Inde causas subnectit, quibus incitentur aliqui ad faciendas injurias, quarum una ignorantia, altera hominis perversitas: easque refutat, primam quidem rejectione, quod contra negantem aut non intelligentem principia naturæ nota non sit disputandum: secundam vero collatione vitiorum animi cum malis externis sive corporis.

SED

ne III de Orat. 17. 25 majori cum laude. 26 Stoicis. 27 Academicis. 28 profitetur Cicero se Academicum. Eloquentiam enim suam Academiae fert acceptam. 29 sequitur enim verisimilia, verum esse nihil affirmat. 30 libertate ab omnibus concessa nobis: quoniam hic est mos Academicorum.

1 Ma-

SED redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, 1 magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio 2 tollit convictum humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maxime est 3 secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum 4 sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari, & 5 interire totum corpus necesse est: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque, quod cuique possit, emolumenti sui gratia societas hominum, & 6 communitas evertatur necesse est. Nam, 7 sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quam alteri acquirere, concessum est 8 non repugnante natura. Illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc solum natura, id est, 9 jure gentium, sed & legibus populorum,

1 Magis adversantur rectæ rationi; quia pauperras, dolor, mors ut plurimum sunt fortuita, illud vero semper culpam habet. 2 quia suspicionum et odiorum causa est, quæ societatem dissolvunt. 3 quoniam homo est sociabilis naturaliter. 4 si ita sentiret et opinaretur. 5 omnino dissolvi. 6 victus communis. 7 haec enim postulat nostri conservatio, et verum est, quod vulgo dicitur, proximus est quilibet sibi ipsi: hoc est, quisque se plus amat, quam cæteros, et sibi mavult esse bene, quam alii. 8 modo juste requiramus. 9 sic et Tuscul. 1. *Omni in re consensio omni-*

rum, quibus 10 in singulis civitatibus respublica continetur, eodem modo constitutum est, 11 ut non liceat sui commodi causa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt; incolumem esse civium conjunctionem: quam qui 12 dirimunt, eos 13 morte, exilio, 14 vinclis, damno coercent. Atque hoc multo magis 15 exigit ipsa 16 naturæ ratio, quæ est lex 17 divina, & 18 humana: cui parere qui velit, (omnes autem parebunt, qui 19 secundum naturam volent vivere) numquam committet, ut alienum appetat; & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundum naturam excelsitas animi, & magnitudo, itemque comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem 20 contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cætera generis ejusdem. Itemque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis, aut juvandis, maximos

omnium gentium lex naturae putanda est. 10 quoniam unaquæque respubl. suas habet leges et jus civile. 11 fons enim legum, unde caeterae manant, est *neminem laedere*. 12 violant furto aut homicidio. 13 supplicii genera quatuor. 14 vulgo, *vinculis*. Sed alibi quoque Ciceronem hoc nomen et alia ejus generis contraxisse libri veteres docent. 15 *exigit* majorem vim habet, quam *postulat*: cum exigantur nostra postulentur etiam aliena. 16 cum homines congregari consociarique vult, cui non obedire nefas est. 17 divinitus insita mentibus hominum. 18 consensu generis humani comprobata. 19 ita vivere, ut vult et docet natura rationalis et socialis hominum omnes homines. 20 spernere, tamquam inferiora hominis

ximos labores, molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, 21 in concilium cœlestium collocavit: quam 22 vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis: ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca 23 optimo quisque & splendidissimo ingenio longe 24 illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem, naturæ obedientem, homini nocere non posse. 25 Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut 26 nihil se existimat contra naturam facere; aut 27 magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis: 28 quid cum eo disseras, qui omnino 29 hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem:

30

præstantia et celsitudine animi, qui debet esse invictus. 21 vulgo: *in concilio*: sed cum constet, Ciceronem dixisse, *esse in potestatem*: *quis collocare in concilium* in eo improbet, cum præsertim in hoc motus significatio insit? 22 vitam umbrabilem et otiosam agere. 23 qui habet animum a natura bene institutum. 24 negotiosam et laboriosam. 25 argumentum contra eos, qui alieno incommodo suum augent commodum. 26 quasi sc. natura unumquodque animum maxime conciliet sibi, et ideo qui sibi serviat ac prosit, utcunque cum alterius damno, nihil facere contra naturam. 27 hoc est genus modestioris malitiæ in illis, qui non quidem commodi sui persequendi, sed incommodi vitandi causa, nocere se *jure* posse alteri fas putant. 28 non est cum eo disputandum, cum sit omnino

30 errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius existimat.

CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Conclusionem infert auctor, qua propositionem repetit: Injuriam nomini inferendam, sed communi utilitati inserviendum: cui novum addit argumentum a contrariis. Beneficentia est secundum naturam. Ergo injuria naturæ repugnat. Post obiter duas confutat perversas opiniones a gradibus societatis humanæ sumptas, easque quatuor argumentis, quorum duo ab effectu, tertium a religione, ultimum a comparatis petitum refellit. Sub finem quæstionem geminam circa officium κατὰ περιστασιν *movet, nempe de spoliando inutili homine & tyranno: & ad priorem respondet per distinctionem, eripere aliquid homini inutili, privati commodi causa nefas esse: propter rempublicam id facere, concessum: ad posteriorem vero tripliciter partim a comparatis, partim a disjunctis, partim denique a necessario.*

ERGO unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque & universorum; quam si ad se quisque rapiet, dissolvetur omnis humana 1 consortio. Atque & etiam hoc natura præscribit, ut homo homini,

rudis, et nomine tantum homo. 29 neget, quod hominis proprium est: intelligere scil. quid natura humana postulet. 30 sed hic error oritur a vitiositate et improbitate, in bonum virum non cadit.

1 Ita ex MSS. et Nonio restituit Manutius. Vul-

ni, quicumque sit, 2 ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit: necesse est, secundum eamdem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut 3 fratri nihil detracturos commodi sui causa: 4 aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi 5 nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causa statuunt esse cum civibus. Quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt cummunem humani generis societatem; qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus deos immortales impii judicandi sunt. 6 Ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt; cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quam omnia incommoda subire vel 7 externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, 8 & quæ non vacent justitia. Hæc enim una virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur 9 sapiens, si fame ipse con-

Vulgo, *consociatio* male. 2 propter cognationem illam a natura inter homines constitutam. 3 Ovidius: *fratrum quoque gratia rara est* 4 non idem debere servari adversus reliquos. 5 nullum jus naturale. 6 *caelacsti sumus omnes semine oriundi. Omnibus ille idem pater est*. Lucretius. 7 ut paupertatem etc. 8 id est, quævis incommoda potius subeunda esse, nihil in illis sit injusti. 9 ho-

conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior, quam 10 animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid, si Phalarim, crudelem tyrannum, & 11 immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam 12 si quid ab homine ad nullam partem utili tuæ utilitatis causa detraxeris, inhumane feceris contraque naturæ legem: 13 sin autem is tu sis, qui 14 multam utilitatem reipublicæ atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris non sit reprehendendum: 15 sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti atque inutili 16 ad sapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad viven-

dum

mo perfectæ virtutis. 10 talis dispositio et opinio. 11 ab humanitate alienum. 12 comparat utilitatem propriam cum publica. Propriam, vi et injuria quaærendam non esse docet: publicam, vel si cum alterius damno conjungatur, non esse reprehendendam. 13 qui in Cicerone hanc distinctionem reprehendunt, non cogitant, illum loqui de perfecto sapiente, qui novit, quid cuique sit tribuendum. 14 communis utilitas privatae anteponenda. 15 si tu reipubl. multum commodare non possis: si sis homo plebejus et unus de multis. 16 propter utilitatem reipublicae, quam qui-

dum necessariæ; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut 17 ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaque semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla enim nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio est: neque est contra naturam 18 spoliare eum, si possis, quem honestum est 19 necare: atque hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista 20 in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, a 21 communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus 22 ex tempore officium acquiritur.

CA.

quilibet bonus præ se ferat. 17 modo ne φιλαυτία ipsum decipiat, aliosque afficiat injuria non propter se, sed propter utilitatem publicam. 18 argumentum a majori ad minus. 19 haec constans fuit rerumpubl. veterum sententia, quam magistri recentes acriter impugnant, ac si nullus hodie tyrannus inveniatur. 20 quoniam tyranni nihil habent hominis, nisi figuram: animus autem est ferinus et ingenium. 21 ex hominum communitate et commercio. 22 variam dubitationem consequuntur ex circumstantia temporum.

1 Val-

CAP. VII.

ARGUMENTUM.

Duo hic agit Cicero, & primo ex duobus unum sibi a filio dari postulat, vel ut Stoicum illud approbet, solum honestum propter se esse expetendum; vel saltem id concedat, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Deinde defendit Panætium, ac excusat, & causas ejus scriptionis ostendit.

EJUSMODI igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium ejus prævenisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum, quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato & prope 1 jam absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut geometræ solent non omnia docere, sed 2 postulare, ut quædam sibi concedantur, 3 quo facilius, quæ volunt, explicent: sic ergo a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, 4 si potes, nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc non licet per 5 Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter

1 Vulgo male: *tamen*. 2 hinc postulata Geometrarum. 3 quo facilius auditor rudis, subtilium rationum nondum capax X, instituatur. 4 quod vereor, ne non possis, quia repugnat Peripateticæ doctrinæ, cui tu operam das. 5 qui ex Peripateticorum sententia non putat, ut Stoici, solum honestum propter se expe-

pter se expetendum. 6 Mihi utrumvis satis est: et 7 cum hoc, 8 tum illud probabilius videtur, 9 nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit, (neque enim 10 eis fas erat) sed ea, quæ videntur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum: nihil honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur; negatque, ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, 11 qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, 12 repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus nullius adminiculis: sed (ut dicitur) 13 Marte nostro. Neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ 14 in manus meas venerunt.

C A P.

petendum, sed maxime proter se, non tamen solum. 6 et Peripatetica ratione, et Stoica, semper honestas utilitati præferenda. 7 honestum Peripateticorum. 8 honestum Stoicorum. 9 hoc tanquam Academicus dicit, de omnibus dubitans. 10 nam in honesto sita esse bona omnia Stoici dicebant. 11 qui putarint, honestatem ab utilitate segregatam esse, et contra. 12 utilis et honesti: quae non revera esset: quoniam utile, si vere utile est, non potest cum honesto pugnare. 13 proprio ingenio et industria. 14 quoniam hunc locum breviter tractarunt Posidonius et Arhenodorus.

1 Non

CAP. VIII.

ARGUMENTUM.

Nunc ipsam aggreditur tractationem Cicero, & quid faciendum sit, demonstrat, si forte allubescere cœperint commoda. Et ab initio probat, nullam utilitatem aut posse, aut debere vel conferri vel anteferri honestati: idque ostendit tum a repugnantibus tum a fine hominis, tum a contrariis affectibus, posteriusque congerie incommodorum, & vitiorum ex falsa sententia nascentium amplificat, conclusionem vehementem subjungens. Postea novam introducit propositionem: Omnino non esse deliberanda ea, in quibus turpis est ipsa deliberatio.

CUM igitur aliqua species utilitatis objecta est, 1 commoveri necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem 2 utilitatis attulerit: tunc non utilitas 3 reliquenda est, sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudo; (4 recta enim, & 5 con-

1 Non possumus eam rem non expetere, quae vel vires, vel voluptates corporis auctura sit, vel incrementa opum et dignitatis allatura. 2 propriae et imaginariae: quia utilitas esse non potest, ubi turpitudo. 3 non cum vulgatis *requirenda*. Non est ita statuendum, utilitatem propter illam turpitudinis adjunctionem relinquere, id est, repudiare atque aspernari oportere, sed intelligendum ac sciendum est, ubicunque insit aliqua turpitudo, ibi utilitatem esse non posse. 4 cum prudentia et justitia consentientia. 5 excellentia na-

(est enim totum 16 sceleratum, & 17 impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se 18 scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, 19 etiamsi ad id non pervenerint: ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinioque removenda est. Satis enim nobis (si modo in Philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, 20 si omnes deos hominesque celare possemus, nihil tamen avare, nihil injuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum.

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Nihil turpiter faciendum, etiamsi id clam Deo, & hominibus fieri possit, ab exemplo Gygis fabuloso ostendit, idque ad quæstionem applicat & ulterius probat. Postea respondet eorum objectioni, qui negant, posse fieri talia, qualia a Platone in ista fabula conficta sunt, ipsamque fabulæ de annulo Gygis addit interpretationem, ea monens, nihil injuste faciendum, etiamsi occultari possit. Inserit etiam causas impulsivas, quibus ad scelera plerique impelluntur, & tandem dilemmate eos qui utilitatem ab honestate sejungunt, torquet.

16 quia nocet hominum societati. 17 quia offendit Deum. 18 quia sciunt, non esse honestum, quod cupiunt. 19 Ovid. Ut *ne servaris corpus, adultera mens est. Nec custodiri, ni velit, ulla potest*, 20 delictis igitur, etiam occultis abstinendum.

HINC ille Gyges inducitur a Platone: qui cum terra 1 discessisset, magnis quibusdam imbribus in illum hiatum descendit, æneumque equum, 2 ut ferunt fabulæ, animadvertit cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulumque aureum in digito; quem ut detraxit, ipse induit: (erat autem 3 regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum 4 palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur, ipse autem omnia videbat. Idem rursus videbatur, cum in 5 locum annulum inverterat. Itaque hac 6 opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eaque adjutrice regem dominum interemit, sustulit quos obstare arbitrabatur: nec in his eum quisquam facinoribus potuit videre. Sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta, quæruntur. Atque hoc loco Philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, 7 fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam a Platone; quasi ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli: si nemo sciturus, nemo ne sus-

1 Non *decessisset*, ut vulgo, sed *discessisset*: id est, divisa esset, dirupta esset. 2 haec tria verba a pugnatore quopiam addita censet Langius. 3 unus ex pastoribus Candaulis regis Lydiae. 4 fundam vacuum illud in annulo, quo gemma includitur. 5 in suum locum; qui est, ut pala extra palmam sit atque emineat. Vulgo male cum Manutio, *in lucem* legitur, contra omnes antiquos libros, ipso fatente. 6 occasione et vi annuli. 7 Macrobius Platonem defendit contra Epicu-

uspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id diis, hominibusque futurum sit semper ignotum; sisne facturus. Negant id fieri posse. Quamquam 8 potest id quidem: sed quæro, quid negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent 9 rustice sane. Negant enim possse, & in eo perstant: hoc 10 verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint: non quærimus, possintne celare. Sed tamquam 11 tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia 12 per se ipsa fugienda esse concedant.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Quærit hic Cicero, an accidere possit, ut quid, quod utile videtur, possit fieri non turpiter? Idque duobus exemplis Bruti & Romuli declarat. Postea objectioni respondet: hac scilicet ratione plus ad proximorum respiciendum utilitatem, quam ad suam & suorum; nempe concedi, ut sibi unusquisque malit, quam alteri acquirere ad usum hujus vi-

ureos, quod fabulis sit usus. 8 quidam inserunt, non *potest*. Sed Cicero, ut Academicus, dubitanter de providentia et natura divina loquitur. 9 inerudite, inneleganter, et inepte, ut decet rusticum. 10 non considerant, quid significet hæc interrogatio, cum quaerimus, si possint celare. 11 interrogationes et rationes, quibus disputantes coguntur aliquid affirmare aut negare, sunt tamquam tormenta. Metaphora. 12 non propter metum alicujus infamiae.

1 An-

quirere ad usum hujus vitæ pertinentia, mo
id fiat incommodo & injuria alterius, id qu
Chrysippi similitudine declarat, & per cert
facti species ostendit. Primum autem de am
citia dicit, atque hic propter utilitatem n
esse violandam honestatem, neque amicis d
neganda omnia, neque omnia illis tribuen
præcipit: idque præceptum simili de judice i
lustrat, atque distinguendo officia, privatu
commodum posteponendum amicitiæ, Rempub
& religionem eidem præferendam censet.
dem mox a more rogandi judicis confirma
& ex definitione perfectæ amicitiæ amicos n
que turpia & injusta rogare, neque rogatos f
cere colligit, præclarumque constantis ac ver
amicitiæ attexens exemplum, repetita initial
propositione, hunc discursum claudit.

SED jam ad propositum revertamur. Inc
dunt sæpe multæ causæ, quæ 1 conturbar
animos utilitatis specie, non, cum hoc del
beretur, relinquendane sit honestas propter
tilitatis magnitudinem, (nam id quidem in
probum est) sed illud, possitne id, quod ut
le videatur, fieri non turpiter. Cum Collat
no 2 collegæ Brutus imperium abrogabat, p
terat videri facere id injuste: fuerat enim 3 i
regibus expellendis socius Bruti, consiliorum
etiam adjutor. Cum autem consilium hoc prin
cipes cepissent, cognationem Superbi, nomen
que 4 Tarquiniorum, & memoriam regni ess
tollendam: quod erat utile, patriæ consulere
id

1 Ancipites agant. 2 quod in vulgatis additur: *Tarquinio*, in MSS. non est. 3 unum regem expulit Brutus, sed imperium omnem sustuli regnandi consuetudinem 4 hinc et Collatini no men,

d erat ita honestum, ut etiam 5 ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo 6 rege, qui urbem condidit, non ita. Species enim utilitatis animum pepulit ejus; cui cum visum esset utilius, solum, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & 7 pietatem, & 8 humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset. Et tamen 9 muri causam opposuit, speciem honestatis, neque probabilem, neque satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel 10 Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scite Chrysippus, ut multa: *Qui stadium*, inquit, *currit, eniti & contendere debet, quam maxime possit, ut vincat*; 11 *supplantare eum, qui cum certet, aut manu depellere, nullo modo debet. Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est: alteri* 12 *deripere, jus non est*. Maxime autem perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quod recte possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum

men, quoniam ex familia Tarquiniorum erat, Romanis invisum. 5 Collatinus enim abdicavit se consulatu, rebusque suis omnibus Lavinum translatis urbe cessit; utpote civis patriae studiosus. 6 Romulo. 7 quia fratrem. 8 quia hominem interfecit. 9 legem enim Romulus tulerat, ne quis mœnia transiret. 10 ex ritu supplicantium, ne in nomine errarent, plura solent enunciare. 11 pedem supponet. 12 *deripere* est de aliquo rapere ac per vim auferre et detrahere; pro quo *diripe-*

est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cætera generis ejusdem, hæ amicitiæ numquam anteponenda sunt. At neque contra rempublicam, neque contra jusjurandum, ac fidem, amici causa vir bonus faciet; ne 13 si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum indui judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici causam esse malit, & ut orandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero 14 jurato dicenda sententia sit, meminerit, 15 Deum se adhibere testem: id est (ut arbitror) 16 mentem suam, qua nihil homini dedit Deus ipse divinius. Itaque præclarum a majoribus accepimus morem rogandi judicis, si eum teneremus: *Quæ salva fide facere possit*. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi honeste amico a judice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint, non amicitiæ tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiis. Nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale. Damonem, 17 & Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies com-

pere in multis legitur mendose; quippe quod est in diversum rapere et quasi discerpere. 13 amicitiam et odium a judice abesse debere, ait Cæsar apud Sallustium. 14 in singulis causis apud Romanos judices jurabant, se pronunciaturos ex animi sententia secundum legem. 15 hoc est sententiae suae, quam juratus dicat, testem adjungere. 16 hinc Horatius *mentem divinae aurae particulam* dixit ex Platonis et Stoicorum sententia. 17 vulgo *Pythias* appellatur. Sed *Phintiam* habent Plutarchus, Pausanias ac verus nummus.

18 id

commendandorum 18 suorum causa postulavisset, 19 vas factus sit alter ejus sistendi; ut, si ille non revertisset ad diem, moriendum esset ipsi, Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyranus, petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile 20 videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur; jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio & fides anteponantur amicitiæ: sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Nunc agit de eo, quid in administratione Reipubl. faciendum, & nihil utile putandum existimat, quod cum crudelitate conjunctum. Hoc illustrat exemplis, & præcipue crudelitatem in arcendis ab usu urbis peregrini vitandam monet. Dein ostendit, longe melius esse, honestum utilitati publicæ anteferre, idque declarat exemplis. Quibus Romanorum reprehensionem subjicit utilitatem, honesto in commercio cum piratis præferentium.

SED utilitatis specie in republica sæpissime peccatur, ut in 1 Corinthi disturbatione nostri. Durius etiam Athenienses, qui scive-

18 id est, ut suos amicis commendaret. 19 sponsorem significat datum in re capitali. 20 sed vere non est.

1 Damnavit hoc excidium etiam superius lib. I. cap. XI. et recte quidem.

runt, ut Æginetis, qui classe valebant, 2 pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina 3 Piræeo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, 4 maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui 5 peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut 6 Pennus apud patres nostros, 7 Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: 8 quam tulerunt legem 9 sapientissimi consules, Crassus, & Scævola: usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species 10 præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra respublica cum sæpe, tum maxime bello

dem. 2 ne possent uti remis, nec hastam ferre. 3 portui Athenarum. Hinc Æginam Atticus quidam apud Plutarchum: Piræeo velut oculis mucum eximendum censebat. 4 quia homo natus est ad mutuam altaerius opem et amorem. Cum vero saevit in hominem, exuit humanitatem et degenerat in feram bestiam. 5 semper enim, in humanitatis officiis numeratum fuit, admittere et benigne habere peregrinos. 6 M. Junius Pennus A. U. C. 627. legem de peregrinis tulit. 7 biennio ante Ciceronem Cons jacente Junia, lex alia a Q. Papio Tr. pl. lata est, ne quis omnino peregrinus in urbe habitaret, exceptis iis qui eam, quae dicitur Italia, incolerent. 8 L. Licinius Crassus et Q. Scævol. Cans. legem rogarunt, ut quisque in suae civitatis jus redigeretur: quae dicta est *Mucia Licinia*: multi enim qui cives non essent, pro civibus se gerebant, quæ lex indignantibus principibus populi Italici causa fuit belli Italici. *Junia* igitur Penni, et *Papia* hæc, de urbe fuerunt. *Mucia Licinia* de civitate. 9 sic dicuntur, qui summi erant JCti, qui sæpe *sapientes et prudentes* per excellentiam dicuntur. 10 respecta honestatis et compa-

lo Punico secundo: quæ, 11 Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quam umquam rebus 12 secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses, cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentque, ut urbe relicta, conjugibus, & liberis 13 Trœzene depositis, 14 naves conscenderent, libertatemque Græciæ classe defenderent: 15 Cyrsilum quemdam suadentem ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reipublicæ salutare, sed id sciri opus non esse, postulavit, ut aliquem populus daret, quocum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem 16 Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad 17 Gytheum, clam incendi posse: quo facto, 18 frangi Lacedæmoniorum opes necesse est. Quod Aristides cum audivisset, in concionem magna exspectatione venit, dixitque, perutile esse consilium, quo Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne

paratione. 11 vide Livium lib. XXII. et Florum lib. II. cap. 6. 12 prosperis et ad voluntatem nostram fluentibus. 13 Trœzenios Pomponius Mela fide societatis Atticæ illustres appellat. 14 Themistocle suadente. 15 vide Orationem Demosthenis pro Ctesiphonte. 16 qui socii fuerant Atheniensium in bello contra Barbaros. 17 Livius Gytheum oppidum omnium maritimarum rerum Lacedaemoniis receptaculum dicit. 18 ac Athenienses totius Græciæ facile possent esse prin-

utile quidem putarunt, totamque eam rem, quam ne audiverant quidem, auctore Aristide, repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui 19 piratas immunes, 20 socios vectigales habemus.

CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Docuit & docet Cicero in genere, numquam utilitatem ab honesto sejungendam: nunc disputat in specie primum de prudentia & justitia, illustrans regulam casibus & exemplis, disserensque in utramque partem, quid in contradictione utilium & honestorum sit sequendus. Primum exemplum est de Rhodio mercatore, & agit de astutia in contractibus communibus, opposita prudentiæ, quæ fit celando; ubi introducit Antipatrum, & Diogenem inter se disputantes, quorum ille ad Stoicam rationem omnia refert, defendens honestatem & jus naturæ: hic vero ex hominum consuetudine, & jure civili singula decidit, & utilitatum rationem defendit. Admiscet autem responsioni Diogenis ad argumentum Antipatri distinctionem inter celare & tacere, horumque differentiam exemplo ostendit.

MA-

principes. 19 injustum est, ut socii nostri pendant tributum, et piratae sint immunes, justo potius gravissimoque supplicio afficiendi. 20 Gronovio videntur intelligi Massilienses, et Dejotarus rex Gallo Graeciae, eliique, qui eum Pompejo senserant, et a Caesare victore aut libertate privati, aut tributo onerati erant.

1 Cum

MANEAT ergo, quod turpe sit, id numquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare: hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, 1 calamitosum est. Sed incidunt, ut supra dixi, sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur, ut 2 animadvertendum sit repugnetne plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (3 exempli gratia) vir bonus 4 Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaque annonæ caritate: si idem sciat, compulures mercatores ab Alexandria 5 solvisse, navesque in cursu frumento onustas, petentes Rhodum viderit, dicturne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus? 6 Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione, & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In hujusmodi causis aliud 7 Diogeni Babyjonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus

1 Cum sit contra boni viri decorum et dignitatem. 2 secundum circumstantias temporum, locorum, et personarum. 3 libenter utitur exemplis, quia rem illustrant, ubi ratio paullo videtur obscurior. 4 vulgo: *ab Alexandria profectus Rhodum*. Sed præpositio et participium in plerisque libris antiquis non leguntur. 5 solutis anchoris navigationi se commisisse. 6 perfectum, et qui scit judicare, quod sit officium. 7 Diogenes imitabatur recentiores Stoicos, qui non nihil a veteribus dissentiebant: sed priscorum partes tuebatur

8 jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere: cætera 9 sine insidiis agere: &, quoniam vendat, velle quam optime vendere. 10 Advexi, exposui, vendo meum non pluris quam cæteri: fortasse etiam minoris, cum major est copia. Cui fit injuria? Exoritur Antipatri 11 ratio ex altera parte: Quid ais? tu cum hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati, eaque lege natus sis, & ea habeas principia 12 naturæ, quibus parere, & quæ sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, vicissimque communis utilitas, tua sit: celabis homines, quid iis adsit commoditatis & copiæ? 13 Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit 14 finis bonorum: quæ tibi 15 plus prodessent cognita, quam tritici 16 utilitas: sed

Antipater. 8 quod non ita late patet, ut jus gentium, id est naturæ. Leges XII. tabularum mirifica implicabat obscuritas, propterea multi ingenio et doctrina præstantes viri ad eas populo interpretandas se contulerunt, et inter se capita conferentes fori disputationem invexerunt: quae proprium juris civilis nomen adepta est, ut cognovimus a Pomponio. 9 sine fraude et crimine. Caetera omnia posse celare citra crimen insidiarum. 10 haec sunt verba venditoris. 11 quae vult, bonum virum, lege naturae jubente, communi utilitati consulere debere. 12 quae docet, ut nihil putemus nobis utile, quod aliis noceat: aliter violari jus humanae societatis, ad quam colendam nati sumus. 13 Cicero controversiam Diogenis et Antipatri ita explicat, ut non tam, quod illi dixerint, quam quid eos dicturos esse verisimile sit, persequatur: cui rei futurum tempus melius convenit. 14 summum bonum, ad quod omnia referuntur. 15 ad perfectionem et ad bene beateque vivendum. 16 alii habente: *vilitas*.

sed non quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse. Imo vero, 17 inquiet ille, necesse est: si quidem meministi, esse inter homines natura conjunctam societatem. Memini, 18 inquiet ille, sed num ista societas talia est, ut nil suum cujusque sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quicquam est, sed donandum.

CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Repetit summam disputationis inter Antipatrum & Diogenem, & decidit litem pro Antipatro. Postea secundum exemplum subjicit de venditore ædium sive pestilentium, sive alias vel in materia, vel in forma vitiosarum, & agit de astutia, quæ fit reticendo. Quod argumentum ventilatur & deciditur.

VIDES in hac tota disceptatione non illud 1 dici: quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit: 2 ex altera autem parte, ea re, 3 quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent: pestilentes sint, & habeat: et hoc est, quantum ad Diogenem, qui dicit, talem venditionem non esse turpem, quoniam non plures, quam cæteri suum vendit. 2 ab Antipatro ostenditur id non esse agendum, quod sit turpe. 3 nisi emtor noverit ea, quae ven-

17 verba Antipatri; vide paullo ante Not. 12. 18 verba Diogenis.

1 A Diogene non dicitur, venditor vendet id quod, vult, magno pretio; quamvis talis venditio turpis sit; sed dicitur, ita esse utilem, ut turpitudinem non ha-

habeantur salubres ; ignoretur , in omnibus 4 cubiculis apparere serpentes : 5 male materiatæ , ruinosæ ; sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro , si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit ; num id injuste an improbe fecerit ? Ille vero , inquit Antipater. 6 Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare , (quod Athenis 7 execrationibus publicis sanctum est,) si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere ? Plus etiam est , quam viam non monstrare. Nam est, scientem in errorem alterum inducere . Diogenes contra : Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est ? Ille, quod non placebat , 8 proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si, qui proscribunt villam bonam , beneque ædificatam , non existimantur fefelisse , etiam si illa nec bona est , nec ædificata 9 ratione : multo minus , qui domum non laudarunt. Ubi enim 10 judicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest es-

venditor. 4 hoc melius , quam quod in aliis est, *cubilibus*. 5 compositae ex mala materia: ut caemento , lignis, et tabulis tempore non opportuno caesis et sectis, et sic teredini corruptionique obnoxiis: malis lapidibus, male jactis fundamentis, ut ob id aedes casurae sint. 6 in multis aliis, cum editis, tum scriptis, additur, *improbe facit*; id enim a sciolis Ciceroni est intextum, vim τοῦ *vero* non intelligentibus quod saepe idem est, quod *utique* , *certe* , ac subaudiendum ex praecedentibus, *certe improba fecerit*. 7 lege sacrata praeceptum, quod ita jubetur in axonibus, ut qui id recuset, ei non quidem dicatur mulcta, sed ejus caput omnibus diris devoveatur. 8 venalem exposuit cum inscriptione . 9 ut exposcit ratio aedificandi et architectura . 10 quoniam omnia illa

esse? Sin autem 11 dictum non omne præstandum est; 12 quod dictum non est, id præstandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem ejus rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam 13 absurdum, quam si domini jussu ita præco 14 prædicet: Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis dubiis, 15 ex altera parte defenditur honestas, 16 ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissensio. Quæ dijudicanda sunt: non enim, ut 17 quæreremus, exposuimus, sed ut 18 explicaremus. 19 Non igitur videtur nec 20 frumentarius ille 21 Rhodios, nec hic ædium venditor, celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos, quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? certe non aperti, non simplicis,

illam, quæ potest emtor judicare, non tenetur praestare venditor. 11 dictum, inquit Ulpianus, accipimus, quod verbotenus pronuntiatum est, nudoque sermone finitur. 12 multo minus praestare debet id, quod non dixit. 13 minime consentaneum prudentiae venditoris. 14 palam dicat et clamet. 15 ab Antipatro. 16 a Diogene. 17 ut quaestionem in medio non explicatam relinqueremus. 18 ut rem dubiam et involutam dissolveremus, et sententiam afferremus nostram. 18 solum honestum, ut Stoici, Cicero sequitur: sentit igitur cum Antipatro; quamquam istum rigorem a communi vitae consuetudine alienum esse non uno loco judicet. 20 frumentarius, qui exercet mercaturam frumentariam: frumentator qui aliunde quaerit frumentum quoquo modo convehendum. 21 alii *Rhodius*; sed me-

cis, non ingenui, non justi, non viri boni: versuti potius, 22 obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nonne inutile est, vitiorum subire nomina?

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Adducit tertium astutiæ ac reticentiæ exemplum, quæ etiam fit mentiendo, Ac primo narrat factum Pythii, quam narrationem per circumstantias amplificat, & decidit, addens, quod omnis simulatio sit vitiosa.

QUOD si vituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de iis existimandum est, qui 1 orationis vanitatem adhibuerunt? C. 2 Canius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas 3 otiandi causa, non 4 negotiandi, ut ipse dicere solebat, contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi se oblectare sine 5 interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui 6 argentariam faceret Syracusis, dixit, venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: & simul ad cœnam hominem in

mediores: *Rhodios*, ut referatur ad verbum *celare*. 22 qui suam voluntatem non facile ostenderet.

1 Falsum dixerunt. 2 permultæ familiæ Romanae nomen a bestiis sumserunt, ut *Canii*, *Ovii*, *Gallii*, *Porcii*, *Asinii*. 3 ut illic animum relaxaret et otio fruereturr. 4 quoniam equites erant publicam. 5 impedientibus ipsius otium. 6 erat argentarius sive nummularius

in hortos invitavit in posterum diem. Cum ille promisisset, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, 7 apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, & ab iis petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur, dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam 8 tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatum convivium: 9 cymbarum ante oculos multitudo. 10 Pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Canius, quæso, inquit, quid est hoc, Pythi, tantumne piscium? tantumne cymbarum? & ille. Quid mirum? inquit; hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac villa isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate contendit, a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius voluit, & emit 11 instructos: 12 nomina facit: 13 negotium conficit. Invitat Canius postera die familiares suos: venit ipse mature: 14 scalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num 15 feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ, (quod sciam) inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaque heri mirabar, quid

AG-

rius et trapecita. 7 apud homines cujuscumque ordinis propter ejus artem. 8 hora, qua ille cœnam condixerat. 9 naviculæ sunt piscatoriæ, a velocitate sic dictæ. 10 pro virili. 11 quibus nihil, quod usui et ornamento sit, deesset. 12 Canius scribit, in tabulas referi, se Pythio ex emtione hortorum certam pecuniam debere, atque ita scriptura se venditori obligat. 13 ipsam emptionem, constituens debitorem. 14 navicula: sed scalmus proprie significat locum naviculæ, in quo remus ponitur et innititur. 15 festus dies, in quo piscatoribus non liceret piscari.

accidisset. 16 Stomachari Canius: sed quid faceret? nondum enim 17 Aquilius collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo 18 formulas: in quibus ipsis, cum ex eo quæreretur, quid esset dolus malus: respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane 19 luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes, aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot 20 vitiis inquinatum.

CAP. XV.

ARGUMENTUM.

Ad improbandas tres quæstiones præmissas etiam aliorum affert sententiam, quæ omnes tollunt dolum malum. Argumentatur autem ab etymologia & repugnantibus, atque sic hanc disputationem, aliis etiam emptionis exemplis declaratam, claudit. Post hæc dissimile a superioribus exemplum addit, nempe Scævolæ, & reprehendit perniciosam illam vitæ humanæ opinionem, alios sapientes, alios bonos esse, cum nemo sit dicique possit sapiens, nisi idem bonus. Dehinc respondet ad objectionem Hecatonis, ejusque rationem de observanda utilitate, non neglecta tamen honestate, eamque refutat argumentis aliquibus, ab-

16 indignari, quod Pythius sibi imposuisset. 17 C. Aquilius fuit Ciceronis collega in praetura, vir jurisprudentia insignis. 18 quibus succurritur illis, qui aliorum calliditate decipiuntur. 19 in aliis est, *luculente*. Ciceronem utroque uti vulgos notum est. 20 perfidiis, improbitate, malitia.

1 Quæ-

addita clausula, solum honestum esse utile.

QUOD si Aquiliana definitio vera est, e omni vita 1 simulatio, dissimulatioque tollenda est. Ita nec ut emat me lius, nec ut vendat, quidquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut 2 tutela XII. tabulis, & 3 circumscriptio adolescentium lege Lætoria: & 4 sine lege, judiciis, in quibus additur, 5 *Ex fide bona agitur*: reliquorum autem judicorum hæc verba maxime 6 excellunt: in 7 arbitrio rei uxoriæ, *Melius, æquius*: 8 in fiducia, *Ut inter* 9 *bonos bene agier*. Quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius, potest ulla pars inesse fraudis: aut cum dicitur: inter bonos bene agier, quidquam

1 Quæ sit dolo malo alterius laedendi causa. 2 lege XII. tabularum inventum est remedium tutelarum: ne pupillus sine tutore obligari possit: et coguntur tutores rationem reddere, ne dolo malo aliquid fecerint, quod tutori obsit. 3 Lex a Laetorio lata vetabat minorem XXV. annis stipulari, id est, stipulatione teneri: et talis in aliquo contractu laesus potest petere restitutionem in integrum. 4 *sine lege judicia* sunt, quæ non descendunt ex XII. tabulis, aut lege per Populum lata, sed in quibus praetor supplet, quod deest juri civili. 5 convenientissime hanc formulam, *fide bona*, interpretatur Paulus, quando dicit, bonam fidem esse contrariam fraudi et dolo. 6 sunt in usu et laudantur: quoniam eo spectant, ut excludatur dolus. 7 actio rei uxoriae est, quoties post divortium de dote contentio est. Nam cum judicatur inter virum et uxorem, suspicio est, uxorem a viro circumscribi dolo, et inde dicebatur, ut judex animadverteret, quid esset melius, quid aequius. 8 cum aliquid agitur, in quo intervenit, sola utriusque partis fiducia. 9 bonus quippe vir non decipit. 10 su-

quam agi dolose, aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur. Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium. Non licitatorem venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor 10 apponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam 11 semel, eloquetur. Q. quidem Scævola, P. filius cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel 12 indicaretur, idque venditor ita fecisset: dixit, se pluris æstimare: addidit 13 centum millia. Nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget: sapientis, negant: ut si minoris, quam potuisset, 14 vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod 15 alios bonos: alios sapientes existimant. Ex quo Ennius: 16 *Ne quidquam sapere sapientem, qui sibi ipse prodesse non quiret*. Vere id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere ratio-

subornabit. Emtor cum apponit in auctione, qui rem a venditore indicatam vilissimo pretio liceatur, is sane sæpe caussa est, ut minore pretio quid vendatur, cum multi persuadeantur, non tanti rem esse, quia tam vile pro ea pretium offeratur. 11 venditor quam minimum rei pretium statuat, emtor in dictum pretium cæteris paribus, consentiat. 12 aestimaretur, 13 scil. æris, hoc est, mille philippeos sive coronatos. Unciales argenteos 2250. 14 Grævius mavult ex antiquis editionibus: *emisset*, ut sensus sit: Negant sapientes emtoris esse plus dare, quam indicaret venditor: sed contra sapientis emtoris, hoc est, ad rem suam attenti, esse etiam minoris emere fundum, si possit, quam erat indicatus. 15 cum revera distingui non possint: omnes enim sapientes boni sunt. 16 ver-

tionem rei familiaris; 17 neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublicæ. Singulorum enim facultates, & copiæ, divitiæ, sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo potest, Etenim omnino tantum se 18 negat facturum 19 compendii sui causa, quod non liceat. 20 Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia est. Sed sive & simulatio, & dissimulatio, dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest, quibus potes, nocet nemini, certe istum virum bonum, 21 non facile reperiemus. Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile.

CAP-

versus integer est apud Ciceronem epist. VI. lib. VII. ad Famil. *Qui ipse sibi sapiens prodesse non quit, nequicquam sapit*. 17 sententiam Hecatonis Stoicae sanctitati minime consentaneam taxat Cicero: cum multa non sint prohibita legibus quae si fiant, sunt contra officium boni viri. 18 Scaevola. 19 quasi dicat, cum dolum, quem leges non vindicant, licere interponere. 20 Hecatoni, qui discedit a lege naturæ, jus civile tantum servat, idque satis esse putat: cum Scævola legem etiam naturæ, quæ multo patet latius, quam jus civile, servandam in emendo censuerit. 21 qui scilicet prodest, quibus potest, nocet nemini.

1 Di-

quorum altitudo 8 officeret auspiciis: Claudius 9 proscripsit 10 insulam, vendidit: emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius, cum demolitus esset, cognovissetque Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus 11 arbitrum illum adegit: 12 QUIDQUID SIBI DARE, FACERE OPORTERET 13 EX FIDE BONA. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis 14 pater. Ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit: *Cum in venundando rem eam scisset, & non pronuntiasset*, 15 *emptori damnum præstari oportere*. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte judicavit; non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt,

8 noceret, ne rite fierent. 9 scripsisse aedes venales in tabula, quae aedibus affigebatur. 10 aedes via seu circuitu publico aut privato cinctas; nam insula in urbe dicitur domus quam via ambit. 11 Claudium coegit, judicis arbitrio rem committere. *Arbiter* autem antique pro *praetore* capitur. 12 verba sunt Calpurnii, cum Claudio apud arbitrum stipulantis, ex antiqua formula de dolo malo. Nam qui sibi promitti volebat, ita stipulabatur: *Promittisne, quidquid te dare, facere, oportet?* Respondebatur, *promitto*. 13 quasi Claudius in aedibus vendendis non ex fide bona secum egisset, vitio, quod scivisset, occultato. 14 qui se Uticae sua manu occiderat, ne servientem patriam adspiceret. 15 venditorem aestimatione facta emtori dare oportere, quanti ejus inter-

sunt, diligenter tenentur. 16 M. Marius Gratidianus, 17 propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Hæ Sergio serviebant: sed hoc in 18 mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus 19 Crassus urgebat: quod vitium venditor non dixisset sciens, id oportere præstari; æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec 20 eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris 21 astutos.

CAP. XVII.

ARGUMENTUM.

Redit ad Philosophiam, & discrimen ponens Jurisprudentiæ, & Philosophiæ, illam externa dicta & facta, hanc etiam animum & cogitationes, factorumque causas impulsivas & finales respicere ait. Deinde similitudine ab aucupibus vel venatoribus sumpta callidorum imposturas de-

tersit, ne altitudo aedium demoliretur. 16 fuit M. Gratidii filius naturalis, adoptatus a M. quondam Mario. C. Marii, septies Consulis fratre, et ita factus adoptione C. Marii frater patruelis, ostendente Perizonio, quem summe laudat Graevius. 17 Ciceronis enim avus Gratidiani sororem matrimonio conjunctam habuit. 18 aedium dominio transferendo cedendoque. 19 Crassus et Antonius, omnium consensu principes in eloquentia. 20 hoc ipsum Ulpianus dicit in Digestis: *non videtur esse celatus, qui scivit, neque certiorari debuit, quae non ignoravit*. 21 alii Codices habent *astus*, alii *astutos*.

1 Quod

depingit, & per concessionem honestum non tantum consuetudine hominum, neque semper legibus scriptis, sed jure etiam naturæ, gentiumque metiendum censet. Rationem addit a gradibus societatis inter homines (v. Lib. 1. C. 16. &c.) itemque aliam a distinctione juris petitam. Post per digressiunculam partim juris ideam, perfectamque imaginem in hac depravatione nos nullum habere conqueritur, suorumque temporum arguit corruptionem, partim bonæ fidei formam interpretatur, eamque & ejus usum probat. Tandem hunc locum concludens, discrimen inter prudentiam veram & malitiam faciendum monet, in aliis quoque rebus dolum malum prohibet, idque a difficili amplificat.

SED aliter leges, 1 aliter philosophi, tollunt astutias: leges, quatenus 2 manu tenere possunt: philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur insidiæ, tendere 3 plagas, etiamsi 4 excitaturus non sit, nec agitaturus? ipse enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt. 5 Sic tu ædes proscribas, 6 tabulam tamquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quamquam video, propter de-

1 *Quod non vetat lex, hoc vetat fieri pudor*. Seneca. 2 corrupte hic inserta erat dictio, *res*. Leges dicuntur manu tenere, ubi fraus nimis manifesta est, et ex factis a judice possit convinci, aut cum modum excedit, nam minima non curat prætor. 3 retia, quibus feræ capiuntur in sylvis. 4 clamore sive canibus. 5 adaptat similitudinem, ostenditque illum insidiari, qui ædes proscribit, quamvis vanitate verborum non utatur. 6 in qua scribebatur; aliquid esse venale; 7 cu-

pravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili, 7 naturæ tamen lege sancitum est. Societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines: interior eorum, qui ejusdem gentis sunt, propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. 8 Quod civile, non idem continuo gentium: quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed non veri juris, germanæque justitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur; eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim 9 ex optimis naturæ principiis & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, 10 UTI NE PROPTER TE, FIDEMVE TUAM, CAPTUS FRAUDATUSVE SIM? quam illa aurea: UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAUDATIONE. Sed qui sint boni, & quid sit, bene 11 agi, magna quæstio est. Quintus quidem Scævola Pont. Max. summam vim dicebat esse in omnibus iis 12 arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, 13 fiduciis, 14 mandatis, rebus emtis,

7 cujus illud est, quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris. 8 jus gentium patet latius, quam jus civile. 9 natura omnem fraudem ac dolum detestatur: qua in re leges civiles, quidquid speciatim vetant, ex illius principiis derivatum omne est. 10 est formula, qua utebantur et sibi cavebant in stipulando. 11 alii habent, *agier*. 12 in actionibus illis arbitrariis, quae ex arbitrio et potestate judicantis pendent, qui non ex natura rei, sed ex accidenti rem aestimat. 13 pignoribus seu hypothecis. 14 *bligatio mandati consensu contrahen-*

emtis, venditis, conductis, locatis: quibus vitæ societas continetur. In his magni esse judicis, statuere (præsertim cum 15 in plerisque essent judicia contraria) quid quemque cuique 16 præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaque 17 malitia, quæ vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis 18 ponit ante. Nec vero in prædiis solum jus civile, ductum a natura, malitiam, fraudemque vindicat: sed & in 19 mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, 20 præstat edicto ædilium. 21 Hæredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc 22 secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscientia. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quam in

hentium consistit. 15 in enumeratis contractibus utrinque præstationes sæpe debentur. Qui tamen non in omnibus, sed tantum in sex illis, quas JCti enumerant, in tutelis, commodato, mandato, deposito, negotiis gestis, et pignoratitia seu fiducia, locum habet actio contraria, hinc bene Cicero addit, *in plerisque*. 16 *praestare* sensu JCtorum, quos Cicero sequitur, est. quod cuipiam alius obstrictus sit facere, suere, sarcire, si qua inæqualitas aut læsio inique contigerit. 17 astutia cum malitia perpetuo cohæret, opponiturque prudentiae. 18 vulgo, *anteponit*; sed MSS. *ponit ante*. 19 an sana, fugitiva, furacia. 20 quæ ædiles præstari jubent. 21 hæredes in vendendis bonis defuncti non coguntur præstare, si quid vitiosi sit in mancipiis aut aliis rebus, quas vendunt, quia creduntur ignorare vitia. 22 quia natura dictitat, pro-

malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. 23 Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria?

CAP. XVIII.

ARGUMENTUM.

Alia improbæ, & dolosæ cupiditatis exempla recenset. Primum de M. Crasso & Q. Hortensio est; alterum hæredipetas tangit, & in genere omnes eos, qui amicitiæ simulatione rem aliorum ad se pertrahere conantur: mox addit exemplum contrarium, cui proverbium de magna absurditate usurpari solitum inserit.

1 PERICLITEMUR, si placeat, in iis quidem exemplis, in quibus peccari 2 vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, 3 testamentariis, furibus, 4 peculatoribus hoc loco disserendum est, qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis, & carcere 5 fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii 6 Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Græ-

proximo cuique idem faciendum esse, quod sibi quisque fieri velit. 23 quasi dicat, pauci reperientur.

1. Experiamur. 2 imperita multitudo, quae neseit judicare, quid ex officio fiat, quid contra officium. 3 qui falsa testamenta scripsorunt. 4 qui rempubl. furati sunt. 5 vulgo, *castigandi*: sed *fatigandi* legit quoque Nonius, explanatque, cohibendi, comprimendi. 6 vulgo male, *Basilii*. Est enim

Græcia Romam attulerunt. Quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem 7 ætatis 8 potentissimos. Qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satis ne hoc est, ut non deliquisse videantur? 9 Mihi quidem non videtur. Quamquam 10 alterum amavi vivum, 11 alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius M. 12 Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset hæredem: 13 hunc, ait, dico 14 patronum agri Piceni, & Sabini: (o 15 turpem notam temporum illorum!) 16 num erat æquum, principes 17 cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat a suis cum potest, injuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat injuriam?

Basilus cognome Minuciorum. 7 alii, *civitatis*, sed *aetatis* ex MSS. Praefert Langius. 8 Crassum divitiis, Hortensium eloquentia. 9 merito: nam jus naturae praecipit, ut rem alienam, quam quis in sua potestate habet, reddat domino; nec enim sine scelere retinere potest. 10 Hortensium æmulum, cujus mortem deplorat in libri proœmio, qui inscribitur Brutus. 11 M. Crassum, quem vivum laserat, et in Paradoxis insectatur. 12 *Satria* familia Romana est. Male igitur in aliis *Satirius* appellatur. 13 vulgo omittitur dictio, *ait*: sed sunt verba ex Minucii testamento. 14 quae honoris duntaxat appellatio est ad clientelas pertinens. 15 apparet igitur, eos partem illius hæreditatis accepisse, quod et superiora comprobant, *facinoris munusculum non repudiaverunt*. 16 vulgo: *non erat*: sed *num* ex libro veteri Flavius Ursinus restituit. 17 vul-

Mihi quidem, etiam 18 veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint 19 malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falso: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. Qui hoc non perviderit, 20 ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: EST ISTUD QUIDEM HONESTUM: VERUM HOC EXPEDIT: res a natura copulatas audebit errore divellere: qui fons est 21 fraudium, maleficiorum, scelerum omnium.

CAP. XIX.

ARGUMENTUM.

Declarat adhuc naturam viri boni, repetens ejus definitionem, eumque etiamsi habeat facultatem injuste agendi, habere tamen neutiquam voluntatem, affirmans. Porro ex jure naturæ agenda vel omittenda nota esse posse indicat, & virum bonum hæreditatem injuste affectare non debere concludit. Nunc etiam agit de malitia, quæ cum justitia & æquitate pugnat, idque exemplis illustrat. Primum de Fimbria consulari est; post Gygis & Crassi exempla ad regulam applicat: Nihil, quod iur-

vulgati *civitatis* habent: sed *cives* MSSta præferunt, ut sit accusativus pluralis pro *cives*. 18 testamento legatæ: cum illa, proxime nominata, vera non fuerit. 19 hæredipetas damnat, quos exagitant Satyrici multis locis. 20 reciproce pro, ipse non aberit a nulla fraude. 21 *fraudium*, ut Philipp. II. *mearum laudium*, pro, laudum, fraudum.

1 Nul-

turpe est, posse esse utile, etsi occultetur quod tandem tamen reveletur.

ITAQUE si vir bonus habeat hanc vim, ut, si 1 digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. At 2 dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, quire vera non esset hæres, in foro, mihi crede, 3 saltaret. Homo autem justus, isque, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, in se quis sit vir bonus, nescire fateatur. At vero, si quis voluerit animi 4 sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit, noceat nemini, 5 nisi lacessitus injuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quod expediat? Imo intelligat, nihil expedi-

1 Nullo negotio, facillime, unde proverbium: *ad digituli crepitum*, id est, minimo momento. 2 *Dares* infinite usurpatur, pro, *si quis daret*, ubi nihil opus est particula *si*, quæ in vulgatis additur. 3 præ gaudio, utpote qui summum bonum non in honesto, sed in divitiis opibusque poneret. Saltationem autem apud Romanos turpem fuisse, veterum scripta abunde testantur. 4 eleganter dictum, pro, id quod animo insitum est et insitum, et si obscurius et involutum, meditando acuere et penitus recognoscere; id respicere, quod mens ipsa, si excutiatur, et conscientia dictitat. 5 non ulciscendo, sed se defendendo et arcendo injuriam.

6 Li-

re, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. 6 Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse, equiti Romano sane honesto, cum is 7 sponsionem fecisset; NI BONUS VIR ESSET: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum: ne aut spoliaret fama probatum hominem, si 8 contra judicasset, aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis, & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem 9 Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest, quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat 10 prædicare. Hæc nonne est turpe, dubitare philosophos, quæ 11 ne rustici quidem dubitent? A quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium. Cum enim fidem alicujus, bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, quicum 12 in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non

6 Licinium Fimbriam Valerius lib. VII. cap. 2 nominat. 7 qui petere vult, litemque facit, ante omnia sponsione provocat adversarium: is unde petitur, sic contendit, ex provocatione spondet, rursusque restipulatur a petitore, qui etiam vicissim respondere cogitur. 8 quam ille spondens asseverabat. 9 id est, vir in gerenda republ. versatus, non modo Philosophus. 10 palam dicere sine pudore. 11 bonitas etiam apud rusticos laudem habet, quibus etiam proverbium, quod sequitur, originem debet, quo ostenditur, cum bono viro ubique bene agi. 12 cum quo etiam noctu amoris luminibus et arbitris possumus ludere manibus: nam micare est manua movere et di-

non deceat, etiamsi id possis nullo refellente obtinere? Videsne igitur, hoc proverbio, neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam, digitorum percussione hæreditates omnium posse ad sese 13 convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante & repugnante 14 natura.

CAP. XX.

ARGUMENTUM.

Proponit alia exempla de malitia pugnante cum justitia & æquitate, quæritque, an præmiorum magnitudo impellere ad fraudem debeat? Ubi ad hujus declarationem duas historias allegat: unam de C. Mario, alteram de M. Gratidiano, easque ad prætextum utilitatis contra honestatem applicans, regulam sæpius traditam iterum repetit, & postea de facto utriusque disputans, tribus eadem argumentis reprehendit.

AT ENIM, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum a spe consulatus longe abesset, & 1 septimum annum post præturam jaceret, neque peniturus

digitos, quos explicando numerum petimus. Bonus vir, etiamsi manus videre non potest, tamen dicet, quot digitos explicuerit. 13 non patitur Gronovius corrigi lectionem pluribus codicibus custoditam. Nam hac phrasi sæpe alias utitur Cicero, et Seneca *aversam haereditatem* dixit. Quamquam alii *convertere* praeferant. 14 quæ omnia vivendi præcepta nobis tradit.

1 Cum consulatu bienio tantum praetura legi-

14 a subselliis in Rostra recta: idque quod com muniter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res, si quæris, ei magno honori fuit; omnibus vicis statuæ: 15 ad eas thus, & cerei. Quid multa? nemo umquam multitudini fuit carior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo 16 paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere collegis & tribunis pleb. popularem gratiam, non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in 17 ea 18 species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem, & nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas istas, quæ dicitur, possit, quan-

bantur Romæ *decendere*, cum prodirent in publicum, licet non habitarent in editioribus urbis locis. 14 a tribunis, quorum erant subsellia, ut et triumvirorum ac quæstorum: tribunalia vero prætorum et majorum causarum. 15 in vulgatis libris additur, *acta sunt*, quod a vetustis abest. 16 acquiritur. 17 intelligentia scil. tua. 18 non *specie*, sed *species* legendum. Nam hoc et binis sequentibus nominibus significatur insita et ante percepta cujusque formæ cognitio, quam Græci tum ἔννοιαν tum προλήψιν di-

tum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se 19 quis conferat in belluam, an 20 hominis figura immanitatem gerat belluæ?

CAP. XXI.

ARGUMENTUM.

Ob potentiæ cupiditatem multos etiam honestatem negligere, Pompeji & C. Cæsaris Dictatoris exemplis probat, eorumque facta culpat, objectionibus quibusdam respondens, tandemque atrocitatem tyrannidis J. Cæsaris graviter perstringit, concludens inde, nihil, quod turpe & injustum, utile esse.

QUID? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne id faciunt, quod is, qui etiam 1 socerum habere voluit eum, cujus ipse audacia potens esset? utile enim videbatur plurimum posse alterius invidia: id quam injustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem 2 socer in ore semper

dicunt, ut est in topicis 19 alii malunt: *se convertat quis*: sed cum *conferre* pro convertere Cicero et veterum alii sint usi, idque in Codicibus antiquis reperiatur, dubitari non potest, quin ignotius vocabulum postea mutarint scioli, et supposuerint notius. 20 libri MSS. plerique legunt *an hominis figura*, absque præpositione in: quæ invulgatis exstat.

1 Pompejum taxat, qui Juliam Caesaris filiam duxit uxorem, ut Cæsaris audacia subnixus multa ad libidinem facere posset. 2 Julius Caesar, vide Svetonium.

per Græcos versus Euripidis 3 de Phœnissis habebat: quos dicam, ut potero, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi;

Nam si violandum est jus, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colat.

4 Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, 5 quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi: qui 6 res populi Romani, dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, 7 amens est: probat enim legum, & libertatis interitum: earumque oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, 8 regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile: qua hunc objurgatione, aut quo potius convitio a tanto errore cones 9 avellere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile fœdissimum, & teterrimum parricidium patriæ; quamvis is, qui eo se obstrinxerit, oppressis civibus 10 parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & qui-

nium. 3 de tragoedia, quae inscribitur Phoenissae. 4 perniciosus et sceleratus. 5 nimirum tyrannis. 6 Svetonius in Julio cap. 79 *nec ex eo infamiam affectati etiam regii nominis discutere valuit*, etc. 7 expers prudentiae: quoniam ignorat, quid sit honestum, quid utile. 8 *Regis* et *regni* nomen in republ. Romana fuit invidiosissimum, ut semper, cum de Romanis loquerentur, tyrannidem denotet. 9 vulgo, *avertere*: sed *avellere* habent plerique librorum antiquorum. 10 Svetonius cap. 79. inter *honores nimios* a Caesare receptos numerat cognom. patriae

quidem sic, ut hæc duo 11 verbo inter se discrepare, re tamen unum 12 sonare videantur. 13 Non habeo ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit. Nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles 14 angores, solicitudines, diuturni & nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima? *Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni*, inquit 15 Accius. At cui regno? 16 Quod a Tantalo, & Pelope proditum jure obtinebarur. Nam 17 quanto plures ei 18 regi putas, qui 19 exercitu populi Romani, populum ipsum Romanum oppressit, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset? Hunc tu 20 quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilius esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in 21 maxima & gratia

tris patriae. 11 *verbo et re* sic apud Latinos opponuntur, ut apud Grae. λόγῳ καὶ ἔργῳ. 12 significare. Vide Metaphoram elegantem in *discrepare* et *sonare*. 13 Vulgata, *nunc abeo ad vulgi opinionem*, sunt fatua. *Non habeo* autem est, non habeo dicere. 14 exemplum superius attulit ipse non unum. Hic addatur insigne Tiberii, de cujus angoribus vide Svetonium in ejus vita cap. 63 et seq 15 in tragœdia, quæ inscribebatur Thyestes. 16 legitima successione a patre ad filium Tyestem quasi per manus transmissum. 17 si hoc contingere potuit Tyesti, qui paternum avitumque regnum tenebat, quid debet putare Cæsar? 18 Cæsari, quem invidiose regem appellat. 19 *cum*, quod in vulgatis inseritur, non est in ullo vetere libro, et elegantius abest. 20 vide Tacitum Annal. cap. 6. de Tiberio ex Platonis sententia. 21 hoc dicit in laudem Bruti et caeterorum tyrannicidarum.

1 Vi-

tia futurus sit, & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit.

CAP. XXII.

ARGUMENTUM.

Nihil, quod turpe, utile esse posse, etiam exemplis dissimilibus illustrat. Et primo quidem laudat C. Fabricium, Q. F. deinde vero eos reprehendit, qui publico nomine, relicta honestate, utilitatem sunt secuti, ut L. Philippus, Cato Uticensis, & Curio.

QUAMQUAM id quidem, cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, consule iterum, & a senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intulisset; cumque 1 de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente; 2 perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque factum ejus a senatu laudatum est. Atqui, si speciem utilitatis, opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisset; sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius, vel Fabri-

1 Vide superius lib. I. cap. 12. 2 medicus Pyrrhi,

vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit: vel senatui nostro, qui numquam utilitatem a dignitate sejunxit, 3 armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa imperium expetendum est; scelus absit, in quo non potest esse gloria. Sin ipsæ opes expetuntur 4 quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filii sententia: quas civitates L. sulla, pecunia accepta, ex S. C. 5 liberavisset, ut hæ rursus vectigales essent, neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Est ei senatus assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloria debet 6 fultum esse, & benevolentia sociorum, utile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi: nimis mihi 7 præfracte videbatur ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos benefici esse daberemus, cum illis sic agere, ut cum 8 colonis nostris soleremus: eoque magis, quod illa 9 ordinum con-

rhi, ut ab aliis traditum est. 3 jure gentium jam pridem nefas fuit, hostem veneno interficere ne pericula in bellis, quæ crebra esse coeperunt, nimium intenderentur. 4 per fas et nefas. 5 immunes ac liberas esse jussisset. 6 sobnixum, firmatum et stabilitum. 7 dure ac pertinaciter. 8 quibus, si calamitas quædam fundum infestavit, et proventum perdidit, remittimus aliquid de pacta mercede, aut vectigali annuo: sic et publicanis, si animose nimis vectigalia publica conduxerunt, et inopinata mala intercesserunt, per quæ non possunt solvere, quantum ad reip. solvendum se obstrinxerunt, æquum postulat, ut nonnihil pecuniae debitæ remittatur. 9 illa Catonis durities ordi-

conjunctio ad salutem reipublicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum causam 10 Transpadanorum æquam esse dicebat. Semper autem addebat, 11 VINCAT UTILITAS. Potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quam cum utilem esse diceret, non esse æquam fateretur.

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Proponit hic Cicero varias quæstiones spinosas, in quibus utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, easque in utramque partem ventilat. In earum dijudicatione magis Antipatro, defendenti honestam jacturam contra turpem utilitatem, & iniquum lucrum, quam Diogeni, hoc potius spectandum contendenti, assentiri videtur.

PLENUS est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: sitne boni viri, in maxima caritate 1 annonæ, 2 familiam non alere? 3 In utramque partem disputat: sed tamen ad extremum 4 utilitate putat officium disi-

dinem equestrm a senatu disjunxit, fenestram aperuit Cæsari et Pompejo, rempublicam opprimendi. 10 qui petebant jus civitatis, quorum causam egit Curio. 11 Clamabat Curio, *vincat utilitas*, quamvis adversaretur aequum, jus, et fas. Cicero vero docet, Curioni potius dicendum fuisse, *vincat aequum*, licet aliud suadere videatur utilitas, sed quia ei repugnat æquitas, ideo utilitas est repudianda.

1 Non tantum frumenti, sed quidquid ad victum attinet. 2 mancipia. 3 cur et alenda, et deserenda videatur. 4 ut potius fame pereant servi et ancillae, quam ipse aut insi-

dirigi magis, quam 5 humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, an 6 servuli vilis? Hic alio res familiaris, 7 alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit, 8 negat, quia sit 9 injuriam. Quid 10 dominus navis? eripietne suum? minime: non plus quam si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua 11 sit. Quoad enim perventum sit eo, quo 12 sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi æque sapientes, sibine 13 uter rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero: sed ei cujus magis intersit, vel sua, vel reipublicæ causa vivere. Quid, si hæc paria in utroque? nullum erit certamen, sed, quasi 14 sorte, aut 15 micando victus, alteri cedat alter. Quid si pater fana expilet, 16 cuniculos agat ad ærarium, indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est. Quin etiam 17 de-

insigni detrimento afficiatur, aut cum suis liberis fame periclitetur. 5 ut familia conservetur propter naturalem societatem rationis et orationis, quae servis etiam cum dominis intercedit. 6 qui non magni vendi possit. 7 vincere debet humanitas, etiam si vilissimi pretii sit mancipium. 8 cum tamen præstet eum vivere, qui sit utilior reipublicae. 9 nam quamvis conservationi mei imprimis servire me docuerit natura, tamen non vult, ut cum injuria alterius me servem. 10 navicularium et magistrum navis vocant JCti. 11 in vulgatis inseritur *non*, sed invitis veteribus, est enim ratio, quam affert dominus navis, quare navigantem in alto, e navi ejiciat. 12 conducta. 13 pro *utervis*. 14 ut Jonas in sacris litteris. 15 controversias micationibus decidi solere, aeque ut sortibus, ex Turci Apróniani Pr. urb. edicto, quod exstat, clarum est. 16 subterraneos meatus, ut furetur pecuniam ex aerario. 17 id utique pietas

defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? imo vere: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid si tyrannidem occuparet, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? imo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. Si nihil proficiet, 18 accusabit: minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, 19 patriæ salutem anteponit saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis: cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat: cui potius 20 assentior. Qui 21 vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi 22 controversa jura Stoicorum. In mancipio venendo dicendane vitia? non ea, quæ nisi dixeris, 23 redhibeatur mancipium jure civili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum. Alteri dicenda videntur, alteri non dicenda. Si quis aurum vendens, orichalcum se putat vendere, indicetne si vir bonus, aurum illud esse, an emat

tas liberorum in parentes requirit, si parentum crimina non ad interitum patriæ spectant. 18 reprehendet: non enim hoc loco est, accusare ad judices. 19 quod libro primo pluribus declaravit, quia *omnium charitates patria una complexa sit*. 20 vera est Antipatri contra Diogenem sententia. Dolus enim alterius quo ego deceptus sum, nullum mihi jus dat, vicissim decipiendi alterum etc. 21 quod durare et aetate ferre nequit, et cujus vis exolescit brevi tempore. 22 alii: *controversiae in jure Stoicorum*. Sed melius in MSStis: *controversa jura*: id est, ambigua, de quibus Stoici inter se dissentiunt: quæ translatio sumta est a JCtis, in juribus dubiis dissentientibus. 23 opus sit

emat denario, quod sit 24 millenarium? Perspicuum jam est, & quid 25 mihi videatur; & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia.

CAP. XXIV.

ARGUMENTUM.

Quæritur hic: An etiam in promissis, pactis & conventionibus πρόρρηδν *semper debeat servari? Sunt autem duplicia promissa. Hic de iis agit, quæ nec vi, nec dolo malo facta sunt; atque hic duas quæstiones proponit: unam de pacto, utrum servari debeat, nec ne? alteram de promissis absurdis & ineptis. In priore præter causam dubitandi notanda ratio, cur liceat uti medicamento? itemque responsio ad quæstionem: Vitæ & saluti consulendum: in posteriore vero responsio triplex.*

PACTA & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent 1) facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad 2 aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento unquam postea uteretur si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit; cum sit is inhumanus, qui non concesit recipere mancipium venditum. 24 quod aestimetur, vendatur mille denaris. 25 nimirum, indicandum hoc venditori ab emtore homo viro esse, quod minoris suum vendiderit.

1 In nonnullis additur, *edicere*: sed alii vel hoc, vel *servare*, quod in praetoris edicto exprimitur, subintelligi malunt. 2 morbum hydropisin.

3 Mil-

cedat, nec ei quidquam fiat injuriæ, vitæ, & saluti consulendum. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei testamento 3 sestertium millies relinquatur, ut antequam hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus, ille non esset: faciat, quod promiserit, nec ne? 4 Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, 5 honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit: nisi forte eam pecuniam in reipub. 6 magnum aliquod tempus contulerit; ut vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit.

CAP. XXV.

ARGUMENTUM.

Ad alterum promissorum genus hic progreditur auctor, quæ quia non sunt his, quibus promiseris, utilia, non esse servanda docet. Hic primo hujus generis fabellas tres proponit: his deinde ζητηματα duo de depositis addit, quibus idem ostendit, quod in fabulis. Postremo finiens totam disputationem de comparatione utilis & honesti; se nunc deinceps discursum de eadem ad reliquos quoque duos officiorum fontes, fortitudinem nempe, & temperantiam, quarum elegantes descriptiones ponit, reducturum pollicetur.

AC

3 Milliones tres. 4 sapientis et gravis viri fuisset, non promittere. 5 majori laude fidem promissis non praestabit quoniam ostendit antiquiorem sibi esse virtutem et decorum omnibus aliis rebus. 6 in aliquam difficultatem et necessitatem reip. cui adesse debemus, et quicquid pro illa faciamus, decet.

1 Inu-

AC NE illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt 1 iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phætonti 2 filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse 3 dixit, quidquid optasset. Optavit, ut in currum patris tolleretur. Sublatus est; atque 4 insanus 5 antequam constitit, ictu 6 fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat in hoc, promissum patris non esse servatum? Quid, quod Theseus exegit promissum a Neptuno? cui cum tres optationes Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cum is patri suspectus esset de 7 noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cum devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit 8 Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam tam 9 tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nonnumquam. Neque semper [deposita reddenda. Si gladium quis apud te 10 sana mente deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit; non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddesne depositum? non credo: faciens enim contra rempublicam, quæ

1 Inutile aut noxium promissum non servandum. 2 ex Clymene nymphe, Oceani et Thetyos filia. 3 imo juravit per aquam Stygiam 4 ex scorpionis conspectu tertius habenas remisit, ut equi sentirent, se non verum aurigam habere. 5 antequam se colligeret, et sic componeret, ut stare posset. 6 a Jove precibus mortalium, tanto incendio laborantium, auditis. 7 Phædra. 8 fabula est apud Euripidem in tragœdia. 9 crudele et horrendum. 10 alii: *sanae mentis*; sed vetustio-

quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ honesta natura videntur esse, 11 temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitatis contra justitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam a quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem 12 versabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia. Itemque de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis; quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur; altera in 13 conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ.

CAP. XXVI.

ARGUMENTUM.

Collatione dissimilium exemplorum ostendit; quæ vere fortis hominis officia sint, contemnere scilicet utilia. Primum exemplum fabulosum est & externum, de Ulysse. Ejus factum comparatione utilitatis & honestatis pertractat, turpitudinemque duobus argumentis amplificat. Alterum

stiores, *sana mente*. 11 per temporis rationem, hoc est, ut nunc loquuntur in scholis Philesophorum, propter circumstantias temporis. 12 tenebimus et exequemur propositum et institutom ordinem. 13 φιλαφδρμπεὲ, cujus contratium apud Terentium *homo per paucorum hominum*.

1 Quo-

rum est historicum & domesticum, de M. Atilio Regulo (v. Lib. 1. C. 13.)

UTILE videbatur Ulyssi, ut quidem 1 poetæ tragici prodiderunt (nam apud Homerum, 2 optimum auctorem, talis de Ulysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ, 3 simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & 4 Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. 5 Ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hæc conferendum putas? ego vero 6 istam contemnendam, & abjiciendam; quoniam, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab 7 Ajace:

8 *Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit,*
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulavit: ne 9 coiret, institit.
Quodni 10 Palamedis perspicax prudentia.
Isti.

1 Quorum nullus exstat 2 fabularum et artificij poetici, non historiarum. 3 malitia quaedam, quae prudentiam videretur imitari, cum ab ea distet plurimum. 4 quae erat patria sua. 5 i. e. nulla tranquillitas et vita otiosa potest conferri cum decore et laude, quam meretur quis ex laboribus et periculis aditis pro decoro servando. 6 tranquillitatem. 7 quem Ulysses superavit in judicio armorum. 8 Senarii jambici ex Pacuvii armorum judicio. 9 cum reliquis Græcis, in concilio Græcorum: ubi actum de bello Trojanis publice inferendo. 10 cum enim Ulysses araret et salem sereret, ut furens videretur, Palame-

Istius 11 *percepset malitiosam audaciam;*
Fide sacratum jus perpetuo falleret.

Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad bellum 12 barbaris inferendum. Sed dimittamus & 13 fabulas, & externa: 14 ad rem factam, nostraque veniamus. M. Attilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Chartaginem. Is, cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam, ut res declarat, 15 falsam judicavit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisse in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? 16 quem censes? magnitudo animi, & fortitudo negat.

O CA-

medes objecit aratro Telemacum, filium Ulyssis: qui inde timens filio se aperuit. 11 *percepset*, pro *percepisset*, quod in quibusdam legitur, 12 Phrygibus. 13 non enim hoc de Ulysse verum putabat. 14 Codices plurimum variant. Sed plenior est αντιθεσις *ad rem factam nostraque*, ut opponatur iis, *dimittamus et fabulas et externa*. 15 quae deciperet, cum utile esse non posset, quod honestum non esset. 16 elegans locutio, *quem censes?* scil. esse Attilium: quid dices de Attilio? quamquam aliæ editiones habent: *quid censes?*

1 Quam

CAP. XXVII.

ARGUMENTUM.

Factum M. Attilii iterum comparatione utilitatis & honestatis dilatat, causamque dubitandi per congeriem utilium amplificat, sed quæstionem, argumento h. l. a natura honestatis, & præcipue a proprietatibus fortitudinis, & cognatarum specierum petito decidens, honestatem utilitati recte præpositam dicit, Regulumque laudat, defendit, & commendat.

NUM 1 locupletiores quæris auctores? Harum enim est virtutum proprium, 2 nil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? in senatum venit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit: 3 quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atque illud etiam, (o stultum hominem, dicerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes esse & bonos duces; se jam confectum senectute. Cujus cum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit; neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque vero tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad 4 exquisita supplicia proficisci; sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum

1 Quam animi magnitudinem et fortitudinem. 2 Magnificentius hæc dicuntur, quam verius. 3 hoc etiam affirmant JCti, aliudque exemplum docet apud Gellium lib. VII. Noct. Attic. c. 18. 4 vide Gellium lib. VI. cap. 4. et Augustinum de Civitate

cum vigilando necabatur, 5 erat in meliore causa, quam si domi senex captivus, perjurus, consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captivos remmitendos, verum etiam dissuaserit. Quo modo stulte? etiamne, si reipublicæ conducebat? 6 potest autem, quod inutile reipublicæ sit, id cuiquam civi utile esse?

CAP. XXVIII.

ARGUMENTUM.

Eidem sententiæ inhærens, aliquot objectiones contra factum Reguli pro utilitate insigni præferenda honesto affert: quarum argumenta partim ab eventu & tuto, partim a collatione malorum, a parsonæ conditione partim, itemque a qualitate, & genere facti, tandemque ab utilitatis magnitudine desumpta sunt.

PERVERTUNT homines ea, quæ sunt 1 fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque 2 rapimur; nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, u-

te Dei. 5 rectius fecit, meliorem causam habuit, felicior erat, siquidem ex honesto felicitas provenit. 6 sicut nemini potest esse utile, quod inutile geri est humano: sic nec ici potest prodesse, quod nocet civitati, quia pars est civitatis.

1 Quoniam honestum est secundum naturam, et nihil est utile quod non sit honestum. 2 vi et imperio naturae: sed nos corrupti verum utile non

tilia reperire, propterea 3 illa prima, & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, 4 quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando? num iratum timemus Jovem? at hoc quidem commune est omnium philosophorum, non 5 eorum modo, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid & moliri volunt, numquam nec irasci Deum nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem 7 perverteret. An ne turpitem faceret? Primum, 8 MINIMA DE MALIS. Num igitur tantum mali turpitudo ista habeat quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud 9 Accium:

10 *Fregisti fidem? neque dedi, neque do infidelí cuiquam.*

Quamquam ab impio rege 11 dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia quæ non sint; ut hoc ipsum videtur honestum conservandi jurisjurandi causa ad cruciatum revertisse: sed fit non honestum, quia, 12 quod

non perspicimus. Avaritiæ nubilo aut alterius affectus caligine obducti, aestuque calamitatum inflammati. 3 laudem, decorem et honestatem, quibus datur primus et summus locus. 4 propter humanam indigentiam. 5 Epicureorum. 6 Stoicorum, Peripatieticorum et Academicorum. 7 praeveniret, anteponeret, quorum illud in quibusdam edit. et MSS. tamquam noti irrepsit. 8 debemus negl gere. 9 *Accium* pro *Attio* restituit Grævius. 10 *n* quod in vulgatis additu non est in MSS. 11 Atre qui fratrem deceperat Thy stem. 12 Sic enim edic bat praetor: *quod vi m tus-*

quod per vim hostium esset actum, ratum non esse debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc fere contra Regulum.

CAP. XXIX.

ARGUMENTUM.

Respondet Cicero ad objectiones contra Reguli factum prolatas. Prima responsio sumpta est ab obligatione, & vi juramenti, & a distinctione. Altera a definitione mali; tertiam objectionem de juramentis, & jure erga hostes servando distinctione refellit. Mox addit, quando non necesse sit servare juramentum, addito exemplo, non latroni quidem aut piratæ, hosti tamen legitimo ac justo juramentum servandum esse innuens.

SED prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret, qui 1 neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum 2 affirmatio religiosa. Quod autem affirmate, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, 3 quæ nulla est, sed ad justitiam, & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius.

O 3 O

tusque caussa gestum est. ratum non habebo,

1 Ut scilicet homines solent irasci: sed irascitur ut judex, qui sine ira punit nocentes. 2 videtur hanc definitionem accepisse ab Aristotele in Rhetor, ad Alexandrum cap. 18. 3 ut Philosophi om-

O fides alma 4 *apta pinnis, & 5 jusjurandum Jovis!*

Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat: quam in 6 Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi (ut in Catonis 7 oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Reguló nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe, 8 si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo non summum malum, sed 9 nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quam 10 principem populi Romani, qui retinendi officii causa cruciatum subjecit voluntarium? Nam, quod ajunt, MINIMA DE MALIS; id est, ut turpiter potius quam calamitose; an est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque 11 nervosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere, id quod turpe sit: qui autem 12 remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem. Ne-

omnes affirmant. 4 pleriisque simulacris Deorum, ut Victoriae, Famae etc. affingebant alas, ut Deos ubique præsto esse indicarent. *Apta autem pinnis* est πρόσεστα 5 Jovi tribuitur κατὸ ἐξοχὴν, quia Jupiter credebatur vindex esse jurisjurandi. 6 Fidem in Capitolio primus consecravit Atilius Calatinus. 7 censorium intelligit. 8 juxta Epicureos, quibus summum malum est dolor. 9 haec fuit opinio Stoicorum, statuentium, nihil esse numerandum in malis, praeter vitia. 10 erat enim consularis. In aliis edit. est *principem raeipublicae*. 11 et Stoici.

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

idcirco recte a poeta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, 13 personæ serviendum fuit. Sed si hoc 14 sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit, videant, ne 15 quæratur latebra perjurio. Est autem etiam jus bellicum, fidesque jurisjurandi, sæpe 16 cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens 17 conciperet fieri oportere, id observandum est: quod aliter, id si non faceris, nullum perjurium est: ut, si 18 prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est 19 perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet nec insjurandum commune. Non enim falsum jurare, 20 perjurare est: sed quod 21 ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipitur, more nostro,

13 decoro personæ. 14 hujus defensionem suscipiunt. 15 servanda fides etiam infideli. 16 hæc est omnium veterum librorum scriptura, quam cum etiam primæ impressionis libri integram conservent, Manutii sine causa immutarunt, *et saepe hosti servanda*, reposuerunt. 17 Vulgo, *mens deferentis conciperet*. Sed *deferentis* non est in MSS. et procul dubio ex glossemate irrepsit. Etenim jusjurandum debet ad mentem et sensum illius præstari, qui illud defert, et quicum juranti negotium est. Nam dictis ipsis testem adhibens Deum, debet dicta facere vera, quomodo putat a deferente illa intelligi. 18 cum enim humano generi semper infesti sint, jus humanum eos juvare non debet. 19 Vulgo: *est ex perduellium*; sed *ex* delet Grævius, et phrasin hanc exponit: non relatus in certorum et justorum hominum numerum. 20 Omnes libri MSS. ita habent, non *pejerare*, ut est in vulgatis. 21 solemnis Ciceroni allisque loquen-

id non facere, perjurium est. Scite enim Euripides:

22 *Juravi lingua, mentem injuratam gero.*

Regulus vero non debuit conditiones, pactionesque bellicas & hostiles perturbare perjurio. Cum justo enim, & legitimo hoste res gerebatur: adversus quem & totum 23 jus facile, & multa sunt jura communia. Quod ni ita esset, numquam claros viros senatus vinctos hostibus dedisset.

CAP. XXX.

ARGUMENTUM.

Proponit auctor quatuor exempla Romana, in quibus fides aut servata hostibus, aut pactionibus a Senatu improbati ipsi imperatores, & consules iisdem dediti. Post objectionem quartam examinat, & viro forti ex principio Stoico vim non posse inferri asserit: respondetur simul novæ objectioni. Tandem quinta objectio solvitur, honestatem nempe esse causam utilitatis: non enim, quia utile, ideo honestum: sed quia honestum, ideo utile; atque adeo hæc duo nominibus quidem discrepare, sed re ipsa congruere, persuadere conatur.

AT VERO T. Veturius & Spurius Postumius, cum iterum consules essent, quia cum

quutio. 22 sunt verba Etheoclis apud Euripidem in Phaenissis, qui juraverat, se peracto anno daturum sceptrum fratri suo Polycini: sed postea dixit se jurasse lingua non mente. 23 de quo multa libro primo.

1 Apu-

cum male pugnatum apud 1 Caudium esset, legionibus nostris 2 sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: 3 injussu enim populi, senatusque fecerant. Eodemque tempore 4 T. Numicus, Q. Mælius, qui 5 cum tribuni pleb. erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur: atque hujus deditionis ipse Postumius, qui dedebatur, 6 suasor, & auctor fuit. Quod idem multis annis post C. 7 Mancinus; qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, & Sex. Attilius ex S. C. ferebant: qua accepta est hostibus deditus. 8 Honestius hic, quam Q. Pompejus: quo, cum in 9 eadem causa esset, deprecante, accepta 10 lex non est. 11 Hic ea, quæ videbatur, utilitas plus valuit, quam honestas: 12 apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctori-

1 Apuliae vicum. 2 Vide Livium lib. IX. inermes milites cum singulis vestimentis extra valium exire jussi. 3 Livius de hac eadem re: *Injusso populo nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat*. Hinc a senatu magis pro sponsione habebatur, quam pro pactione aut foedere: ideoque sponsores non locupletes dederunt hostibus. 4 Mire in his nominibus variant codices atque interpretes. 5 cum actum est de Samnitium pace repudianda, non cum facta pax est: nam extra urbem esse nisi per unum diem tribunis plebis non licebat 6 lege apud Livium verba Posthumi, id suadentis. 7 qui auctore Plutarcho ignavissimus omnium Romanorum ducum fuit. 8 majori cum laude fortitudinis et magnanimitatis. 9 eadem ignominia premeretur, nam paullo ante cum iisdem Numantinis aeque infame foedus pepigerat. 10 hanc supra *rogationem* nominavit. 11 apud Pompejum, qui nolebat hostibus dedi. 12 apud

ritate superata est. 13 At non 14 debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi vero 15 forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium senatus; cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Pœnis redditi essent; ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam quod ajunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: 16 immo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est: sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilibus, aut præstantius.

C A P.

apud Titum Veturium et Spurium Posthumum, Consules; qui suaserunt propter honestatem, ut hostibus dederentur. 13 affert aliud quod Regulo objici potuisset. 14 sic sane sentiebant et Philosophi et JCti. 15 haec non sunt inepta, nec Stoica, sed longe verissima et omnibus Philosophis communia. Non hic loquitur de perfecto sapiente, sed de vero forti, etiam ex vulgo, qui non potest cogi, si nolit. 16 Hoc quoque certissimum. Nihil enim turpe natura potest fieri utile.

1 Si-

CAP. XXXI.

ARGUMENTUM.

Laudatur Reguli factum; hinc majorum in jure jurando observando religionem Cicero dilaudans, suorum temporum levitatem reprehendit. Probata majorum observantia dicta Pompeii historia commemoratur. Tandem epiphonema de temporum priscorum moribus adjiciens, caput hoc T. Manlii encomio finit.

SED ex tota hac laude Reguli unum est illud admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur, 1 illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad adstringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt: id indicant leges in duodecim tabulis: indicant 2 sacratæ: indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant 3 notiones, animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit, quod is 4 pau-

1 Simile Africani exemplum laudat Cicero lib. II. cap. XXII. ineunte. 2 sic in libris vetustis, et impressis plerisque omnibus: de legibus sacratis Cicero in Corneliana, *tanta*, inquit, *in illis virtus fuit, ut anno XV. post reges exactos propter nimiam dominationem potentium secederent, leges sacratas ipsi sibi rogarent* etc. in Manutianis editionibus legitur, *indicant sacra*, quod Marsus de sacrorum ritibus interpretatur. 3 judi-

paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. Criminabatur etiam, 5 quod Titum filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & 6 cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum, 7 qui illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit a lectulo, 8 remotisque arbitris ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium 9 distrinxit, juravitque, se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc coactus terrore Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi causa desistere necesse esset: Manlium 10 missum fecit. Tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius, is est, qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, 11 torque detracta, 12 cognomen invenit; cujus tertio consulatu Latini ad

13

dicia et cognitiones 4 quod, occasione bene faciendi belli ductus, obtinendi legitimum imperii tempus, sex mensium spatio definitum, evasisset. 5 *quod filium juvenem extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu aequalium, prohibitum, in onus servile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit.* Livius. 6 ita ad veterum morem melius, quam quod antea erat in vulgatis: *prima luce.* 7 *quod illum*, habetur in vulgatis. Sed *qui illum*, in optimis libris. Ciceroniane. 8 e cubiculo abire jussis. 9 quem tectum attulerat. 10 non tantum patri caussæ dictio remissa est, sed etiam adolescenti ea res honori fuit. Livius. 11 ita in omnibus legitur editionibus. Sed cum Hieronymus annotavit, Ciceronem et Virgilium muliebri genere: Liviam viriliter *torquem* dixisse, tum ex antiquo libro reddit Manutius. *torque detracta.* 12 *Torquatus.*

13 Veserim fusi, & fugati: magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbe severus in 14 filium.

CAP. XXXII.

ARGUMENTUM.

Exemplis contrariis tractationem de jurejurando illustrat, atque sic concludens universam de fortudine hoc loco institutam disputationem, nihil eorum, quæ timido, humili, fracto &c. fiunt animo, propter utilitatem fortiter factum existimari debere, affirmat.

SED ut laudandus Regulus in conservando jurejurando, sic 1 decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, 2 bonus auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, a Senatu re non impetrata; unum ex decem, qui paulo post, quam egressus erat e castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: non

quatus enim cognominatus est. 13 *pugnatum est cum Latinis haud procul radicibus Vesuvii montis, quae via ad Viserim ferebat*, Livius. 14 quem securi percuti jussit, quod injussu suo cum hoste pugnaverat, et victor spolia retulerat.

1 Vide Livium lib. XXVII. cap. 58. et seqq. imprimis 61. 2 maxime dignus, cui, aliquid nar-

non recte: fraus enim 3 adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent a Paulo, & Varrone consulibus. Eos Senatus non censuit redimendos, cum id 4 parva pecunia fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scribit idem, quod 5 senatus populusque Rom. rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea quæ videntur utilia, vincuntur. 6 Acilius autem ille, qui Græce scripsit historiam; plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque a Censoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus 7 loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoque fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipublicæ, censuisset, aut domi remanere voluisset: non esse

ranti, fides habeatur. 3 alii malunt: *distringit*, quod significet, aliquid resolutum aliter ligare. 4 poterant autem redimi tribus minis, vel KSCID CC teste Polybio lib. 6. 5 ut declararet, nec tanta clade, se posse permoveri ad captos pretio liberandos, quos peccasse judicaret, utque et fidem facere hosti, se non laborare penuria post tantas strages civium. 6 in aliis male: *Attilius*. Cujus Acilius annales scripsit, Dionysio Halicarnassaeo, Livio, Plutarcho memoratos. 7 disputationis, quae pertinet ad fortem animum et magnum.

1 Qui

esse utilia, quia sint flagitiosa, fœda, turpia.

CAP. XXXIII.

ARGUMENTUM.

Ad quartam nunc & ultimam virtutum, in quas honestum primo libro divisit, digreditur, & jam de collatione temperantiæ cum voluptatibus tractat. Proponit autem primo ejusdem rei varia vocabula; deinde tam Cyrenaicos & Annicerios, quam Epicureos reprehendit Philosophos, omne bonum vel in voluptatibus ponentes, vel virtutem inde laudandam existimantes, quod voluptatis efficiens esset, atque cum his decertandum ait. Tum vero probat, nec Temperantiam, nec ullam quidem virtutem aliam, ex quibus omne honestum, officiumque manat, efficientem esse voluptatis aut eidem servire posse. Inde Epicureorum rationes in traducenda ad perfruitionem voluptatis virtute refutat, & contra Calliphonem & Dinomachum, honestatem cum voluptate non posse copulari, duplici ratione demonstrat. Tandem hanc disputationem ad libros de Finibus remittit: & voluptatem, non habere aliquid in sese utilitatis, concludit. Sequitur tandem Epilogus, partim hujus operis, cum prædicatione librorum Cratippi, commendationem, partim affectus in filium significationem cum adhortatione ad colendam Philosophiam continens.

RESTAT quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro con-

contrarium? Atqui ab Aristippo 1 Cyrenaici, atque 2 Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus 3 obsoletis, 4 floret Epicurus, ejusdem fere adjutor, auctorque sententiæ. Cum his, 5 viris equisque, ut dicitur, si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata corporis 6 firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, ut a 7 Metrodoro scriptum est, continetur: certe hæc utilitas, & quidem summa, (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus 8 servientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? an 9 legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus, sicut hic di-

1 Qui ab Aristippo Cyrenaico ortum habuerunt. 2 dicti ab Anniceride, itidem Cyrenaico, qui sectam Cyrenaicam emendavit. 3 rejectis, cum jam in desuetudinem venerint. 4 habetur in pretio ejus opinio, suosque habet sectatores. 5 vulgo *velis equisque*, quod exponunt, terra marique, sed absurdum censet Langius, vela equis conjungere, et primus restituit, *viris equisque*, observatque, ita Ciceronem aliosque sæpe loquutos. 6 ἕνεζιν. 7 Atheniensi, Epicuri discipulo. 8 de quo et Seneca lib. IV. de benef. c 2. *apud Epicureos virtus voluptatum ministra est. Illis paret, illis deservit, illas supra se videt.* 9 ut salutares noxiis, honestae turpibus; (si tamen hoc tribuendum Epicureo) magnae parvis, diuturnæ brevibus antepo-nan-

dicit, 10 satis fortiter de dolore; tamen, non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona, voluptate terminaverit, mala, dolore. Ut si illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa multis locis: sed 11 aquæ hæret, ut ajunt. Nam qui potest temperantiam laudare, is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem consectatrices voluptatis. Atque in his tamen 12 tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide 13 tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam 14 suppeditantem voluptates, 15 depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo 16 expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione 17 finiri. Justitia 18 vacillat, vel ja-

nantur. 10 Tale est, quod ex illo notavit Seneca epist. 67 *Epicurus ait, sapientem, si in Phalaridis taurum peruratur exclamaturum; Dulce est, et ad me nil pertinet.* 11 non progreditur ejus ratio, impedimentis retinetur, ut aqua: nam absurda sunt, quae dicit. 12 prudentia, fortitudine et temperantia. 13 fugiunt justam reprehensionem, alios fallunt verbis, quibus virtutes ipsa videntur afferre, tueri, et expedire. 14 subministrantem corpori ipsas voluptates. 15 nam Philosophia medetur consternatis animis, ut ait Cicero. 16 videntur introducere, et illi munus assignare suum. 17 vulgo male, *fieri.* Hoc enim dicebant Epicurei, ubi dolor detractus esset, finiri ac terminari voluptatem. 18 nutat, nec potest consistere aut esse apud ipsos; cum omnia referant ad propriam voluptatem, non ad communem; quod est contra justitiam.

jacet potius. Omnesque eæ 19 virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest; non plus, quam amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic 20 omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judicio: qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) 21 alio loco pluribus. 22 Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando res ea, quæ videretur utilitas, honestatis repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati: 23 condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit:

19 liberalitas, magnificentia, comitas, affabilitas. 20 non quod omnem damnet voluptatem, paullo enim post ipse dicit, voluptatem posse condimentum esse honestatis, sed cum de honestate disputat, non vult ulli voluptati locum esse. Nam voluptas honestatem non potest reddere honestiorem et meliorem, sed nonnunquam suaviorem. 21 in libris de Finibus. 22 in vulgatis adjiciuntur, *verbis disputata*, quae vel desunt in MSS. vel variant, ut facile appareat, omnia esse glossemata. 23 honestatem reddet suaviorem.

bit. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed 24 perinde erit, 25 ut acceperis. Quamquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, 26 tamquam hospites erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas, (quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu clara voce patria revocasset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporibus quantum poteris; poteris autem quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere, tum & præsens tecum propediem, 27 ut spero, & dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero! tibique persuade, esse te mihi quidem carissimum; sed multo fore chariorem, si talibus 28 monumentis, præceptisque lætabere.

M

24 sic et tanti pretii. 25 sicut acceperis: nam si illud magni facies, magnum erit: nam res tanti sunt, quanti æstimantur. 26 plus igitur Cratippo, quam sibi ipsi, tribuere videtur. 27 auguratus scilicet, quod evenit. Nam proscriptus et interfectus est paullo post scriptos hoc libros. M. Antonii Triumviri jussu. Neque igitur praesens, neque absens cum filio loquutus est. 28 libros suos vocat *monumenta*, paterni scil. amoris in filium, tanquam diu duraturos: in quibus quoniam præcipiuntur ea, quae ad honestatem veramque gloriam pertinent, propter ea subjunxit, *praeceptisque*; quasi dicat, si meos libros leges, eorumque præcepta servabis: præcepta enim monumentis ejusmodi continentur, igitur ἐν διάδυσις.

1 De-

M. TULLII CICERONIS
CATO [1] MAJOR,
VEL DE SENECTUTE
AD
T. POMPONIUM ATTICUM,

Dialogi personæ:

SCIPIO, CATO, LÆLIUS

CAP. I.

ARGUMENTUM.

Præfamen auctoris ad Pomponium Atticum, hujusque elogium.

O TITE, *si quid ego* [2] *adjuvero curamve* [3] *levasso*,
Quæ nunc te coquit, & versat [4] *in pectore fixa*,
Ecquid erit pretii?

Li-

1 De hujus Dialogi inscriptione ipse Cicero in Laelii proœmio. *Maior* autem addidit, ad minoris differentiam: nam minoris quoque laudem scripsit. 2 alii *adjuro*: parum interest, utro modo legatur, pro *adjuvero*. 3 futurum antiquum pro *levavero*. 4 vulgo, *sub pectore*. Qui hæc interpolarunt, et *sub* pro *in* supposuerunt boni viri, nescic-

Licet enim mihi versibus iisdem affari te, Attice, quibus affatur 5 Flaminium

Ille vir, 6 haud magna cum re, sed plenus fidei:

Quamquam certo scio, non ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

Novi enimi 7 moderationem animi tui, & æquitatem: teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam, intelligo. Et tamen te suspicor iisdem 8 rebus, quibus me ipsum, interdum gravius commoveri: quarum consolatio & major est, & in 9 aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est, de senectute aliquid ad te conscribere. Hoc enim onere, quod mihi commune tecum est, aut jam urgentis, aut certo adventantis senectutis, & te, & me ipsum levari volo. Etsi te quidem id modice, ac sapienter (sicut omnia) & ferre, & laturum esse certe scio. Sed mihi, cum de senectute vellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo 10 uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. Numquam igitur satis laudari digne poterit philosophia, cui qui

scierunt apud antiquos poetas T. finale esse ambiguum, teste Martiano Capella. 5 L. Quinctius Flaminius à Catone senatu motus, quem Ennius his versibus alloquitur. Vide infra cap 12. 6 Jocus, nam cum vellet dicere, locuples testis, ex consuetudine Latini sermonis, recordatus ejus (Ennii) inopiae, dixit. *haud magna cum re.* 7 qui neque secundis rebus nec adversis deprimaris. 8 Reipubl. perturbatione. 9 non enim licet ob tyrannum. 10 amicorum enim omnia communiter

qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de 11 cæteris & diximus multa, & 12 sæpe dicemus. Hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non 13 Tithonio, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio: apud quem, 4 Lælium, & 15 Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris; attribuito Græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

CAP. II.

ARGUMENTUM.

Catonis laus. Disputatio de senectute.

SCIP. Sæpenumero mirari soleo cum C. hoc Lælio, cum 1 cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod numquam senectutem ti-

munia, 11 Philosophiæ laudibus. 12 propositum enim ei erat, totam Philosophiam Latinis litteris illustrare. 13 qui cum ab aurora adamatus esset, ab eaque in cœlum sublatus, illius succo perunctus est. Atque ob id ad eam senectutem pervenit, ut petiverit se in cicadam converti; quod genus cantando mori ferunt. 14 Sapientem dictum, prioris Lælii filium. 15 Africanum minorem.

1 Quias infra in Lælio enumerat Cicero Cap. II.

2 sum-

tibi gravem esse senserim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se 2 Ætna gravius dicant sustinere. CAT. Rem haud sane difficilem, Scipio, & Læli, admirari videmini. Quibus enim 3 nihil est opis in ipsis ad bene, beateque vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona a se ipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant, eandem accusant adeptam; tanta est 4 inconstantia stultitiæ atque perversitas. Obrepere aiunt eam citius, quam putassent. Primum quis coegit eos falsum putare? Qui enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia obrepit? Deinde, qui minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octogesimum? Præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis, (quæ utinam digna esset opinione vestra, nostroque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem, 5 tamquam deum, sequimur, eique paremus: a qua non verisimile est, cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tamquam ab inerti poeta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tam-

2 sumsit hoc ex Euripidis Herculè furente. 3 qui omnes vitae rationes suspensas habent a muneribus fortunæ rebusque aliis, quae non sunt nostri juris et potestatis. 4 vulgo: *inconstantiu*, *stultitia*. Sed nostra prævalet lectio, *inconstantia stultitiae*. h. e. tam inconstantes sunt homines stulti atque perversi, quibus nihil opis est in seipsis ad bene beateque vivendum. 5 Stoi-

tamquam in arborum baccis, terræque frugibus, maturitate tempestiva, quasi 6 vietum, & 7 caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum modo bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? LÆL. Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam 8 speramus (volumus quidem certe) senes fieri, multo ante a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. CAT. Faciam vero, Læli, præsertim si utrique vestrum, ut dicis, gratum futurum est. LÆL. Volumus sane, nisi molestum est tibi, Cato, tamquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc quo pervenisti, videre, quale sit.

CAP. III.

ARGUMENTUM.

Inanes querelæ nonnullorum de senectute. An opes senectutem tolerabilem reddant?

CAT. Faciam, ut potero, Læli. Sæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur) quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant: tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam pu-

Stoici naturam dicebant Deum. 6 languidum, sine vi, natu alibus viribus privatum. 7 ad casum proxum. 8 haec clausula, *speramus, volumus quidem certe*, quam aliquoties alibi usus est Cicero, a sciolis inversa et corrupta erat.

1 Qui

putarent; tum, quod spernerentur ab iis, a quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu; quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se a libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec a suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in omnibus est culpa, non in ætate. 1 Moderati enim & 2 nec difficiles, 3 nec inhumani senes tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni 4 ætate molesta est. LÆL. Est, ut dicis, Cato. Sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. CAT. Est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in ista sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercule, inquit, si ego Seriphius essem, 5 nobilis: nec tu, si Atheniensis esses, clarus umquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti

1 Qui cupiditatibus, voluptatibus, et iracundiae moderetur. 2 apud quos et cognoscendi et ignoscendi peccati locus sit. 3 benigni, comes, non importuni et morosi. 4 *aetate*, non *aetatē*. Omni in aetate molesta est importunitas hominibus, non solum in senectute. 5 haec sumta ex Platonis lib. 1. de Republ. Voluit Themistocles non Seriphii modo ignobilitatem, sed totius gentis perstringere: quasi et ingenio et animo tam humiles sint, ut ne evadere quidem ex illis quis possit in virum clarum. Itaque nec Themistocles, si

quidem, 6 nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes, exercitationesque virtutum, quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos afferunt fructus: non solum, quia numquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis; (quamquam id maximum est) verum etiam, quia conscientia bene actæ vitæ multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est.

CAP. IV.

ARGUMENTUM.

Q. Fabii Maximi laus. Tarentum ab eo receptum.

EGO Q. Maximum, 1 eum qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqua-

si ei contigisset, ut in humili obscuraque insula Seriphe nasceretur; nec Seriphius ille, si Athenis, clarus unquam fuisset, nisi accesserint quaedam majora, ut in rebus gerendis eximia prudentia et fortitudo, aliaque hujusmodi. 6 Seriphius ille non conferendus est neque cum sene inopi sapiente, neque cum divite insipiente, quorum alteri senectutem inopia, altesi insipientia gravem facit: sed ei seni simillimus, cujus ad miseriam addi nihil potest, cum neque res domestica subsidio est, neque sapientia solatio. Nam senectus inopi sapienti gravis est, diviti insipienti gravior, inopi simul et insipienti gravissima. Atque hoc tertium senectutis miserrimae genus indicat Cicero, cum ait: *ne sapienti quidem*. Nam seni sapienti quidem inopi levis esse senectus non potest: sequitur, insipienti inopi gravissima sit.

1 Hic est Q. Fabius Maximus Verrucosus, qui an-

æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas, nec senectus mores mutaverat. Quamquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum. 2 Anno enim post, consul primum fuerat, quam ego natus sum: cumque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post ad Tarentum quæstor: deinde ædilis, quadriennio post factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem illo admodum senex, suasor 3 legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cum plane grandis esset: & 4 Hannibalem juveniliter exultantem, patientia sua molliebat. De quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus qui nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo 5 magisque magisq: viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, 6 amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti: *Mea opera, Q. Fabi,*

anno U. C. 544 Tarentum, Calabriæ metropolim, proditione recepit. 2 multum laborant interpretes, ut Catonis Fabiique tempora componant: quos consule, si placet. Nostrum enim non est, tantas componere lites. 3 Vide Fridericum Brummerum de lege Cincia. 4 Fabius Hannibalem facinora audaciæ, et enimi, et fervoris plena, qualia sunt juvenum, edentem, patientia sua, quia locum prælii committendi nunquam dabat, molliorem quietioremque reddebat, et ejus conatus inanes et irritos efficiebat. 5 *postque*, quod in vulgatis legitur, ineptum est; sed *magis magisque* etiam Plautus dixit. 6 Tarentum

bi, *Tarentum recepisti: Certe*, inquit 7 ridens: *nam, nisi tu amisisses, ego numquam recepissem*. Nec vero in armis præstantior, quam in toga: qui consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebi, 8 quoad potuit, restitit, agrum 9 Picentem, & Gallicum, viritim contra senatus auctoritatem dividenti: augurque cum esset, dicere ausus est, OPTIMIS AUSPICIIS EA GERI, QUÆ PRO REIPUBLICÆ SALUTE GERENTUR: QUÆ CONTRA REMPUBLICAM FERRENTUR, CONTRA AUSPICIA FIERI. Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem 10 M. filii tulit, clari viri & consularis. 11 Est in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus; sed intus, domique præstantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris 12 augurii? multæ etiam, 13 ut in homine Romano, litteræ; omnia memoria tenebat, non 14 domestica solum, sed etiam 15 externa bella, cujus

tum ad Hannibalem defecerat, præsidium tamen Romanorum, cujus erat dux Livius Salinator, in arcem se receperat. 7 hoc autem dicit, ut Salinatorem accuset, qui magno alieno labore partam gloriam verbis in se transmovet. 8 nequidquam id quidem conatus. 9 vulgo male: *Piceum*. Ita enim dicebatur ipsa regio: ἔδυμον autem est *Picentinus*, et *Picens*. 10 Q. *Filii* legitur in aliis, quod nomen illi fuerit *Quintus*. 11 laudavit enim ipsemet filium in funere. 12 augurandi. 13 literarum enim laudem Romani Græcis concedebant, militarem sibi assumebant. 14 gesta Romanis. 15 exterarum nationum, Græcorum, Persarum, Assyriorum.

1 Ma-

jus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, fore, unde discerem, neminem.

CAP. V.

ARGUMENTUM.

Senectus quieta.

QUORSUM igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse [1] Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella a se gesta, ut triumphos recordentur: est etiam quiete, & pure atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus, qualem accepimus Platonis, [2] qui uno & octogesimo anno mortuus scribens est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur: vixitque quinquennium postea: cujus Magister Leontinus Gorgias centum & septem complevit annos, neque umquam in suo studio atque opera cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu esse vellet in vita? *Nihil habeo*, inquit, *quod incusem senectutem.* Præclarum responsum, & docto homine dignum: sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferent, quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus spatio qui sæpe supremo.

1 Majorem Africanum significat. 2 non immoratus est studiis sed morbo tuus. Vide Diogenem Laertium.

3 *Vicit Olympia, nunc senio confectu', quiescit.*

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam; quem quidem probe meminisse potestis: anno enim undevigesimo post ejus mortem hi consules, T. Flaminius, & 4 M. Acilius, facti sunt. Ille autem Cœpione, & Philippo iterum 5 consule mortuus est, cum ego quinque & sexaginta annos natus, 6 legem Voconiam voce magna, & 7 bonis lateribus suasissem. Sed annos septuaginta natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem, & senectutem, ut eis pene delectari videretur. Etenim, cum 8 contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod a vocet a rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod haud procul absit a morte. Earum, si placet, causarum 9 quanta, quamque sit justa unaquæque videamus.

CAP.

ium. 3 Synecdoche Attitica. *Pugnare pugnam, certare certamen*. 4 Non M. *Attilius*, ut vulgo, sed M. (id est, *Manius*) *Acilius*, cujus et infra cap. X. meminit. 5 Non *consulibus*, ut vulgo, sed consule, ut referatur ad Philippum, qui solus secundum Consul fuit, non Caepio. 6 de mulierum haereditatibus. 7 De Catonis validis suprema ætate lateribus vide Valer. Max. lib. VII. et Cicer. Philipp. II. „ Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate. „ 8 vulgati *complector*. Sed melius *contemplor*, verbum augurale eorum, qui templo capto, qua visus patet, circumspiciunt, unde eleganter ad animum transfertur. 9 vulgati: " quantum quaeque valeat, quamque sit justa, videamus. "

1 Vul-

CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Senectus a rebus gerendis non abstrahit.

A REBUS gerendis senectus abstrahit? Quibus? an iis, 1 quæ in juventute gerun tur, & viribus? nullæne igitur res sunt seniles: quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer 2 optimi viri, filii miei? cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam consilio & 3 auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem, accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen cum sententia senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrhois fœdusque faciendum, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementes sese flexere 4 via?

Cæteraque gravissime: notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio. Atque hanc ille egit septem & decem annos post alterum consulatum, cum iter duos consulatus anni 5 decem interfuissent: censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo

1 Vulgati: *quae juventute*, sed ista ellipsis est inusitata, *parere juventute senecta*, pro *in juventute, in senecta*. 2 ideo laudat, quia perierat jam. 3 consilio gravi et prudenti. 4 magna in hac vocula interpretum codicumque differentia. Nos Grævium sequimur, potuit enim versus Ennii in Monosyllabam exire, quam Cato, velut nihil ad sententiam spectantem, omisit. 5 quod lex tum qui-

intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse; & tamen sic a patribus accepimus. Nihil igitur 6 afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt 7 iis, qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alli per foros cursent, alii sentinam exhauriant: ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea, quæ juvenes. At vero multo majora, & meliora facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul 8 versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero: at senatui quæ sunt gerenda, præscribo, & quomodo: Carthagini male jam diu cogitanti, bellum 9 multo ante denuntio: de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam dii immortales, Scipio, tibi reservent, ut 10 avi reliquias persequare! cujus a morte hic 11 tertius & tricesimus est annus. Sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum,

quidem L. Sulla. 6 non *asserunt*, ut quidam linguae latinæ ignari somniant: sed *afferunt*; i. e. nugas agunt, nulla firma ratione utuntur, ab ipsa experientia coarguuntur. 7 alii, *ut si quis qui* vel: quod ex scribarum negligentia ortum est. 8 præsertim in Hispania. 9 quod orationibus suis semper pro sententia subjiceret: *Haec censeo* et *Carthaginem delendam*. Auctor in ejus vita Plutarchus. 10 qui tributariam, Annibale victor, Carthaginem fecerant. 11 ita

rum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? Nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur: sed consilio, ratione, sententia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent senatum. Apud Lacædemonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, aut audire voletis 12 externa: maximas respublicas ab adolescentibus labefactatas, a senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram rempublicam tantam amisistis tam cito?

Sic enim 13 percontantur, ut est in Nævii 14 Ludo, respondentur & alia, & hæc in primis:

Proveniebant oratores 15 novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia 16 senescentis.

ita plerique Codices. Sed alii, *quartus*, *quintus* vel *sextus*. 12 exempla. 13 alii *perconctanti*: sed *perconctantur* probant plerique Codices intellige κ'πὸ σ'ν κοινῶ homines. 14 quidam addunt, *poetae*. Nevii ποιπαιγνιαν libros, quos Gellius et Charisius advocant, intelligit. 15 rerum imperiti: sive novandarum rerum cupidi. 16 ita est in omnibus omnium MSS. pro *senectutis*, quod in editis legitur. Agit enim de iis, qui scribendis commentariis impediti per senectam non sunt.

1 Cur

CAP. VII.

ARGUMENTUM.

Senectus neque memoriam per se minuit, neque etiam ingenium.

AT memoria minuitur. Credo, nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. 1 Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modo eos novi qui sunt, sed eorum patres etiam, & avos: nec sepulcra 2 legens, vereor (quod ajunt) ne memoriam perdam. His enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset. Omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia constituta: qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permanet studium, & industria: nec ea solum in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam privata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit. Qui proter studium cum rem familiarem negligere videretur, 3 a filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more ma-

1 Cui cum Simonides artem memoriae pollicereturur, se artem oblivionis malle dixit, quod meminisset eorum, quae nollet, oblivisci non posset, quae vellet. 2 vulgo putabatur officere memoriae, si quis legeret inscriptiones sepulcrorum. 3 vide Lucianum in Macrobiis, qui lege talionis filium in-

male rem gerentibus 4 patribus, bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, a re familiari removerent judices: tum senex dicitur, eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, 5 Œdipum Coloneum recitasse judicibus, quæsisseque, num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus. Possum nominare ex agro Sabino 6 rusticos Romanos, vicinos, & familiares meos, quibus absentibus, numquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis, non condendis fructibus. Quamquam

in famiae a judicibus damnatum memorat. 4 ideoque iisdem actio rei uxoriae in dote filiæ nomine repetenda non dabatur, quod periculum esset, ne accepta consumerent. Equidem omnibus prodigis interdicebatur bonis, sed inprimis patribus, uti videre licet ex solemni carmine, quo bonis interdicebantur, qui ea dilapidabant, apud Paullum lib. III. Sentent. 4 „ Quando tua bona paterna, vitaque nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam, tibi ea re commercioque interdico. 5 qua sola fabula omnium ejusdem studii poetarum praeripere gloriam potuit. 6 olim proceres Romani in agris morabantur, et ubi consilium desiderabatur, e villis arcessebantur in senatum.

7 mi-

in illis 7 minus hoc mirum. Nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere, sed iidem 8 elaborant in eis, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere:

9 *Serit arbores, quæ alteri sæculo prosint*, ut ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc a majoribus voluerunt, sed etiam 10 posteris prodere.

CAP. VIII.

ARGUMENTUM.

Senectus jucundos potius, quam odiosos reddit.

MELIUS 1 Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quam illud idem:

2 *Ædepol senectus, si nihil quidquam aliud vitii*
Apportes tecum, cum advenis, unum id satest.
Quod diu vivendo, multa, quæ non vult, videt:

& multa fortasse, quæ vult: atque in ea quidem,

7 minus habet admirationis, quod in aliis omnibus rebus, quae ad ipsos pertinent, curam ponunt: in hoc vero, quod senex serit arbores, quae alteri sæculo prosint, id multo magis mirandum videtur. 8 vulgati male: *laborant*. Nam haec Ciceroni frequens et usitata loquendi ratio *elaborare in hoc*. 9 *serit, non serunt*, ut est in vulg. loquitur enim de sene, alteri sæculo prospiciente, quod sequentia indicant. 10 propagare ad posteros.

1 Plotio. 2 Et in Nonio et in vet. libris hi versus leguntur per allocutionem ad senectam, in quorum tertio figurate persona mutatur. Male igitur in secundo habent vulgati: *opportes se-*

dem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit, illud vero idem 3 Cæcilius vitiosius:

Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potius, quam odiosum. Ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui a juventute 4 coluntur, & 5 diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo, me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis ut senectus non modo languida, atque iners non sit, verum etiam sit operosa, semper agens aliquid, & moliens: tale scilicet quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui 6 Græcas literas senex didici: quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis, quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaboravi.

CA-

secum, cum advenit. 3 Hephaestione. 4 propter virtutem, dignitatem, et aetatis reverentiam. 5 propter facilitatem et morum suavitatem. Haec duo verba conjunxit et infra et in Lælio. 6 Ennio poeta docente, quem secum in provinciam duxit Cato.

1 Ele-

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Senectus suæ quoque sunt vires, sunt sermo, coliturque studiis juventutis.

NEC nunc quidem vires desidero adolescentis, (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescens tauri, aut elephanti desiderabam. 1 Quod est, eo decet uti; & quidquid agas, agere 2 pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam 3 Milonis Crotoniatæ? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, 4 illacrymansque dixisse: *At hi quidem jam mortui sunt.* Non vero tam isti, quam tu ipse, 5 nugator. Neque enim ex te umquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil 6 Sext. Ælius tale, nihil 7 multis annis ante 8 T. Coruncanius, nihil modo P. Crassus: a quibus jura civibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est profecta prudentia. Orator, metuo, ne languescat senectute. Est enim munus ejus non ingenii solum, sed la-

1 Elegans dictum, in prioribus editionibus male interpolatum, quae habent *Quod enim homini naturaliter insitum est.* 2 quas quilibet aetas exigit. 3 maximis quondam viribus praeditus, ut sublatum in humeros bovem per stadium ferret. 4 recordatione victoriae, et pristinae gloriae desiderio. 5 qui naturam, tanquam novercam, falso, male gratus, insimulas. 6 propter juris civilis scientiam celebris. 7 circiter XC. 8 qui

laterum etiam, & virium. Omnino 9 canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi: & videtis annos, sed tamen est decorus sermo senis quietus, & remissus: facitque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio, quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim jucundius senectute stipata studiis juventutis? An ne quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid esse potest præclarius? Mihi vero 10 Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, 11 L. Æmilius, & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non 12 beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint. Etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quam senectutis. 13 Libidonosa enim & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud 14 Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se umquam sensisse senectutem suam imbe-

qui jus, primus profiteri caepit. 9 vocem claram. Clara enim tum fit, cum o et isa splendescit: Cicero III. de Orat. „ Est autem in dicendo etiam quidam cantus obscurior, quem significat Demosthenes et Æschines, cum alter alteri objicit vocis flexiones. " 10 Duo fratres, qui in Hispania ceciderunt: Publius est majoris Africani et Asiatici pater: Cneus, eorum patruus Scipionis Nasicae genitor. 11 Æmilius sanguinis, Africanus Publii filius adoptionis linea. 12 vulgo *boni*; quod Manutius *idonei* exponit. 13 sic contra temperantia juventutis et firmiorem et longiorem senectutem reddit. Vide Senecam epist. 58 14 lib. VIII. Cy-

becilliorem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere. Quamquam est id quidem senile, 15 ætatique nostræ 16 conceditur.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Senectus non plane enervat. Cursus certus ætatis.

VIDETISNE, ut apud 1 Homerum sæpissime Nestor de 2 virtutibus suis prædicet? Jam enim tertiam ætatem hominum videbat, nec 3 erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax, etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen 4 dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat, quin brevi

Cyropaediae. 15 propter auctoritatem, opinione prudentiæ, et multi usus rerum partam. 16 non vitio vertitur, quamvis non laudetur.

1 Iliados lib. I. et XXIII. 2 id est, iis rebus, quas virtute sua gesserat. 3 tacite indicat, ne sibi quidem id verendum esse. 4 Agamemnon, significans, bellum magis consilio, quam vi geri debere. Interea tamen Cicero pulchre dissimulat, quod Nestor ubique queritur, se juvenili robore de-

vi sit Troja peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum. Equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in 5 Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum 6 tribunus militum depugnavi apud Thermopylas, Man. Acilio Glabrione consule: sed tamen (ut vos videtis) non plane me 7 enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim umquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, 8 mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, 9 quam esse senem ante, quam essem: itaque nemo adhuc convenire me voluit, 10 cui fuerim occupatus. At minus habeo vitium, quam vestrum utervis. Nec vos quidem T. Pontii 11 Centurionis vires habetis. Num idcirco est ille præstantior? 12 moderatio modo virium ad-

destitutum. 5 in qua plura oppida cepit, quam dies fuit. 6 Memoriae vitium in Cicerone deprehenditur. Cato enim non tribunus mil. sed legatus apud Thermopylas depugnavit teste Livio lib. XXXVI. certe neminem post consulatum tribunum mil. fuisse constat, at legatos multos, ut exemplis probare necesse non sit. 7 robore destituit. Nam robur est in nervis situm. 8 mature sibi parcere, et juvenilia opera intermittere, vel juvenili ætate senilem sibi prudentiam, et affectuum cupiditatumque moderationem comparare. 9 ignavo otio torpescere, dum et animi et sensuum integritate valeam. 10 respexit ad illud Plauti in Mercatore: Non sum occupatus unquam amico operam dare. Vulgata lectio, *nie valuit quin*, a sensu Catonis aliena, et certe falsa est. 11 ait Vegetius centuriones non procero et robusto corpore esse lectos. 12 hoc est vires moderatae, quas *ingenuas* dixit Martialis.

adsit, & tantum, quantum potest quisque, nitatur; næ ille non magno desiderio tenebitur, virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto 13 bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras. Nisi forte adolescentes pueritiam, 14 paullum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eaque simplex: suaque cuique parti ætatis 15 tempestivitas data. 16 Ut & infirmitas puerorum, & 17 ferocitas juvenum, & 18 gravitas jam constantis ætatis; & senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, 19 hospes tuus avitus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officio, & munera. Potest igitur exercitatio & temperantia 20 etiam senectuti conservare aliquid pristini roboris.

CAP.

13 corporis commoda vocat bona, communi loquendi modo, non Stoicorum dogmate. 14 ultra adolescentiam. 15 cujusilibet aetatis naturalis proprietas. Sicut in ordine anni, veris tempestivitati flores, aestatis messes, autumni maturitas, hyemis frigus est datum et assignatum natura. 16 Vulgata lectione rejecta, totus hic locus ex superioribus pendet. 17 quae posita est magis in propulsanda, quam in ferenda injuria. 18 quae omnium dicta et facta certo consilio gubernat. 19 Africani enim majoris hospes fuit, ut ex Scipionis somnio licet videre. 20 senectutis bono et commodo.

1 Hinc

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Senectutis defensio contra abjectiones de imbecillitate. Appii elogium. Cato senex græcas literas didicit.

NON sunt in senectute vires? Ne postulantur quidem vires a senectute. Ergo & legibus & institutis 1 vacat ætas nostra 2 muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modo quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune 3 valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani 4 filius is, qui te adoptavit? quam tenui, aut nulla potius valetudine? quod ni ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Lelli & Scipio, senectuti est, ejusque vitia 5 diligentia compensanda sunt: pugnandum, tamquam contra morbum, sic contra senectutem: habenda ratio valetudinis: utendum exercitatione

1 Hinc *vocatio* et *excusatio munerum* apud JCtos. Dicebantur hi, emeriti. 2 belli et senatoria. 3 alii reponunt *invaletudinis*. Sed haec nunquam non vitiosa ut morbus, valetudo, cum imbecillitantum. 4 majoris. 5 diligenti cura valetudinis sunt

citationibus modicis : tantum cibi , & potionis adhibendum , ut reficiantur vires , non opprimantur . Nec vero corpori soli subveniendum est , sed menti , atque animo multo magis . Nam 6 hæc quoque , nisi tamquam lumini oleum instilles , extinguntur senectute . Et corpora quidem 7 defatigatione & exercitatione ingravescunt , animi autem exercitando levantur . Nam, quos ait Cæcilius, 8 *comicos stultos senes* , hoc significat credulos , obliviosos , 9 dissolutos . Quæ vitia sunt non senectutis , sed inertis , ignavæ , somniculosæ senectutis : ut petulantia , ut libido , magis est adolescentium , quam senum ; nec tamen omnium adolescentium , sed non proborum : sic ista senilis stultitia (quæ 10 deliratio appellari solet) senum levium est , non omnium . Quatuor robustos filios , quinque filias , tantam domum , tantas clientelas Appius regebat & senex , & cæcus . Intentum enim animum , tamquam arcum , habebat ; nec languescens succumbebat senectuti : tenebat non modo 11 auctoritatem , sed

letudinis sunt compensanda et resarcienda illa vitia , quibus obnoxia et senectus. 6 animus est mens . 7 vulgata lectio, *exercitationum defatigatione*, habet Sed si non est ἐν δια' δυοῖν pro exercitatione defatigante, et omnino aliquid est delendum , procul dubio *defatigatione* delendum est Nam et animus defatigari potest. *Exercitatione* autem retinendum , liquet ex oppositione, *exercitatione corpora ingravescunt, exercitando animi levantur*. 8 quales introducuntur e poetis comicis creduli , deliri, leves, amatores, stulti , qui facile decipiuntur a servis, ridiculi denique . 9 qui verecundiae fines transierint . 10 metaphora sumta a re rustica , ubi deliratio est , crate dentata , vel tebula aratro adnexa , semina operire . 11 aut virtus , aut sapientia aut potentia parit , saepe

sed etiam 12 imperium in suos: metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant. Vigebat in illa domo patrius mos, & disciplina. Ita enim senectus 13 honesta est, si 14 se ipsa defendit, si 15 jus suum retinet, si nemini 16 emancipata est, si usque ad extremum spiritum 17 vindicet jus suum. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid: sic senem, 18 in quo est adolescentis aliquid, probo. Qod si sequitur, corpore senex esse poterit, animo numquam erit. 19 Septimus mihi Originum liber est 20 in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascumque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: jus augurum pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor: 21 Pythagoræorumque more, exer-

etiam amor. 12 auctoritas habere videtur aliquid voluntarium: imperium aliquid coactum et violentum: at, nisi quid ex præscripto fiat, pœna sequatur. 13 honore digna et honorata. 14 integra vita parta auctoritate, et de diligentia nihil remittendo. 15 ne ex arbitrio liberorum pendeat, neve ad agnatos et gentiles, id est, in tutelam, et quasi mancipationem deducatur. 16 liber homo est suæ potestatis: itaque cum se emancipare dicitur, intelligitur e potestate sua abire, non amplius suus esse, alienus fieri. 17 id est, ut paullo ante dixit, retineat jus suum, seu auctoritatem et imperium in suos, metuant servi, vereantur liberi, nulli sit emancipata. Quod autem vulgari habent, *dominatur in suos*, est verborum illorum, quæ male ejecerunt, interpretatio, sed posteriorum temporum. Notum enim est, quam invitum fuerit vocabulum *dominari et dominus* in libertate. 18 alacritas et hilaritas juvenilis. 19 nec plures citantur a veteribus, quorum nullus exstat, nam quæ circumferuntur, Anni Viterbiensis esse, nemo nescit. 20 a me conscribitur. 21 de Pythagoræorum vivendi ra-

xercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc 22 curricula mentis: in his 23 desudans, atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero: 24 adsum amicis: venio in senatum frequens: ultroque affero res multum & diu cogitatas, easque 25 tueor animi, 26 non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus, ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed ut possim, facit acta vita. Semper enim in his studiis, laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita 27 sensim sine sensu ætas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Senectus laudanda, quod careat voluptatibus. L. Flaminius cur e senatu a Catone ejectus fuerit.

SEQUITUR tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, si quidem id aufert a no-

ratione vide Gellium L. 1. c. 4 22 propria sunt spatia, intrà quae se cursores exercent. 23 exercens manet in metaphora palestræ. 24 patrocinor. 25 contra eos, qui a me dissentiunt. 26 verbis enim, non pugnis, in senatu disceptamus. 27 παρόμοιον etiam vocalium allusione insigne, in quo decorum Cicero servat in Catonis persona. Nam saeculum illud figuris hujusmodi delectabatur.

1 Vi-

a nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum! accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem 1 Archytæ Tarentini magni inprimis, & præclari viri: quæ mihi 2 tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat a natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines temere, & effrenate 3 ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerump. eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra vero, & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptatis. Cumque homini sive natura, sive quis deus nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri, ac dono nihil esse tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse, neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo jubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima. Nemini censebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem: si quidem ea cum, major esset atque longinquior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum 4 C. Pontio Samnite, patre ejus, a quo, Caudino prælio, Sp. Posthu-

1 Vide Diogenem Laertium lib. VIII. 2 in manus: nimirum scripta.

3 impense cupiunt, consulunt parum, ut ait Comicus. 4 hic est, qui opta-

humius, et T. Veturius consules, 5 superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Terantinus, hospes noster, qui in 6 amicitia populi Romani permanserat, se a majoribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse, L. Camillo, 7 Appio Claudio consulibus reperio. Quorsum hæc? Ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non operteret. Impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est ac mentis (ut ita dicam) præstingit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. 8 Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminii fratrem L. Flaminium e senatu ejicerem, septem annis postquam consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim, cum esset consul in Gallia, exoratus in 9 convivio a 10 scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent, damnati rei capitali. Hic, Tito fratre suo censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est. Mihi vero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam per-

ptabat in ea tempora se reservatum, cum Romani dona accepissent. Vide lib. II. Offic. cap. XXI. 5 sub jugum missi. 6 antiqua formula, quæ etiam in fragmento Theoriæ legis et in vetustissimo SCto Græce scripto, quod M. Lepido Q. Catulo Con. in æs incisum fuit, legitur. 7 reposuit Gruterus Appium, ejecitque Publium, qui in posterioribus editionibus irrepserat, contra fastos Capitolinos, contra MSS. plerosque et primæ ætatis excusos. 8 nam omnis animadversio et castigatio contumelia vacare debet, neque ad ejus, qui punit aliquem, sed ad reip. utilitatem referri. 9 cum viro incaluisset. 10 Philippo Pœno, caro et

perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret 11 imperii dedecus.

CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Man. Curii laus. Convivia senibus non plane interdicta.

SÆPE audivi a majoribus natu, qui se porro pueros a senibus audisse dicebant; mirari solitum C. Fabricium, quod cum apud Pyrrhum regem legatus esset, audisset a Thessalo 1 Cynea, esse 2 quemdam Athenis, qui se sapientem profiteretur; eumque dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes, Man. Curium & 3 Ti. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur: quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat Man. Curius cum Publ. 4 Decio, qui quinquennio ante eum consulem, se pro republica quarto consulatu 5 devoverat. Notat eumdem Fabricius, notat Coruncanius: qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, Publ. Decii facto, judicabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod 6 sua sponte peteretur, quodque spreta, & contemta voluptate, optimus quisque seque-

re-

et nobili scorto, quem ubique secum habebat. 11 cum id flagitii consul admisisset.

1 Demosthenis auditore, tantae eloquentiae viro, ut plures civitates sua facundia, quam Pyrrhus armis, superasse creditus sit. 2 Epicurum. 3 vide Epit. Liv. XIII. 4 Filio. 5 Gallico praelio. 6 sine ullo alio praemio;

7 que

retur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat, caret epulis, extructisque mensis & frequentibus poculis: caret etiam vinolentia, & 7 cruditate, & 8 insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis 9 non facile obsistimus: (divine enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quod ea videlicet homines 10 capiantur, ut homo pisces) quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviis delectari potest. C. Duilium, M. filium, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem a cœna senem sæpe videbam puer, delectabatur 11 cereo funali, & tibicine: quæ sibi nullo exemplo privatus sumserat. Tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipsum revertar. Primum habui semper sodales. 12 Sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris 13 Idæis 14 Magnæ Matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modice: sed erat quidem fervor ætatis: qua progrediente, omnia fiunt in dies 15 mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis

7 quæ ex ciborum copia oritur. 8 quæ multa gignuntur ex crapula. 9 cum labore, difficultate, molestia. 10 per imprudentiam. 11 quotiescumque epulatus erat, ad funalem cereum, praecunte tibicine et fidicine a coena domum reverti solitus est. 12 vocabantur a Græcis *sodales* θιασῶται. Collegium enim seu societas instituta in honorem alicujus Dei ad sacra ejus celebranda, vocabatur θίασος, et θιασῶται, societatis ejus consortes. 13 ab Ida, Phrygiæ monte. 14 quomodo magnæ Matris idolum Romam advectum sit, Livius lib. XXIX. aliique docent. 15 ut poma.

1 Quæ

ris magis, quam cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt: melius quam Græci, quia hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant. Ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur.

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Cato conviviis delectatus. Senes studia excolentes.

EGO vero propter sermonis delectationem 1 tempestivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: 2 habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, (ne omnino 3 bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis 4 modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me vero & 5 Magisteria delectant a majoribus instituta, & is sermo, qui mo-

1 Quæ nec ante incipierent, nec serius desinerent, quam opus erat, læta quidem, sed moderata. 2 tantum abest, ut accusem. 3 renuntiasse. 4 vulgati, *motus*, male, et contra omnes libros. Allusit ad formulam, *quod bono fiat modo.* 5 in omni convivio legebatur plerumque forte magister convivii qui, convivis ceteris leges ferebat bibendi.

6 Vul-

more majorum, a summo 6 adhibetur in poculis; & pocula, sicut in Symposio Xenophontis, minuta, atque 7 rorantia; & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hibernus: quæ quidem 8 in Sabinis etiam persequi soleo: conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titilatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem: nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam 9 affecto ætate quæreret, utereturne rebus venereis: 10 Dii meliora, inquit; libenter vero istinc, sicut a domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis vero & expletis jucundius est carere, quam frui. Quamquam non caret is, qui non desiderat. Ego hoc non desiderare, dico esse jucundius. 11 Quod si istis ipsis voluptatibus 12 bona ætas

6 vulgo additum, *magistro*, delendum est, alius enim est, qui magister dicitur, alius, qui summus accumbit; *a summo bibere* Græcis est ἐν κυκ λκ πίνειν, ab eo conviva videlicet, qui summus accubit, ad imum; quod Romanis solemne fuit. 7 quæ vini parum capiunt: non ut impleant convivas ad satietatem, et plane sitim extinguant, sed ut leviter tanquam irrorare videantur. Quod fit parvis poculis, quae *minuta* dixit 8 ubi villam habuit Cato simpliciter et rudi forma aedificatam. 9 male alii, *effecta aetate*. Quod hic est *effectus aetate*, aliis est, *confectus aetate*, Phædro, *defectus annis*. Melius tamen *affecto*, quam *confecto*: ut extrema senectus non ostendatur: cum de media loquatur. 10 alii malunt: *Dic meliora*; sed verior et elegantior est vulgata lectio. 11 quod in nonnullis additur, *quam frui*, glossema est ex superioribus adjectum. 12 ado-

tas fruitur libentius: primum parvulis fruitur rebus, ut diximus, deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut 13 Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima 14 cavea spectat: delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates prope intuens, magis fortasse lætatur: sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tamquam emeritis stipendiis 15 libidinis, 16 ambitionis, 17 contentionis, inimicitiarum, 18 cupiditatum omnium, 19 secum esse, secumque, ut dicitur, vivere? Si vero habet aliquod tamquam pabalum studii atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pene cæli atque terræ 20 C. Gallum, familiarem 21 patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressnm, quoties nox oppressit, cum mane cœpisset? Quam delectabat eum, defectiones solis & lunæ multo ante nobis prædicere? Quid in 22 levioribus studiis, sed tamen acutis? Quam gaudebat bello suo Punico Nævius! quam Truculento Platus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium: qui cum sex annos ante, quam ego natus sum, fabulam docuisset, Centhone, Tuditanoque consulibus, usque

mala ætas, senectus. 13 nominatur a Tacito, in Dialogo de Oratoribus. 14 temporaneo theatro. 15 in adolescentia. 16 in virili ætate. 17 in Reip. administratione. 18 in tota vita. 19 se et suam mentem curare neglectis inanibus studiis et voluptatibus populi, *Tecum habita: noris, quam sit tibi curta supellex.* Persius Sat. IV. 20 Sulpicium Gallum 21 Paulli: cujus, in exercitu, bello Macedonico, tribunus militum fuit. 22 Poeticam Mathematicis posthabet.

que ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait verisiculo quodam, ut ante dixi, SENESCERE SE MULTA IN DIES ADDISCENTEM: qua voluptate animi nulla certe potest esse major.

CAP. XV.

ARGUMENTUM.

Voluptates agricolarum.

VENIO nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad 1 sapientis vitam proxime videntur accedere. 2 Habent enim rationem cum terra, quæ numquam recusat 3 imperium, nec umquam sine usura reddit, quod accepit: sed alias minore, ple-

1 Columella rem rusticam cæteris vivendi rationibus præferens proxime sapientiam locat, ejusque quasi consanguineam facit. 2 est illis negotium cum terra: id est, a terra pendent. 3 Pessime Manu-

plerumque majore cum fœnore. Quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit, primum id 4 occæcatum cohibet: ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore, & 5 compressu suo diffundit, & 6 elicit herbescentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta 7 geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur: e quibus cum emerserit, fundit frugem 8 spici, ordine structam, & contra avium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis 9 requietem, 10 oblectamentaque pernoscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur e terra, quæ ex fici tantulo grano, aut 11 ex acini vinaceo, aut ex cæterarum frugum, ac stirpium minutissimis seminibus tan-

nutius *impendium* hic legi volebat, cum sit proprium hac in re verbum. Dicuntur enim *imperare terrae*, qui eam exercent, et in illa serunt ac plantant, quæ volunt, ut fructum ex illis capiant. 4 Cicero originem vocis *occare* aperire, ac docere voluit, factum esse per syncopen ab *occaecare*. 5 ita ex veteribus libris restituit Langius pro quo vulgo *complexu*. 6 vide, quam eleganter ea, quae ad agriculturam pertinent, explicet, cum Latinæ orationis facultatem quocumque vellet, ingenii praestantia traduceret. 7 „ genicula sunt nodi in caulibus et culmis, quibus distinguuntur. " 8 Vulgo *spicae*: sed *spici* est in optimis libris. Spici ordo gluma est, quam structam fruge ait compleri. 9 vulgo, *requiem*. Sed *requietem* ex Prisciano et vet. libris reposuit Langius. 10 ut omnia senectutis meæ oblectamenta sciatis. 11 *ex acini vinaceo* legendum esse jam dudum Jobus Ludolfus observavit, referente Christophi

tos truncos, ramosque procreat. 12 Malleoli, plantæ, sarmenta, 13 viviradices, propagines nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tamquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur, a qua oriens uva se ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit: vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis 14 defendit ardores: qua quid potest esse cum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed etiam cultura & ipsa natura delectat, adminiculorum ordines, capitum 15 jugatio, religatio, & propagatio vitium, sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum 16 immissio. Quid ego irrigationes? quid 17 fossiones agri, re-

stoph. Cellario in novissima Lexici Fabri editione pag. 25. 14. atque ita etiam Aldus Manutius edidit, et res atque contextus jubent. Vulgo: *ex acino vinaceo*. 12 novelli palmites innati prioris anni flagello. 13 plantulæ cum sua radice in aliud solum translatæ. 14 propulsat, arcet. 15 vulgo male *conjugatio*. Rectius *jugatio*. Hinc *jugata vinea jugatae vites*, i. e in jugo erectae. Jugum enim in vineis dicebantur perticæ humi defixae, quibus aliæ imponebantur superius transversæ, ad instar jugi militaris; 16 hæc fit, quando virga edita a matre sulco committitur. 17 scrobes et abla-

tiones? quid 17 fossiones agri, repastinationesque proferam? quibus fit multo terra fœcundior. Quid de utilitate loquar stercorandi? Dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, & eum 18 stercorantem facit. Nec vero segetibus solum, & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed hortis etiam atque pomariis: tum pecudum pastu, apum examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricultura solertius.

CAP. XVI.

ARGUMENTUM.

Man. Curii elogium, ejusdemque studium agriculturæ. Agri culti commoda.

POSSUM persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem. Nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est natura loquacior; ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis; cujus quidem villam

17 scrobes et ablaqueationes.
18 purgantem et ablaqueantem arbores Homerus inducit Laertem.

1 Cum

ego contemplans, (abest enim non longe a me) admirari satis non possum vel hominis ipsius 1 continentiam, vel 2 temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. *Non enim aurum habere, præclarum sibi videri* dixit, *sed iis, qui haberent aurum, imperare*. Poterat ne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne a me ipso recedam. In agris erant tum senatores, 3 & iidem senes. Siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nunciatum est, eum dictatorem esse factum, cujus dictatoris jussu, magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem, 4 occupatum interemit. A villa in senatum arcessebantur & Curius, & cæteri senes, ex quo, qui eos arcessebant, viatores nominati sunt. Num igitur horum senectus miserabilis fuit, qui se 5 agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia, haud scio, an ulla vita beatior esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris; sed & delectatione, quam dixi; & saturitate, copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut quoniam hæc quidem desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus.

1 Cum senatus, exactis regibus, plebi septena jugera, Curio quinquaginta assignasset, noluit popularis assignationis modum excedere. 2 temporum illorum rationem, consuetudinem, et quasi legem, quæ ab omnibus servabatur. 3 Ferri non potest, quod editiones obsidet, *id est:* Non omnes senatores erant senes, quamvis hæc vocis sit origo. 4 oppressum antea, quam perficeret id, quod cogitabat. 5 quædam editiones habent *agricultione*, tamquam unica vox esset, male.

6 suil-

mus. Semper enim boni, assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ 6 succidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc 7 supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorumque specie dicam? 8 brevi præcidam. Agro bene culto nil potest esse nec, usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut calescere vel apricatione melius, vel igni, aut vicissim umbris aquisve refrigerari salubrius? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi 9 pilam, sibi nationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos reliquant, & tesseras: id ipsum, utrum lubebit: quoniam sine his beata esse senectus potest.

6 suillæ carnis frustum, ut perna, petaso. 7 cui servimus tempore quasi subsecivo, cum justo et legitimo sumus defuncti opere seu labore, quem agricultura poscit; nam *opus* per excellentiam notat laborem rusticum, quem agrestes impendunt exercendæ terræ. 8 longiorem sermonem amputabo. 9 sive militarem, sive lusoriam.

1 Asiæ

CAP. XVII.

ARGUMENTUM.

Xenophontis liber Oeconomicus commendatur. Cyrus agri colendi studiosus. Senectutis honoratæ auctoritas.

MULTAS ad res, perutiles Xenophontis libri sunt: quos legite, quæso, studiose, ut facitis. Quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum, præstantem ingenio, atque imperii gloria, cum Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum 1 Sardis, eique dona a sociis attulisset: & cæteris in rebus 2 comem erga Lysandrum, atque humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum diligenter consitum, ostendisse: cum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in 3 quicuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur e floribus: tum eum dixisse mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam ejus, a quo esset illa dimensa atque descripta; ei Cyrum respondisse: Atqui ego omnia ista sum dimensus: mei sunt or-

1 Asiae oppido, quod Cyrus major victo Croeso intravit. 2 vulgati, *comem*. Sed *communem* habent antiquissimi libri, idemque significat comem, benignum, facilem erga se inferiores. 3 cum arbores quincuncialis notæ. V. figuram, quacunque parte spe-

ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum, intuentem ejus purpuram & 4 nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse: Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarum rerum, & imprimis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annum perduxisse; cum esset acta jam ætate in agris, eosque coleret: cujus inter primum & sextum consulatum 5 sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis 6 majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. Atque ejus extrema ætas hoc beatior quam media, quod auctoritatis plus habeat, laboris vero minus. 7 Apex autem senectutis est auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud 8 elogium unicum: PLURIMÆ CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM. Notum est carmen incisum sepulcro:

Jure

spectaveris, decussatim positae referunt. Vide Schema apud Manutium. 4 elegantiam in cultu. 5 plurimum hoc in numero variant et Codices et alii scriptores. 6 Varro apud Censorinum de natali die: *in tertio gradu, qui erant usque ad. 45 annos, juvenes appellatos, eo quod rem, in re militari possunt juvare. In quarto autem ad usque. 60 annum, seniores esse vocitatos, quod tunc primum senescere corpus incipiat.* 7 senectus nihil sublimius habet, nihil magnificentius auctoritate. 8 singularis inscriptio, *elogium* est quævis inscriptio sive tabulæ, sive statuæ, titulus sepul-

Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum? quem 9 postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum, vidimus? Quid de 10 Paulo aut 11 Africano loquar; aut, ut jam ante, de 12 Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolecentiæ voluptates.

CAP. XVIII.

ARGUMENTUM.

Senectus honesta tantum laudari meretur. Senum morositas excusatur.

SED in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quodam cum assensu omnium dixi: miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem 1 arripere possunt; sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, salutari, appe-

pulcralis, epigramma. 9 Patre tuo, o Scipio. 11 Avo tuo adoptivo. 12 Fabio, cum quo se militasse jam ditriennium.

1 Vulgo *afferre*: sed *arripere* est vehementius et

peti, decedi, assurgi, 2 deduci, reduci, 3 consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. Nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno cosessu locum a suis civibus ei nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cum legati essent, certo in loco consederant, consurrexisse omnes, & senem illum sessum recepisse: quibus cum a cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in 4 nostro collegio præclara: sed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quisque ætate antecedit, ita 5 sententiæ principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & 6 anxii, & 7 iracundi, & 8 difficiles senes: si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non se-

et in omnibus antiquis libris. 2 nam juvenes deducebant ad curiam aliquem Senatorum, quem exspectabant, ut domum, reducerent. 3 multis de rebus, quas ob aetatem experti sunt. 4 augurum. 5 primus ante alios sententiam dicit. 6 suis diffidunt. 7 si quid cessatum peccatumve fuerit. 8 duri ad igno-

senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. 9 Contemni se putant, despici, illudi: præterea in 10 fragili corpore odiosa omnis offensio est. Quæ tamen omnia 11 dulciora sunt & moribus bonis, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt. Quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet. Ut enim non omne vinum, sic non omnis natura vetustate 12 coacescit. Severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam: acerbitatem nullo modo. Avaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo. Potest enim quidquam esse absurdius, quam, quo minus vitæ restat, eo plus viatici quærere?

CAP. XIX.

ARGUMENTUM.

Miser senex, qui mortem non cogitat, aut metuit. Adolescentibus mors etiam impendet. Eorum ætas veri comparatur.

QUARTA restat causa, quæ maxime angere, atque solicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut pla-

ignoscendum. 9 sunt enim senes suspicosi. 10 cujus imbecillitatem animi quoque imbecillitas fere comitatur. 11 mitigantur. 12 non bene aetatem feret.

1 Hino

plane negligenda est, si omnino extinguit animum: aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest, qui igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se 1 ad vesperum esse victurum? Quin etiam ætas illa multo plures, quam nostra, mortis casus habet: facilius in morbos incidunt adolescentes: 2 gravius ægrotant: 3 tristius curantur: itaque 4 pauci veniunt ad senectutem. Quod ni ita accideret, melius, & prudentius viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in 5 senibus est: qui si nulli fuissent, 6 nullæ omnino 7 civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego cum in optimo filio meo, tum in 8 expectatis ad amplissimam dignitatem, fratribus tuis, Scipio; omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum? quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. At est eo meliore conditione, quam adolescens cum

1 Hinc illud Varronis: *Nescis, quid serus vesper vehat*. 2 periculosus. 3 difficilius: ob morbi vehementiam, et majori cum molestia tam aegrotantis, quam domesticorum 4 alii; *perpauci*; propter casus mortis plures, morborumque vehementiam. 5 iis, qui cum naturæ bonitate temperantiam conjunxere. 6 nam adolescentes, viribus freti, vim potius, quam jus, spectant, invitique se legibus adstringunt. 7 hominum consociationes. 8 magnam spem de se praebentibus, pueris etiamnum 9 Paulli filiis, qui adhuc pueri sunt

cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quamquam, o dii boni! quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: exspectemus Tartessiorum regis ætatem. Fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. Cum enim id advenit; tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod 10 virtute, & recte factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni: nec præteritum tempus umquam revertitur; nec quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modo, in quorumque fuerit actu, probetur: neque sapienti usque ad PLAUDITE, 11 vivendum. Breve enim tempus ætatis, satis est longum ad bene honesteque vivendum. 12 Sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem, autumnumque venisse. Ver enim, tamquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt: fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) ante partorum bonorum memoria, & copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? Quod idem contin-

g t

sunt exstincti. 10 Senea de brevitate vitae scribit, eum male vixisse, qui nescit bene mori. 11 in aliis est: *veniendum*. 12 sin diutius vixeris.

1 AEta-

git adolescentibus, adversante & repugnante natura. Itaque adolescentes sic mihi mori videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumtus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, cruda si sint, vi avelluntur, si matura, & cocta, decidunt, sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est: ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.

CAP. XX.

ARGUMENTUM.

Senectus animosa. Mortem multi contempserunt.

1 OMNIUM ætatum certus est terminus: 2 senectutis autem nullus certus est terminus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi, & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est: cum illi quærenti, *Qua tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret?* respondisse dicitur, *Senectute*. Sed vivendi finis

1 AEtatum terminos alii aliter constituunt. Vide Censorinum de die natali cap. 14. 2 Terminus vitae humanae longissimus 80 annis definitur in Psalmis, cum quo fatales apud Etruscos libri, et Plato ac Staseas Peripateticus fere consentiunt. Multi tamen hunc terminum longe sunt supergressi, ut verum sit, quod

nis est optimus, cum integra mente, 3 ceterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, ntiura dissolvit. Ut navem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Jam omnis conglutinatio recens, ægre, inveterata, facile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum senibus, 4 nec sine causa deferendum sit. Vetatque 5 Pythagoras injussu imperatoris, id est Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum & lamentis vacare. Vult, credo se esse carum suis. Sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. J m sensus moriendi 6 aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim seni. Post mortem quidem 7 sensus aut optandus, aut nullus est Sed hoc 8 meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione, tran-

quod Cicero dixit. 3 alii habent, *certisque*. 4 ultimam diem nec meluendam, nec optandam, nec temere arcessendam esse, sapientes omnium sectatum sciverunt 5 a quo, ut alia multa, accepit Plato in Phaedone. 6 vulgati: *si quis potest esse, is ad exiguum tempus durat*. Sed *durat* a bonis libris abest. 7 quia aut vivit animus, aut moritur cum corpore. Si vivit, optandus est sensus, quia ad locum proficiscitur, ubi aevo fruitur sempiterno, si moritur, non est miser, quia non sentit dolorem post mortem.

1 hoc

tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur, omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder non solum Brutum, qui in liberanda patria est interfectus, non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paullum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras (quod scripsi in Originibus) in eum sæpe locum profectas alacri animo, & erecto, unde se numquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam 9 rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium 10 satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolecentiæ: num ea constans jam requirit ætas, quæ media dicitur? Sunt etiam ejus ætatis: ne ea quidem a senectute quæruntur. Sunt extrema quædam studia senectutis. Ergo ut superiorum ætatem stu-

8 hoc fiet, si considere-mus, quid mors sit, et quod certa mors sit, tempus vero mortis incertum. Seneca dolet, magnam vitæ partem nihil agentibus, majorem male agentibus, totam aliud agentibus elabi. 9 ex agris enim in militiam proficiscebantur. 10 nam sevnes sapientes rerum plen-

studia occidunt, sic 11 occidunt etiam senectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

CAP. XXI.

ARGUMENTUM.

Mortui demum veram vitam vivunt. Animorum immortalitas.

EQUIDEM non video, cur quid ipse sentiam de morte, non audeam 1 vobis dicere. Quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea 2 propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos, vivere arbitror; & eam quidem vitam, quæ est sola vita numeranda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. 3 Est enim animus cælestis 4 ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatique contrarium. Sed credo, deos immortales sparsisse animos in 5 corpora humana, ut essent, qui terras 6 tuerentur, quique cælestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo, atque constantia. Nec me solum ratio, ac disputatio im-

rarumque satietas tenet. 11 Solis instar.

1 *Vobis*, addunt omnes libri scripti. *Vobis*: adolescentibus generosis, liberaliter institutis, præclare de me sentientibus, quique nihil in malam partem sitis accepturi. 2 minus disto. 3 probat sex argumentis animorum immortalitatem. 4 ex primo orbe, qui continet cæteros, qui summus ipse Deus est. 5 ex humo orta. 6 excolerent, gubernarent.

7 in-

impulit, ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & 7 auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoræosque, incolas pene nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, numquam dubitasse, quin ex universa mente divina 8 delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset 9 omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, 10 cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tot scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus, & cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi; quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque, ante quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci, & recordari. Hæc 11 Plato noster.

CAP.

7 inde illud, αυτος ἐφ. 8 deceptos et detractos. 9 haec vox in vulgatis deest, et tamen necessaria, si modo Græca oraculi verba expressit Cicero. 10 argumenta quatuor, ad probandam animorum immortalitatem, ex Platone sumta. 11 Optime, quia Platonem

CAP. XXII.

ARGUMENTUM.

Cyri morientis verba. Morti somnus similis.

APUD [1] Xenophontem autem moriens Cyrus major, hæc dicit: Nolite arbitrari, o mihi carissimi filii, me, cum a vobis discessero, nusquam, aut nullum fore. Nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eumdem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, [2] si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui [3] tuerentur. Mihi quidem numquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori: nec vero, tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admistione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum homnis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est, quo quæque discedant. Abeunt enim illuc omnia, unde or-

nem admirabatur et magni faciebat Cicero. Locum hunc corruptum esse veritas arguit scripturæ, quæ in antiquis Codicibus reperitur.

[1] Argumenta sex Xenophontis pro animorum aeternitate. [2] ob eorum merita: nec enim diu memoria manet, nisi caussa sit, cur diu maneat. [3] *tenerentur* vulgo ab interpolatoribus profectum, qui elegantiam vocis *tuerentur* non vi-

orta sunt: animus autem solus nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Jam vero videtis, nihil esse morti tam simile, quam somnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam. Multa enim, cum remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt; sic me colitote, 4 ut deum: sin una interiturus est animus cum corpore; vos tamen deos verentes, qui 5 hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri pie, inviolateque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens.

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Animorum immortalitas defenditur. Levis Catoni senectus est, & cur?

NOS (si placet) nostra videamus. Nemo umquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos avos, Paullum, & Africanum, aut Africani patrem, aut pa-

videntur cepisse. Nihil tamen Ciceroni frequentius, quam *tueri* pro conservare. 4 Graeca Xenophontis ita habent: τὴν ἐμὴν ψυχὴν κατα δαμγιος ποε εἰτε ηηγω δε, hoc est ad verbum: et *vos animam meam colentes facite, qua rogo* nam si extincti parentis studiis liberi obsequentur, ejusque imperata facient, nonne ejus animum venerabuntur? Nisi forte hic Cicero ita loquutus sit, ut in Somnio Scipionis: *Deum igitur te scito esse,* hoc est, *immortalem*. 5 mundum hunc universum.

1 Vul-

patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerari non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, 1 posteritatem ad se pertinere. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores, diurnos nocturnosque, domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multo fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore, aut contentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi cum excessisset e vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus, is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficisci; ille autem cui obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui, & dilexi, videndi. Neque vero eos solos convenire aveo, quos ipse cognovi, sed illos etiam, de quibus audivi & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscente, 2 haud

1 Vulgati: *posteritatem ad se posse pertinere.* Quod nonnulli præferunt, quia gentiles semper de immortalitate animae haesitanter loquantur. Nossam tamen lectionem plurimi firmant codices et Cato hic di immortalitate animae non dubitare videtur. 2 hoc vult Cato dicere: non facile passurum se, ubi de vita migrandum sit, ut eum quisquam da via reprehendat atque reducat, etiamsi juventutem redditum iri caverit, sed si etiam ad infantiam revocare quis velit, val-

haud sane quis facile retraxerit, neque 3 tanquam Peliam recoxerit. Et si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate 4 repueriscam, & in cunis vagiam, valde recusem. Nec vero velim, quasi decurso spatio, 5 ad carceres a 6 calce revocari. Quid enim habet vita commodi? Quid non potius laboris? Sed habeat sane: habet certe tamen aut satietatem, aut modum: non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ii docti, sæpe fecerunt. Neque me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem, & ex vita ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo: commorandi enim natura 7 diversorium nobis, non habitandi 8 dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium, cœtumque proficiscar; cumque ex hac turba, & colluvione discedam! Proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus a me corpus crematum est, quod contra decuit ab illo meum: 9 animus vero, non me deserens, sed respectans, in ea

valde repugnaturum. 3 quemadmodum Pelias fuit recoctus. Fabulam refert Diodorus lib. IV. 4 alii, *repuerascam*. 5 ad principium curriculi et cursus. *Carceres* enim in plurali dicuntur repagula et funes, qui ante equorum pectora sunt cum volunt currere. 6 a fine, quantus labor esset cursoribus, potissimum victori, si brabeo adepto, et decurso semel spatio iterum currere ad idem oporteret. Sic est per similitudinem in vita nostra. 7 cum natura nobis dederit usuram vitæ, quasi diversorium: cur velimus esse perpetuum, quod ad tempus datum est? Commoramur enim, non habitamus, in diversoriis. 8 volgati addunt, *locum*, quod ut glossam Langius expungit. 9 Catonis filii, e vi-

profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum 10 fortiter ferre visus sum: non quod æquo animo ferrem, sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam 11 jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. Sin mortuus (ut quidam 12 minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri; tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem, peractio ætatis est, 13 tamquam fabulæ, cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui, de senectute quæ dicerem; ad quam utinam perveniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TUL-

e vita discedentis. 10 hoc Lælius de Amicitia, de Catone prædicat. 11 propter conscientiam recte factorum, bene actae vitæ, et immortalitatis spem. 12 Cyrenaici, Epicurei, morum gentium. 13 Plurimi Philosophi vitam fabulæ compararunt.

1 Non

M. TULLII CICERONIS
LÆLIUS,
SIVE
DE AMICITIA DIALOGUS
AD
T. POMPONIUM ATTICUM.
LOQUUNTUR
FANNIUS, SCÆVOLA, LÆLIUS,

CAP. I.

ARGUMENTUM.

Præloquium auctoris de occasione scribendi hujus Dialogi.

QUINTUS Mucius 1 augur multa narrare de C. Lælio, 2 socero suo, memoriter, & jucunde solebat, nec dubitare illum in 3 omni sermone appellare 4 sapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scævolam, sumta virili toga, ut quoad

1 Non solum augur, sed etiam Consul fuit A. U. C. 635. 2 duxerat enim ejus filiam Laeliam, quam patris tinctam elegantia fuisse Cicero auctor est. 3 quotiescunque mentio ejus incidisset. 4 sapiens Læ-

5 possem, & 6 liceret, a senis latere numquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter, & commode dicta, memoriæ mandabam: fieri-que studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad 7 pontificem Scævolam contuli: quem unum nostræ civitatis & ingenio, & justititia præstantisimum audeo dicere. Sed de hoc alias. Nunc redeo ad augurem. Cum sæpe multa, tum memini, domi in 8 hemicyclio sedentem, ut solebat, cum ego essem una, & pauci admodum familiares in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. Meministi enim, 9 Attice, & eo magis, quod P. Sulpitio 10 utebare multum, cum is tribunus plebis capitali odio a Q. Pompejo, qui tum erat consul, dissideret, quo cum conjunctissime amantissime vixerat, quanta hominum esset vel 11 admiratio, vel 12 querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus post mortem Africani.

Ejus

Laelius habitus est, quod, videns se res novas sine turbatione reip. moliri non posse, ab incepto destiterit. 5 per mea negotia. 6 per ejus occupationes. 7 fuit is JCtus. Pontifex Max. et Consul. A. U. C. 658. 8 ita dicebantur mensæ semicirculares, aut etiam sedes semirotundae, plurium sellarum capaces, in quibus solebant sedere confabulantes, imprimis seniores. 9 quae in vulgatis adduntur, *profecto, ut opinor*, interpolationem sapiunt. 10 multum fuisti familiaris. Vide Corn. Nepotem in Attici vita Cap. 2. 11 quod inter eos tantum odii intercesserat, inter quos putabatur vera amicitia. 12 propter mala, quæ ex illo odio in rem-publ. derivabantur.

13

Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi: quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos induxi loquentes: 13 ne, Inquam, &, inquit, sæpius interponerentur: atque ut tanquam a præsentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostra familiaritate visa est. Itaque feci non invitus, ut 14 prodessem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem: quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic, cum accepissemus a patribus, maxime memorabilem C. Lælii, & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælii persona visa est, quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset 15 Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium, plus, nescio quo pacto, videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens sic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui existimem. Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur.

13 sumsit hoc, ut alia in hoc exordio, ex Platonis præfatione in Theætetum. 14 nihil enim utilius quam ea cognoscere, quae tum ad instituendam, tum ad conservandam amicitiam pertinent. 15 in vulg. additur, *magister meus*, scil. in jure civili.

Tu velim animum a me parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani: ab iis sermo oritur: respondet Lælius: cujus tota disputatio est de amicitia: quam legens 16 tute ipse cognosces.

CAP. II.

ARGUMENTUM.

Africani, Lælii, Catonis laudes.

FAN. 1 Sunt ista, Læli, nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec 2 clarior. Sed 3 existumare debes, omnium oculos in te esse conjectos; unum te sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus, L. 4 Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem, sed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur. Cato, quia multarum rerum usum habebat: multaque ejus & in senatu, & in foro vel 5 provi-

sa

16 *tute ipse cognosces*. Hoc recipit Graevius ex optimis Codicibus. Alii aliter, sed inepte et nullo sensu.

1 Vulgo: *sunt ista vera*. Sed *vera* est glossema. Nam verbum, *est*, asserendi vim habere, nemo latine doctus ignorat. 2 rebus gestis illustrior. 3 in omnibus hujus Dialogi et Catonis maioris exemplaribus antiquiori ribus scriptum est *existumo*, *optumus*, *maxumus*, et alia hujusmodi: quae veteres ita enunciasse constat. Sed Quintiliano teste, C. Caesar primus scripsit, *optimus*, *maximus*, cujus auctoritatem cæteri sequuti sunt. 4 in aliis perperam appellatur *Acilius*. 5 ne vel rei caussa caderent, vel respubl. aliquid

sa prudenter, vel 6 acta constanter, vel 7 responsa acute ferebantur, propterea quasi 8 cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt non solum 9 natura, & 10 moribus, verum etiam 11 studio, & doctrina esse sapientem: nec sicut 12 vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in 13 tota Græcia neminem. Nam qui septem appellantur eos 14 qui ista subtilius quærunt, in numero sapientium non habent. Athenis 15 unum accepimus & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. 16 Hanc esse in te sapientiam existimant, 17 ut omnia tua in te posita ducas, humanosque casus 18 virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis 19 Nonis, cum in hortos D. Bruti auguris,

quid detrimenti caperet. 6 dicum invidiae non cederet, neque periculis ab honesta sententia depelleretur: 7 ingeniose et ad rem propositam accommodate. 8 ut si quis *Sapiens* diceret, Catonem intelligeret ομκι ἐξοχὴν. 9 ingenii bonitate. 10 quotidiana vitæ consuetudine. 11 φιλοσοφίᾳ καὶ λόγῳ. 12 quod calliditatem et ostentationem pro sapientia celebret. 13 alii Codices habent: *in reliqua Graecia*: alii aliter. Optime Grævius, quem sequuti sumus. Nam quamvis Platoni aliisque saepe Homerum, Seppho, Anacreon, dicantur σοφοὶ nulli tamen consensu totius populi hoc nomen peculiariter fuit datum, uti Laelio apud Romanos, aut nomen Justi Aristidi apud Græcos. 14 Stoici: qui eam sapient's ideam finguut, quæ inter homines non reperitur. 15 Socratem. 16 Socraticam. 17 despicientiam rerum humanarum significat, ut nihil admireris, præter virtutem, nihil tuum esse putes, præter animi bona. 18 ut semper animi constantiam retineas. 19 Cicero lib. 1. de divinatione ait. Augures Ro-

ris, commentandi causa, ut assolet, venissemus, tu non affuisti: qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCÆ. Quærunt quidem, C. Lælii, multi, ut est a Fannio dictum. Sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderate: nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quod autem his Nonis in 20 collegio nostro non affuisses, valetudinem causæ, non mœstitiam fuisse. LÆL. Recte tu quidem, Scævola, & vere. Nec enim ab isto officio, quod semper 21 usurpavi, cum valerem, abduci incommodo meo debui, nec ullo casu arbitror hoc 22 constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego 23 nec agnosco, 24 nec postulo, facis 25 amice. Sed ut mihi videris, non recte judicas de Catone. Aut enim 26 nemo, quod, quidem magis credo, 27 aut, si quisquam, ille sapiens, fuit. Quo modo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram 28 Paullum, videram 29 Gallum, sed hi 30 in pueris: Cato in per-

Romae commentandi, atque inter se colloquendi caussa. Nonis quondam congregari solitos. 20 ex antiqua formula, quam inscriptionibus illustrat Aldus. 21 obire solitus sum. Nam hoc verbum consuetudinem significat. 22 justo et tenaci propositi viro. 23 tantam in me esse sapientiam. 24 nam arrogans essem, si plus mihi tribus vellem, quam meretur. 25 qui hoc amori potius des, quam judicium sequare. 26 ex sententia Stoicorum. 27 ex communi doctorum judicio. 28 Æmilium, quatuor filiis orbatum. 29 C. Sulpicium Gallum. Hinc est quod alii *Cajum* habent. 30 Mire discrepant Codices: sententia autem plana

perfecto & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nae istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit. Hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote.

CAP. III.

ARGUMENTUM.

Amicus verus alterius desiderio movetur. Scipionis elogium.

EGO si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes: sed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit: & ut confitmare possum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor; & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto. Mihi accidit, si quid accidit; suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo vero quis neget actum esse praeclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod hominis fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo

na est. Sed hi, inquit, quos commemoravi, Paullus, et Gallus, amiserunt filios praetextatos, et puerorum mortem moderate tulerunt. Cato vero in perfecto viro, et praetore designato mortuo moderatus fuit, quod longe majus et laudabilius est.

1 Bel-

adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit numquam, factus est consul bis, primum 1 ante tempus: iterum 2 sibi suo tempore, 3 reipublicæ pene sero: qui, 4 duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus 5 facillimis, de pietate in 6 matrem, liberalitate in sorores, benignitate in suos, justitia in omnes? nota sunt vobis. Quam autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc 7 paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim, quamvis non sit gravis, ut memini, Catonem, anno antequam mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit, quo de genere mortis dif-

1 Bello Punico tertio annum agens XXXVI. Ædilitatem petens suo quidem tempore, consul factus est non suo. Nam curulem magistratum cum ante annum XXXVI. aetatis gerere lege annali non liceret, et gradatim magistratus peterentur, esset que necesse biennium inter singulos intercedere: etiamsi tum AEdilis factus esset, et triennio post Prætor, non poterat ante annum XLII. consulatum petere. 2 hoc est sine ullo privilegio, interjectis plus XII. annis a priore consulatu, nam cautum lege Cornelia erat, ne quis eundem magistratum ante annos X. caperet. 3 ortis jam seditionibus tribunitiis, quae remp. pene perdiderunt. 4 Carthagine et Numantia. 5 Papiriam, a patre, oblatentem causam, repudiatam, cui totam haereditatem, apparatumque AEmiliae, quae, Scipionis Africani majoris conjux fuerat, donavit. 6 quibus, mortua matre, universam illius hereditatem remisit. 7 mortuus est enim anno aetatis LVI.

difficile dictu est. Quid homines 8 suspicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quo 9 senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est a patribus conscriptis, a populi Romani 10 sociis, & Latinis, pridie quam excessit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur 11 deos potius, quam ad inferos pervenisse. Neque enim assentior 12 iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri.

CAP. IV.

ARGUMENTUM.

Mortuorum status. Animorum immortalitas.

PLus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam 1 religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui 2 in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tum florebat) institutis, & præceptis suis

LVI. 8 suspicabantur, veneno sublatum. 9 ita in optimis libris legitur. 10 Socii et Latini, veteres dicebant, pro, Socii Latini. 11 *Deos* editi omittunt, sed MSSti omnes habent. Ita etiam Horatius: *Superis Deorum gratus et imis*. 12 Epicureis. Fortasse Cæsarem notat, cujus hoc est apud Salustium, in oratione de Conjuratis.

1 Ut sepulcra violare nefas esset, et similia, quæ tradit Gutherius de jure manium. 2 Italiam intelligit. Pythagoram et Pythagoræos significat.

suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc, tum illud, 3 ut in plerisque: sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum e corpore excessissent, reditum in cælum patere, optimoque, & justissimo cuique expeditissimum. Quod idem Scipioni videbatur, qui quidem quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alii plures, tuque etiam Scævola 4 mecum venisses, triduum disseruit de republica: cujus disuptationis fuit 5 extremum fere de immortalitate animorum: quæ se in quiete 6 per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillime evolet, tamquam e custodia vinculisque corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum, & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) a-

cat. 3 referenda hæc ad Socratem, cujus ironia propria fuit: nec affirmabat quidquam, sed quasi dubitans disputabat. 4 Scaevola socerum suum Laelium, foris repertum, officii causa, domum comitatus est ibi loquentem de republ. Scipionem audivit. Laelius enim in eadem domo cum Scipione habitavit. 5 in somnio Scipionis, quæ pars fuit extrema libri VI. de Republica. 6 id est, per somnium, visus enim est Africanus ea narrare nepoti suo Scipioni, quae in ejus

actum optime est; mecum autem 7 incommodius: quem fuerat æquius, ut introieram, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim; quocum mihi conjuncta cura de re publica & de privata fuit: quocum & domus, & militia communis: & id, in quo est omnis vis amicitiæ, 8 voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, 9 falsa præsertim, quam quod amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus sæculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum. Qno in genere sperare videor, Scipionis & Lælii amicitiam notam posteritati fore. FAN. Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, (spero item Scævolæ) si, quemadmodum soles, de cæteris rebus, cum ex te quæruntur; sic de amicitia 10 disputabis, 11 quid sentias, qualem existimes, 12 quæ præcepta des. SCÆ. Mihi vero pergratum erit. Atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamo-

ejus somnio explicantur. 7 quod ejus jucundissimæ consuetudinis fructu careo. 8 Aristoteles amicum esse dixit unam animam in duobus corporibus habitantem 9 non delenda haec sunt, *falsa praesertim*, contra librorum omnium fidem. Est certe Laelianae modestiae, vivum detrectare *sapientiae* famam, sicut et Pythagoras eam detrectavit. 10 rem ordine ac methodo certa explicabis, vera confirmando, contraria refutando. 11 quam rationem putes ejus esse oportere: cujusmodi personae ad eam sint idoneae. 12 quomodo colendam censeas et quatenus.

1. Aca-

mobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.

CAP. V.

ARGUMENTUM.

Grave aliquid est de amicitia disputare. Quinam viri boni sint. Amicitiæ fundamentum benevolentia.

LÆL. Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est: & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? 1 Doctorum est illa consuetudo, eaque Græcorum, ut iis 2 ponatur, de quo disputent, quamvis subito. 3 Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi 4 in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad

1 Academicorum, quorum patrium et peculiarem hunc morem fuisse, alibi Cicero testatur. 2 vulgo, *proponatur*. Sed simplici magis gaudet Cicero. Tusc. 1. *Ponere jubebam de quo quis audire vellet*, etc. Hinc *positiones theses*. 3 requirit magnum ingenium, multiplicem doctrinam, exquisitam methodum. 4 pro, *inter bonos*. Graeco mores.

5

ad vivum reseco, ut 5 illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim, quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitaque communi, non ea, quæ 6 finguntur aut optantur, spectare debemus. Numquam ego dicam, C. Fabricium Man. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen & 7 invidiosum, & obscurum; concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient? negabunt, id, nisi sapienti, 8 posse concedi: agamus igitur 9 pingui Minerva, ut ajunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, 10 integritas, 11 æqualitas, liberalitas; nec sit in illis ulla 12 cupiditas, vel 13 libido, vel 14 audacia: sintque magna constantia, ut ii fuerunt, quos modo nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus: quia sequantur (quantum homines possunt) naturam, optimam bene vivendi ducem. Sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam, major autem, 15 ut quisque proxime accederet. Itaque cives

5 Stoici. 6 docendi et acuendi studii causa. 7 Pythagorae, Democriti, et aliorum. 8 cujus nulla exempla exstant. 9 non exquisitis argumentis, rulius, planius. 10 cum quis se corrumpi non sinit. 11 cum quis aequo jure cum caeteris civibus et amicis vivit, nec se supra illos, aut leges effert; sibique in omni vita semper similis est. 12 avaritia. 13 amores impudici. 14 impetus animi, a rebus injustis perpetrandis non abhorrens. 15 ut quisque

ves potiores, quam 16 peregrini; & 17 propinqui, quam 18 alieni. Cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest. Sublata enim benevolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ definitio & præstantia.

EST autem amicitia 1 nihil aliud; nisi omnium divinarum, humanarumque rerum cum 2 benevolentia & caritate summa consensio; qua quidem haud scio, an, excepta 3 sapientia, quidquam melius homini sit a diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. 4 Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora, caduca & incerta, posita non tam in no-

que cuique proximus et conjunctissimus esset. 16 alterius nationis. 17 ex eadem oriundi familia. 18 nulla necessitudine naturali conjuncti, non cognati.

1 Amicitiae definitio. 2 mutuo amore. 3 quae virtutem omnem in se complectitur, nec ab ea separari potest. 4 Epi-

nostris consiliis, qua m in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: 5 sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec eam, ut quidam 6 docti, verborum magnificentia metiamur: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, 7 Gallos, Scipiones, Philos. His communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, *cui potest esse vita vitalis*, ut ait Ennius? *qui non in amici mutua benevolentia conquiescat?* Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse gauderet? Adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. 8 Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere, voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet; quoquo te verteris, præsto est: nullo loco excluditur: numquam intempestiva, numquam molesta est, i-

ta-

Epicureorum 5 inde patet Ciceronem cum iis sensisse, qui statuebant, amicitiam non esse virtutem, sed ex virtute provenire. 6 Stoicorum imaginariam perfectionem intelligit. 7 C. Sulpicium Gallum, de quo paullo ante. 8 carum utilitas non ita late patet, non habent usum tam multiplicem, quam ami-

taque 9 non aqua, non igni, ut ajunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. Neque ego nunc de 10 vulgari, aut de mediocri, (quæ tamen ipsa & delectat, & prodest) sed de 11 vera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res 12 splendidiores facit amicitia, & adversas patiens, communicansque, leviores.

CAP VII.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ commoditates.

CUMQUE plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod 1 bonam spem prælucet 2 in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. Quo circa & 3 absentes adsunt, & 4 egentes abundant, & 5 imbecilles valent, &, quod dif-

amicitia. 9 vetus proverbium: *ignis* superiora, *aqua* inferiora clementia complectitur, unde quidam duo dumtexat constituerunt principia rerum. 10 quam ex utilitate tantum et jucunditate metimur. 11 quae ex mutuo bonorum consensu constat: cujusque causa efficiens est mera virtutis admiratio. 12 ut in nuptiarum apparatu.

1 Pereleganter dictum, pro eo, quod est, spem ostendit, tanquam lucem quandam praeferens, translatum ab iis, qui lucem quandam praeferunt. 2 non modo praesentibus malis medetur, sed etiam veluti occidentis Solis rubescentes nubes futuram amicorum serenitatem pollicetur. 3 hinc illud in *oculis ferre*. Hoc nomine Isocrates veros amicos a fictis distare testatur. 4 *amicorum enim omnia communia*. 5 nam amici id praestant, quod illi ipsi per

difficilius dictu est, 6 mortui vivunt: tantus eos honos, memorias, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum 7 beata mors videtur: horum 8 vita laudibilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentiæ junctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit: ne 9 agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur; quanta vis amicitiæ concordiæque sit, ex dissensionibus, atque discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis, atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. 10 Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur; ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reprobant. Itaque si quando aliquod officium exstitit amici in periculis adeundis; aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota 11 cavea nuper in hospitis, & amici mei, M. Pacuvii, nova fabula! cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades, Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret. Stantes plaudebant in re ficta: 12 quid arbitrantur in vera fuisse facturos? 13 Facile indicabat ipsa natu-

per valetudinem non possunt. 6 quia ab amicis superstitibus honorantur et desiderantur. 7 quorum felicitas etiam post obitum duret. 8 propter constantem amicorum culturam, demta omni spe utilitatis. 9 sine hominum studiis. 10 Empedoclem, cujus versus affert et explicat Sextus Empiricus adversus Mathematicos lib. VIII. 11 area in theatro. 12 a minori ad Majus. 13 significat.

tura vim suam : cum homines, quod facere ipsi 14 non possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia quid sentirem, 15 potuisse dicere. Si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. FAN. Nos autem a te potius: quamquam etiam ab istis sæpe quæsivi, & audiv, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus 16 filum orationis tuæ. SCÆ. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de republica disputatum, affuisses, quali tum patronus justitiæ fuit contra 17 accoratam orationem Phili! FAN. Facile id quidem fuit, justitiam, justissimo viro defendere. SCÆ. Quid amicitiam? Nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia, justitiaque servatam, maximam 18 gloriam cepit?

CAP.

ficat, naturam conciliatricem esse amicitiae: quæ si negligatur, in depravata consuetudine fieri. 14 propter φιλαυτίαν pravam, et animi imbecillitatem. 15 ita omnes libri veteres, pro quo vulgati: *potissime dixisse*. Sententia plana est: quæ dixi [de amicitia, potui dicere sine illius reprehensione, tamquam senator Romanus. Argute et subtiliter de his disputare Graecorum est, qui scholas habent, ad quos suos ablegat amicos. 16 phrasin, sive corpus eloquentiae, nam inventio est anima. Metaphora sumta a re textoria. 17 ingeniose cogitatam. 18 gloria est virtutis umbra, quæ etiam invitos sequitur.

1 Ve-

CAP. VIII.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ quid proprium sit.

LÆL. Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, qua me rogatione cogatis? Cogitis certe. 1 Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem, obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet, num propter 2 imbecillitatem, atque inopiam, desiderata sit amicitia, ut in dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet? an esset hoc quidem proprium amicitiæ: sed antiquior, & pulchrior, & magis a natura ipsa profecta alia causa. Amor enim, ex quo amicitia nominata, 3 princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam 4 utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & observantur causa temporis: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum, & quidquid in ea est, id est verum, & voluntarium. Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam 5 sensu amandi, quam cogitatione, quantum il-

la

1 Vehementi cupiditati. 2 utilitatem et indigentiam. 3 principatum obtinet in amicitia concilianda. 4 ex quibus vulgus amicitias probat. 5

la res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quæ 6 ex se natos ita amant 7 ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. Quod in homine multo est evidentius. Primum ex ea caritate, quæ est inter natos, & parentes, quæ dirimi nisi 8 detestabili scelere non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus, & natura congruamus; quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius 9 virtute: nihil quod magis alliciat ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos numquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii, cum 10 caritate aliqua benevola memoriam non usurpet, quos numquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Lælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho, & Annibale. Ab altero propter probitatem ejus non nimis alienos animos habemus; alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit.

CAP.

ut uterque mutuum amorem sentiat. 6 hoc omnibus animantibus naturae lex dedit. 7 nam adultos negligunt: quod toto die videmus, 8 perduellionis, majestatis. 9 virtus maxime omnium rerum benevolentiam conciliat. 10 sic disposuerunt voces omnes MSS. pro quibus vulgo: *et benevolentia*.

1 In-

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ confirmatio probitas. Quinam amicitiam maxime appetant.

QUOD si tanta vis probitatis est, ut eam vel in iis, quos numquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus; quid mirum, si animi hominum 1 moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & a studio perspecto, & 3 consuetudine adjuncta. Quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitute proficisci, ut sit per quem quisque assequatur quod desideret; humilem sane relinquunt & minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiæ: quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, ut quisque 4 minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus. Quod longe secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipso posita judicet, ita in amicitiis expetendis, colendisque maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei? minime her-

S cu-

1 Incitentur ad mutuum amorem. 2 bene merendi de nobis. 3 quae, si congruunt ingenia, amicitiam confirmat: si discrepant, dirimit. 4 virtutis: et probitatis: id est quod quisque egentior esset,

cule. At ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim, opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. Auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici, liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur (sed natura propensi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis vero, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe 5 dissentiunt. Nec miram: nihil enim altum, nihil magnificum, ac divinum suspicere possunt, qui omnes suas cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ caritatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem deligere cœperunt, fruantur, & moribus; 6 sintque pares in amore, & æquales; propensioresque ad bene merendum, quam ad resposcendum. Atque hac inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur, & erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, & gravior & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret: sed quia natura mutari non

set, eo etiam aptior foret ad amicitiam. 5 dissentiunt, scil. Epicurei. 6 nam omnis amicitia in aequa-

non potest, idcirco 7 veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis: nisi quid ad hæc forte vultis. FAN. Tu vero perge Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. SCÆ. Recte tu quidem. Quamobrem audiamus.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Dissertatio inter Lælium & Scipionem de amicitia.

LÆL. Audite ergo, optimi viri, ea, quæ sæpissime inter me, & scipionem de amicia disserebantur. Quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ 1 permanere; nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe: vel ut de republica non idem sentirent. Mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias 2 ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quod summi puerorum amores sæpe una cum 3 prætexta ponerentur: sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum 4 contentione

aequalitate sita. 7 nam natura pulchri desiderio capitur.

1 In quibusdam additur. *diem* in aliis *tempus*, quod indicio est, pannum esse interpretis male adsutum. 2 qua morosi plerumque senes efficiuntur, sic autem ad amicitiam non sunt apti, nisi ad utilem. 3 toga praetexta ad differentiam civilis et purae, quae sumebatur anno XVII. aetatis. 4 Mira Codicum inter-

vel uxoriæ conditionis, vel 5 commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in 6 honoris contentionem incidissent: pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse: magna etiam dissidia, & plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, 7 quod rectum non esset postularetur: ut aut 8 libidinis ministri, aut 9 adjutores essent ad injuriam: quod qui recusarent, 10 quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos: eorum 11 querela inveteratas non modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gi-

terpretumque discrepantia est. Graevio placet Lambini et Turnebi correctio. Conditio autem uxoria est, in qua res uxoria agitur, seu res, quae ad uxorem ducendam pertinet, et contentio rei uxoriae est, cum duo eandem uxorem poscunt. Distrahuntur enim amicitiæ adolescentium interdum, cum eandem vel virginem, vel mulierem uxorem proci petunt. 5 ut postea inter Caepionem et Drusum trib. pl. ex annulo in auctione inimicitiæ cœpere. 6 ut inter Scaurum et Rutilium, inter Pompejum et Caesarem. 7 quod esset contra officium. 8 in prodenda suorum, vel violanda aliorum pudicitia. 9 vel ad opprimendos insontes, vel ad opes et honores, per fas et nefas consequendos. 10 nam quod injuste petitur, jure negatur. 11 vulgo sine sensu: *querela inveterata*: Melius, *inveteratas familiaritates*, hoc est, longo usu firmatas et stabilitae. 12 incommoda et calamitates.

1 Sp.

gigni sempiterna. Hæc ita multa, quasi 12 fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere, non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Amor in amicitia quantum progredi debeat.

QUAMOBREM id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num 1 Viscellinum, amici regnum appetentem, num Sp. Melium debuerunt juvare? Tiberium quidem Gracchum, rempublicam vexantem, 2 Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. 3 Blosius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui 4 aderam Lænati & 5 Rupilio consulibus in 6 consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem causam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit,

1 Sp. Cassius Viscellinus post tertium consulatum affectati regni damnatus de saxo Tarpejo datus est. 2 Hic fuit Stoicus in Bruto etiam Ciceroni memoratus. 3 Blosius, Antipatri Tharsensis Philosophi discipulus, elapsus quaestiones de Tib. Gracchi amicis habitas, ad Aristonicum, Pergami regem, fugit. 4 cujus consilio praecipue consules hi utebantur. 5 non, ut vulgo, *Rutilio*. P. Popilius Lænas, et Rupilius Consules fuerunt A. U. C. 622. 6 in quo, quid agendum contra

voluisset id quidem: sed, 7 si voluisset, paruissem. Videtis, quam nefaria vox! & hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit: itaque hac amentia, quæstione nova perterritus, in Asiam profugit; ad hostes se contulit; 8 pœnas reipublicæ graves, justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris. Nam cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit; 9 difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab iis, quidquid velimus: 10 perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maxime, 11 qui ad sapientiam proxime accedunt. 12 Videmus, Pa-

tra socios Tib. Gracchi, deliberator. 7 Gruterus merito immisit in interrogationem, ut priora sint Lælii, ultima Blosii: hunc enim verosimile fit, ultro tale nihil dixisse, sed interrogatione coactum. 8 quia vitam amisit, et seditionis supplicium luit, sibi ipsi mortem conciscendo, rebus Aristonici profligatis. 9 quia cessante causa, cessat effectus. 10 Cauterus mavult legere: *perfecta quidem si sapientias simus, nihil habeat res vitii*, quam emendationem probat Græviius, sed invitis omnibus libris non recepit. 11 qui pravis affectibus nimium indulserunt, et omnis officii summum studium habuerunt: etiamsi alicubi errarent, et laberentur, quod humanum est. 12 non *vidimus*, quod vulgati præ se ferunt. Cicero enim *vidimus* dicit de tempore, in quo vixerunt sermocinantes, vi-

Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse, (sic a patribus accepimus) 13 bis una consules, & collegas in censura. Tum & cum iis, & inter se, conjunctissimos fuisse, Man. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ proditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam esset. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint: æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At vero Tib. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & 14 minimus tunc quidem Cajus frater, 15 nunc idem acerrimus hostis.

CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ lex est, neque rogare res turpes, neque facere.

HÆC igitur lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est & minime ac-

videmus, de longe remotis a nostrae aetate temporibus. 13 Q. AEmilius Papus et Fabricius Luscinius Consules fuerunt A.U.C. 471 iterum 474 postea Censores una A. 478. 14 Cajus fratrem Tib. Gracchum minime sequebatur tum cum occideretur, ideoque in voculas populi incurrebat: sed nunc idem Cajus est acerrimus partium fratris oppugnator. 15 in tribunatu pl. quem gerebat hoc anno, quo dialogus hic a Lælio habitus fingitur.

* Pru-

cipienda, cum cæteris in peccatis, tum si quis contra rempublicam se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, ut nos longe 1 prospicere oporteat futuros casus reipublicæ. Deflexit enim jam aliquantulum 2 spatio, curriculoque 3 consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile populus Romanus audierat, aut 4 viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Nasicam Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem 5 quoquo modo potuimus, propter 6 recentem pœnam Tib. Gracchi, sustinuimus. De 7. C. Gracchi autem tribunatu, quid 8 expectem, non libet 9 augurari. Serpit deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis, in 10 tabellam jam ante, quanta sit sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Videre jam videor populum a Senatu disjunctum, multitudinisque 11 arbitrio res maximas agi: plures enim

1 Prudentis est, ex praeteritorum memoria, et præsentium conjectura futura colligere et prospicere. 2 metaphora a stadiis, curruumque certamine. 3 excessimus quasi limites honestæ disciplinae, a majoribus praefinitos. 4 regnavit enim nemo post ejectos reges. 5 vulgati perperam, *quem modo posuimus*: cum notissimus esset, et etiam tum viveret. 6 ne plebs ex recenti Gracchi interitu illius cæde nimium exasperaretur. 7 caesus est ab Opimio Cos cum statum reip. convellere conaretur. 8 an exitum fraterno similem sit habiturus: cum acerrimus esse caeperit. 9 signis quibusdam reip. perniciem videre. 10 *Qui non sentis auctoritatem omnem optimatium tabellariam legem abstulisse?* Cicero lib. III. de legibus cap. 15 et 16. 11 temeritate, non vero judicio, et recta ratione.

enim dicent, 12 quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis 13 magna aliqua re in rempublicam peccantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est: nec vero minor iis, qui secuti erunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerunt impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre 14 debuit. 15 Fecit idem quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo. Itaque sibi mortem uterque conscivit. Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda, ut ne quis sibi concessum putet, amicum, vel bellum patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis respublica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

ne. 12 quibus artibus sit conciliandaplebs, et contra senatum incitanda. 13 varietatem codicum optime sustulit hoc loco Gracvius.

14 nam patriae caritas injuriae dolorem superare debet. 15 ad hostem se contulit.

1 Si-

CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ prima lex est honestas. Græcorum quorundam futiles de amicitiis argutiæ.

HÆC igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: nec exspectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit, 1 consilium vero dare gaudeamus libere: plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaque & adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit: & adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor 2 mirabilia quædam. Sed nihil est, quod illi non persequantur suis 3 argutiis; partim fugiendas esse 4 nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus. Satis superque esse sibi suarum cuique rerum: 5 alienis nimis implicari, molestum esse: commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cum velis, vel remittas: caput enim esse ad beate vivendum 6 securitatem, qua frui non possit animus:

1 Sine offensa, aut privati incommodi metu. 2 paradoxa Stoicorum, Academicorum, et Epicurea quædam dogmata. 3 quibus ipsi delectantur et confidunt. sed quibus plurimumque veritas amittitur. 4 quæ cum uno aut pluribus contrahuntur, ut fias quasi alter ego, et omnia amici bona malaque tua ducas. 5 vulgati addunt, *curam*; sed a MSS. abest. 6 tranquillitatem

mus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere ajunt etiam multo inhumanius, (quem locum breviter perstrinxi paulo ante) præsidii, adjumentique causa, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias esse expetendas: itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime, ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quam viri: & inopes, quam opulenti: & calamitosi, quam ii, qui putentur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: qua a diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed 7 reapse multis locis repudianda. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionemve, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ necesse est, ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit: ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas, rebus injustis justos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, (qui profecto cadit, nisi ex ejus animo exstirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipia-

tem animi, quam amicis res adversae turbent: qua in sententia videntur fuisse Cyrenaici. 7 *reapse* ex MSS. pro *reipsa* reddidit Langius; verbum verum, quo usum esse Ciceronem, annotatum est a Seneca.

8

mus molestias? Quid enim interest, 8 motu animi sublato, non dico 9 inter hominem, & pecudem, sed inter 10 hominem, & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui 11 virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera, atque tractabilis; ut & 12 bonis amici quasi 13 diffundantur, & incommodis 14 contrahantur. Quamobrem 15 angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, ut tollat vita amicitiam; non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur.

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Amicitiam contrahit significatio virtutis, & morum similitudo, non utilitatis respectus.

CUM autem contrahat 1 amicitiam, ut supra dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cum contingit, amor exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis 2 inanibus rebus, ut

3

8 affectibus sublatis. 9 quæ specie differunt. 10 quae differunt genere. 11 ut Stoici, qui sapientem nec misereri, nec dignoscere aliorum malis, nec concedere bonis volebant. 12 non homines inter et bonis amaverunt obvenientibus 13 lætitia non effundantur. 14 mœrentibus. 15 aegritudo premens, nec hominis.

1 Vulgo additur, *virtus*, sed in MSS. deest. 2 quarum possessio neque meliorem reddit, neque im-

3 honore, ut 4 gloria, ut ædificio, ut vestitu, cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo qui vel amare, vel, ut ita dicam, 5 redamare possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum, officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam 6 illiciat, & tam 7 attrahat, quam ad amicitiam 8 similitudo: concedatur profecto, verum esse, ut bonos boni diligant, 9 adsciscantque sibi quasi propinquitate conjunctos, atque natura. Nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, constat, (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiæ fons a natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem 10 pertinet. Non est enim inhumana virtus, neque 11 immunis neque superba: quæ etiam populos universos tueri, eisque optime consulere solet, quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam

amic-

immaniorem. 3 qui non tam ejus est, cui habetur, quam illius, qui habet alteri. 4 quae est fama de praestanti alicujus virtute et sapientia. 5 excusat verbi novitatem. Nam *redamo* inusitatum. 6 alii; *alliciat* scil. suavitate quadam, et quasi blanditiis. 7 quadam naturae vi, cui vel invitii homines parere solent: quales sunt amantes. 8 ingeniorum, morum, studiorum, fortunarum, corporum, nationis, civitatis, etc. 9 eorum consuetudinem et familiaritatem expetant. 10 extenditur. 11 *immunis* hoc loco non est *improbus*;

amici amor ipse delectat: tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si 12 cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus & copiis, maximeque virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil umquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam secuta est.

CAP. XV.

ARGUMENTUM.

Homines deliciis diffluentes de amicitia disputare non possunt aut debent.

NON ergo erunt homines deliciis 1 diffluentes audiendi, si quando de amicitia, quam 2 nec usu, nec 3 ratione habent cognitam,

bus, ut plerique hactenus exposuerunt, sed *neque immunis* significat, non est otiosa, et suis tantum commodis intenta, alios non curans, sed negotiosa est, et late diffunditur ad totum populum, quem benevolentia complectetur, et cujus utilitatibus, quia ei bene cupit, invigilat. 12 in vulg. additur, *amore*, sed in nullo veteri exemplari reperitur.

1 Qui nihil unquam incommodi passi sunt: unde fructum aliquem ex amicitia capere potuerint. 2 quia ex animo neque amant quemquam, neque amantur. 3 id

tam, disputabunt. Nam quis est, proh deum fidem, atque hominum! qui velit, 4 ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita: in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, 5 nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper 6 suspecta, atque sollicita, nullus locus amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, a quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione dumtaxat ad tempus. Quod si forte, ut fit plerumque, ceciderint; tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt, tum cum exul esset se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset. Quamquam miror, 7 illa superbia, & 8 importunitate, 9 si quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuere, sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos, complexa est. Itaque 10 efferuntur illi fere 11 fastidio, &

id est, doctrina et institutione. 4 is non est dignus qui vivat. 5 nulla sanctâ societas, nec fides regni est. 6 Hinc Dionysius Siculus barbam ne filiabus quidem tondendam, credere ausus fuit. 7 in aliis editionibus male additur, *in*. 8 a quo nihil aequi posset impetrari, nihil præsidii sperari, nisi ipsi collibitum esset. 9 fidum amicum, cum præ se omnes despiceret, atque injuriis afficeret. 10 exstirpata ex eorum animis humanitate in feras degenerant, quae impetu feruntur, non ratione gubernantur. 11 metaphora, a stomacho, plerosque cibos, cum nausea quadam, rejicien-

& 12 contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, 13 spernique ab iis veteres amicitias, 14 indulgere novis. Quid autem stultius quam, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa, amicos non parare optimam & pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, supellectilem? Etenim cætera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causa laborent: ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis, & certa possessio: ut etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, et deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus.

CAP. XVI.

ARGUMENTUM.

CONSTITUENDI autem sunt, qui sint in amicitia fine, & quasi termini 1 diligendi. De quibus tres 2 video sententias feri; quarum nullam probo: unam, ut eodem modo

ciente; significat morositatem, cui satisfacere nemo potest. 12 qui se solos sapere putant, aliorum consilia non audiunt, sed derident. 13 quod sint impares dignitate. 14 ut eorum similes habeantur, quorum consuetudine utuntur.

1 Amandi sive amoris. 2 e doctorum scriptis cogno-

do erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: alteram, ut nostra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter, æqualiterque respondeat: tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quam multa enim, quæ nostra causa numquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius? quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. Multæque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa 3 detrahunt, 4 detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis, ac voluntatibus. Hoc quidem est, nimis exigue, & exiliter 5 ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi, & affluentior videtur esse vera amicitia, nec observare stricte, ne plus reddat, quam acceperit. Neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne qnid in terra defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est:

gnovi. 3 ultro concedant amicis ea, quæ ad ipsos potius pertinent. 4 ab iis, qui in partes amicorum sunt propensiores, 5 rationem inire et æsti-

est: sed potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque spem, cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, 6 edixero. Negabat, ullam 7 vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quam ejus, qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus: nec vero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, a 8 Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus e septem; sed 9 impuri cujusdam, aut 10 ambitiosi, aut 11 omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quam sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum. Rursus autem recte factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparan-

æstimare. 6 exposuero, præcepero, unde *edictum*. 7 Cicero loquitur de vera et perfecta amicitia virorum bonorum et virtute præditorum, in quam sane hæc cadere non possunt, nec quicquam accidere, quod odium parere possit quia sapiens et vir bonus semper sibi constat: de vulgari autem amicitia, qualis vulg. colitur ab hominibus, si Bias loquitur, recte utique loquitur, fronti enim nulla fides. 8 Huic tribuit Aristoteles Rhet. III. κατὰ τὴν Βίαντος ὑποθήκην, καὶ φιλοδόξοις μισήσοντες, μυσάττειν, ὦ φιλήσοντες. 9 improbi, sordidi, avari. Qui lucro omnia postponat. 10 qui gloriam et honores pluris faciat, quam virtutem. 11 homines, oligarchici et tyrannici.

1 Ab-

randis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odise possemus. Quin etiam, si minus felices in deligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

CAP. XVII.

ARGUMENTUM.

Quem fines illi usum præstent.

HIS igitur finibus utendum arbitror, ut, cum 1 emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, 2 consiliorum, voluntatum sine ulla exceptione communitas; ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut 3 caput agatur, aut fama, 4 declinandum sit de via, modo ne summa turpitudo sequatur. Est enim, quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec vero 5 negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet 6 benevolentiam civium: quam 7 blanditiis & assentationibus colligere, turpe est. Virtus, quam sequitur ca-

1 Ab iis vitiis alieni, quæ amicitiæ adversantur. 2 aut conferant consilia inter se: et ut idem velint, atque idem nolint. 3 non, ut vulgo, *de capite, de fama.* Nam *caput, famæ agitur*, significat, caput, fortunas, honorem in discrimen esse adducta. Sed *de capite etc. agi* est consultari, aut sermonem haberi. 4 a summo jure nonnihil recedendum. 5 preter amicum, non est infamia suscipienda, quam hominum odium sequitur; nam sic plus tibi noceres, quam amico prodesses. 6 quam beneficiis conciliari ait lib. II. de Officiis, vel saltem benefica voluntate. 7 quibus

ritas, minime repudianda est. Sed sæpe (etenim redeo ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur quod omnibus in rebus homines diligentiores essent; ut, capras, & oves quot quisque haberet, dicere posset; amicos quot haberet, non posset dicere, & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse: nec habere 8 qua signa quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur, firmi, & stabiles & constantes eligendi: cujus generis est 9 magna penuria: & judicare difficile est 10 sane nisi expertum: experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis, 11 sustinere, ut currum, sic impetum benevolentiæ: quo utamur, quasi 12 equis tentatis, sic amicitiis, aliqua parte 13 periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quam sint leves. Quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia,

bus populares populi auram captabant. 8 Virgilius generosi pecoris signa enumerat. 9 ergo non temere fidendum. 10 castigantis hoc est, ut lib. III. de Legibus: *nihil habui; sane non multum*. 11 sed admodum caute. 12 vulgo: *equis temperatis*, quod corruptum est ex vitiosa scriptura: *equis tentatis*. Tentamus autem equum, id est, ad cursum et alia summittimus, ut periclitemur, si cursu valet, si sessorem patitur, et alia ejusmodi, quibus cognitis, eo vel utamur, vel ipsum repudiemus. Eadem translatione hoc in argumento Theognides utitur, a quo Cicero sine dubio hausit. 13 probatis periculo facto.

14 pu-

gia, potestates, opes amicitiæ non anteponant? ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera jus amicitiæ, non multo illa malint? Imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiamsi neglecta amicitia consecuti sunt, 14 obscuratum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus, reque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas, non est 15 facile inventu, qui descendat. Quamquam Ennius recte:

Amicus certus in re 16 incerta cernitur:

tamen hæc duo levitatis, & infirmitatis, plerosque convincunt; aut si in 17 bonis rebus 18 contemnunt, aut si in 19 malis 20 deserunt.

CAP.

14 putant, culpam neglectæ amicitiæ, honores, magistratus, potentiam obscuratura esse et infamiam illam extinctura, quia res magna sit, propter quam amicitiam negligi non haberi indecorum. 15 *facile* sine accentu. *inventu* est supinum eumdem casum regens, quem verbum, unde oritur. 16 veteres libri fere habent, *in re certa*. Nam rebus medio loco stantibus, et donec spes est etiam meliores fore, nemo non vult amicus videri: lapsis, afflictis, qui ex animo amicus sit, cernitur. 17 suis. 18 quod est levitatis. 19 amicorum. 20 amicos, h. e. qui fidem cum fortuna mutant.

1 Qui,

CAP. XVIII.

ARGUMENTUM.

Amicus verus maxime rarus est.

QUI igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & pene divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæque ejus, quam in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. 1 Simplicem præterea, & 2 communem, & 3 consentientem, qui rebus iisdem moveatur, 4 eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum. Neque vero, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne 5 criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis. Quæ pertinent omnia ad eam, quam jam dudum tracto, constantiam. Ita fit verum illud quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos, esse non posse. Est enim boni viri, (quem eumdem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia: primum, 6 ne quid fictum sit, neve simulatum; aperte enim vel odisse, magis ingenui est, quam fronte occultare sententiam: deinde, non solum ab aliquo allatas criminationes repel-

1 Qui tamen prudens sit. 2 facilem, benevolum et non arrogantem. 3 quia idem velle et idem nolle firma demum amicitia est. 4 si sit facultas, et optio detur. 5 nulla gravior pestis est amicitiæ, quam calumnia. 6 sine fuco et fallacia vera amici-

pellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc 7 suavitas quædam oportet sermonum atque morum; haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re 8 severitas, habet illa quidem gravitatem: sed amicitia 9 remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemque proclivior.

CAP. XIX.

ARGUMENTUM.

Amici novi veteribus non præponendi.

EXISTIT autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis 1 vetulis teneros anteponere solemus: indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, 2 satietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) debent esse suavissima. Verumque illud est, quod dicitur: MULTOS MODIOS SALIS SIMUL EDENDOS ESSE, 3 ut amicitiæ munus expletum sit. 4 Novitates autem, si spem afferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt

citia colitur. 7 nec morosi, nec queruli sint amici. 8 hic locus suo nitori restitutus est. *Severitas*, inquit, cum in omni re gravitatem habeat, in amicitia tamen debet esse remissior. 9 non rigida, aut intenta, sed laxo magis vinculo colligata.

1 Quos solebant domo pellere. 2 odium. 3 ut amicitia perficiatur, certoque constet, neque de fide mutua dubitetur. 4 amicitiarum: novae amicitiae:

sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo cujus modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intractato, & novo. Nec modo in hoc, quod est animal, sed in iis etiam quæ sunt inanimata, consuetudo valet; cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & silvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, 5 superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Numquam se ille Philo, numquam 6 Rupilio, numquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis. 7 Quinctum vero Maximum, fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tamquam superiorem colebat; suosque omnes per se esse 8 ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus: ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbeciliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint, & dignitati; ut in fabulis,

tiæ: novi amici. 5 nulla potest esse amicitia sine æqualitate quadam. 6 amici quidem Laelii et Rupilius et Rutilius fuere: quorum nominum similitudo peperit errorem, ut in plerisque *Rutilius* legeretur. Sed Rupilius fuit aequalis; Rutilius adolescens. 7 ejusdem Paulli filium, sed a *Q* Fabio Max. adoptatum. 8 *posse* quidam inferunt. Rectius abest, ex *Tul-*

lis, qui aliquandiu, propter 9 ignorationem stirpis, & generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut 10 deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse 11 duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus, certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ, tum maxime capitur, cum in proximum quemque confertur.

CAP. XX.

ARGUMENTUM.

Inæqualitas amicorum lites suscitat.

UT igitur ii, qui sunt in amicitiæ, conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic 1 inferiores non dolere, se a suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum plerique aut 2 queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si aliquid habere se putant, quod officiose, & amice, & cum cura & labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem, ut ii, qui superiores sunt, sub-

T mit-

Tulliana loquendi consuetudine. 9 vulgo: *ignorantiam*. Sed *ignorationem* ex Nonio reposuimus. 10 ut Telephus, AEgysthus, Romulus et Remus etc. 11 ita loquuntur, cum contra atque est, rem arbitrantur. 1 Hoc enim est invidorum, qui alienis rebus marcescunt optimis. 2 queruli autem homines amicitiæ idonei non sunt.

mittere se debent in amicitia; sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fere contingit, nisi iis, 3 qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quantum ipse efficere possis, deinde etiam 4 quantum ille, quem diligas atque adjuves, sustinere. Non enim tu possis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos 5 perducere: ut Scipio P. Rupilium potuit consulem efficere, fratrem 6 ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum; videndum est tamen quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam, confirmatisque & ingeniis, & ætatibus judicandæ sunt; nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices, & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed 7 alio quodam modo. 8 Aliter 9 amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores disparia studia sequuntur: quorum dissimilitudo dissociat amicitias. Nec ob aliam causam ullam

sunt. 3 nihil arroganter de se sentientes. 4 nam si in indignum confertur honor, dignorum movetur indignatio. 5 proprium verbum de iis, qui ad honores extolluntur: pro quo vulgo male dicitur, *promovere ad honores*. 6 pro, *suum*. 7 qui multo minore culpa negligantur, quam veteres amici. 8 alii addunt, *diligendi*, alii, *amandi*, alii, *colendi*: ut facile appareat, omnia esse glossemata. 9 si vetustati ratio po-

lam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia, (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam 10 Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod 11 desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisque natura, & ob eam ipsam causam in amicitia 12 parum justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare a te impetrari.

CAP. XXI.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ nonnumquam dimittendæ.

EST etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnumquam necessaria. Jam enim a sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum cum in ipsos a-

potius habeatur, quam morum. 10 hoc omnes de Achille narrant. Itaque vel errat per memoriam Cicero, vel, quod potius credo, de industria Lælio, uti illa aetate, Graecanicarum fabularum ignorationem concedit. 11 absentiam. 12 quod plus delectationi suae tribuit, quam aut utilitati aut Officio amici.

1 Vul-

micos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usus 1 eluendæ, & (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis, quam discindendæ: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque facienda sit. Sin autem morum, aut studiorum 2 commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit, (loquor enim, ut paulo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. Nihil enim est turpius, quam cum eo bellum gerere, quocum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeji 3 meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in republica, alienatus est a collega 4 nostro Metello. Utrumque egit 5 graviter, auctoritate, & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum 6 discidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut exstinctæ potius amicitiæ, quam oppressæ esse videantur. Cavendum vero, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiæ: ex quibus jurgia, maledicta, contume-

1 Vulgo, *elevandae*, id est, minuendae et extenuandae. 2 non tanta, neque tanti momenti, ut odium mereatur. 3 mei gratia. Cum esset enim Q. Pompejus Scipioni perfamiliaris, eique promisisset pro Lælio consulatus candidato prensaturum, pro se ipse prensavit. Id Scipionem ægre habuit, ut est simile veri. 4 in auguratu. 5 ratione in consilium adhibita. 6 vulgo: *dissidium*, sed *discidium* est a *discindo*, ut exsi-

tumeliæ gignuntur: quæ tamen si 7 tolerabilia erunt, ferenda sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito diligere 8 incipiant, neve 9 non dignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte 10 in suo genere perfectum: Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit; & amicos, tamquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: ita pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda. 11 Nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis, & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipse mercedem exigat caritatis suæ, sed quod per se sibi quisque carus est. Quod nisi idem in amicicitiam transferatur, verus amicus

excidium ab *exscindo*. 7 ita Grævius: vulgatam, *tolerabiles*, *ferendae*, æque ferri posse judicans. 8 male *incipiamus*, pro *incipiant*, Critici hic supposuerant. Est enim loquutio illa Ciceroni et antiquis omnibus admodum usitata, ut in tertia plurali nomen omittant, cum de universitate loquantur. 9 *non dignus*, *non idoneus*, semper in scriptis libris Ciceronis. *Indignus inidoneus* nescio si unquam. 10 hæc non sunt delenda. Est enim diversarum rerum perfectio. Propterea dixi eleganter, *in suo genere*: ut singularia omnia notaret ac distingueret. 11 nec ipsi se intuentes et considerantes vident, quae sit vera amicitia. Nemo enim se amat propter utilitatem, sed per se ipsum. 12 variatio in MSS. occurrens hoc

numquam reperietur. 12 Est enim is quidem tamquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, natantibus, agrestibus, cicuribus, feris, primum ut se ipsæ diligant, id enim pariter cum omni animante nascitur; deinde ut requirant, atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes; idque faciunt, cum desiderio, & quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine sit 13 natura, qui & se ipse diligit, & alterum anquirit, 14 cujus animum ita cum suo misceat, ut efficiat pene unum ex duobus.

CAP XXII.

ARGUMENTUM.

Quid ab amico possit requiri.

SED plerique 1 perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: 2 quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum, ipsum esse virum bonum: tum, alterum similem sui quærere. Equidem in talibus ea, quam jam dudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest; cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt; deinde æquitate, justitiaque gaudebunt: omniaque alter pro altero suscipiet: neque quidquam umquam, nisi honestum, & rectum, al-

modo optime componitur. 13 non opinione, non ex inopia, aut necessitate, aut spe commodorum. 13 quocum consilia communicat.

1 Vitium in amicitia. 2 Hoc imprimis fit, cum amicitia colitur utilitatis causa.

3 ele-

alter ab altero postulabit: neque solum 3 colent se inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam *maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam*: itaque in iis perniciosus est error, qui existimant, libidinum, peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix a natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & consociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut aut est, fuit, aut futura est; eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus, beatissimusque comitatus. Hæc est; inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum, maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus 4 experiri cogit. Quocirca, (dicendum est enim sæpius) cum judicaveris, diligere oportet; non cum dilexeris, judicare. Sed, cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel usu

3 elegans loquutio, qua et alibi Cicero utitur. 4 fidem eorum, quos sibi amicos esse falso putabant,

tum enim destituentur ab iis, quos virtus non conjunxit.

1 Qui-

diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus.

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ usus per omnia hominum genera se diffundit.

QUO etiam magis vituperanda est rei 1 maxime necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus 2 utilitate omnes uno ore consentiunt. Quamquam a multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur; multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus, cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment! itemque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rempublicam se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur: & ii, qui suum negotium gerunt 3 otiosi, postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitas amicitia, nec ullam ætatis de-

1 Quidam frustra inserunt, *rei tam maxima necessariae*, nam collatio deest.

2 non sine: nam alii alium statuunt. 3 qui a republica se removerunt.

4 vul-

degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quin etiam, si quis ea asperitate est & immanitate naturæ, congressus ut hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non 4 anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maxime judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino adspiscendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset? cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est, quod a Tarentino 5 Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audivi, 6 ab aliis senibus auditum: quis in cœlum ascendisset, naturamque mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

4 vulgo, *acquirat*. Contra latine loquendi consuetudinem. Omnino igitur legendum *anquirat*. Quod vulgo usinus tritum vocabulum ubique ferre a librariis et sciolis mutatum est in *acquirat*. 5 Pythagorico. 6 Æqualis enim Platonis Archyta fuit.

CAP. XXIV.

ARGUMENTUM.

Multiplex usus amicitiæ.

SED cum tot 1 signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, ac desideret; obsurdescimus tamen nescio quo modo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius, & multiplex usus amicitiæ; multæque causæ suspicionum offensionumque dantur, quas tum evitare, 2 tum elevare, tum ferre 3 sapientis est. Una illa sublevanda 4 offensio est, ut & 5 veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi; & hæc 6 accipienda amice, cum benevole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Adria familiaris meus 7 dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens,

1 Argumentis evidentibus. 2 minuere, extenuare. 3 juxta naturæ præscriptum viventis. 4 illa offensio, quæ necessario suscipienda est in amicitia, cum liberius monendi et objurgandi sunt amici, qui monitiones tamen ferre non possunt, sed iis offenduntur. 5 non *utilitas*, ut in vulgatis. Nam sine veritate, ut in sequenti capite ostendit, *amicitiae nomen valere non potest*, quia similitudo est pestis amicitiæ veræ. 6 ab eo, qui monetur et objurgatur. 7 quidam addunt: *Terentius*. Is enim Lælio adeo familiaris fuit, ut ab hoc scriptæ putentur, quæ illius nomine comœdiæ circumferuntur.

8 in-

gens 8 præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primum ut monitio acerbitate, diende objurgatio contumelia careat: in obsequio autem (quoniam 9 Terentiano verbo lubenter utimur) comitas adsit: assentatio vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enim cum 10 tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico vera audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, ut multa: Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos numquam. Atque ilud absurdum est, Quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. Peccasse enim se, non anguntur: objurgari, moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, 11 correctione gaudere.

8 in periculum agi. 9 vide Quinctilianum lib. VIII. Instit. Orat. Cap. 3 et imprimis Joach. Camerarium in notis ad primam Tusculanam, qui Tullium adversus Donatum defendit. 10 cujus autes non sunt radendæ mordaci vero, ut Satyricus ait. 11 vulgati: *objurgatione*, non recte. Objurgari se nemo gaudet, si nihil aliud insit: at hoc modo corrigi, et errantem quasi in semitam redusi, gaudere debet.

1 Alii

CAP. XXV.

ARGUMENTUM.

Quid proprium sit veræ amicitiæ.

UT igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ: & alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quam adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, 1 ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem: cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime. Delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cum amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam 2 devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo sensum, ac voluntatem, sed etiam vultum, atque nutum convertitur?

Negat quis: nego: ait? ajo? postremo imperavi egomet mihi,
Omnia assentari, 3.

ut

1 Alii malunt: *ad voluptatem*. Sed præferenda nostra lectio, ut patet ex iis, quæ non longe post sequuntur: *qui ad alterius non modo sensum* etc. e Grævius mavult, *tenerum*.

3 Eunuchi Act. III. Sc. 2. v. 4.

ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis 1 persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cum sint 2 loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit auctoritas. Secerni autem blandus amicus a vero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quam omnia fucata, & simulata a sinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum, & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius 3 nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pleb. reficiendis? dissuasimus nos. Sed nihil de me. De Scipione dicam libentius. Quanta illi, dii immortales! fuit gravitas? quanta in oratione majestas? ut facile ducem pop. Rom. non 4 comitem diceres. Sed affluistis: & est in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino coss. quam popularis lex 5 de sacerdotiis C. Licinii Crass. videbatur. Cooptatio enim collegiorum 6 populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum 7 versus agere cum populo. Tamen illius

1 natalibus, genere, dignitate. 2 vulgo male additur, *consul*; nam tribunus plebis erat. 3 quid *comes* hoc loco sit; difficile est dicere. 4 cum ante sacerdotes omnes a suis collegis cooptarentur, lege Licinia ad Populi jus hoc beneficii transferebatur. Sed ea lex Lælio dissuadente antiquata est. 5 potestas eos creandi in comitiis populo committebatur. 6 non *versibus*, ut vulgati habent, quia versibus prius actum

lius 10 vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum est prætore me, quinquennio ante, quam consul sum factus. Itaque 11 rei veritate magis, quam summa auctoritate, causa illa defensa est.

CAP. XXVI.

ARGUMENTUM.

Amicitia veritate perpenditur, & assentationem rejicit.

QUOD si in scena, 1 id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis locis plurimum est, tamen verum valet, (si modo id patefactum, & illustratum est:) quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? In qua nisi (ut dicitur) apertum pectus videas, tuumque ostendas, 2 nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari possis, cum id, quam vere fiat, igno-

est cum populo, quam prosa oratione. Sed *forum versus*. Tributis enim et Curiatis comitiis, qui cum populo agebant, honoris ergo ad Senatum et Comitium versus faciem convertere, spectareque consueverunt. At Crassus *Trib.* plebis, ut popularis, ad forum et populum versus constitit, eoque modo plebem alludere volentem a Curia avertit, et e Comitio in forum, vel septem jugera forensia duxit. 10 plausibilem, popularem, quæ laudetur in vulgus. 11 justitia causæ magis quam auctoritate virorum summorum ac in republ. valde potentium, qui illam caussam agebant, vicimus.

1 Haec pro Glossemate habent plerique, sed libris omnibus invitis nihil audent immutare. 2 quamquam

ignores. [illegible] quam ista assentatio, 3 quamvis 4 perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui ea [illegible]pit, atque ea delectatur. Ita fit, ut is [illegible]ssentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui 5 ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. Omnino est amans sui virtus: optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluptatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

6 *Magnas vero agere gratias Thais mihi?* Satis erat respondere, *magnas: ingentes*, inquit. Semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vulte esse magnum. Quamobrem, quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant, & invitant; tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut 7 animadvertant, ne callida assentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors: callidus ille & occultus ne se 8 insinuet, studiose cavendum est: nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando

quam ista assentatio valde sit perniciosa. 3 nam judicium corrumpit. 4 qui est valde φίλαυτος et sua omnia miratur et amat nimis. 5 vide Aristotelem IX. ad Nicomachum cap. 4. 6 Enuchi Act. III. Sc. 1. 7 sic sæpe mutant recentiores, quod et in veteribus est: *animum adverte*. 8 irreput in si-

do sæpe assentetur & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus 9 vidisse videatur. Quid autem turpius quam illud? Quod ne accidat, magis cavendum est: ut in 10 Epiclero:

Hodie me ante omnes 11 *comicos stultos senes*
Versaris, atque 12 *luseris lautissime.*

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum, & credulorum senum.

CAP. XXVII.

ARGUMENTUM.

Virtus conciliat amicitias, & conservat.

SED nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est sapientium (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, & tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea constantia: quæ cum se

sinum penetraliaque amicitiæ. 9 Vulgo, *vicisse*, sed *vidisse* præstat ex Cic. Lib. VII. *Epist. et vidisse mihi multum videris* etc. 10 *Epiclerus* Cæcilii fuit comœdia, teste Prisciano: Cæciliique hos versus esse ait Cic. in Catone. 11 quales in Comœdiis introduci solent, pilæ servorum, a quibus plerumque illis os subliniturⁱ. 12 alii malunt, *unxeris*; ut utrumque verbum translatum sit a piscibus, qui cum in craticula assantur, versantur et unguntur. Sic senes Comici exagitantur lepidissime.

1 P.

se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est. Ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia. Utrumque enim dictum est ab amando: amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita: quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiamsi tu eam minus secutus sis. Hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, 1 P. Nasicam, 2 Tib. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium caritate acquescimus, ut ego in vestra, ut in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, & 3 A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut 4 alia ætas oriatur: maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. Caritate enim, benevolentiaque sublata, omnis est e vita sublata jucun-

1 P. Cornelium Scipionem Nasicam, qui vir optimus est dictus, et est JCus, de quo Pomponius et Cic. Ejus filius fuit P. Cornelius Scipio Nasica, bis consul, ob sapientiam *consultus* dictus, qui saepe cum a veteribus tum a recentibus confunduntur. 2 Gracchorum patrem. 3 Plurimum variant Codd. MSS in hoc nomine, nos cum Langio facimus. 4 natura suppeditat

cunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet. Virtutem enim amavi illius viri, quæ estincta non est: nec mihi soli versatur 5 ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara, & insignis. Nemo umquam animo, aut spe majora 6 suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo quod cum amicitia Scipionis possim comparare. 7 In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit. 8 Numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otiosum tempus 9 contrivimus. Quarum rerum recordatio, & memoria, si una cum illo occidisset; desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre 10 nul o modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoria: & si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium. Diutius enim jam

tat nobis. Unde semper amicos parare possimus ex quacumque aetate: cum veteres saepe morte eripiantur, ut cum iis ad eumdem vitae exitum pervenire nequeamus. 5 praesens. Nam cara ob oculos versantur. 6 conabitur. 7 perfectae amicitiae descriptio. 8 hoc veri amici est. 9 a reip. negotiis. 10 quando illa cum ipso mihi prorsus essent erepta.

jam in ho[illegible]siderio esse non possum: Omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem horror, ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest: ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

M. TUL-

M. TULLII CICERONIS

1 PARADOXA,

AD

2 M. BRUTUM.

CAP. I.

ANIMADVERTI, Brute, sæpe 3 Catonem, avunculum tuum, cum in Senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo 4 majus est illi, quam aut tibi aut nobis: quia nos ea 5 philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ 6 non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (mea sententia) Stoicus: & ea sentit, quæ non sane probantur in vulgus; & in ea 7 est hæresi, quæ 8 nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: minutis interrogatiunculis, qua-

1 Acad. quaest. vr. vocat *admirabilia*. 2 cujus vitam, Plutarchus literis mandavit. 3 Uticensem, Serviliæ, Bruti matris, fratrem. 4 gravius, difficilius. 5 Academica et Peripatetica. 6 e gr. Peripatetici et Academici corporis et fortunae bona esse dicunt. Stoici negant, quicquam esse bonum præter virtutem. 7 secta Philosophorum Stoicorum. 8 Stoicos eloquentiae non de-

dis-

quasi 9 punctis, 10 quod proposuit, 11 efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo 12 fiat probabile; nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tamquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim dumtaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriæ, stoice solet, 13 oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego vero illa ipsa, quæ vix in gymnasiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam παραδοξα appellantur. Tentare volui, possetne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque scripsi libentius, quod mihi ista παραδοξα quæ appellant, maxime videntur esse 14 Socratica, longeque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus

disse operam scribit Quinctilianus. 9 rebus brevissimis. Metaphora a Geometris, qui puncta σημεῖα dicunt, partes, ex quibus lineæ conficiuntur minutissimæ. 10 propositionem. 11 quod vult persuadere et aliis probare, id consequitur illis minutis interrogatiunculis. 12 verisimil evideatur. 13 quidam addunt, *nullis*: sed plerique delent; quibus favet vocula *dumtaxat*, quae praecedit, quae notat saltem, minimum, *Cato enim dumtaxat de magnitudine animi*, hoc est, si non de caeteris, de magnitudine animi saltem dicere solebat, adhibitis ornamentis oratoriis: Nam Catoni artem dicendi tribuit Tullius in Bruto Cap. 13. 14 nam auctore Cicerone lib. IV. Academ. cap. 43. *sunt Socratica pleraque mirabilia Stoicorum, quae* παραδοξα *nominantur*.

bus noctibus; quoniam illud 15 majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Et degustabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis 16 θετικὰ, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in 17 acceptum ut referas, nihil postulo. Non est enim, ut in arce poni possit, quasi illa 18 Minerva Phidiæ; sed tamen, ut ex eadem officina exisse videatur.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν.

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

CAP. II.

VEREOR, 1 ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc videatur oratio: dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici 2 poscit. 3 Numquam ego hercule neque 4 pecunias 5 istorum, neque 6 tecta magnifica, neque 7 opes, neque 8 imperia, neque eas, quibus maxime adstricti sunt, vo-

15 de Finibus, et de natura Deorum. 16 Vide Quinctilianum lib. X. c. v. 17 tantulum est, ut acceptum ferre non debeat. 18 ex aere, nam aliam non ita laudatam fecerat ex ebore.

1 Graecis utitur inscriptionibus, quod declamationum themata sint haec, a Graecis sumpta. 2 vulgati *possit*, sed *poscit* efficacius. 3 vulgo, *nunquam me Hercule ego*. Sed *nunquam ego Hercule*. Ciceronianis humeris aptius restituit Graevius. 4 M. Crassi. 5 Cum contemtu dictum. 6 L. Luculli. 7 8 Cn.

voluptates, in bonis rebus aut expetendis esse duxi: quippe cum viderem, rebus his 9 circumfluentibus, ea tamen desiderare 10 maxime, quibus abundarent. Neque enim expletur umquam, nec satiatur cupiditatis sitis: neque solum ea qui habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam: qui hæc 11 imbecilla, & commutabilia 12 pecuniæ membra, verbo BONA putaverunt appellanda, cum re, ac factis longe aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, liceat irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego umquam bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit. Neque non sæpe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui 13 numeratur in septem

Cn. Pompeji. 9 id est, in magna rerum istarum copia. 10 scil. *istos*, ἀπὸ κοινοῦ referendum ex præcedentibus, quod cum non intelligerent correctores, intrusere *homines*. Mirum autem, quam his Paradoxis grassati sint scioli et interpolatores, quod centones undique assuerint, quia terebantur plurimorum manibus, qui pro captu ingenii et doctrinae multa immutarunt, multa adjecerunt quae ipsis videbantur desiderari. 11 incertas istas possessiones rerum corporalium: quas fortunae debemus, quaeque facile ut fortuna mutari possunt. 12 hoc nomine omnia intelligentur, quae in bonis sunt, praecipue corporalia, quorum multa sunt membra. 13 aestimatur. Vulgo male *enumeratur*, quod in hoc sensu non invenies apud alium bo-

ptem: cujus cum patriam 14 Prienen cepisset hostis, cæterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent: cum esset admonitus a quodam, ut idem ipse faceret: *Ego vero*, inquit, *facio: nam* 15 *omnia mea porto mecum*. Ille hæc 16 ludibria fortunæ ne sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid recte fit, & honeste, & cum virtute, id bene fieri vere dicitur: & quod rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum.

CAP. III.

SED hæc videri possunt obscuriora, cum lentius disputantur: vita, atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, 1 quæ verbis 2 subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quæro enim a vobis, num 3 ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, 4 aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis

honae notae aetatisque scriptorem. 14 Joniae urbem, Thebarum coloniam. 15 virtutem et sapientiam, quae homini non nisi cum vita eripi possunt. 16 Ludit enim fortuna, divitiis nunc tribuendis, nunc eripiendis.

1 In vulg. adduntur, *sine appositione exemplorum*, quae glossemata fœda appellat Graevius. 2 more Stoicorum. 3 non modo non maximam, ut plerique: aut aliquam, ut non pauci: sed nec ullam prorsus. 4 vulgo, *aut auri*, *aut argenti*: sed prius jure abest a MSS, meliori-

5 a Romulo? Vultis post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis, atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minusne gratas diis immortalibus 6 capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quam 7 filicatas aliorum pateras, arbitramur? Omitto reliquos, sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. 8 Brutum si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quidquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res [illegible] necem Porsennæ 9 C. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis 10 Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ patrem Decium, qui filium 11 devotavit, atque immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii? quid tenuitas victus Man. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus major? Quid minor? Quid inter horum ætates

V

tibus, a sciolo insertum, qui nesciebat, *argentum* apud antiquos usurpari pro omni pecunia, sive argentea, sive aurea. 5 Vulgo, *incipiam*. Quod optimi codices non habent. *Vultis a Romulo?* scil. exemplum. 6 vasa ansata linea aut fictilia, quibus Numa et alii olim in sacris utebantur. 7 a filice herba, cujus imago in poculis et pateris cælari solita fuit. 8 Lucium, non Marcum, vid. Valer. Max. lib. V. 9 vulgo Q. *Mucium*, sed invitis MSS. melioribus, et Livio atque Plutarcho. 10 in aliis additur: *Horatium*. 11 ita veteres

tes interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domesticis exemplis abundamus. 12 Cogitasse quidquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile, & præclarum esse videretur?

CAP. IV.

VENIANT igitur irrisores hujus orationis, ac sententiæ: & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis 1 operis abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, quæ modo [illegible], modo illuc transferuntur 2 facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent; illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, 3 voluptatem esse summum bonum: quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu cum tibi sive Deus, sive mater (ut ita dicam) rerum omnium natura, dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius: sic te ipse abjicies, atque prosternes, ut nihil inter te, & 4 quadrupedem aliquem putes interesse? Quidquam bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? Ut enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honesto pos-

teres libri. Vulgo, *devovit*. 12 Magna hic est codicum editionumque differentia. Graevius sequitur editionem optimam Langii.

1 Ex aere Corinthio, post ipsam Corinthum a L. Mummio eversam. 2 i. e. sunt nonnulli, qui facile credunt haec bona non esse. 3 quod senserat Epicurus. 4 voluptas ho-

possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? An quisquam in potiundis voluptatibus 5 gloriando sese & prædicatione effert? Atque si voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est, eaque 6 quo est major, eo magis mentem ex sua sede, & statu dimovet: profecto, nihil est aliud bene & beate vivere, nisi honeste, & recte vivere.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐταρκὴς ἡ ἀρετὴ εὐκιμακαν.

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum.

CAP. I.

1 NEC vero ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum umquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur a Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse: qui tot virtutum præsidio, 2 tantoque comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certe 3 ipse non potuit. Cajum vero Marium vidimus, qui mihi secundis rebus unus

homini cum brutis communis est. 5 alii, *gloria*, alii, *gloriatione*, meliores, *gloriando*. 6 voluptas quo major, eo turpior.

1 Ex abrupto, exordio prorsus dissimulato. 2 quæ his adduntur, *munitus, circumseptus*, a melioribus libris exulant. 3 animus Reguli. Hominem animum esse, sed qui sit in corpore; Ciceronis quoque sententia est.

4 quas

ex fortunatis hominibus, 4 in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, 5 insane, nescis, quantas vires virtus habeat. Nomen tantum virtutis usurpas: quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. Cui spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihil quod exploratum habeat 6 permansurum sibi unum diem. 7 Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus, istis 8 mortis, aut 9 exilii minis. Mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti quidem evenerit, non modo non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ; si quidem nihil peperi tale, nihil consectus sum, ut in eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est iis, 10 quorum cum vita omnia extinguuntur, non iis, quorum laus emori non potest. Exilium autem illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt, qui te beatum, qui florentem putas, tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec

4 quas constantissime pertulit. 5 ad Antonium hoc refertur, in quem tota oratione invehit. 6 incerta et instabilia fortunae bona. 7 qui a fortuna pendet. 8 ut Regali. 9 ut Marii. 10 qui nihil unquam in vita gesserunt, quod apud posteritatem ulla laude dignum

nec sat est, quod est, & id ipsum ne non sit futurum times: te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimat judiciorum atque legum: quocumque adspexisti, 1 ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & fortis, & sapiens miser esse non potest. Nec vero, cujus virtus moresque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porro fugienda vita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quidquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.

Æqualia esse peccata, & recte facta.

CAP. I.

PARVA, inquis, res est: at magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus. Ipsum quidem illud, peccare, 1 quoquo verteris, 2 unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ; in re aliquantulum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est li-

gnum esset: quorum memoria, ut dici solet, perit cum sonitu. 1 alludit ad Orestis fabulam, a Poetis descriptam, quem singuli oculum furiarum exagitari, ardentes faces quatientium. 2 Absolute dictum. 2 ge-

libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine: peccavit vero nihilominus; siquidem est peccare, tamquam 3 transilire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est; quam longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam 4 culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, 5 si arguitur non licere. Id si nec majus, nec minus umquam fieri potest: (quoniam in eo est peccatum, si non licuit, quod semper unum, & idem est) quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet. Quod si 6 virtutes pares sunt inter se: paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec 7 bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillime potest perspici. An 8 virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo non idem fecerit? aut temperantem, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? 9 Una virtus est, consentiens cum ratione, & no

genere; sed specie diversæ. 3 quod erat cursorum in stadio. Duae enim erant in eo lineae: altera in longum cavata in limine stadii, cui cursores insistebant; altera in fine stadii, quae dicebatur ultima linea. Primam hoc respicit Cicero, quam qui transilibat, ante signum datum, peccabat. 4 in vulg. additur *transeundi* quod otiosum est. 5 si ostenditur, non licere. 6 ex Stoicorum dogmate. 7 Stoici negant, quemquam virum bonum esse nisi sapientem. 8 semel enim qui peccat, vir bonus non est, quacunque in re peccet. 9 una eademque sibi par et similis est

10

10 perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quo magis virtus sit, nihil demi, ut 11 virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta, recte facta recto sunt, & nihil rectius: certe ne bono quidem melius quidquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: siquidem pravitates animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt, recte facta, quando a virtutibus proficiscuntur, paria esse debent, itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est.

CAP. II.

A PHILOSOPHIS, inquit, ista sumis. Metuebam, ne a lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercle narras. Nam, istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te, (1 quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cum hac sententia non modo verior, sed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis enim est quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? æque peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus afferant? Quamcumque in domum stuprum intulerint, eamdem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis

10 semper sibi constans nunquam a ratione discedit. 11 perfectae.

1 Contendamus lites, non enim pugnis inter nos, sed verbis res agitur.

enecet, an servum? 2 Nuda ista si ponas; judicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vita privare, si per se scelus est; 3 Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quam servos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest: & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando 4 utro accessit, id fit propensius: si utrique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in servo necando, si adsit injuria, semel peccatur; in patris vita violanda multa peccantur; violatur is, qui procreavit? is qui aluit; is qui erudivit; is qui in sede, ac domo, atque in republica collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eoque pœna majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam: siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum modum tenere possumus. Histrio si paulum se 5 movit extra numerum, aut si 6 versus pronunciatus est syllaba una brevior aut longior, exsibilatur, & exploditur; in vita tu, qui 7 omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debes, ut 8 in

tur. 2 remota a circumstantiis. 3 ab Hannibale obsessi. vid. Livius, Florus etc. 4 alii malunt, *alteri* vel *altero*. Sed *uter* etiam pro utervis dicitur. 5 si non commode saltavit, aut in saltando peccavit contra leges saltationis. 6 cum tamen in versu peccatum sit poetae, non histrionis. Sed quia histrio pronuntiat, absente poeta, ei plausus datur. 7 histrionis vitium in gestu, poetæ in versu. Sed poeta prodibat in scenam, dabat vero poema suum agendum histrioni. 8 figu-

in syllaba te peccare dices? Poetam non 9 audio in nugis; in vitæ societate audiam civem, 10 digitis peccata 11 dimetientem sua: quæ si visa sunt 12 breviora, leviora qui possunt videri? cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται.

1 *Omnes stultos insanire.*

CAP. I.

2 EGO vero 3 te non stultum, ut sæpe, non improbum, ut semper, sed dementem, & insanum 4 rebus vincam necesariis. Sapientis animus magnitudine consilii, 5 tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, vir-

V 5 tu-

gurate dictum, pro, in aliqua vel minima particula ejus. 9 se excusantem. 10 alludit, quod poetæ carminis pedes digitis metiri solèant. 11 quæ ratione leviora videri possint, si visa sint breviora. 12 minora, *Breve* pro exiguo, ubique obvium est: quo vocabulo usus est Cicero propter institutam comparationem de syllabarum quantitate.

1 Hoc Paradoxon non tam probat Cicero, quam docet, P. Clodium insanum esse, eumque multis legibus damnatum exulem fuisse, quamvis solum non mutaverit: se vero exulem fuisse negat, quamvis ut Clodiano furori cederet, exurbe exiverit. 2 Propositione aspera et vehementi irrumpit in hanc caussam sine exordio. 3 Clodi, nam in eum invehitur. 4 evincam invictis argumentis. Nam *res* sæpe sunt rationes, argumenta. 5 patientia earum rerum, quæ ad-

tutibus denique omnibus, ut mœnibus septus, vincetur: & expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne conventus etiam furum, & immanium? Omnisne etiam fugitivorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, 6 cum leges in ea nihil valebant; cum judicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum ferro pulsis magistratibus, 7 Senatus nomen in republica non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis, 8 a Catilinæ furiis ad tuum scelus, furoremque conversæ, num civitas erat? Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ nulla erat; accersitus in civitatem sum, 9 cum esset in republica consul, qui tum nullus fuerat: esset Senatus, qui tum 10 occiderat; esset consensus populi liber; esset juris, & æquitatis; (quæ vincla sunt civitatis) repetita memoria. At vide, quam ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam, & immissam a te nefariam in me injuriam semper duxi: 11 pervenisse ad me numquam putavi: nisi forte, cum 12 parie-

adversae hominibus eveniunt. 6 imaginem ostendit illius temporis, quod Clodio tribuno p. ejectus est. 7 auctoritas senatui detracta erat a tribuno et consulibus: quanquam Grævius mavult *non* expungere, et legere, *senatus nomen in republica erat*, hoc est, senatus quidem erat, sed nullæ vires, nulla potestas, nulla auctoritas. 8 vide plura in Ciceronis oratione in Pisonem, de universo hoc negotio. 9 P. Lentulus, auctor et princeps in revocando Cicerone. 10 quod nihil ejus valeret auctoritas. 11 est hoc Stoicum, qui credunt, nihil sapienti nocere, ne fortunam quidem, posse. 12 eversa enim domus Ciceronis est

rietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. 13 Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus respublica te invitissimo stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam delevisses; multo etiam magis si 14 illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti: reditum mihi gloriosum tua injuria dedit, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis & tum maxime, cum meam salutem Senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es civis, nisi forte idem esse hostis & civis potest. An tu civem ab hoste natura, ac loco, 15 non animo, factisque distinguis? 16 cædem in foro fecisti: armatis latronibus 17 templa tenuisti: privatorum domos, 18 ædes sacras, incendisti. Cur hostis 19 Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me 20 tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exulasse rempublicam putent? numquamne homo amentissime, te circumspicies? Numquamne

est in palatio, de quo queritur sæpe in orationibus. 13 est et hoc Stoicum, ut supra Biantis exemplo intelleximus. 14 quam se accepisse a diis immortalibus dicit, Catilin. III. 15 civis perniciosus hostis potius, quam civis habendus est. 16 haec omnia manifeste in Clodium conjiciuntur. 17 Castoris et Pollucis. 18 templum Nympharum. 19 vide Plutarcum in Crasso. 20 quidam habent, *exulem*, sed in aliis non exstat. Subintelligit tamen Cicero, vultque id nominis in

quid facias, considerabis, nec quid loquaris? Nescis, exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter 21 ob præclarissimas res a me gestas esse susceptum? Omnes scelerati, atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt exules sunt, etiamsi 22 solum non mutarunt. An, cum omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? 23 Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? 24 Ante Senatum tua sica deprehensa est. Qui hominem occiderit? Tu plurimos occidisti. Qui incendium fecerit? ædis Nympharum manu tua deflagravit. Qui 25 tempia occupaverit? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? 26 Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut si in 27 opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quo modo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Et quidem in operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

PA-

in Clodium potius, quam in se, convenire 21 in opprimendo conjuratione, et civitate servanda. 22 urbem non reliquerunt. 23 argumentatur a minori ad majus. Si inimicus est, qui deprehensus alicubi cum telo; quid tu, cujus sica penetravit in sanctissimum urbis locum, curiam? etc. 24 collocavit enim cum sica Clodius servum suum in vestibulo Curiae, qui Cn. Pompejum occideret. 25 indocti adjecerant *deorum*: *Templa* enim sunt loca subdiu patentia, auspicii capiundis apta. 26 Q. Cornificius de Clodii incestu mentionem fecit in Senatu, rogationem tamen, id est, privilegium in Clodium, ipsius familiarissimus tulit, M. Piso Consul. 27 in sacrificium, quod Bonæ Deæ in domo consulis fiebat.

1 Alii

PARADOXON. V.

1 Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος καὶ, πᾶς ἄφρων δοῦλος.

Solum sapientem liberum esse; & stultum omnem servum.

CAP. I.

LAUDETUR vero hic 2 imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo, aut cui tandem hic 3 libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam, cæteras animi labes repellat; tum incipiat aliis imperare, cum ipse 4 improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere desierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio; cum vero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt, cur ego simulem,

1 Alii in plurali efferunt: ὅτι πάντες σοφοὶ ἐλεύθεροι πάντες δὲ μωροὶ δοῦλοι. *Omnes sapientes liberos esse*, et *stultos omnes servos*. 2 Quem hoc capite perstringat Cicero, interpretes non consentiunt. Alii enim in Tarquinium, alii in Syllam, alii in L. Lucullum, alii in M. Antonium dictum volunt. 3 antiquo enim Romanorum jure servis militare non licebat. 4 nam vitia dominorum instar imperant illis, qui eis sunt de-

lem, me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse. Dictum est igitur ab eruditissimis viris, NISI SAPIENTEM, LIBERUM ESSE NEMINEM. Quid est enim libertas? Potestas vivendi, ut 5 velis. Quis igitur vivit? ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, 6 cui vivendi via considerata, atque provisa est? qui legibus quidem non propter 7 metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maxime esse judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil 8 cogitat denique, nisi 9 libenter, ac libere: cujus omnia consilia, resque omnes, quas gerit, 10 ab ipso proficiscuntur, eodemque feruntur, nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas, atque judicium. Cui quidem etiam (quæ 11 vim habere maximam dicitur) 12 fortuna ipsa cedit: sicut sapiens 13 poeta dixit, SUIS EA CUIQUE FINGITUR MORIBUS. Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ita esse, pluribus verbis disserendum est

dediti. 5 non libido suadet, sed ratio dictitat. Nam hac significatione Stoici hoc verbo utuntur. 6 qui diu cogitavit et dein constituit, quod vitae genus sequatur, ad quem finem tanquam ad scopum, omnes vitae suae actiones dirigat. 7 magistratuum et supplicorum. 8 nam bonus vir aeque rationem habet cogitationum, ac dictorum et factorum. 9 non muneribus corruptus, non gratia victus, aut odio. 10 ab ipsius animo, non cupiditatibus. 11 Fortuna Ciceroni Tusc. V. est domina rerum et externarum et ad corpus pertinentium. 12 nihil enim bonum, nisi virtutem sapiens existimat, virtus autem nullum habet cum fortuna commercium, quin potius virtuti fortuna cedit: igitur et sapienti. 13 forte Appius, qui, teste Sal-

est; illud tamen & 14 breve, & confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Servi igitur omnes improbi: nec hoc tam re est quam dictu inopinatum atque mirabile. Non enim ita 15 dicunt, eos esse 16 servos ut mancipia, quæ sunt dominorum facta 17 nexu, aut aliquo jure civili; sed si servitus sit sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & 18 arbitrio carentis suo: quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos?

CAP. II.

AN ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? Poscit? dandum est. Vocat? veniendum. Ejicit? abeundum. Minatur? extimescendum. Ego vero istum non modo servum 1 sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia sunt alii lautiores (ut sibi videntur) servi, sed tamen servi, 2 atrienses, ac 3 topiarii; pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cæ-

Sallustio, in carminibus ait; *Fabrum esse quemque fortunae.* 14 vulgata: *illud tamen brevi conficiendum est.* 15 Stoici. 16 servitus duplex, corporis et animi. 17 quae mancipio vendita sunt, hoc est, quae sic vendita sunt, ut evictionis periculum in se reciperet et praestaret venditor. Nexus est obligatio. 18 qui non recta sequitur, nec officio gaudet

1 Vox *stultorum* hic a librariis et editoribus ineptissime inculcata fuit. 2 qui curam habebant imaginum gentilitiarum, statuarum picturarum etc. in atriis longa serie positarum. 3 ad quos hortorum politendo—

cælatum argentum, quos corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, civitatis principes. Vos vero nec conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed ut in familia, qui tractant ista, qui 4 tergunt, qui ungunt, qui vertunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius 5 servitutis locum pene infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis, & provinciis præfui. Gere igitur, animum laude dignum. 6 Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris, & quo modo habeas. Intuentem, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt ista festiva? Sunt. Nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut [illegible] ancilla virorum sint, sed ut 7 obiectamenta puerorum. Quid enim censes? Si L. Mummius aliquem istorum videret 8 matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse 9 totam Corinthum contempsisset, utrum illum civem excellentem, an atriensem diligentem putaret?

Re-

poliendorum et varie exornandorum cura spectabat. 4 nimirum signa, ut magis niteant, et ne rubigo aut aerugo incommodum afferant, quamvis possint etiam intelligi servi, quorum opera in balneis utebantur. 5 vulgo: *civitatis*. Sed veram Tullio scripturam reddit Graevius. Non enim cum civibus comparat viros nobiles his cupiditatibus deditos, sed cum servis: non civium, sed servorum ultimos illos esse dici. 6 pictorem Echionem, commemorat Cicero in Bruto et Plinius. 7 puppae. 8 vas urinae, longius a figura matulae discedens. 9 fuit enim abstinentissimus, et lautitia-

Reviviscat Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, 10 præter ipsos, & videat aliquem summis populi beneficiis usum, barbatulos mullus exceptantem de piscina 11 & pertractantem, & murænarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita servum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditatate 12 peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem, quidquid denuntiatum sit, facit, assentatur, assidet, muneratur. Quid horum est liberi? Quid denique non servi inertis?

CAP. III.

QUID? jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberalior, honoris, imperii, provinciarum, quam dura est domina! quam imperiosa! quam vehemens! 1 Cethego, homini non probatissimo, servire 2 coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum

titiarum contemtor. 10 praeter eorum animos. Platonico more. 11 in labro inferiori. 12 Patrimonii, facultatum augendarum. Peculium est pecunia, quam mancipium domino, aut filius familias, patre indulgente, possidet.

1 Non est is, qui cum Catilina conjuravit: sed is, de quo Plutarchus in Lucullo. 2. scil. cupiditas honorum. Nam diotio, ces, ma-

tum dominatus excessit: & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor? quam est illa misera, quam dura servitus! 3 Adolescentibus paulo loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tamquam domini timentur. Judex vero quantum habet dominatum? Quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis, quam sapiens 4 oratio? *Eripite nos ex servitute*. Quæ est ista servitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. *Nolite sinere nos cuiquam servire*. In libertatem vindicari vult? Minime: quid enim adjungit? *Nisi vobis universis*. Dominum mutare, non liber esse vult. *Quibus & possumus, & debemus*. Nos vero, si quidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus: ille videat, quomodo imperator esse possit, cum eum ne liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa convincat.

PA-

male hic inserta erat. 3 qui adolescentes ex magnorum virorum recusatione probitatis et eloquentiae laudem capessere solebant. 4 qua suasit legem Serviliam, egique senatus causssam, contra judicium et accusatorum factionem. 5 Crasso hoc tribuitur lib. 1. de Oratore.

2 Ad

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Solum sapientem esse divitem.

CAP. I.

QUÆ est ista in commemoranda pecunia [1] tua tam insolens ostentatio? Solusne tu dives? proh dii immortales! Egone me audisse aliquid & didicisse non gaudeam? Solusne dives? Quid, si ne dives quidem? Quid si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? Aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor, in eo cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit, qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. 2 Animus oportet tuus te judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Nihil sibi deesse putet, nihil curet amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia? concedo, dives es. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti [3] ordini ne honestus quidem possit esse ullus: si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis: si socios spolias, ærarium [4] expilas: si testamenta amicorum

1 Ad M. Crassum divitem orationem dirigit. 2 si animo tuo dives es, revera dives es, etiam in fortunarum mediocritate. Perperam in vulgatis erat: *se judicet divitem*. Animae enim divitiae, sunt virtutes, non possessiones, et facultates. 3 senatorio, ex quo Crassus erat. 4 Crassus enim suo et Pompeji consulatu tertio, rapit duo millia pondo auri e Capitolino

rum 5 exspectas, aut ne exspectas quidem, atque ipse 6 supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt; 7 Animus hominis dives, non arca appellari solet. Quamvis illa sit plena; dum te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus: Duas? majore: Plures? majore etiam. Et si, ut ajunt, Danai, quinquaginta sint filiæ, tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique satis est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quo modo ego appellabo divitem, cum ipse etiam egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Rom. tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Ergo, hoc proposito, numquam eris dives antequam tibi ex tuis possessionibus tantum 8 resicitur, ut ex eo tueri 9 sex legiones, & magna equitum, & peditum auxilia possis. Jam fateris igitur, non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas, id quod exoptas. Itaque istam pau-

lino Jovis solio, a Camillo ibi condita, auctore Plinio. 5 optas, ut quis moriatur: ut tu haereditatem cernas, aut legatum promissum consequaris. Proprium in hac re verbum est. 6 testamentum falsum fingis, et pro vero substituis. 7 hoc est, is homo dives dicitur, cujus animus eum judicat divitem esse, contentum iis, quae possidet. 8 *resici* dicitur id quod capitur, et *restiere* est restituere. Dixit etiam etiam Celsus JCtus in Pandectis. 9 *quantum ex bonis ejus resici potest quatuor legiones.*

1 Vel

paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti.

CAP. II.

NAM ut iis, qui honeste rem quærunt mercaturis faciendis, 1 operis dandis, 2 publicis sumendis intelligimus 3 opus esse quæsito, sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicum 4 consociatos greges; qui 5 nocentes & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam judicii molientes: qui 6 tuas mercedum pactiones in patrociniis, 7 intercessiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad defœnerandas, diripiendasque provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis 8 messem recordetur, 9 qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines, qui deni-

1 Vel servorum operas locando, vel publicanis serviendo. 2 conducendis vectigalibus, quod publicanorum erat. 3 eos non contentos esse re sua familiari. Non habere satis. 4 accusatores et judices coire flagitiosum est. Judex enim nec partes facere, nec sequi debet. Conveniebant autem ut corrumperentur, judices ad damnandos reos, quorum bonis inhiabant. 5 utrumque valet ad judicum corruptelam. Nam qui innocens est, judices non vult corrumpere, qui pecuniosus non est, non potest. 6 Crassus improborum hominum patrocinia suscipere solebat. 7 vulgo male, *intercisas*. *Intercessiones* sunt sponsiones, interposita fide sua, se solutuum pro iis, ni ipsi solverent, quam promittebant, pecuniam. 8 non segetum, sed civium Romanorum. 9 in delectu militum ordinumqui ha-

nique omnia venalia, delectum, decretum, a
alienam, suam sententiam, 11 forum, d
mum, vocem silentium: quis hunc non put
confiteri, sibi quæsito opus esse? cui aute
quæsito opus sit, quis umquam hunc vere d
xerit divitem? Etenim divitiarum fructus i
copia est: copiam autem declarat satietas
rum, atque abundantia: quam tu quonia
numquam assequere, 12 numquam omnino
futurus dives. Meam autem quoniam pecunia
contemnis, & recte, (est enim ad vulgi op
nionem mediocris; ad tuam nulla; ad mea
modica) de me silebo, 13 de re loquar.
censenda nobis, atque æstimanda res sit, utru
tandem pluris æstimemus pecuniam Pyrrhi qua
Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, q
illam pecuniam repudiabat? utrum aurum S
mnitum, an responsum Man. Curii? hæredit
tem L. Paulli, an liberalitatem Africani, q
ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem sua
concessit? Hæc profecto quæ sunt summaru
virtutum, pluris æstimanda sunt, quam illa
quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (si quid,
quisque, quod plurimi sit possideat, ita diti
simus habendus sit) dubitet, quin in virtu
divitiæ sint? quoniam nulla possessio, nul
vis auri & argenti pluris, quam virtus, æst
manda est.

CAP.

habendo, ac in decretis faciendis nihil valuisse, nisi pecuniam, significat 10 Crassi gratiam, auctoritate, largitione, corruptis judicibus, et senatoribus. 11 domi et publicae pecuniae causa omnia facta esse a Crasso. 12 qui enim cupit, dives non est. 13 vulgati: *de te*. Sed in s
quentibus non loquit
de Crasso, sed compar
virtutem cum divitiis. P
ctius igitur Graevius: *
re loquar*, ut ostendunt s
quentia. Nam statim su
nectit. *Si censenda nol
atque aestimanda res sit*

1 Vul-

CAP. III.

O DII immortales! non intelligunt homines quam magnum vectigal sit parsimonia! Venio enim jam ad sumptuosos, relinquo istum qæstuosum. Capit ille ex suis prædiis 1 sexcenta sestertia: ego centena ex meis. Illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinite concupiscenti, non modo ad fructum ille sumtus est, sed etiam ad fœnus exiguus: ex meo tenui vectigali detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior cui deest, an cui superat? Qui eget, an qui abundat? cujus possessio, quo est major, eo plus requirit ad se tuendam: an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in hujus sæculi errore verser? Manius Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & 2 Luscinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in 3 Labicano. Nos igitur ditiores, quia plura habemus? Utinam quidem. Sed non æstimatione census, verum victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecu-

1 Vulgati: *ad sumtum ille est fructum*. Sed nostra lectio plerorumque Codicum auctoritate utitur, et hoc vult: tantum abesse, ut sexcenta illa sufficiant ad sumptus domesticos, ut ne quidem satis sint ad dissolvendum fœnus. 2 C. Fabricium Luscinum significat, quem ter in his Paradoxis jam nominavit. 3 a Labico vetusto oppido quod prope Tusculum fuit, non procul ab urbe Roma praedium Labicanum dictum est,

cunia est: non esse 4 emacem, vectigal est: contentum vero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores, 5 prata & 6 areas quasdam magno æstimant, quod ei generi possessionum minime 7 quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus quæ nec eripi, nec surripi potest unquam, neque naufragio, neque incendio amittitur, nec tempestatum, nec temporum perturbatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt divites: soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique, quod est proprium divitiarum, contenti rebus suis esse putant, quod est, nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & avari, quoniam incertas, atque in casu positas habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis: non modo non copiosi, ac divites, sed etiam inopes, ac 8 pauperes æstimandi sunt.

SOM-

est, ut Tusculanum, aliaque, ejusdem generis. 4 mala emtio semper exprobrat stultitiam. 5 Cato prata primum, Varro ex persona Serosae quintum locum inter praedia rustica tribuit. 6 Areae inter urbana praedia magni aestimabantur, propter angustias soli, propterea dixit Cicero *areas quasdam*, id est urbanas, et in urbis nobilioribus locis: ne quis, de areis omnibus acciperet. 7 fere. 8 improbi pauperes.

1 Qui-

SOMNIUM SCIPIONIS,

Ex *lib.* VI. Ciceronis de Republica.

SCIPIO LOQUITUR.

CAP. I.

CUM in Africam venissem, 1 M. Manilio consuli ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum, nihil mihi potius fuit, quam ut 2 Masinissam convenirem, Regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem 3 ut veni, complexus me senex collacrymavit, aliquantoque post suspexit in cœlum: & Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque 4 reliqui cœlites, quod antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno; & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor: ita nunquam ex animo meo 5 descendit illius optimi, atque invictissimi 6 viri memoria. Deinde ego illum de suo regno; ille me de nostra republica percontatus est. Multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis consumtus est dies.

X Post

1 Quidam legunt, *Manio Manilio*, quidem *Marcio Manilióque*, ut uterque Consul denotetur, L. Marcius Censorinus, et M. Manilius Nepos, A. U. C. 604. 2 Masinissa Rex Masaesylorum restitutus fuit in regnum Numidiae ab Africano majore, ex eoque hunc Scipionem nepotem amavit. 3 ab ipso masinissa accersitus, Val. Max. lib. V. 4 lunam: ceteros planetas, et quotquot in supremo caelo stellae sunt veterum plerique Deos esse crediderunt. 5 vulgati, *discedit*, 6 cum quo militaverat bello Punico secundo.

7 in-

Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque ejus non facta solum, sed etiam dicta meminisset. Deinde ut cubitum discessimus, me & 7 de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quam solebat, 8 somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut cogitationes, sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale quale de Homero scribit 9 Ennius, de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare & loqui.) Africanus se ostendit illa forma, quæ mihi 10 ex imagine ejus, quam ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ.

CAP. II.

VIDESNE illam urbem, quæ 1 parere populo Romano coacta per me renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de 2 excelso, & pleno stel-

7 indoctus aliquis *fessum de via*, scripserat: sed aMSSatis abest. 8 somnus dicitur complecti homines, quia membra somno pene constricta tenentur, nullaque munia obire possunt. 9 Cum enim Ennius Homeri versus legeret, meditaretur, ediscceret, imitaretur, somniavit se Homerum esse factum, animaque Homeri, juxta Pythagoricum dogma, animatum. 10 imagines gentilitiae in atriis deponebantur.

1 Tributum pendere. 2 Africanus ex lacteo circulo loquitur qui est inter aethereas stellarum flammas splendidissimus, propter confertam stellularum, ut Aristoteles et ptolemaeus ajunt, multitudinem

stellarum, illustri, & claro quodam loco,) id quam tu oppugnandam nunc venis pene miles? 3 Hanc hoc biennio consul evertes, eritque 4 cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, & obieris legatus 5 Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, deligere iterum consul 6 absens, bellumque maximum conficies, Numantiam exsciendes. Sed cum eris 7 curru Capitolium invectus, offendes rempublicam perturbatam consiliis 8 nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ, lumen animi, ingenii, consilique tui. Sed ejus temporis 9 ancipitem video quasi fatorum viam. Nam cum ætas tua septenos octies solis 10 anfractus, 11 reditusque converterit: duoque hi numeri quorum 12 uterque plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque in tuum nomen, se tota convertet civitas: te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in

nem. 5 nam in militia primus est honoris gradus tribunus mil. 4 comparabis tibi tua virtute cognomentum, quod ad hoc usque tempus habes a me avo tuo haereditarium. Is enim primus ex Romanis Imperatoribus nomine victae a se gentis est nobilitatus. 5 ad Ptolemaeum Physconem. 6 quia consulatum non petiit, neque in campum Martium candidatus cum aliis descendit. 7 postquam triumphaveris. 8 Tib. Grecchi, tribuni plebis, Cornelia nati, Africani majoris filia. 9 involucris verborum futuram mortem tegit, ex arte. 10 ita appellat annum, propter zodiaci obliqui circuliambitum, quem Sol conficit. 11 *quia eadem signa per annos singulos certa lege sol metitur*, ut ait Macrobius. 12 duo numeri, septenarius et octonarius, alter altera de causa pleni dicuntur a Pytha-

go-

quo nitatur civitatis salus, ac ne multa, dictator rempublicam constituas oportet, si impias propinquorum manus 13 effugeris. Hic cum 14 exclamasset Lælius, ingemuissentque cæteri vehementius: leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, ne 15 me e somno excitetis, & 16 parum rebus: audite cætera.

CAP. III.

SED quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, sic habeto. Omnibus, qui patriam conservarint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo 1 definitum locum, ubi beati ævo 2 sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mun-

goreis, et Pythagoreos multis Philosophis sequutis. Macrobius de septenario multa docet sed pleraque falsa sunt, et fabula ista Pythagoreorum somnia merito ridet Galenus in Criticis libris. Idemque facit in octonario, quum illi justitiae numerum vocant, quia par sit pariter par etc. 13 non effugit, mortuus enim in cubiculo inventus est, cum pridie optime valuisset, ab uxore Sempronia, ut creditum est, veneno necatus. 14 Laelius, qui una de republica in his libris disputaverat, dolore perturbatus exclamavit: et ceteri. Scaevola, Funnius, Tubero, Manlius, philus, vehementius de tanta indignitate atque acerbitate ingemuerunt. Scipio autem, prout principem fortemque virum decet, immotus, imperterritus, constantique permanet. 15 somnium memineritis me, non historiam, vobis narrare. 16 vulgo: *pax sit rebus*, sed germana in MSS. lectio est, *parum rebus*, scilicet concedit; hoc est, date aliquid temporis et otii rebus tam arduis cognoscendis. Hoc enim *rei* appellatione venit.

1 Praeparatum, destinatum, circumscriptum. 2 Cicero semper in cœlo permansuras esse animas statuit, quod et religioni Romanae aptius illi vide-

mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam 3 concilia, cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, & conservatores, hinc profecti, huc revertuntur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quam insidiarum a meis, quæsivi tamen viveretne ipse, & Paullus pater, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui 4 ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt: 5 vestra vero quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paullum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me complexus, atque osculans flere prohibebat. Atque ego ut primum, fletu represso, loqui posse cœpi, Quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quoniam hæc est vita, (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin hic ad vos venire propero? Non est ita, inquit 6 ille. Nisi Deus is, cujus hoc 7 templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc 8 templo 9 medium vides, quæ terra dicitur: hisque animus datus est ex illis 10

debatur, et ad veritatem congruentius: crediderunt enim Romani, viam lacteam sedem esse fortunatorum ac beatorum. 3 civitatis definitio. Concilium et cœtum alibi quoque jungit Cicero. 4 Hæc Cicero hausit ex Socrate, quem vide in Phaedone Platonis. 5 haec quasi ad verbum refert Socrates in Gorgia Platonis. 6 Paullus, non Africanus. 7 coelum intelligit. 8 universo mundo. 9 communis est veterum sententia, in totius universi centro tellurem nostram positam esse. 10 Chaldaei, eosque fere sequuti Graeci Phi-

sempiternis ignibus, quæ sidera, & stellas vocatis: quæ globosæ, rotundæ, 11 divinis animatæ mentibus, 12 circos suos, orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum, assignatum a Deo, defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut 13 avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam cole, & pietatem: quæ, cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: ea vita, via est in cælum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati, illum incolunt locum, 14 quem vides: (erat autem in 15 splendidissimo candore inter flammas circus elucens) quem vos, ut a Grajis accepistis, Orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus; & eæ magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus: ex quibus erat illa 16 minima, quæ ultima cœlo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi, terrarum magnitudinem facile vincebant. Jam ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret.

CAP.

losophi omnem cælestem regionem igneam esse statuerunt hominibusque datum animum a Deo ex stellis et sideribus. 11 hoc est ex dogmate Platonico. 12 vulgo, *circulos*. 13 Africanus Major. 14 sequitur Platonem et alios Physicos. 15 fuit hæc sententia Democriti, nostro tempore telescopiis probata. 16 Lunam significat, lucem a Sole mutuantem.

1 Non

CAP. IV.

QUAM cum magis intuerer, Quæso inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? nonne aspicis, quæ in templa veneris? 1 Novem tibi orbibus, vel potius globis connexa sunt omnia: quorum 2 unus est cœlestis, extimus, qui 3 reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, 4 arcens, & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem qui versantur retro, contrario motu, 5 atque cœlum, ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris 6 Saturniam nominant. Deinde est hominum generi 7 prosperus & salutaris ille fulgor, qui dicitur 8 Jovis: tum rutilus, 9 horribilisque terris, quem Martium dicitis: deinde 10 subter mediam fere regionem Sol obtinet, 11 dux

1 Non plures sphæras Cicero posuit, quam quot subjectae essent sensui, et Pythagorica probaret Musica, ac plerique omnes antiqui Philosophi traderent. 2 octava sphæra, supra appellata. Coelum ipsum proprie dictum, tot stellis cælatum et ornatum. 3 major et exterior orbis minores et inferiores continent ac ambit. 4 coercens. 5 quam coelestis globus extimus. Coelum hic est octava sphæra, cujus motui solis et reliquorum erroneus motus contrarius est. 6 saturni stellam, errantium altissimam. 7 usitatius est *prosperus* quam *prosper*: ut *exterus*, *superus*, *inferus* etc. 8 Ipsum Jovis nomen a mansueta clementique sideris natura formatum est. *Jupiter* enim est *juvans pater*. 9 horrorem metumque incutiens et nocens terris, et hominibus eas incolentibus. 10 Hic Cicero ab eo, quem interpretatus est, Platonis sui Timæo, dissentit. Plato enim solem ab infima luna secundum esse judicabat. 11 quia

& 12 princeps, & 13 moderator luminum reliquorum, 14 mens mundi, & 15 temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, & compleat. Hunc, 16 ut comites, consequuntur, alter Veneris, alter Mercurii cursus: in infimoque orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem jam nihil est nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea, quæ est 17 media, & nona tellus, 18 neque movetur, & infima est, & in ea feruntur omnia 19 suo nutu pondera.

CAP. V.

QUÆ cum intuerer stupens, ut me recepi, 1 Quid? hic, inquam, quis est, qui complet aures meas, tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui 2 intervallis con-

quia omnia alia lumina majestate præcedit. 12 quia ita eminet, ut propterea, quod solus talis appareat, *Sol* quasi solus vocetur. 13 quia ipse eorum cursus recursusque certa definitione spatii moderatur. 14 quia consilio et sapientia, et rata lege, coelestia terrenaque regere et moderari videtur. 15 quia coelum et terram suo calore temperat. 16 Veneris et Mercurii stellae cursum habent Solis celeritati parem: et ab eo tum subsequentes, tum antecedentes, non longe separantur, tanquam si jussae sint eum observare, comitari, deducere, quocumque eat. 17 in mundi medio et centro, quæ tamen sententia jam explosa est. 18 fuerunt quondam Philosophi, et nostris temporibus Nicolaus Copernicus, qui confirmarunt, eam moveri. 19 sua sponte et quasi natura.

1 Vulgati: *quis hic, inquam, quis est*. 2 sonorum intervalla sunt, ubi soni sunt impares, hoc est graves alii, alii acuti,

conjunctus imparibus, sed tamen pro 3 rat portione distinctis, impulsu, & motu ipsorum orbium conficitur: qui 4 acuta cum gravibus temperans, 5 varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim 6 silentio tanti motus incitari possunt: & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent. Quam ab causam summus ille 7 cœli stellifer cursu, cujus conversio est concitatior, acuto, & 8 excitato movetur sono: gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam terra nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, 9 Mercurii & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium fere 10 nodus est. Quod docti homines 11 nervis imitari, atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures hominum obsurduerunt: nec est ullus habetior sensus in vobis; sicut, ubi Nilus ad illa, quæ 12 Catadupa nominantur, præci-

ti, quae sonorum inaequalitas constituit consonantiam. 3 certa quadam ratione et proportione, unde sonorum fiat convenientia et concentus. 4 haec est consonantia, quae ex inaequalibus fit sonis, acutis et gravibus. 5 varias consonantias: dia tesaron, dia pente, dia pason in orbium harmonia Pythagoras audiebat. 6 sic ratiocinabantur Pythagorici, quorum commentum refutat Aristoteles. 7 vulgata habent: *stelliferi*, minus lepide. 8 penetrantiori. 9 quid absurdius, quam hic inserere *Mercurii et Veneris*? nam *duorum* ad sonos, non ad cursus Planetarum referendum est. 10 omnia fere nodat, connectit, continet. Quidam male: *modus*. 11 in Instrumento heptachordo, sive lyra. 12 vide Plinium lib. V. Hist. Nat. cap. 9.

1 Li-

pitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri Solem adversum nequitis, ejusque radiis acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

CAP. VI.

TUM Africanus, Sentio, inquit, te sedem 1 etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ si tibi parva (ut est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato; illa humana contemnito. Tu enim quam 2 celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris, & angustis in locis: & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modo 3 interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim 4 obliquos, partim 5 aversos, partim etiam 6 adversos, stare vobis: a quibus expectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem eandem terram, quasi quibusdam redimi-

1 Licet me audias, longe praestantiora narrantem. 2 hoc est nullam neque celebritatem sermonis hominum, neque gloriam, quæ si expetenda, si terræ parvitatem, et coelorum magnitudinem spectes, consequi potes. 3 antiqui sibi persuaserunt, terram aqua in quatuor partes divisam esse. 4 qui eundem nobiscum habent parallelum et meridianum. 5 qui oppositis sub parallelis sibi sunt ac diversos respiciunt polos. 6 antipodes, qui sunt sub Meridianis oppositis, et sub ad

mitam, & circumdatam 7 cingulis: e quibus 8 duos maxime inter se diversos, & cœli 9 verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, 10 obriguisse pruina vides: 11 medium autem illum, & maximum, solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt, 12 adversas vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter 13 subjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, 14 quam tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur a vobis, 15 angusta verticibus, 16 lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, 17 quam sit parvus, vides. Ex his ipsis cultis, notisque terris num aut tuum, aut cujusquam nostrum nomen, vel Causacum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnatare? Quis in reliquis orientis, aut 18 obeuntis solis ultimis, aut Aquilonis, Austrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi

adversis parallelis. 7 quinque zonas dicit. 8 circulum nimirum arcticum a antarcticum. 9 polis. 10 infestari frigore. 11 zonam torridam. 12 antipodes illius zonæ in nostra sunt zona, nostrae zonae vicissim antipodes in illa zona. 13 zona septentrionalis temperata. 14 quam parva ejus pars Romano imperio pareat. 15 polo mundi et Arctico orbi propinqua. 16 latera sunt Ciceroni partes inter ortum et occasum sibi oppositae. 17 si quis coelo terram oceano circumfusam cerneret, formicam stila tenui guttulaque immersam se videre existimaret. 18 vulgo: *abeuntis*, melius: *obeuntis*, obire enim dicuntur sidera.

1 An-

autem, qui de nobis loquuntur, quamdiu loquentur?

CAP. VII.

QUIN etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum a patribus acceptas, posteris prodere, tamen propter eluviones, exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? Qui nec pauciores, & certe 1 meliores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo 2 solis, id est unius astri reditu metiuntur; cum autem 3 ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint; eandemque totius anni descriptionem longis intervallis retulerint; tum ille 4 vere vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quam multa sæcula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ita quan-

1 Antiquos mores commendant auctores cuncti. 2 eum ad eundem Zodiaci locum et punctum Sol redierit, annum esse dicimus. 3 ad eamdem partem, locum, punctum. Intelligit vero annum magnum. 4 Africanus censet, annum magnum dici rectius annum vertentem, tanquam verum et plenum, quam qui annus vulgo appellatur, unius astri reditus, cum hic omnium astro-

quandoque eadem parte Sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum 5 vigesimam partem scito esse conversam. Quo circa, si reditum in hunc locum desperaveris in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc sedem, & æternam domum contueri; neque te sermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant. Sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum quas vides: nec umquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset.

CAP VIII.

EGO vero, inquam, o Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limen ad cœli aditum patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus patriis & tuis, decori vestro non defui, nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multo vigilantius. Et ille: Tu vero enitere, & sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc. Nec enim tu es, quem forma

trorum cursus sit perfectus. 5 non quindecim annorum millibus magnum annum definire Cicero voluit, sed usitato tropo usus est, dum numerum certum pro incerto posuit, et vicesimam partem quasi minimam dixit.

1 Re-

ista declarat: sed mens cujusque, is est quisque: non ea figura, quæ digito demonstrari potest. 1 Deum te igitur scito esse: si quidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum ille princeps Deus; & ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam 2 quod semper movetur: æternum est: quod autem motum affert alicui, quodque agitatur aliunde, quando finem habeat motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit. Quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo. Nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re. Nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si numquam oritur, nec occidit quidem umquam. Nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: si quidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. Id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque natura, consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, quæ primo impulsu moveatur.

CAP.

1 Revertitur Africanus ad intermissam quaestionem de animae immortalitate, plusque quam quaestio illa recipit, efficere conatur, hominem quippe et immortalem, et Deum esse: Homines enim ac Dii animalia consilio rationeque praedita Philosophis visa sunt, sed immortalitatis excellentia homines a Diis superari. 2 haec sumpta ex Phaedro Platonis.

CAP. IX.

CUM pateat igitur, æternum id esse, quod a se ipso moveatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam, neget? Inanimum est enim omne quod impulsu agitatur externo: quod autem animal est, id motu cietur interiore, & suo. Nam hæc est natura propria animi, atque vis. Quæ si est una ex omnibus quæ sese moveat, neque 1 nata est certe, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus, velocius in hanc sedem, & domum suam pervolabit; idque ocius faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime 2 se a corpore abstrahet. Nam eorum animi qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt, impulsuque libidinum, voluptatibus obedientium, deorum, & hominum jura violaverunt; corporibus elapsi 3 circum terram ipsam volutantur nec hunc in locum, nisi multis exagitati sæculis, revertuntur. 4 Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

FINIS.

X 3 IN-

1 Platonicum hoc, non Christianum. 2 disce rationem aperiendi aditus ad coelestem vitam. 3 et istud est Platonicum; quasi flagitiosorum animae circa tumulos volutentur, nec in coelum, nisi multis exagitatae saeculis, revertantur. 4 Hoc somnii exitus fuit, vocatis ad contemplandum coelum animis, deterritis ab humanae spe gloriae, immortalem naturam suam persuasit et edoctis, præmiorum denique cœlestium mercede accensis et inflammatis.

INDEX

RERUM

ET VERBORUM.

A

ABstinentia Africani 226
Academiæ ratio quid a caeteris differat 164 *seq*
Accii Poetae versus de Atreo 316
Accii Poetae de regno sententia 302
L. Acilius cui sapiens habitus 362
Acilius graece scripsit historiam 326
Accusatoris nomen fugiendum 201
Accusatio multos illustravit *ib.*
Accusatio laudem peperit L. Crasso adolescenti *ib.*
Accusatio quibus de causis sit suscipienda *ib.*
Actio cognitioni anteponenda 151 *seq.*
Actione in omni suscipienda, duo consideranda sunt, honestas et efficiendi facultas 76
Adolescentes quibus e rebus commendationem petere debeant 196
Adolescentiæ vitupe ratio 350
Adolescentia multo plures, quam senectus, mortis casus habet 375
Adolescentium petul. magis est, quam senum 356
Adolescentium imbecillitas consilii propria 119
Adulari passive 94
Æacus 100
Æginetis pollices præcisi 272
Æquitas lucet ipsa per se 36
Æsopus fabularum auctor 231
Ætate ut quisque antecedit, ita sententiae principatum tenet in augurum collegio 375
Africani abstinentia 216
Africanus posterior admodum abstinens 277
Agesilaus 136
Agis rex occisus 229
Agraria lex Philippi 223
Agriculturae laus 149
Agricolarum voluptates 366
Alexander Macedo humanitate superatus a patre 93
Alexander Pheraeus ab uxore interfectus 179
Amare quid sit 407
Amici qui eligendi 408
Amicitias dissuere oportet, non praecidere 402

Ami-

Amicitia inter aequales magis elucet 449
Amicitia orta a natura, non ab indigentia 407
Amicitia quid sit 402
Amicitiæ ne in inimicitias convertantur, cavendum 436
Amicitiae prima lex, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati 425
Amicitiæ verae difficillime repetiuntur in iis, qui in honoribus reque publica versantur 429
Amicitiæ termini 425
Amicitia qua re propinquitati praestet 403
Amicorum omnia communia 56
Amicorum paria 403
Amicus tanquam alter idem 438
Animi generi hominum decorum muneri dati 349
Animi opera majora quam corporis 197
Animo nihil divinius 349
Animorum natura æterna 495
Animorum motus duplices 104
Animorum natura cur mortalis esse non possit 385
Animorum vis duplex 102
Animus coelesti ex altissimo domicilio depressus in terram 383
Amicus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus 486
Annibal callidus 111
Annibal crudelis 45
Annulus Gygis 266
Annum solis reditu metimur 492
Annus vere vertens multa hominum sæcula complectitur ib.
Antipater Tyrius 234
Antipatri opinio de honesto 275
Apellis Venus 244
Apollis Pythii oraculum 227
Αποφθεγματα 106
Appetitus rationi lege naturæ subjectus 104
Appius Claudius Cæcus pacis cum Pyrrho dissuas. 343
Aqua hæret 329
Aquilii de dolo malo formula 283
Arati præclarum consilium ad constituendam remp. 230
Aratus Sicyonius Nicoclem tyrannum occidit ib.
Archytes Tarentinus 359
Areopagitas constituit Solon 78
Aristides justus 250
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 251
Aristippus omne bonum in voluptate posuit 328
Aristo 12
Aristo Chius da senectute scripsit 334
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 207
Aristotelis opinio de honesto 216

Assentatio ab amicitia removenda 444
Astutiæ toilendae 291
Atteus 100
Athenienses in Æginetas duri 272
Atilius Calatiuus primarius populi vir 373
Atilius Regulus, Consul iterum, a Poenis captus 318
Atticus Pomponius cognomen Athenis deportavit 313
Atticus P. Sulpitio multum utebatur 390
Athenæ exemplis illustres 8
Avaritia injuriæ præcipua causa 33
Avaritia nullum est tetrius vitium 223
Avaritia senili nihil absurdius 376
Avaritia Spartam perditura 223
Avaritiæ vituperatio ib.
Avari plus semper appetunt 480
Augures majores natu iis etiam, qui cum imperio sunt, anteponuntur 351
Auspicia quæ sint optima 340

B

Bardylis Illyrius, latro 192
Beata vita in quo contineatur, ex Metrodori sententia 328
Bene agier quid sit 290
Bene et beate vivere nihil aliud est nisi honeste et recte vivere 459
Benefacta male locata, male facta sunt 213
Beneficia quae plurimi facienda 53
Beneficia in quos conferenda 311
Beneficia in egentissimos quosque praecipue conferenda 54
Beneficentia Herculem in Deorum numerum retulit 256
Beneficii immemorem omnes oderunt 204
Benevolentiam civium blanditiis et assentationibus colligere turpe est 150
Benevolentiæ colligendæ præcepta 184
Benignitas quas cautiones habeat 49
Benignitas quae sit utilis Reip. 223
Benignitas largitioni anteponenda 212
Benignitate nihil hominis naturae accommodatius 49
Benigitas propensior esse debet in calamitosos 213
Bella justa quae 40
Bella cur suscipienda 40
Bellicæ res majoresne sint urbanis, an contra 78
Belli gloria adolescentibus quærenda 198
Bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum 82
Biantis dictum 456
Biantis patria Priene ib.
Bias sapiens 455

Bias omnia secum portabat 456
Bona bonis, quæ ante ponantur 236
Bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam fiunt 377
Bona caduca et incerta 402
Bonitatem qui tollant ib.
Boni viri qui appellandi sint 401
Boni viri qui sint ib.
Boni viri definitio ib.
Bonum solum honestum 455
Bonum virum esse, semper utile 290
Bonum summum convenienter naturæ vivere, e Stoicorum sententia 247
Bonus nemo miser esse potest 461
Brutus quid in patria liberanda spectarit 457
Brutus accusator 201
L. Brutus in liberanda patria interfectus est 381

C.

Cæcilius 356
Cæcilii versus contra senectutem 348
Cæsar tyrannus 110
C. Caesar regnandi causa pervertit omnia 32
Cæsaris largitiones non liberales, sed injustæ 50
C. Cæsar L. F. 110
Cæsar Catulli patris frater 133
Cæsar dictator civium bona vendidit 231
Callicratidas 112
Callicratidas nimio gloriae studio Lacedemoniis nocuit 86
Callipho philosophus 330
Calumniæ exempla 38
Calypso 114
Canius 91
Carthago deleta 40
Carthago eversa a Paulli filio 127
Castigatio omnis vacare contumelia debet 41
Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 236
Cato censorius græcarum literarum perstudiosus in senectute 314
M. Cato Prætor 339
Catonis liber de rebus rusticis 371
Catonis elogium 394
Cato Censorius sapiens 250
Cato major 149
Catonis egregia laus 287
M. Cato quo anno natus 339
M. Catonis de Carthagine suspicio 344
Cato Bruti avunculus 452
Cato inter Africanorum ætates interjectus 458
Cato miles 339
Cato perfectus Stoicus 452
Cato Censorius Africani prioris fere æqualis 239
M. Catonis consilio illatum tertium bellum Punicum 82
M. Cato Quæstor 339
Catulorum qualis fermo 112
Catuli etime latina lingua

gua uti putabantur 133
Celare et tacere non idem sunt 276
Censor L. Mummius 227
Censor Africanus ib.
Cethegus 339
M. Cethegus Suadae medulla dictus ab Ennio 366
Chrysippi dictum 269
Ciceronis de oppressa conjuratione gloriatio 80
Ciceronis versus ib.
Cicero Academicus fuit 164
Ciceronis de gloria libri duo 185
M. Cicero omnes honores adeptus suo anno 210
M. Cicaro scripsit libros de Rep. 211
Ciceronis aedilitas 211
Cicero consul 135
Cincia lex a Maximo laudata 339
Cincinnatus Dictator 370
Cineas Thessalus 361
Cimon Atheniensis 215
Circe 114
Civitas quae dici pasait 466
Civis qui sit 467
P. Clodius 210
Cleombrotus invidiam timens Lacodaemonios perdidit 122
Clytemnestra, tragoedia 230
Collatinus a Bruto Collega emissus 468
Concordia fundamentum reipubl. 229
Consilii capiendi deliberatio triplex, ut videtur Panaetio 16
Consuetudinis maxima vis est 432
Convivium melius Latini quam Graeci nominarunt 363
Communia civibus inter se quae sint 55 s q.
Comoedia antiqua 106
Corinthus cur deleta 40
Corinthus a Mummio eversa 227
Corinthus eversa 271
Corporis bona aeternis bonis anteponenda 231
L. Crassi aedilitas 208
Crassi divitis aedilitium munus ib.
M. Crassus 110
Crassus adolescens ex accusatione laudem consecutus 200
Crassus prae divitiis de honesto non curabat 269
P. Crassus Pontificii juris et civilis studiosus 71
Cratippi laus 164
Cratippi opinio de honesto 261
Cratippus aetate Ciceronis princeps philosophorum 9
Cratippus Peripateticorum princeps ib.
Crudelitas inimica naturae 272
Curiae Athenis 215
Curio utilitatem praeponebat aequitati 164
M. Curius oblatum aurum repudiavit 370
Curius de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphavit ib.
Curii tenuitas victus ib.
Cynicorum inverecundia 117

Cy-

Cyrus 171
Cyrus Persarum Rex, agricultura oblectatus 363
Cyri morientis sermo, apud Xenophontem 352
Cyri moriantis de animorum aeternitate oratio, apud Xenophontem 285

D.

Damon 270
Decii duo 250
P. Decius, quarto consulatu se pro Republica devovit 361
Decorum ab honesto quid differat 96
Decorum fusum est per omnes partes honestatis 98
Decorum duplex ib.
Decorum poeticum ib.
Decorum tribus in rebus positum est 626
Decorum ab honesto separari non potest 96
Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio 265
Demetrius a Macedonibus relictus 179
Demetrius Phalereus 10
Demosthenes 11
Deos non nocere 16
Deposita non semper reddenda 37
Detrahendi de absentibus studium vitiosam naturam significat 136
Dicaearchi liber de interitu hominum 172
Diligere oportet, cum judicaveris 439
Dinomachus philosophus 330
Diogenis Babylonii Stoici, opinio de honesto 275
Dionysius Tyrannus 178
Dissensio sine acerbitate inter Africanum et Metellum 89
Divitias amare parvi angustique animi est 91
Divitiarum fructus in copia est 476
Divitiae cur expetantur 81
Dives non est, cui quaesito opus est 475
Dives qui sit ib.
Dolere, malum non esse philosophi nonnulli affirmant 319
Dolus malus legibus vindicatus 283
Dolus malus quid ib.
Domus hominis honorati qualis esse debeat 138
M. Drusus 42
Duilius Poenos primus classe devicit 362
Duilius delectabatur crebro funali, et tibicine ib.
Duodecim tabulae de tutela 283

E

Eloquentiae laus 154 202 217
Eloquentia quid 154
Ennii versus 32 57 86 197 213 284 318 340 341 403 429
Ennius praeclare paupertatem et senectutem tulit 342
Ennius quot annos vixerit ib.

Epi-

Epicurei pervertunt praecepta officii 128
Epicurei de bono et malo sententiae 328
Euripidis versus 301 329
Exercitstio in omni re necessaria 63
Exercitatio in senibus quid officiat 354
Exilium quibus terribile 460
Exules qui sint 460 467

F

Q. Fabii Maximi laus 85 339
Q. Fabius Maximus callidus 111
Fabricius justus 250
C. Fabricii mira justitia *ib.*
C. Fabricii continentia 257
Fabula Platoni utilissima 266
Fides unde dicta 29
Fides in hostes servanda 40
Fides bona nomen latissimum 290
Fides vel hosti servanda 40
Fidei templum in Capitolio 318
Fimbria 296
C. Flaminius Tribunus pl. 27
L. Flaminius, e Senatu ejectus 360
Foeciale jus 43
Foeciale jus cum hostibus commune 58
Foenerari a Catone improbatum 237
Foeneratores ad medium Janum sedebant *ib.*
Fortis animus duabus in rebus cernitur 70
Fortissimus quisque imperandi cupidissimus 68
Forti viro vis adhiberi non potest 322
Fortis viri character 68
Fortitudo sine justitia, in vitio 61
Fortitudinem quomodo definiant Stoici 63
Fortitudo est dolorum, laborumque contemtio 329
Fortunam suis quisque fingit moribus 470
Fraus odio digna majore, quam vis 43
Fraus vulpeculae propria, vis leonis *ib.*

G

Gabinia lege quanta labes facta sit 419
Gallus dimetiendi coeli, et terrae studiosissimus 365
Gemma in viribus 370
Gloriae cupiditas in maximis animis et ingeniis 33
Gloriae cupiditas homines facile ad res injustas impelluntur 69
Gloriam qui contemnunt non reprehendendi 74
Gloria tribus e rebus constat 185
Gloriam e rebus bellicis petere adolescentes debent 156
Gloria vera 138
Gloria divitiis anteponenda 236

Gor-

Gorgias Leontinus Isocratis magister 341
Gorgias Leontinus centum et septem complevit annos *ib.*
Gracchi patris laus 195
C. Gracchi frumentaria largitio 223
Gracchi Tiberii filii, Africani nepotes 230
T. Gracchum qui secuti sint 413
Græcorum nobiles victoriæ sex 65
Graeca verba Latinis inculcari ridiculum 114
Graecia, manante a Lacedæmonis malo, cecidit 229
Græcorum consuetudo, ut iis proponatur, de quo disputent quamvis subito 400
Gratiæ et pecuniæ comparatio 218
Gyges Platonicus, ex pastore rex 266

H

Hasta bis in foro posita 231
Hecatonis Rhodii libri de officiis 285
Hercules Prodicius 119
Hercules in caelestium numero collocatus propter beneficia in humanum genus collata 175
Hereditas optima quæ 122
Herodoti locus 192
Hesiodi locus 53
Hesiodus de stercoratione verbum non fecit 569
Homerus auctor optimus 312
Homerus multis ante Hesiodum sæculis fuit 369
Hominis propria appetitio principatus 20
Hominis propria veri investigatio 20
et in prudentia posita *ib.*
Homines quidam non re, sed nomine 108
Homines, secundum Deos, hominibus maxime utiles 167
Homo ceteris animantibus quantum præstet 19
Homo solus ordinem sentit 31
Honestum laudabile natura 21
Honestum quibus ex rebus constetur 21
Honestum e quatuor veluti fontibus manat 25
Honestum nihil, quod justitia vacat 61
Honestas a partibus quatuor manat 22 66 150
Honestas per se animos omnium movet 186
Honestum quid sit, e Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia 246
Honestum verum in sapientibus solis 248
Honesti vis 273
Honestatis partes quatuor, prudentia, justitia, animi magnitudo, continentia 311
Hortensius, Ciceronis liber de laudibus Philosophiæ 163
Hortensii aedilitas 280
Hortus altera succidia 391
Hostis, olim peregrinus 44

J

Janus medius 237
Jason Pheraeus callidus 111
Imperii cupiditas in maximis animis et ingeniis 33
Imperia non semper expetenda 73
Imperium non est scelere quaerendum 301
Imperetor quis sit 469
Impii adversus Deos qui sunt 258
Injuria fit duobus modis 48
Injustitiae duo genera 30
Insipiente furtunato nihil est intolerabilius 424
Insitionibus nihil invenit agricultura solertius 369
Invita Minerva, nihil decet 114
Jocandi genus duplex 106
Jocandi genus quale esse debeat 105
Irasci graviter inimicis non oportet 90
Ira omnibus in rebus repudianda est 91
Ira male laudatur a Peripateticis *ib.*
Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipsa corporis tota mutatur 104
Ira nihil recte fieri patitur 137
Isocrates 11
Isocrates Georgiae Leontini discipulus 341
Isocrates vixit annos uno minus centum *ib.*
Italicum bellum 181
Jura belli 40
Justitiae fundamentum fides 29
Justitiam tolit ambitio 23
Justitia servanda etiam adversus infimos 17
Justitiae fundamentum quod 36
Justitia nullum tempus vacare debet 63
Justitiae munera 28
Justitia omnium domina et regina virtutum 258

L

Lacedaemonii victoriae cupidissimi 68
Lacedaemonii amplissimum magistratum senes appellabant 345
Lacteus orbis 149
Laelius semper eodem vultu 93
Laelius plenus hilaritatis 110
Laelius cognomento sapiens 192
Laelius Q. Mucii Scaevolae auguris socer 392
C. Laelii et P. Scipionis familiaritas memorabilis 391
Largitionem inconsultam rapinae sequuntur 205
Largorum duo genera 206
Largitio fundum non habet *ib.*
Latronum leges quaedam sunt 192
Laudare se, indecorum 44
Leuctrica calamitas 180
Legis XII. Tab. verba 43
Lex de repetundis 225
Lex Crassi et Scaevolae de peregrinis 272

Lex

Lex Pennia et Papia de peregirnis. *ib.*
Legis Cinciae suasor Maximus 339
Lex Voconia a M. Catone laudata 342
Leges quaedam etiam inter latrones. 192
Leges cur constitutae 193
Lex naturae communem utilitatem spectat 192
Legum latores boni plus prosunt civitatibus, quam boni imperatores 78
Liberalitas 49
Liberalitatis duo genera *ib.*
Liberalitatis ratio duplex 204
Liberales qui sint *ib.* et *seq.*
Liberalitas secundum naturam 255
Libertatis causa, omnis a magnis viris suscipienda contentio 75
Libertatis proprium quid sit *ib.*
Liber nemo nisi sapiens 468
Libido senectuti fœdissima 124
C. Licinii Crassi lex de sacerdotiis. 445
Loci et temporis vis quanta sit 142
Luculli aedilitas 208
Luculli magnificentia in villis exstruendis 140
Ludo et joco quatenus utendum 105
Lycurgus 79
Lysander Dux Lacedaemoniorum *ib.*
Lysander a Lacedaemoniis expulsus 219
Lysander Lacedaemonius 112
Lysis Pytagoreus Epaminondam erudiit 153

M

Magisteria 363
Magnanimitas 150
Magnae matris Idaeae sacra 362
Malitia distat a prudentia 292
L. Manlius dictator 323
M. Manlius pauper fuit 479
M. Marcellus 381
Marius Gratidianus 288
C. Marcius septimum annum post Praeturam jacuit 297
Marius Gratidianus Praetor edicit populo, quid servet 299
C. Marius a fide jusitiaque discessit 298
C. Marcius 459
Marte nostro 262
Massilia in triumpho portata 182
Q. Maximus Tarentum recepit 338
Q. Maximus mortuum filium pro funere laudavit 340
Memoria laudationibus perdi putabatur 346
Memoria senectute minuitur *ib.*
Mercari quod statim vendas, sordidum est 159
Mercatura quae probanda, quae minus *ib.*
Q. Metellus Imperator, C. Marii 298
Q. Metellus a Legato suo

C. Mario accusatus ib
Metrodori de beata vita sententia 328
Metus omnis, servitus est 473
Minerva Phidiæ 454
Minos 160
Modestia 96
Modestia quid sit 141
Morositas senum aliquid excusationis habet 376
Morti nihil tam simile quam somnus 385
Mortuis religiosa jura tribuuntur 397
P. Mucius 198
Q. Mucii ædilitas 208
Q. Mucii Manciæ sermo qualis 113
Q. Mucius P. F. juriscons. 118
Q. Mucius Porsenæ interfector 347
L. Mummii continentia 227
L. Mummius Corinthum sustulit 227

N

Nævii versus 345
Nævii bellum Punicum 365
Nannii 118
Naturam quisque suam potius, quam alienam sequi debet 114
Natura omnibus sequenda 114
Natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent 127
Natura non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causa 254
Natura est jus gentium 256
Natura est lex divina et humana 247
Naturæ lex 275
Naturæ convenienter vivere 247
Natura similium sui appetens est 421
Nearchus Tarentinus 360
Neptunus tres optiones Theseo dedit 37
Nestor apud Homerum de virtutibus suis sæpissime prædicat 352
Misocles tyrannus occisus 230
Non putaram 83
C. Norbanus a P. Sulpicio accusatus 261
Numantia deleta 49
T. Numicius tribunus pl. 97

O

Objurgationum qui modus 136
Otium languorem affert 125
Cn. Octavius primus e sua familia Consul 138
M. Octavii frumentaria largitio 223
Oeconomicus Xenophontis liber a Cicerone jam sene versus 235
Officina nihil habet ingenuum 148
de Officiis libri non multum a Peripateticorum dogmate differunt 9
Officii amplitudo et laus 12
Officiorum praecepta adolescentiae aptissima 12
de Officiis libri a Stoicorum fontibus derivati 14

de

de Officio quaestio duplex 15
Officii divisio 16
Officii descriptio 15
Officii deserendi caussa 33
Officia alis alia magis debentur 63
Officiorum boni ratiocinatores esse debemus 64
Officia splendidissima, quae ab animi magnitudine oriuntur 64
Officia pro aetatum ratione variantur 123
Officia adolescentis *ib.*
Officia senum *ib.*
Officium magistratuum 125
Officium privati *ib.*
Officium peregrini *ib.*
Officiorum comparatio 150
Officii persequendi rationes quinque 165
Officiorum tractatio in philosophia uberrima 242
Officii deliberatio triplex 243
Officia media 247
Officia a quatuor fontibus honestatis ducta 310
Officia exprobrantium hominum odiosum genus 433
Onera maxima, senectus et paupertas 342
Opes cum infamia non utiles 304
Opifices omnes sordidi 35
Opinionum hominum de se negligere arrogantis est 101
Opipare paratum convivium 281
Orationis duplex ratio 199
Orationis vis duplex 132
Oratoris proprium quid sit
Orbium caelestium ordo 487
Ordo quid sit 141
Origines, Catonis liber 240
Ορμαι

P

M. Pacuvii fabula 405
Panaetii opinio de honesto 244
Panaetius reprehensus 15
Panaetius 171
Panaetius Africani praeceptor.
Pansetius duas res in suis libris praetermisit 234
Panaetius utilitatum comparationem omisit 236
Panaetius de officiis accuratissime scripsit 243
Panaetius locum de Officiis praetermisit 243
Panaetius defenditur a Cicerone 261
C. Papirius Consul. legem tulit de tribunis plebis reficiendis 446
C. Papirius *ib.*
Papus Æmilius C. Luscino familiaris 415
Παραδοξα maxime Socratica 454
Parsimonia, magnum vectigal 478
Pascere bene, prima utilitas in re familiari 236
Patriae caritas quanta 59
Pro patria mors oppetenda, si ita res ferat 57
Patroni civitatum et nationum qui essent 389
L. Paullus socer filii M. Catonis 478
Paupertas contra naturam 254

C. Pontii centurionis vires 353
Pontius Samnis 359
Posidonius Panaetii discipulus 244
Posidonius de off. scripsit *ib.*
Praeclara omnia, rara 437
Prandia decimae nomine 269
Principatum appetere hominis proprium 19
Privata nulla natura, sed occupatione, victoria, lege, pactione, conditione, sorte 28
Privata vita otiosior publica fructuosior 71
privatam vitam multi coluere, ut tranquille viverent *ib.*
Prodigi qui 276
Promissis quando standum non sit 37
Propylaea 211
Prudentia in quo sita
Prudentia quod 141
Prudentiae et sapientiae discrimen 142
Prudentia sine justitia nocet 187
Prudentia senectutis est 345
Ptolomaeus rex, Arati Sicyonii hospes 230
Ptolomaeus Ægypti rex alter post Alexandriam conditam 230
Pulcritudinis duo genera 129
Pyrrhi et Annibalis dissimiles mores 408
Pirrhi praeclara sententia 45
Pyrrho se Macedones dediderunt 180
Pyrrhus Acacides 45
Pyrrhus bellum intulit Romanis 76
Pythagoras 59
Pythagorae severitas 111
Pythagoricum mos in exercenda memoria 358
Pythius argentarius 280

Q

Quaestio de honesto et utili 371

R

Ratione utentium duo genera 172
Rectum ita justum, si voluntarium 34
Reges cur instituti 194
Regnandi cupiditates unde existant 254
Regni fides nulla 16
Regulus captus a Poenis 46
Regulus Atilius 139
M. Atilius Regulus 156
Rei familiaris angendae qui modus 67
Repetundarum lex 215
Reipublicae praefuturis duo Platonis praecepta necessaria 88
Reipublicae rectores legum similes esse debent 91
Respublicae maximae per adolescentulos labefactatae, a senibus sustentatae 244
Rhetorum campus 65
Romani quibus populis victis civitatem dederunt 42
Romani viri illustres bellica laude 65
Romani populi Cannensi clade animi magnitudo 272

Ro-

Romonarum legionum fortitudo animi 381
Romulus injustus 269
Romulus quibus gradibus in cœlum ascenderit 457
Roscium Amerinum adolescens defendit Cicero 203
P. Rutilius 198
Rutilius Rufus Panaetii auditor 244

S

Sacra familiarum 59
Saguntini 328
S. Salinator 336
Salinator Tarentum amisit 339
Sanguinis conjunctio, vinculum caritatis 59
Sapalae 178
Sapientiae amor ex cognitione honesti
Sapientia in quo sita
Sapientia quid a prudentia differat 150
Sapientia princeps virtutum *ib.*
Sapientia quid sit 162
Sapientiae laus *ib*
Sapientes septem non tamen omnino sapientes 250
Sapiens qui sibi non prodest, nequidquam sapit 285
Sapientissimus quisque aequissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo 386
Sapientiam nonnulli quo modo interpretentur 401
Scaevola pontifex maximus 290
Scaevolae pontificis laus 390
M. Scaurus 79
Scaurus filius damnatus 138
Scauri ædilitas 208
Scientiae cupiditate omnes trahimur 25
Scipio Nasica Ti. Gracchum interemit 86
Scipio Numantiam excidit 80
Scipio ambitiosus et tristis 121
Scipionis Nasicae sermo qualis 113
Scipio Africanus Paulli filius eloquentia cumulavit bellicam gloriam 118
Scipionis Africani filius, qui minorem Africanum adoptavit 122
Scipioni Africani dictum 239
Scipiones duo 250
P. Scipio pontifex Maximus 365
Scipiones duo iter Pœnis, vel corporibus suis obstruere voluerunt 381
Scipionis virtutes 385
Scipio paucis ante mortem diebus, triduum de republica disseruit 398
Scipiones duo propugnacula belli Punici 381
Scipionis hospes Masinissa 354
Scipio tribunus militum in Africa 481
Senator non est, qui jurejurando hostium tenetur 312
Senis sermo quietus et remissus, decorus est 351
Senibus conceditur, ut de se dicant 385

Se-

Senum morositas aliquid excu sationis habet 376
Senili avaritia nihil absurdius *ib.*
Senes in adolescentium caritate acquiescunt 349
Senectutis arma sunt exercitationes virtutum 339
Senectus accusatur non propter aetatem sed propter mores 342
Senectus quatuor de causis misera videtur *ib*
Senectus natura loquacior 370
Senectutis honestum domicilium Lacedaemone 375
Senectutis modica severitas probatur 376
Senex alteri seculo prospiciens 348
Sepulchra communia propinquis inter se 59
Sergius Otata 288
Sermonum suavitas, amicitiae condimentum 431
Servilius Ahala Sp. Maelium interemit 370
Servorum infima conditio 47
Servis quomodo utendum *ib.*
Servituti et turpitudini anteponenda mors 83
Severitate sublata, administrari civitas non potest 30
Sicyon per annos quinquaginta a tyrannis possessa 230
Sillani aedilitas 208
Simulatio pauci temporis potest naturam vincere 178
Simulatum nihil diuturnum 195
Simulatum nihil in amicitia 407
Societatis humanae gradus 63
Societatis humanae vinculum ratio et oratio 56
Societas inter omnes: major autem, ut quisque proxime accedit 402
Societas praestantissima, bonorum virorum familiaritas 59
Socrates 463
Socrates ἐν ἰρχν 111
Socrates quam ad gloriam vitam traderet 195
Socrates sapientissimus Apollinis oraculo judicatus 383
Socrates semper eodem vultu 195
Socrates senex fidibus didicit 349
Socratici in sermone maxime excellunt 134
Socratis opinio de honesto 246
Sodalitates Catone quaestore constitutae 362
Solitarium nihil natura amat 441
Solitudo languorem affert 240
Solonis et Themistoclis comparatio 78
Solon furorem simulavit 111
Solonis praeclarum dictum 379
Solonis sapientis elogium 349 379
Sophocles a filiis in judicium vocatus 307
Sophocles a Pericle reprehensus 143

So-

Sophoclis dictum agregium de rebus venereis 364
Sparta propter avaritiam peritura 227
Sponsio, ni bonus vir esset Pinthias 296
Statii Poetae versus 348
Statuae veterum ornatu fere militari 67
Stoici honestum solum bonum esse dicunt 206
Stoici splendidius de officio quam Academici aut Peripatetici disseruerunt 252
Stoici, unde verba sint ducta, studiose exquirunt 12
Stoicorum inverecundia 21
Stoicorum opinio de commodis communicandis 248
Stoicorum oratio 454
Stoicorum summum bonum 245
Stulto nemini bene esse potest 407
Stultos omnes insanire 465
C. Sulpicius astrologiae studiosus 25
P. Sulpicius C. Norbanum accusavit 201
P. Sulpicius tribunus plebis a Q. Pompejo capitali odio dissidet 390
Summum jus, summa injuria 38
Superbia in prosperis rebus fugienda 92
Superiorem parem esse inferiori, maximum est in amicitia 433
Sullae in victoria crudelitas 181
Sullae largitiones non liberales, sed injustae 53
L. Sulla civium bona sub hasta vendidit 182
Synophebi, comoedia Statii. 347

T

Tabulae novae injustae 181
Tantali regnum iniquum 302
Tarquinius exul 422
Tarressiorum regis aetas 378
Temperantia 96
Terentii locus 148
Terentus Laelii familiaris 443
Themistocles 78 111 171 273 417
Theophrastus 207
Thesei optata tria 37
Timo Atheniensis congressum hominum fugiebat 441
Timotheus Cononis filius 118
Tribuni plebis hostibus dediti 332
Tributorum finis 214
Troezene 273
Troja 355
Tuditanus 339
Turpio Ambivius 363
Turpe mutatur tempore 349
Turpitudo maxime contra naturam 273
Turpe nunquam utile *ib.*
Tyrannorum fere violenta mors 178 230

V

Valerius Corvinus ad centesimum annum vixit 373

Va-

Valetudinis tuendae ratio 234
Vectigalia urbana rusticis anteponenda 236
Venandi studium honestum 107
Venditor, lege XII. tab. praestabat tantum vitia, quae lingua nuncupata essent 286
Ver adolescentiae comparatur 378
Verecundia 96 120
Verecundia sublata nihil rectum, aut honestum est 146
Verecundia maximum amicitiae adjumentum 419
Veri investigatio hominis propria 20
Veritas molesta est 442
Versus in Ulyssem 313
Vestitus quae ratio 125
Veterrima quaeque debent esse suavissima 431
Veturius hosti deditus 320
Viam erranti non monstrare Athenis execrationibus publicis sancitum 278
Villa locuples abundat porco, haedo, agno, gallina, lacte, caseo, melle 571
Vires celeritati anteponendae 75
Virgula divina 155
Viriatus Lusitanus a C. Laelio fractus et comminutus 192
Virtus amans sui est 447
Virtus amitti non potest 449
Virtus est consentiens cum ratione, et perpetua constantia 462
Virtus tenera et tractabilis est 419
Virtus omnis tribus in rebus fere vertitur 173
Virtus pluris aestimanda, quam ulla possessio, aut ulla vis auri et argenti 173
Virtutem quomodo nonnulli interpretentur 403
Virtutem unam qui habet, an omnes habeat 185
Virtute nihil amabilius 808
Virtute qui praediti sunt, soli sunt divites 175
Virtutes inter se pares 462
Virtutes, ut quaeque leniores, ita amabiliores 53
Virtutis opinio amicitiae conciliatrix 414
Virtutum quarundam simulacra in belluis 56
Viscellinus 413
Vitae finis optimus 379
Vitam multi, et ii docti, deplorarunt 387
Vita deserta ab amicis, jucunda esse non potest 424
Vitia animi graviora, quam corporis ac fortunae 256
Ulciscendi modus 39
Ulysses 115
Ulysses malitiam simulatione infamiae subterfugere voluit 312
Voluptas omnis honestati contraria 330
Voluptas plurimorum patrociniis defenditur 123

Vo-

Voluptate nulla pestis capitalior 359
Voluptates agricolarum 366
Voluptates blandissimae dominae 189
Voluptatis appetitum omnes fere propter verecundiam occultant 134
Vox clara, et suavis esse debet *ib.*
Ut inter bonos bene agiet 283
Utile ab honesto separari non debet 175
Utilitatum comparatio 234
Utilitas communis secundum naturam 254

X

Xantippus Lacedaemonius, Pœnorum Dux 313
Xenocrates sermone insuavi fuit 113
Xenophontis locus 119
Xenophontis Socratici liber de re familiari 235
Xenophontis libri admodum utiles 372

Z

Zenonis opinio de honesto 264

FINIS.

LIBRI STAMPATI

DA

SIMONE OCCHI

LIBRAJO DI VENEZIA

E che si trovano presso di lui in copioso numero.

COrnelius Nepos cum adnotationibus & interpretationibus Italicis 8.
Phædri Fabulæ cum Notis Minelli. 12.
Ejusd. Cum notis Targionii. 12.
Cic. de Officiis, Minelli. 12.
Ejusd. C. Not. Veracii 12.
Facis Historicæ Comp. ex Justi Lipsii Operib. concinnatum. 12.
Vossii Rhetorica. 8
Poesie del Lorenzini. 12.
Terenzio trad. da Monsig. Fortiguerri. 8.
Virgilio tradotto dall' Ambrogi. 12. Vol. 4.
Dante, La Div. Commedia. 12.
Rimario del Ruscelli. 8.
Galateo di M. Giovanni della Casa. 12.
Opere del Chiabrera. 12. tom. 5.
Gram. e Prosodia del Poretti. 12.

Orto-

Ortografia Italiana. 4.
Nuovo Vocabolario. 8.
Calep. Septem Linguar. fol. Vol. 2.
Ars Metrica. 12.
Cicerone Oraz. Scielte trad. dal Dolce. 8.
—— Epistole Familiari trad. da Aldo Manuzio. 8.
Paulini a S. Joseph Inst. Arithmeticæ. 8.
—— Inst. Analyticæ. 8.
—— Orationes. 8. t. 2.
Jacquier Philosophia. 12. Vol. 6.
Saurì la Logica. 6.
—— Detto la Metafisica. Vol. 2.
Virgilius ad usum Delphini. Vol. 2.
Barbadici Elem. Physicæ. 8. Vol. 2.
Avvertimenti Grammaticali. 12.
Saurì Morale del Cittadino. 8.
—— detta la Fisica. 8. Vol. 4.
—— detto il Compendio delle Matematiche. 8.
Commentarj di Cesare tradotti. 8. Vol. 2.
Cæsaris Commentaria. 12.
Decolonia Rhetorica. 12.
Sannazarii Poemata omnia. 12.
Calderini Calepinus Parvus. 4.
Primi elementi della Lingua Italiana. 8.
Principj di Grammatica ad uso delle Scuole Pie. 12.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE
MAG 2015554

Digitized by Google

Digitized by Google
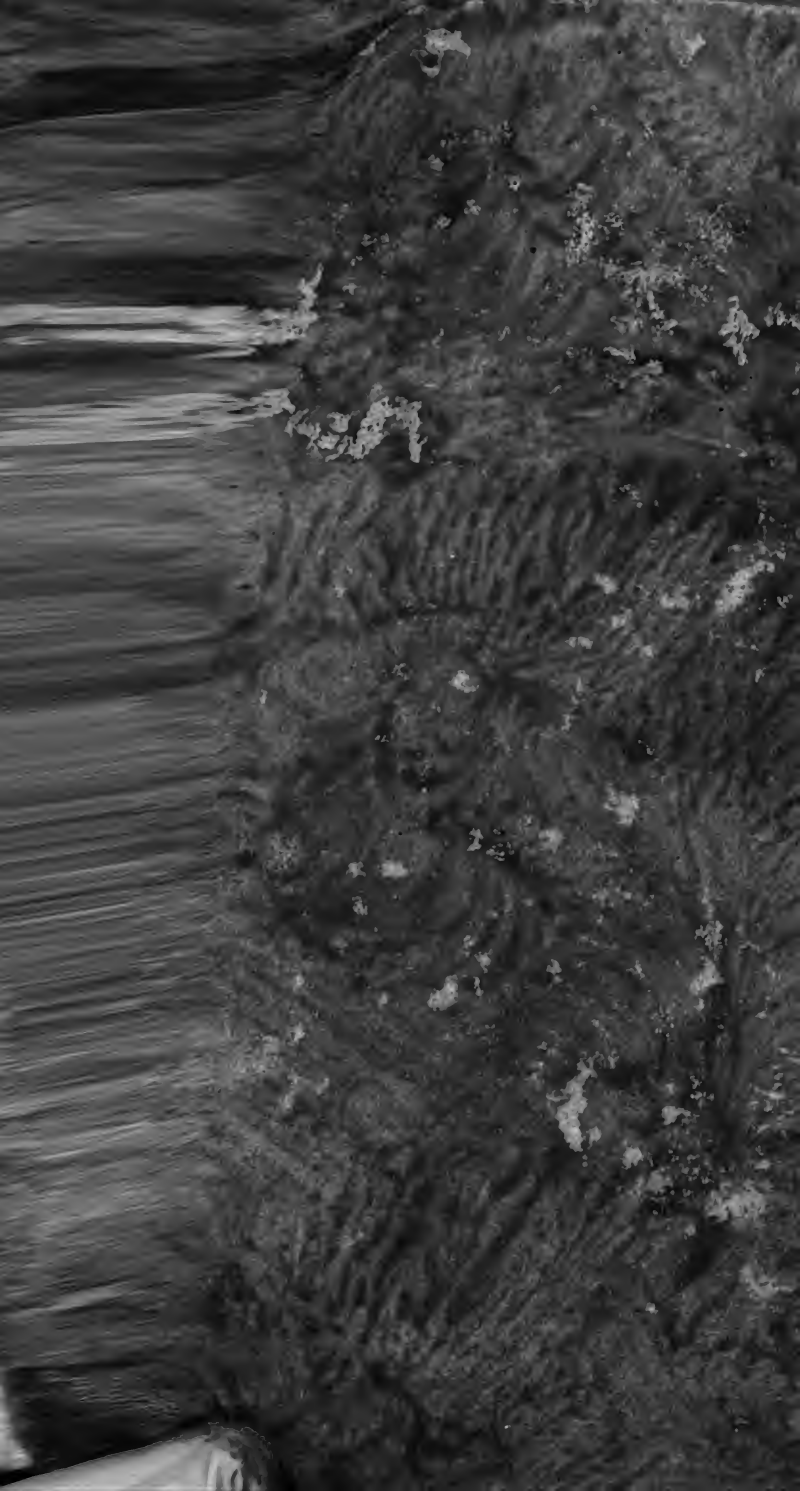
89
4
41